

дитячий

СВІТОВИЙ

бестселер

Гарріет Бічер-Стоу

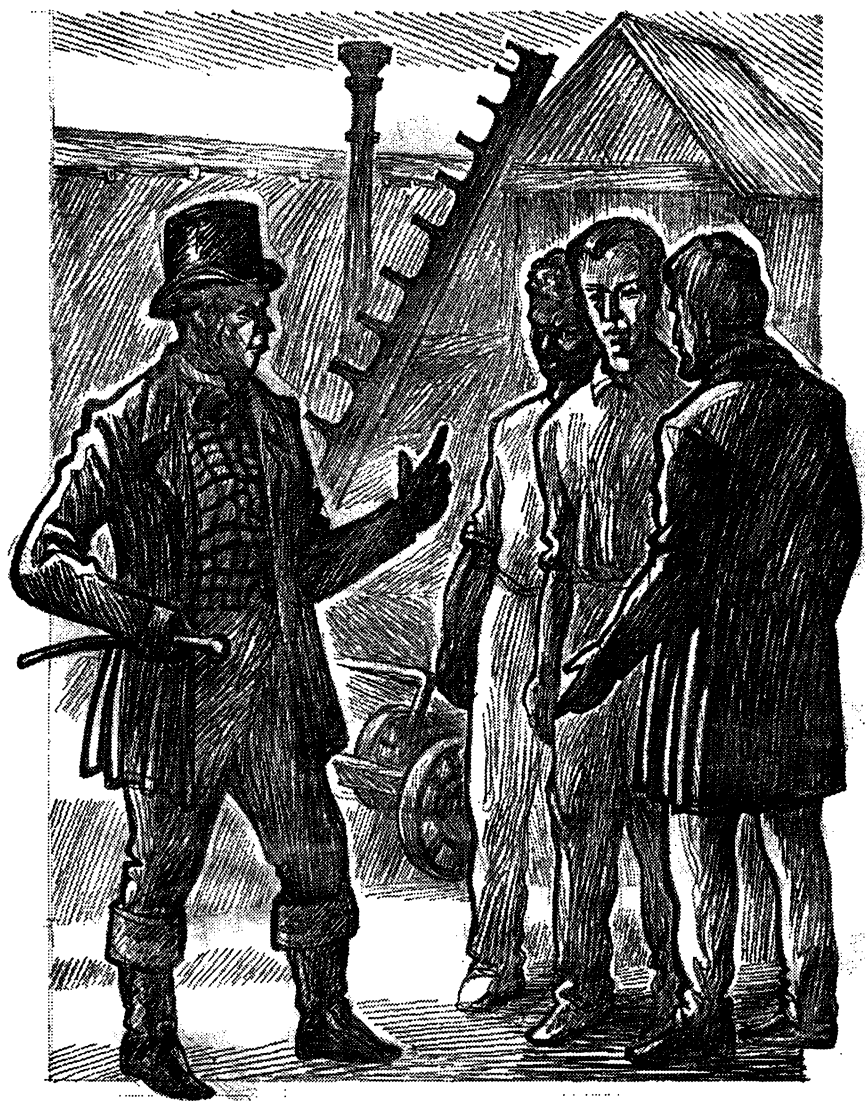
Хатина

дядька

Тома

США

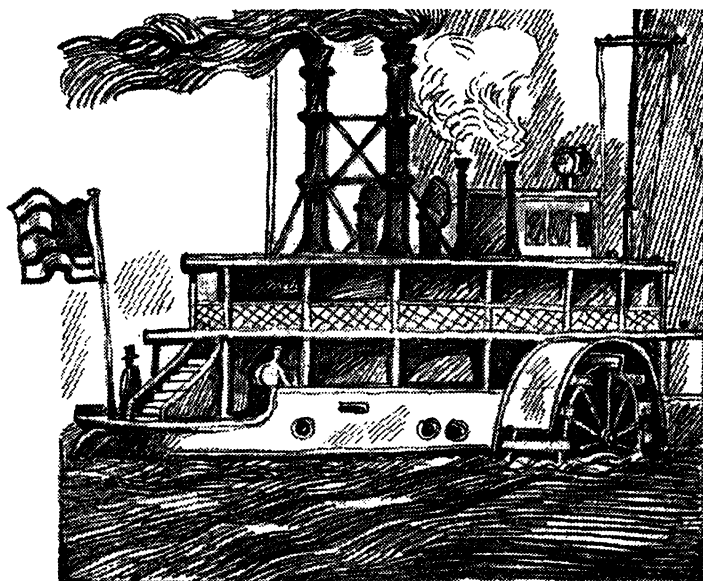

Гаррієт Бічер-Стоу

Хатина дядька Тома

Роман

З англійської переклав
Володимир Митрофанов

ББК 84.7СПО
Б67

Серія «Дитячий світовий бестселер»
заснована 2005 року

Художнє оформлення серії
Світлани Железняк

Обкладинка
Вікторії Дунаєвої

Ілюстрації
Євгена Рибальченка

Перекладено за виданням:
Uncle Tom's Cabin; or, Life Among the Lowly.
By Harriet Beecher Stowe. Ward, Lock & Co., limited
London and Melbourne.

Бічер-Стоу, Гарріет.

Б67 Хатина дядька Тома: Роман: [Для серед. шк. віку] / 3 англ.
пер. В. І. Митрофанов; іл. Є. М. Рибальченка. — К.: Школа,
2008. — 352 с.: іл. — (Дит. світ. бестселер).

ISBN 966-661-584-3 («Школа»)

ISBN 966-339-434-X (НКП)

Американська письменниця Гарріет Бічер-Стоу написала цей роман понад сто років тому. На той час він мав шалений успіх, спонукаючи всіх чесних людей світу виступити проти жорстокої системи невільництва.

Твір читається із зацікавленням, а тема будь-якого гноблення людини людиною актуальна й досі.

ББК 84.7СПО

ISBN 966-661-584-3 («Школа»)

ISBN 966-339-434-X (НКП)

© Митрофанов Володимир Іванович,
переклад, спадкоємці, 2006

© Рибальченко Євген Миколайович,
ілюстрації, 2006

© Дунаєва Вікторія Анатоліївна,
обкладинка, 2006

© Видавництво «Школа», 2007

Розділ I,

ЩО ЗНАЙОМИТЬ ЧИТАЧА З ОДНОЮ ВЕЛЬМИ ЛЮДЯНОЮ ОСОБОЮ

Холодного лютневого надвечір'я у містечку П., що в штаті Кентуккі, в гарно умебльованій вітальні два джентльмени, присунувши свої стільці, завзято обговорювали якусь справу.

Задля зручності ми щойно сказали «два джентльмени». Та по правді, як доскіпливо глянути, один із них навряд чи підпадав під таке означення. То був приземкуватий, кремезний чолов'яга, з грубим простацьким обличчям і тим самовдоволенням, пихатим виглядом, який виказує людину низького роду, що чимдуж пнеться в пани. Одягнений він був надміру претензійно: химерна строката камізелька та голуба хустка в яскраву жовту цяточку, хвацько пов'язана на ший пишним бантом, цілком личили всій його подобі. Його кострубаті ручиська були винизані численними перснями, а важкий золотий ланцюжок до годинника прикрашала ціла в'язка надивовижу великих різноколірних дармовисиків, що ними він у розпалі балачки раз по раз побрязкував із неприхованою втіхою. Його мова не улягла ніяким приписам граматики, і при кожній слушній нагоді він присмачував її такими неподобними виразами, що ми, хоч і як прагнемо всіляко пожвавити нашу розповідь, усе ж не важимося їх навести.

Його співрозмовник, містер Шелбі, той в усьому видавався джентльменом, а оздоблення його будинку та й обстава в господі свідчили про те, що він людина заможна і навіть багата. Як ми вже згадували, обидва чоловіки були захоплені якоюсь важливою розмовою.

— У такий от спосіб я й залагодив би цю справу, — сказав містер Шелбі.

— Е ні, на такий торг я пристати не можу... аж ніяк не можу, містере Шелбі, — озвався його співрозмовник, піднісши перед себе чарку з вином і розглядаючи її проти світла.

— Кажу ж вам, Гейлі, Том — не простий собі негр, і ці гроші дасть вам за нього кожен. Він надійний, чесний, здібний і порядкує всім моїм господарством пречудово.

— Себто чесний як на чорношкірого, — мовив Гейлі, наливаючи собі в чарку вина.

— Ні, по-справжньому чесний. Том — добрий, надійний, тямущий і побожний чоловік... Я довіряю йому всю свою маєтність — гроші, господу, коней, дозволяю йому їздити по всій країні, і ще жодного разу не траплялося, щоб він мене підвів чи обдурив.

— Багато хто не вірить, що бувають побожні негри, Шелбі, — сказав Гейлі, підкріплюючи свої слова промовистим жестом. — А от я вірю. Сам мав одного такого, оце недавно, в останньому гурті, що одвіз в Орлеан. Далєбі, послухати лишень, як він молився, то й до церкви йти не треба, а що вже був слухняний та сумирний!.. Та й зробив я на ньому чималий гріш, бо купив його задешево в одного чоловіка, що мусив спродуватись, ото ж і дістав я шість сотень зиску. Авжеж, побожність у чорношкірому — вельми гарна річ, коли це справдешній товар, а не мана.

— Ну, в Тома цей товар щонайсправжніший, годі й сумніватися, — відказав співрозмовник. — Ось, приміром, тої осені я послав його самого до Цинциннати в одній справі, і він мав привезти мені п'ятсот доларів. «Томе, — сказав я йому, — я тобі вірю, бо певен, що ти чоловік чесний і не підведеш мене». І, звісно, він повернувся. Я ж бо знав, що він повернеться. А кажуть, деякі ниці люди намовляли його: «Томе, чого б тобі не дременути до Канади?»¹ — «Ні, хазяїн мені довіряє, то я не можу». Так мені розповідали згодом. Мушу сказати, жаль мені розлучатися з Томом. Та вже беріть його на покриття всього боргу — і край. Сподіваюсь, ви так і зробите, Гейлі, коли маєте хоч яку совість.

— Совісті я маю саме стільки, як годиться комерсантові, таку собі, знаєте, дешицю, аби було чим присягатись, — жартівливо озвався торговець. — Я, звісно, ладен і дечим поступитися, коли треба зробити приятельську послугу, але на таке пристати не можу... далєбі, не можу.

Торговець значливо зітхнув і знову налив собі вина.

— Ну гаразд, Гейлі, то яке ж буде ваше слово? — промовив містер Шелбі по хвилі ніякової мовчанки.

¹ Канада була за тих часів англійською колонією, де не існувало рабства.

— А чи не знайдеться у вас на додачу до Тома якогось хлопчиська чи дівчатка?

— Хм!.. Та наче нікого такого нема, щоб вільно обійтися без нього в господі. Сказати правду, лише скрутні обставини змушують мене продавати своїх людей. Не люблю я з ними розлучатися, далєбі.

Ту ж мить двері відчинились, і на порозі з'явився маленький хлопчик-квартирон², років десь чотирьох-п'яти. Був він вельми гожий та привабливий на взір. Його кругле личко з ямочками на щоках облямовували м'які та лискучі, мов шовк, чорні кучері, а з-під розкішних довгих вій яскріли великі темні очі, вогнисті й лагідні водночас, що з цікавістю озирали кімнату. Веселеньке, червоне з жовтим картате платтячко, гарно й до міри пошите, ще дужче відтіняло його яскраву смаглу вроду, а кумедна самовпевненість у поведженні, хоч і прихована за дитячою соромливістю, говорила про те, що господар не обминає хлопчика своєю увагою та ласкою.

— Агов, Джиме-Галченя! — мовив містер Шелбі, а відтак свиснув і кинув хлопчикові гроно родзинок. — Ану держи!

Малюк чимдуж скочив уперед і вхопив датку. Господар засміявся.

— Ходи-но сюди, Джиме-Галченя, — мовив він.

Хлопчик підійшов, і господар погладив його кучеряву голівку, а тоді поплескав підборіддя.

— А тепер, Джиме, покажи цьому панові, як ти вмєєш співати і танцювати.

Хлопчик дзвінким і чистим голосом завів одну з тих диких та химерних пісень, що поширені серед негрів, супроводжуючи спів кумедними рухами рук, ніг і всього тіла, і все те в несхибному ритмі мелодії.

— Браво! — вигукнув Гейлі, кидаючи йому чвертку помаранчі.

— Ну, а тепер, Джиме, покажи, як ходить дядечко Куджо, коли в нього ревматизм, — сказав господар.

Гнучке хлопчикове тільце нараз немовби скоцюрилось і задубло, на спині випнувсь горб, і, спираючись на господареву тростину, він зашкутильгав по кімнаті, болісно викрививши обличчя й спльовуючи на всі боки, достоту як старий дідуган.

Обидва чоловіки голосно зареготали.

— Браво! Знаменито! Оце то малий! — примовляв Гейлі. — З цього пущьверінка будуть люди, щоб я так жив... А знаєте що? — раптом сказав він, плеснувши містера Шелбі по плечу. — Докиньте мені малого, і хай буде по всьому... отак. Ну що, хіба це не по справедливості?

² Квартирон — мішанець мулата з білим.

Об тій-таки хвилі двері безгучно розчинились, і до кімнати зайшла молода квартеронка, що виглядала років на двадцять п'ять.

Досить було перевести погляд з хлопчика на неї, аби допевнитись, що то його мати. Ті самі незглибими темні очі під довгими війми; ті самі пишні й шовковисті чорні кучері. Легкі рум'янці на її смаглявому обличчі враз проступили дужче, коли вона побачила незнайомого чоловіка, що пильно й зухвало розглядав її, не приховуючи свого захоплення. Сукня на ній була як облипла й вигідно окреслювала її зграбну статуру. Тендітні руки й стрункі ноги також не уникнули гострого ока торговця, що звик за одним поглядом складати ціну гарному людському товарові.

— Чого тобі, Елізо? — спитав господар, коли вона зупинилась і нерішуче поглянула на нього.

— Даруйте, пане, я шукала Гаррі.

Хлопчик підскочив до неї, показуючи свої набутки, що їх поскладав у пелену платтячка.

— Ну, то забирай його, — сказав містер Шелбі.

Підхопивши дитину на руки, вона квапливо подалася з кімнати.

— Бий мене сила Божа! — вигукнув торговець, у захваті обертаючись до господаря. — Оце ви маєте товар! Та за цю дівулю в Орлеані хоч сьогодні можна хапнути ціле багатство. Я ж бо сам бачив, як там платили по тисячі й більше за жінок, аніскілечки не кращих.

— Я не хочу заживати на ній багатства, — сухо відказав містер Шелбі і, щоб змінити тему розмови, відкоркував ще одну пляшку вина й спитав гостя, як воно йому смакує.

— Пречудове, добродію!.. Перший гатунок! — сказав торговець, а відтак, запанібрата поплескуючи містера Шелбі по плечу, знову повів своєї: — Ну, то скільки ви хочете за цю молодичку? Що я маю дати? Яка буде ваша ціна?

— Містере Гейлі, я не продаю її, — відказав Шелбі. — Моя дружина не розлучиться з нею, хоч би її оцінили на вагу золота.

— Ет, жінки завше таке кажуть, бо не годні рахувати. А тільки-но розтлумачте їм, скільки годинників, страусового пір'я та всіяких там брязкальців можна купити за ту вагу золота, і вони миттю заспівають іншої. Ось як я це розумію.

— Кажу я вам, Гейлі, про це годі й балакати. Коли вже я сказав ні, то значить ні, — рішуче промовив Шелбі.

— Ну гаразд, а хлопчиська все ж віддасте? — спитав торговець. — Погодьтеся, що я заправив з вас по-божому.

— Та навіщо вам, скажіть, знадобився цей малюк? — запитав Шелбі.

— Бачте, я маю одного приятеля, що прибрав собі таке діло: скупує гарних хлопчиків і вирощує їх на продаж. То панський товар —

їх продають у лакеї до великих багатіїв, що мають грошву на таких красунчиків. Вони ж бо полюбляють у господі гожих молодиків – щоб відчиняли їм двері, прислуговували коло столу, доглядали їх. Отож і ладні платити за них грубі гроші. А це мале бісеня таке кумедне, та ще й до музики хист має – одно слово, товар що треба.

– Не хотів би я його продавати, – замислено мовив містер Шелбі. – Річ у тім, добродію, що я маю людяну душу й мені страх як прикро розлучати хлопчика з матір'ю.

– Он як?.. Далєбі, що ж тут дивного... Я вас чудово розумію. То неабияка халепа – мати справу з жінками. Терпіти не можу, коли вони починають скиглити й верещати. Воно таки з біса неприємно, але я, добродію, в цьому ділі завше обходжуся без них. Чом би й вам не відпровадити цю молодичку десь-інде, хоч би на який день, а мо' й на тиждень? Ми б тим часом тихенько все облагодили, а тоді нехай вона собі вертається. Ваша жінка може подарувати їй якись там сережки, чи нову сукню, чи ще який дріб'язок, і вона враз про все забуде.

– Боюся, що ні.

– Забуде, щоб я так жив! Адже ці створіння зовсім не те, що білі, – їм усе дарма, треба тільки вміти з ними повестися. Ось дехто каже, – провадив далі Гейлі, прибравши щирого й довірчого вигляду, – нібито така комерція робить людину бездушною, а я не згоден. Я ж бо, приміром, ніколи не веду справ у такий спосіб, як декотрі інші торговці. Мені не раз траплялося бачити, як вони видирають дитинча з материних рук, аби продати його, а вона верещить, мов різана... То вельми кепська метода – товар втрачає на ціні, а часом стає й геть непридатний до роботи. Колись здибав я в Орлеані одну прегарну молодичку, то її на смерть занастили отаким поведженням. Той чоловік, що її торгував, не хотів брати з нею немовля, а вона була гарчої вдачі, ну достоту окріп. То ви повірите, вона як притисла до себе те немовля та як заходилась репетувати, аж страх було глянути. Мене й досі мороз бере поза шкірою, як згадаю. Коли ж у неї відняли дитинча, а її саму замкнули, вона просто-таки знавісніла і десь за тиждень сконала. Тисяча доларів збитку – ось що воно таке, пане добродію, і все лиш через те, що не втрапили повестись як годиться. Ні, добродію, в цих справах завше варт бути людяному – повірте моєму досвідові.

Торговець відкинувся в кріслі й згорнув руки на грудях з виглядом непохитної доброчесності, очевидячки маючи себе за неабиякого благодійника.

З усього було видно, що ця матерія вельми обходить згаданого добродія, бо тим часом, як містер Шелбі замислено оббирав помаранчу, Гейлі заговорив знову, немов переборюючи свою скромність, що не могла встояти перед силою правди.

— Далєбі, може, й не гаразд отак вихваляти самого себе, та я кажу це тому, бо все воно щира правда. Всі знають, що мої гурти негрів найліпші з тих, що йдуть на продаж, — принаймні так кажуть люди, і я сам чув це сотні разів, — усі чудові на взір, вгодовані, веселі; та й помирає їх у мене обмаль, не те що в інших. А все того, добродію, що я вмю з ними поводитись. І щоб ви знали, головна підвалина мого поводження — це людяність, добродію.

Містер Шелбі не знав, що відказати, і тільки мовив:

— Он як!

— Воно звісно, добродію, є такі, що сміються з моїх засад і пробують переконати мене на інше. Авжеж, ці засади незвичайні і не кожному вони до смаку, та я не відступаюсь од них, добродію, не відступаюсь і маю з них чималий зиск. Атож, добродію, дозвольтє вам сказати, вони цілком себе оплачують. — І торговець весело засміявся з власного дотепу.

Було в цьому тлумаченні людяності щось таке чудернацьке й подиву гідне, що містер Шелбі не стримався і собі засміявся. Можливо, ти також смієшся, дорогий читачу, та згадай лишень, яких дивовижних форм прибирає людяність за нашої доби і скільки є незбагнених речей, що їх кажуть і роблять новочасні прихильники людяності.

Підохочений сміхом містера Шелбі, торговець провадив далі:

— І ото чудасія: ніяк не втовкмачиш цього іншим. Ось, приміром, був у Натчезі такий собі Том Локкер, колишній мій компаньйон; розуму він мав подостатком, той Том, а от до негрів був ну чистісінький тобі сатана — у нього, мовляв, свої засади, — хоч загалом добрішої людини світ не бачив. Така вже була його метода, добродію. Я не раз, було, казав йому: «Слухай, Томе, — кажу, — на біса ти товчеш своїх муринок по голові й лупцюєш куди попало, коли вони починають ревити? Це ж просто сміх, — кажу, — та й користі з того ніякої. Нехай вони собі ревуть, — кажу, — така-бо вже їхня натура, а натура завше знайде собі продухвину, як не тут, то десь-інде. До того ж, Томе, — кажу, — таке поводження шкодить твоїм муринкам: вони марніють, поганшають на виду, а часом і геть бриднуть, і тоді доводиться казна-скільки морочитись, аби вони оклигали. Чом би тобі, — кажу, — не бути до них добрішому й не дати їм спокій? Повір мені, Томе, людяним поводженням ти здобудеш куди більше, аніж усіма отими стусанами й ляпасами, та й зиск із нього ліпший, далєбі». Одначе Томові все те було невтямки, і він перевів мені стільки молодлиць, що я мусив з ним зірвати, хоч який він був добросердий чолов'яга і в ділі вельми чесний.

— То ви вважаєте, що ваші способи поводження вигідніші, аніж Томові? — спитав містер Шелбі.

— Ну звісно ж, добродію, саме так. Я, бачте, завше, як є змога, волю обминати всякі прикросці — коли ото продаєш малечу, воно краще десь відпровадити матерів, бо самі знаєте: чого очі не бачать, за тим душа не болить. А коли все тишком-нишком і нічого вже не зарадиш, вони швидко до цього звикають. Негри ж, бачте, зовсім не те, що білі люди, в яких зроду-віку поведено жити разом із дружиною, дітьми і все таке інше. Добре вимуштруваний негр не знає усіх цих забобонів, і такі речі минаються йому легше.

— Боюся, що мої негри не досить добре вимуштрувані, — сказав містер Шелбі.

— Може й так. Ви тут, у Кентуккі, розбещуєте своїх негрів. Ви гадаєте, що робите їм добро, одначе насправді то ніяке не добро. Негр, він, бачте, на те й існує, аби його тягали по світу, продавати Томові, Дікові й ще хтозна-кому; і ті, що навіюють негрові всякі там думки та сподіванки і надто панькаються з ним, аж ніяк не чинять йому добра, бо, коли його спіткають справжні злигодні, йому від того буде ще гірше. Отож, скажу я вам, якби ваших негрів та послати десь на плантацію, вони, либонь, ураз духу пустилися б, тим часом як тамтешні співали б собі та гиготіли мов біснуваті. Воно звісно, містере Шелбі, кожен гадає, що його звичаї найкращі, отож і я певен, що поводжуся з неграми саме так, як належить.

— Щаслива та людина, що всім задоволена, — легенько стенивши плечима, мовив містер Шелбі з ледь помітною бридливістю в голосі.

— Ну, — озвався Гейлі після того, як вони деякий час мовчки лузали горіхи, — то яке ж буде ваше слово?

— Мені треба все обміркувати й порадитися з дружиною, — відказав містер Шелбі. — А тим часом, Гейлі, коли ви хочете облагодити цю справу без зайвого шелесту, як самі допіру казали, то глядіть не прохопіться про неї в околиці. Бо це не мине моїх слуг, а досить їм щось прочути — і тоді годі сподіватися забрати тихо-мирно хоч кого з них, це вже будьте певні.

— Ну звісно! Нікому ані словечка! Авжеж! Тільки мушу вам сказати, що мене страх як тіснить час, отож я хотів би знати якнайскорше, на що можу розраховувати, — промовив Гейлі, підводячись і надягаючи пальто.

— Ну, то приходьте сьогодні ввечері, десь між шостою та сьомою, і я дам вам відповідь, — сказав містер Шелбі.

Торговець уклонився і вийшов з кімнати.

«Якби ж то я міг турнути його зі сходів, цього безсовісного, самовдоволеного негідника! — мовив містер Шелбі сам до себе, коли

двері зачинились. — Але він добре знає, яку силу має наді мною. Коли б мені ще недавно хто сказав, що я продам Тома на Південь якось мерзенному гендляреві, я б запитав: «За кого ти мене вважаєш, за псявіру?» Та тепер, як видно, нічого вже не вдієш. А ще ж і Елізин малий! Ото матиму я халепу з дружиною; та й через Тома теж. А все борги, хай їм абищо! Цей глитай розуміє, що я перед ним безсилий, і він таки доконає свого.

Загалом містер Шелбі був чоловік непоганий, вдачу мав добру та лагідну, до челяді ставився поблажливо, і негри в його маєтку не терпіли ні в чому нужди. Одначе десь перед тим він вкинувся у великі комбінації, що завдали йому чималого збитку, відтак заплутався в боргах, і Гейлі прибрав до рук більшість його векселів; оце-то й наводить світло на вищезгадану розмову.

Тим часом сталося так, що Еліза, підступивши до дверей, почула уривок їхньої розмови, і то цілком достатній, аби збагнути, що торговець спонукає хазяїна продати когось із челяді. Причинивши за собою двері, вона б залюбки постояла й послухала далі, та в цю мить її покликкала господиня, і вона мусила піти.

І все ж їй здалося, що торговець мав на оці її хлопчика. Чи, може, то їй причулось? Серце їй тривожно закалатало, і вона, сама того не тямлячи, так міцно притиснула до себе малого, що він здивовано глипнув на неї.

— Елізо, голубонько, що це з тобою коїться сьогодні? — запитала господиня, коли Еліза вивернула глек з водою, перекинула столика і нарешті замість шовкової сукні, яку господиня загадала принести з шафи, подала їй довгу нічну сорочку.

Еліза здригнулася.

— Ой пані! — мовила вона, зводячи очі, а тоді в сльозах упала на стілець і гірко заплакала.

— Та ну ж бо, Елізо, голубонько, що тобі таке? — знову спитала господиня.

— Ой пані, пані! — відказала Еліза. — Там у вітальні якийсь торговець балакає з хазяїном! Я сама чула.

— Ну, а коли й так, дурненька, то що тобі до того?

— Ой пані, невже хазяїн продасть мого Гаррі? — І бідолашна жінка, скулившись на стільці, конвульсійно заридала.

— Продасть Гаррі? Та що ти, дурненька? Ти ж знаєш, що твій хазяїн ніколи не заходить у справи з тими південними гендлярями й нізачо не продасть жодного зі своїх слуг, поки вони шануються. Та й подумай, дурнятко, хто б то захотів купити твого Гаррі? Чи ти гадаєш, усім тільки й того світу, що він, як оце тобі, полохлива ти квочко? Ану хутенько утри сльози та застебни мені сукню. А тоді за-

плетеш косу й гарненько викладеш її, як навчилась останнє. І ніколи більше не підслуховуй під дверима.

— Але ж, пані, ви самі... не дасте... не погодитесь...

— Не кажи дурниць, серденько! Звісно, що ні. До чого ці балачки? Та це ж для мене однаково, що продати котру власну дитину. Далєбі, Елізо, чи не надто вже ти трусишся над своїм малим. Тільки хто поткнеться на поріг, як тобі тут-таки ввижається, що то прийшли його торгувати.

Заспокоєна впевненим тоном господині, Еліза моторно і вправно заходилась чепурити її, вже й сама сміючись зі свого недавнього переляку.

Місіс Шелбі, нічого не знаючи про чоловікові скрутні обставини й цілком покладаючись на його добру вдачу, анітрохи не покривила душею, рішуче відкинувши Елізині здогади. Вона й справді не давала їм жодної ваги і, заклопотана лаштуванням до вечірньої гостини, дуже скоро й думати про все те забула.

Розділ II

МАТИ

Елізу від самого дитинства виховувала господиня, і дівчинка завжди була її милованка та пестунка.

Ті, кому траплялося подорожувати американським Півднем, либонь, не раз примічали оту особливу зграбність, оту співучість мови та елегантність рухів, що здебільшого вирізняють кварталеронок і мулаток з-поміж інших жінок. До цієї природної грації кварталеронок часто долучається своя особлива зваба, а що вже вродливі вони, то й годі казати.

Еліза, як оце її щойно змальовано, теж не є витвір нашої уяви — така вона лишилась у нашій пам'яті, відколи ми бачили її перед багатьма роками в Кентуккі.

Убезпечена під дбайливим крильцем господині, Еліза дійшла повноліття, не зазнавши лиха, яке випадає на долю більшості вродливих рабниць, що їхня краса так часто буває фатальною. Її віддали заміж за гожого й здібного молодого мулата, раба з сусіднього маєтку, на ім'я Джордж Гарріс.

Господар цього молодика послав його в найми на джутову виробню, де своєю вправністю і кебетою він скоро зажив слави першорядного мастака. Він змайстрував машину очищувати коноплі, що, зважаючи на мізерну освіту й підневільний стан винахідника,

являла собою правдивий витвір технічного генія, не згірший від ба-
вовночисника Вітні¹.

Гарний на вроду, з приємними манерами, він був загальним улюб-
ленцем у виробні. Та оскільки перед лицем закону цей молодик вва-
жався не за людину, а лиш за річ, то всі його неординарні здібності
улягали владі грубого, дрібноголового й свавільного господаря. Оцей-
то пан, прочувши про те, якого шелесту наробив Джорджів винахід,
власною персоною приїхав до виробні, аби побачити, чого там до-
вмілась його наділена розумом худобина. Власник виробні захоплено
вітав його й поздоровив з тим, що він має такого тямущого раба.

Господаря провели у виробню, і Джордж показав йому свою ма-
шину. Радісно збуджений, він говорив так вільно, тримався з такою
гідністю, був такий мужній та гожий на взір, що господаря запосіло
прикре відчуття приниження. Далєбі, з якої б ото речі його раб мав
роз'їжджати по країні, винаходити машини й не схиляти голови пе-
ред панами? Ось він покладе цьому край. Забере його назад і зму-
сить копати й шарувати землю, а відтак, мовляв, «побачимо, де
подінеться його гонор».

І власник виробні, і всі робітники, що були при цьому, аж за-
німіли з подиву, коли він раптом зажадав Джорджеву платню і
сповістив про свій намір забрати його додому.

— Але ж, містєре Гаррісе, — спробував заперечити власник ви-
робні, — чи не буде це трохи зопалу?

— А хоч би й так? Адже він м і й!

— Ми можемо збільшити йому платню, шановний пане.

— Не про те йдеться, добродію. Ні до чого мені віддавати в най-
ми своїх рабів, коли я сам цього не хочу.

— Але ж, добродію, він показав себе таким справним робітником!

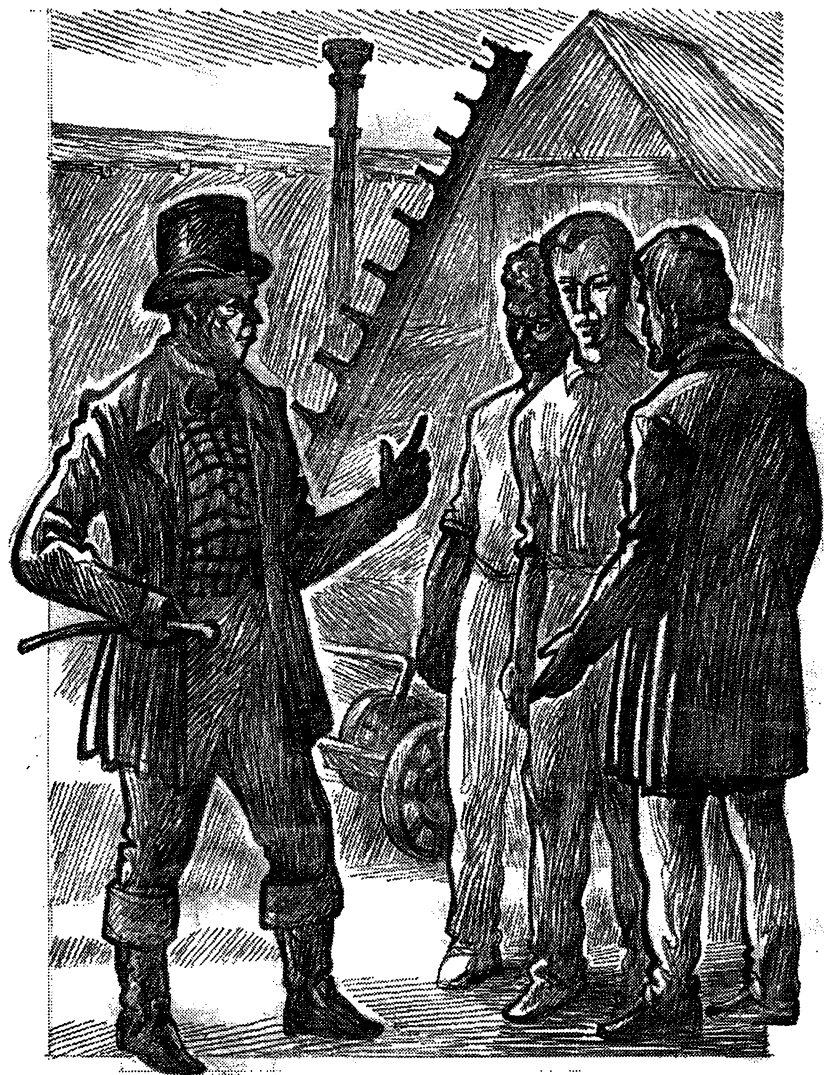
— Може, воно й так. А от у мене в господі, мушу вам сказати, він
ніколи не був вельми справний, хоч би до якого діла я його пристав-
ляв.

— Таж він сам придумав он яку машину! — досить необачно вправ
у слово один робітник.

— Атож! Машину, що заощаджує працю, еге? Чого ж би ще від
нього чекати, далєбі! Тільки негр і міг до такого доп'ястися, будьте
певні. Та вони самі тільки те й роблять, що заощаджують працю, всі
як є. Ні, він тут не зостанеться!

Джордж стояв мов громом уражений, отак нараз почувши присуд
влади, що їй, як він знав, годі було опиратися. Він згорнув руки,
міцно стулив уста, але в грудях йому бурхав справжній вир гірких

¹Таку машину справді винайшов один темношкірий робітник у штаті Кен-
туккі. (Примітка автора).

почуттів, і гаряча кров стугоніла в жилах. Віддих йому уривався, а його великі темні очі палали, мов дві жарини. Він, певно, не стримався б і допустивсь якого небезпечного вибуху, коли б не добросердий власник виробні, що торкнув його за руку і тихенько промовив:

— Не супереч, Джордже, їд тим часом із ним. А ми спробуємо допомогти тобі.

Свавільний пан завважив це і хоч не дочув шепоту, одначе збавнув, про що йдеться; а відтак ще дужче затявся і твердо поклав собі не попускати влади над своєю жертвою.

Джорджа відвезли додому і загадали робити найтяжчу та найбруднішу роботу на фермі. Він ані словом не виказував свого невдоволення, проте була й інша мова, яку несила притлумити, — мова палючих очей та смутного й нахмуреного чола, і признаки ті щонайпевніше говорили: ця людина ніколи не стане річчю.

Саме об тій щасливій порі, коли він працював у виробні, Джордж і запізнався зі своєю майбутньою дружиною. У той час, завдяки великій довірі й прихильності власника виробні, він був сам собі господар і міг ходити, куди заманеться. Місіс Шелбі вельми схвалювала цей шлюб; по-жіночому замилувана у весільних обуродках, вона щиро тішилася, віддаючи свою гожу пестунку за молодика її стану, що був, як на позір, цілком їй до пари з кожного погляду. Отож їх перевінчали у великій вітальні панського будинку, і господиня сама оздобила розкішні коси нареченої помаранчевим цвітом та накинула на них шлюбну намітку — либонь, цей убір ніколи ще не лягав на прекраснішу голівку. Нічого не бракувало на тому весіллі: ні білих рукавичок, ні пирогів, ні вина, ані гостей, що захоплено вихваляли красу нареченої та ласку і щедрість її пані.

Рік чи два Еліза часто бачилася з чоловіком, і ніщо не затьмарювало їхнього щастя, окрім смерті двох малих діточок, що в них Еліза душі не чула й так тяжко за ними побивалась, аж господиня взялася по-материнському лагідно розраджувати її, аби погамувати ті буйні перечування і підкорити їх розумові.

Коли народився маленький Гаррі, Еліза поступово заспокоїлася; під спасенним впливом цього нового ества рани її загоїлись, нерви зміцнилися, і вона жила собі, не знаючи лиха, допоки її чоловіка раптом забрано від добросердного власника виробні й кинуто під залізну руку законного володаря.

Тижнів десь за два по тому, як господар забрав Джорджа, вірний на слово власник виробні, сподіваючись, що за цей час містерів Гаррісів гнів минувся, поїхав до нього і як тільки міг заходивсь умовляти, аби той дозволив Джорджеві повернутися до колишньої роботи.

— Не завдавайте собі марного клопоту, добродію, — вперто відказав господар. — Я сам собі голова.

— Я не мав наміру втручатись у ваші справи, шановний пане. Просто подумав, може, ви добачите тут свою вигоду й віддасте його нам на тих умовах, що я пропоную.

— О, я добре розумію, до чого йдеться. Бачив-бо, як ви переморгувались і шепотілися, коли я забирав його з виробні. Та мене в дурні не пошите. В нас вільна країна, добродію. Цей один — моя власність, і я робитиму з ним, що захочу, та й годі!

Отак загинула остання Джорджева надія, і тепер він не мав перед себе нічого, окрім життя, сповненого осоружної тяжкої праці, що його ще дужче потьмарять усі ті загострені нападки та образи, на які здатен вигадливий розум деспота.

Один вельми людяний правник сказав колись: «Найгірший ужиток щодо людини — це скарати її на горло». Ба ні! Є й інший ужиток щодо людини — куди гірший!

Розділ III

БАТЬКО І ЧОЛОВІК

Місіс Шелбі виправилась у гостину, а Еліза стояла на веранді й невесело дивилась, як віддаляється повіз, коли раптом хтось поклав руку їй на плече. Вона обернулась, і в її гарних очах засвітилася радісна усмішка.

— Це ти, Джордже? Як ти мене наполохав! Ой, я така рада, що ти прийшов! Ходім до мене — пані поїхала на цілий вечір, і нас ніхто не потурбує!

З цими словами Еліза повела його до невеликої чепурної кімнатки, що виходила на веранду, — там вона звичайно сиділа над шитвом, готова податись на перший поклик своєї господині.

— Яка ж я рада!.. Чом ти не усміхнешся?.. А поглянь лишень на Гаррі — він так швидко росте!..

Хлопчик стояв, учепившись за материну спідницю, і боязко позиравав на батька з-під навислих на чоло кучерів.

— Хорошунчик, правда? — мовила Еліза, поправляючи хлопчикові довгі кучері й цілуючи його.

— Ліпше б не бачити йому цього світу! — гірко озвався Джордж. — Бодай би я й сам ніколи його не бачив!

Зчудована й перелякана, Еліза сіла на стілець і, прихиливши голову до чоловікового плеча, зайшлася слізьми.

— Елізо, серденько моє, я не хотів тебе смутити, — лагідно мовив він, — далєбі, не хотів. О, навіщо звела нас лиха доля! Може, ти знайшла б своє щастя з ким іншим!..

— Джордже! Схаменися, Джордже! Що ти кажеш? Яке страхіття тебе спіткало... чи має спіткати? Ми ж завше були такі щасливі...

— Атож, були, люба, — мовив Джордж. Відтак посадовив хлопчика собі на коліна і, ворущачи рукою його довгі кучері, пильно задивився в його чарівні темні оченята. — Він такий схожий на тебе, Елізо, мов викапаний, а вродливішої за тебе жінки я зроду не бачив, та й не треба мені кращої від тебе. І все ж ліпше б нам із тобою ніколи не знатися!

— О Джордже, як ти можеш?..

— Так, так, Елізо, скрізь тільки лихо, лихо й лихо. Все життя моє гірке, мов полин, таке гірке, що й жити далі неохота. Я нещасна, злиденна, безпорадна худобина, я можу лиш занапастити тебе разом із собою, ото й тільки. Чи варт намагатися щось діяти, чогось навчитися, щось осягнути? Чи варт жити? Ні, я радніший померти!

— Ну ж бо, Джордже, любий, гріх таке казати! Я знаю, як тобі тяжко, що тебе забрали з виробні, що твій хазяїн такий лихий, але благаю тебе — потерпи, і, може, щось...

— Потерпи! — перепинив він її мову. — Чи ж не доволі я терпів? Чи сказав хоч слово, коли він приїхав і отак раптом, ні сіло ні впало, забрав мене звідти, де всі так добре до мене ставилися? Я віддавав йому геть увесь свій заробіток, а працював же я незле, хто хочеш тобі скаже.

— Авжеж, то таки страшне лихо, — мовила Еліза. — Одначе, зрештою, він твій пан, ти ж сам знаєш.

— Мій пан! А хто дав йому право панувати наді мною? Ось що не йде мені з думки. Я ж бо така сама людина, як і він, я навіть удатніший за нього: тямовитіший у ділі, ліпше вмію хазяйнувати, краще читаю та пишу, — і всього цього я дійшов самотужки, не з його ласки, а радше навпаки — всупереч його волі. Тож за яким таким правом він обертає мене на чорну худобу, забирає мене від роботи, до якої я зугарніший за нього, і загадує робити те, з чим годна впоратись перша-ліпша коняка? А він же таке чинить, він нахваляється звівечити мене, затоптати в багно, він зумисне ставить мене до найтяжчої, найбруднішої, найганебнішої роботи!

— Ой Джордже... Джордже, як ти настрахав мене! Далєбі, це ж я вперше чую від тебе такі слова. Я боюся, щоб ти не накоїв чогось жахливого. Мене анітрохи не дивує твоя гіркота, але будь обачний, благаю тебе, будь обачний — задля мене... задля Гаррі!..

— Я був обачний, я терпів, скільки міг, та ця мука стає щодень тяжча, і далі зносити її вже несила. Він не проминає жодної нагоди допекти мені чим тільки можна. Я думав, що коли справно робитиму свою роботу й поводитимусь сумирно, то матиму якийсь час і на те, аби читати книжки та вчитися. Одначе, що більше я роблю, то

більше роботи він мені накидає. Хоч я й мовчу, каже він, але він бачить, що в мені сидить диявол, і він таки, мовляв, вижене його з мене. Та, мабуть, одної днини цей диявол сам вимкнеться на волю, от тільки навряд чи мій пан з того зрадіє.

— Любий мій, то що ж нам робити? — скрушно озвалась Еліза.

— А оце допіру вчора, — проводив далі Джордж, — я накладав на віз каміння, а малий панич Том стояв поруч і цвѡхкав своїм батіжком перед самісіньким носом коняці, так що вона стеналася з ляку. Я попрохав його не цвѡхкати — так лагідно, як тільки міг, — та він наче й не чув. Я сказав ще раз, аж раптом він обертається — і на мене з тим батіжком. Тоді я схопив його за руку, а він як заверещить, як захвицяє ногами і бігом до свого таточка жалітися, що я його побив. Той вискочив, мов скажений, і кричить: «Ось я тобі зараз покажу, хто твій пан!» А потім прив'язав мене до дерева, наготував різки й дав їх паничеві: мовляв, нехай шмагає мене, доки сили стане. І той шмагав. Та дарма, колись я йому це згадаю!

Молодик спохмурнів на виду, і очі йому так зблиснули, що його дружина аж затремтіла..

— Я лиш одне хочу знати: хто дав цьому недолюдкові право панувати наді мною? — не вгавав він.

— Де ж би то, — сумно мовила Еліза. — Я от завше вважала, що мушу слухатись своїх пана й пані, бо так мені належить від Бога.

— Щодо тебе, то в цьому є якась рація — вони ж бо мали тебе наче за свою дитину: годували, одягали, не кривдили і навіть дечого навчили, так що тепер ти добре поведена. Отож вони якоюсь мірою правні й питати з тебе. А я не знав нічого, крім побою, штурханів та лайки, і був радий хіба лиш тоді, коли мене полишали на самого себе. То що я кому завдячую? Те, що на мене витрачено, я відробив уже сто разів. Ні, далі терпіти цього я не буду. Не буду — і край! — вигукнув він, грізно нахмурившись і стискаючи кулаки.

Еліза злякано тремтіла і не озивалась ані словом. Вона ще ніколи не бачила чоловіка в такому стані, і її делікатна вдача немовби похилилася від цього спалаху гніву, як тростина від буревію.

— Ти пам'ятаєш бідолаху Карла, собачку, якого ти мені подарувала? — знову заговорив Джордж. — Той песик був чи не єдиною моєю втіхою. Він спав разом зі мною, не відходив од мене ні на крок і часом так дивився мені в вічі, немов розумів усі мої перечування. То от, кілька день тому я годував його недоїдками, що їх підібрав біля кухняних дверей, коли це йде хазяїн і ну мені вчитувати: собака, мовляв, живе його коштом, і що то буде, коли кожен мурин заведе собі собаку, — а тоді звелів почепити йому на шию каменюку й кинути в ставок.

— Ой Джордже, але ж ти цього не зробив?

— «Не зробив!» Я — ні, а він — зробив. А коли бідолашний собака став потопати, ще й камінням його закидав разом з отим своїм Томом. Сердешний песик! Він так жалісно дивився на мене, наче питав, чому я не хочу його порятувати. А потім мене відшмагали за те, що я не втопив його сам. Ну нехай — хазяїн ще відчує на собі, що мене побоем не зігнеш. Настане такий день, якщо він не схаменеться.

— Що ти замислив, Джордже? Не чини зла, прошу тебе!..

— Я й сам хотів би бути добрим, але серце мені пече, мов огнем, і я не маю чим цьому зарадити. На моєму місці і ти відчувала б те саме, та, либонь, зараз і відчуєш, коли я розкажу тобі далі. Ти ж іще не все знаєш.

— А що ж там іще скоїлося?

— А от що. Останнім часом хазяїн говорить, що вчинив дурницю, дозволивши мені оженитися на стороні; що він ненавидить містера Шелбі і весь його рід, бо вони заносяться перед ним, і що я буцімто теж перейняв од тебе ту гординю. Отже, він каже, що більше не дозволить мені ходити сюди, а знайде для мене жінку в своєму обійсті. Спершу він лише побіжно згадавав про це, коли сварився на мене, але вчора сказав, що я маю одружитися з Міною і оселитись у її хатині, а як ні — то він продасть мене на Південь.

— Але ж ти одружений зі мною, і нас перевінчав священник так само, як білих людей, — простодушно мовила Еліза.

— Хіба ти не знаєш, що раб не правий одружуватись? Немає на це закону, і, якщо хазяїн надумає нас розлучити, ніхто не визнає тебе за мою дружину. Тим-то я й кажу, що ліпше б нам ніколи не здибати одне одного... ліпше б мені взагалі не родитися на світ — задля нас обох, задля цього нещасного маляти, що також побачило світ собі на лихо. Адже те саме може спіткати і його!

— Ні, мій пан такий добрий!..

— Воно так, але хто відає, як усе буде? Він може померти, і тоді хлопчика продадуть не знати кому. Тож яка радість з того, що він такий гарненький, і втішний, і кмітливий? Згадаєш моє слово, Елізо, за кожен талант твого дитинчати тобі завдадуть болючих ран у самісіньке серце, бо що вища буде йому ціна, то менше в тебе надії вдержати його при собі.

Важким тягарем лягали на серце Елізі його слова. В її уяві знову постав отой торговець, що був допіру в пана, і вона враз поплотніла на виду й задихнулась, немов від смертельного удару. Відтак сполохано визирнула на веранду, куди подався хлопчик — йому набридло слухати поважну розмову батьків, і тепер він залюбки га-

сав верхи на тростинці містера Шелбі. Вона хотіла була звирити чоловікові свої побоювання, проте стримала себе.

«Ні, ні, йому, бідоласі, й без того невесело, — подумала вона. — Не треба нічого йому казати. А може, все воно й неправда — адже пані ще ніколи нас не обманювала».

— Ну що ж, Елізо, серденько, — засмучено мовив Джордж, — мучайся і кріпись. А тепер прощай, бо я рушаю в дорогу.

— В дорогу, Джордже? Куди?

— До Канади, — відказав він. — І скоро я туди добудуся, як зараз же викуплю й тебе. Це єдина рада, яка нам застається. Твій хазяїн — добрий чоловік, він мені не відмовить. Я викуплю і тебе, і хлопчика — сподіваюсь, мені пощастить це зробити.

— Головонько моя бідна! А що, коли тебе спіймають?

— Їм не спіймати мене, Елізо. Я радніше загину! Або стану вільний, або загину!

— Ти хочеш накласти на себе руки?

— В цьому не буде потреби: вони самі мене вб'ють, їм не випаде продати мене на Південь живого.

— Ой, Джордже, будь обережний хоч задля мене! Не чини зла, не позбавляй життя ні себе, ні когось іншого. Я розумію, яка то спокуса... яка то страшна спокуса, але не треба, благаю тебе... Коли вже ти мусиш рушати, то рушай, але будь обережний та розважливий, і хай щастить тобі доля.

— Ось послухай-но, Елізо, який мій план. Сьогодні хазяїнові заманулося послати мене з листом до містера Сімса. Він живе за милью звідси, отож я й заглянув до тебе дорогою. Певне, хазяїн так і сподівався, що я розкажу тобі про свої знегоди. Він-бо тішиться на саму гадку, що це завдасть прикрощів «поріддю Шелбі», як він на них каже. То от, я повернувся до нього тихий і сумирний, наче все те минулося, розумієш?... Я вже налаштувався до втечі, і є люди, що згодні мені допомогти. Отож десь за тиждень я згину безвісти. Побажай мені щастя, Елізо.

— Щасливої дороги, Джордже. Хай береже тебе доля від лихих вчинків.

— А тепер — прощай! — мовив Джордж, узявши Елізу за руки і вдивляючись їй у вічі.

Вони деякий час стояли мовчки. А вже потому були останні напутні слова, тяжкі зітхання, сльози — подружжя прощалося так, як прощаються люди, що в них надія на нову зустріч примарна, мов тонке павутиннячко.

ВЕЧІР У ХАТИНІ ДЯДЬКА ТОМА

Хатина дядька Тома являла собою невеличку рублену прибудову до «великого дому», як називають негри панський будинок. Перед дверима її був чепурний, дбайливо доглянутий садочок, де влітку достигали полуниці, малина та всіяка інша садовина й городина. Чільна стіна хатини була запнута буйними ясно-червоними бегоніями та рясноцвітними трояндами; їхнє довге пагіння так переплелося між собою, що майже геть закривало грубі колоди. Там-таки в затишному куточку кожного літа пишно розквітали нагідки, петунії, вечорниці та інші однолітки – гордість і втіха тітоньки Хлої.

А тепер завітаймо до помешкання.

У панському будинку вже повечеряли, і тітонька Хлоя, що наглядала за вареним і печеним як головна куховарка, полишила своїх підлеглих прибирати зі столу та мити посуд, а сама пішла до хати, аби «налаштувати вечерю своєму старому». Оце ж бо її ми й бачимо біля плити: вона заклопотано дослухається, як щось шкварчить у каstrулі, а водночас поважно й неквапливо знімає покришку з пательні, і паркий дух, що виходить звідти, непомильно дає наздогад про якусь «смакоту». Округле чорне обличчя тітоньки Хлої так лисніє, що можна подумати, ніби вона помастила його яечним білком, достоту як ото мастить свої коржикки. Це пухке обличчя під ретельно накрохмаленим картатим очіпком аж сяє з утіхи та задоволення, що до них – ніде правди діти – долучається й трохи гонору; та воно й не дивно – адже ж тітоньку Хлою повсюди визнано за найпершу куховарку в цілій околиці.

Куховарка вона й справді була найдостеменніша. Кури, індички та качки, тільки-но вгледівши її на задвірку, враз поважніли й не інакше як вкидалися в роздуми про скороминушість життя; і то не дарма, бо всі помисли тітоньки Хлої незмінно були звернені на патрання, начиняння та смаження, отож сама її поява dokonче мала страхати розважливе домове птаство. Що ж до її печива – кукурудзяних коржиків, балабушок, пундиків та інших ласощів, що їх годі й злічити, – то воно лишалося незбагненною загадкою для всіх менш наставлених куховарок; і тітонька Хлоя, колихаючись усім своїм опасистим тілом, не раз потішено оповідала про марні спроби тої чи тої з її суперниць сягнути такої самої досконалості.

Та найдужче збуджували її снагу наїзди гостей і лаштування проханих обідів та вечер. Не було для неї приємнішого видава, як купа валіз на веранді, що віщували їй нові клопоти й нові звитяги.

Одначе тим часом тітонька Хлоя порається коло пательні, тож полишмо її при цьому любому ділі й закінчімо огляд хатини.

В одному кутку стояло ліжко, охайно заслане сніжно-білим покривалом, а перед ним лежав чималий килимок. То була царина тітоньки Хлої, найпочесніше місце в господі, а відтак увесь той куток укупі з ліжком та килимком свято шанували й по змозі оберігали від руйнницьких наскоків малечі. Він-бо правив у хатині за *вітальню*. У другому кутку було ще одне ліжко, не таке ошатне і очевидячки призначене для спання. Стіну над коминком прикрашали вельми лискучі друковані образки до Святого Письма і портрет генерала Вашингтона¹, так хвацько змальований та розфарбований, що, певно, сам герой чимало дивувався б, якби йому трапилось побачити ту свою подобу.

На грубій лаві в кутку сиділо двійко кучерявих хлопчаків з пухкими щічками та блискучими чорними оченятами; вони назирали над крихітною дівчинкою, що робила перші спроби ходити. Як і всі немовлята, вона раз у раз зводилась на ніжки, якусь мить стояла похитуючись, а тоді падала додолу, і кожна така марна спроба викликала в наглядачів гучний захват, наче то було хтозна-яке розумне діяння.

Перед коминком стояв стіл, що його ніжки видимо слабували на ревматизм. Він був засланий скатертиною, на якій красувалися візерунчасті чашки з блюдцями, і все воно свідчило про те, що йдеться до трапези. Біля столу сидів дядько Том – найперший челядник містера Шелбі, – а що він має стати й головним героєм нашої оповіді, то ми вважаємо за свій обов'язок детально змалювати його читачам. То був високий на зріст, кремезний, міцної статури чоловік, з лискучою чорною шкірою і обличчям суто африканського штибу, поважним та розумним на взір, а до того ж завжди добрим і приязним. Увесь його вигляд виказував спокійну впевненість і гідність, але водночас було видко, що то людина простосерда й довірлива.

Перед ним лежала грифельна дошка, і він занурено й повільно виписував на ній якісь літери. За цими його вправами наглядав панич Джордж, меткий тринадцятирічний хлопчик, що тримався вельми поважно, як і годилося вчителеві.

– Не так, дядечку Томе, не так, – жваво мовив він, побачивши, що дядько Том старанно загинає петельку літери «g» не в той бік. – Ти пишеш «q», а не «g», ось поглянь.

¹ Вашингтон Джордж (1732–1799) – головнокомандувач американського війська у війні з Англією за незалежність; згодом – перший президент США (1789–1797).

— Ти диви, а й справді! — озвався дядько Том, шанобливо й зачудовано споглядаючи, як його юний навчитель хвацько вимальовує йому на науку численні «q» і «g». Відтак, затиснувши грифель у грубих, шкарубких пальцях, знову терпляче взявся до діла.

— Білим людям усе воно за іграшку! — мовила тітонька Хлоя, підводячи голову од сковорідки, що її змашувала настромленим на виделку шматочком сала, і захоплено дивлячись на панича Джорджа. — Он як він пише, ти ба! А читає як! Та ще й нас вечорами приходить навчати. Ото дивина!

— Дивина то воно дивина, тітонько Хлоє, але ж і їсти вже страх як хочеться, — озвався Джордж. — Невже той пиріг у пательні ще не готовий?

— Зараз постигне, паничу Джордже, — відказала тітонька Хлоя, піднімаючи покришку й заглядаючи до пательні. — Ач, як гарно присмагнув — подивитися любо. Далєбі, тут мене вчити не треба! А оце десь тими днями пані загадала Селлі спекти пирога — нехай, мовляв, повчиться. «Та що ви, пані! — кажу я їй. — Мене аж жаль бере отак добро переводити. Ви тільки погляньте, який він у неї перехняблений, нема на що дивитися — достоту стара пантофля. Де вже їй пироги пекти!»

Висловивши в такий спосіб свою зневагу до невправності Селлі, тітонька Хлоя підняла покришку над панівкою, і всі побачили пишний, добре випечений пиріг, якого не посоромився б жоден міський кондитер. То очевидячки мала бути окраса всієї трапези, і тепер тітонька Хлоя ревно заходилася лаштувати інші наїдки.

— Гей ви, Мозе, Піте, ану не плутайтесь під ногами, муринята! І ти, Поллі, ясочко, йди собі, ось зараз матуся дасть чогось і своїй маленькій донечці. А ви, паничу Джордже, хутчій складайте книжки та присувайтесь ближче до мого старого. Ось я вже подаю ковбаски, а там і коржик не забаряться.

— Мені казали прийти вечеряти додому, — озвався Джордж, — та я ж знаю, де буде смачніше, тітонько Хлоє.

— Ваша правда, голубе, ваша правда, — потвердила тітонька Хлоя, накладаючи йому на тарілку коржиків, що аж пашіли жаром. — Ви ж бо добре знаєте, що стара тітка Хлоя призапасить для вас найліпший шматочок. Атож, це вже будьте певні!

За цими словами тітонька Хлоя жартівливо тицьнула його пальцем у бік і притьмом повернулася до сковорідки.

— А тепер — до пирога! — сказав Джордж, коли метушня біля сковорідки трохи вщухла, і націлився на ту ласу штуку великим ножом.

— Боронь боже, паничу Джордже! — злякано вигукнула тітонька Хлоя, хапаючи його за руку. — Хіба ж можна різати його таким но-

жиськом! Він же враз охляне, і пропаде вся краса. Осьде вам мій тонкий старенький ножичок, він у мене саме до цього й нагострений. Бачите, як легенько ріже — наче в пух заходить. А тепер їрте собі на здоров'ячко, кращого пирога ви ніде не скуштуєте.

— А Том Лінкольн каже, — промовив Джордж із повним ротом, — що їхня Джинні ліпша куховарка, ніж ти.

— Ой, дайте мені спокій з тими Лінкольнами! — зневажливо відказала тітонька Хлоя. — Де вже їм братися до наших панів! Люди вони, звісно, поважні, одначе зовсім з іншого тіста зліплені. А що вже до панського поводження, то вони про те й гадки не мають. От порівняти хоч би містера Лінкольна з містером Шелбі. Сміх та й годі! А місіс Лінкольн — чи ж вона годна так поважно вступити до кімнати, як моя пані? Так само показно та гордовито? Та де ж, да-лебі! Отож-бо й не нагадуйте мені краще про тих Лінкольнів! — І вона труснула головою з виглядом людини, що знає ціну своїм словам.

— Але ж ти сама не раз казала, — заперечив Джордж, — що Джинні дуже добра куховарка.

— Атож, казала, — погодилася тітонька Хлоя. — І тепер можу сказати. До простого, немудрящого куховарства Джинні й справді зугарна. Вона може не зле спекти хліб, наварити картоплі, а от щодо кукурудзяних коржів уже не те. Коржі в Джинні не хтозна-які, хоч їсти їх і можна. А коли сягнути трохи вище, то тут вона й зовсім нікчемна. От візьміть ви хоч би й ті ж таки пироги — вона їх, звісно, пече, але ж яка на них скоринка!.. А хіба вона годна замісити справжнє тісто, таке пухке, щоб у роті тануло, наче воно з самого повітря зроблене? Пригадую, я була в них, коли міс Мері мала виходити заміж, і Джинні показала мені пироги, що напекла до весілля. Ми з Джинні добрі приятельки, ви ж знаєте, і я їй нічого тоді не сказала. Та повірте мені, паничу Джордже, якби я напекла таких пирогів, то цілісінський тиждень очей не склепила б із сорому. Зовсім були негодящі.

— А Джинні, певне, гадала, що вони дуже добрі? — спитав Джордж.

— Звісно, що гадала! Ще б пак! Тим-то й вихвалялася ними так широко. Отут, бачте, й уся притичина — вона просто не тямить. Далекі, таж там і господарі такі, що їм до всього байдуже. Де ж би то їй щось тямити! Вона й не винна аніскілочки. Ой, паничу Джордже, ви й самі не знаєте, яке то щастя для вас мати таку родину!

Тітонька Хлоя зітхнула й розчулено звела очі до неба.

— Дарма, тітонько Хлоє, я добре знаю, яке то щастя їсти отаки пироги й пудинги, — озвався Джордж. — Ось ти спитай Тома Лінкольна, як я пишаюся перед ним щоразу, коли його бачу.

Тітонька Хлоя відкинулася на стільці й вибухнула ширим добродушним реготом на таку дотепність молодого панича. Вона регота-

ла так, що по її чорних лискучих щоках аж сльози потекли, і водночас жартівливо ляскала й торсала Джорджа, примовляючи: «Ой, дайте спокій!.. Та ви ж мене зі світу зведете!.. Ой лишенько! Оце вже, певно, помру зо сміху!..» – і щораз дужче заходилася реготом, аж поки Джордж і справді уявив собі, ніби він хтозна-який дотепник і що йому таки треба стерегтися, жартуючи «на всю губу».

– То ви казали про це Томові, еге? Ох, ця вже мені молодь! І пишались перед ним нашими пирогами? Далєбі, паничу Джордже, та ви хоч кого насмішите!

– Так, – потвердив Джордж. – Я не раз йому казав: «Ти б подивися, Томе, на тітчині Хлоїні пироги. Ото справді пироги!»

– Атож, шкода, що він їх не бачив, – мовила тітонька Хлоя, видимо вболіваючи душею за бідолашного Тома, що не сподобився такої благодаті. – А ви б коли-небудь запросили його до обіду, паничу Джордже, зробили б йому таку ласку. Негоже-бо надто пишатися перед іншими тим щастям, що його дарує нам доля, ніколи про це не забувайте, – докинула вона, споважнівши на виду.

– Гаразд, я запрошу Тома десь на цьому тижні, – сказав Джордж. – А ти вже, тітонько Хлоє, постарайся як можеш. Нехай він подивує. От аби нам так його нагодувати, щоб він потім тижнів зо два їсти не схотів!

– А чого ж, і нагодуємо, – весело обізвалася тітонька Хлоя. – Ось побачите. Згадайте-но, які в нас бувають обіди! Пам'ятаєте отой пиріг з курятиною, що я зготувала, коли до нас приїздив обідати генерал Нокс? Ми тоді з пані трохи не посварилися. На господинь іноді щось таке находить, аж дивом дивуєшся. Тут тобі такий клопіт, така на тобі, сказати б, тяжка відповідь, а вони крутяться під ногами й скрізь стромляють свого носа. От і наша пані того разу все загадувала мені робити то сяк, то так, аж урешті я не стерпіла та й кажу: «Люба моя пані, ви погляньте-но на свої гарні білі рученята, на оці тендітні пальчики, винизані блискучими перснями, – вони ж бо мов ті лілеї, вмиті росею. А тепер погляньте на мої чорні зашкарублі ручиська. Тож чи не здається вам, що сама доля так судила: мені – пекти пироги, а вам – бавити час у вітальні?» Отак мені надало, паничу Джордже!

– А що сказала на це мама?

– Що сказала?.. Ну, всміхнулась вона очима, – отими своїми великими гарнющими очима, – та й каже: «А знаєш, тітонько Хлоє, мабуть, що твоя правда». І пішла собі до вітальні. Їй було б пацнути мене по шиї за мою зухвалість, та так уже я поведена, що господиня мені в кухні ні до чого.

– Еге ж, обід тоді вийшов знаменитий. Я пам'ятаю, всі так казали, – потвердив Джордж.

— А правда ж? Та й сама ж я стояла того дня за дверима їдальні, сама бачила, як генерал аж тричі присував тарілку, щоб йому покладали ще того пирога. А тоді й каже: «У вас має бути чудова куховарка, місіс Шелбі». Я трохи що не луснула з гордошів, далєбі!.. Адже ж той генерал добре тямить, що таке смачна страва, — провадила далі тітонька Хлоя з самовдоволенням виглядом. — Він дуже милий чоловік, той генерал. З одного найшляхетнішого роду в Старій Вірджинії¹. Атож, він тямить, що до чого, той генерал, не згірше за мене. Щоб ви знали, паничу Джордже, кожен пиріг має свій секрет, от тільки не всім воно до тямить. А в генерала смак тонкий, я одразу це збагнула з його слів. Атож, він таки знається на куховарстві!

Тим часом Джордж дійшов такого стану, що іноді спобігає навіть хлопчаків (правда, лише за надзвичайних обставин), — коли вже несила проковтнути більш ані шматочка. Аж тепер він завважив кучеряві хлопчачі голівки та блискучі оченята, що жадібно слідували за трапезою з протилежного кутка.

— Гей ви, Мозе, Піте! — гукнув він, уломивши від пирога по чималому шматку й кидаючи їх дітлахам. — Либонь, і вам хочеться солоденького? Тітонько Хлое, спекла б ти їм якого коржика.

Джордж і Том перейшли до затишного куточка біля коминка, а тітонька Хлоя, що встигла напекти ще цілу купу коржиків, узяла на руки малу донечку й заходилась її годувати, раз по раз і собі відкушуючи по шматочку, а водночас обділяючи й Моза з Пітом, що воліли заживати своїх коржиків під столом, вовтузячись та борюкаючись між собою, а то й шарпаючи за ніжки меншу сестричку.

— Ану годі вам! — погукувала на них мати, час від часу навмання тицяючи ногою під столом, коли хлопчачі надто вже розходилися. — Невже не можете посидіти тихенько, коли в нас у хаті білі люди? Цитьте ви, чуєте? Ось постривайте, покажу я вам смаленого вовка — нехай тільки піде панич Джордж!

Важко сказати, що мала означати та страшна погроза, та, либонь, саме через таку непевність вона майже не справила враження на малих грішників.

— Лихо та й годі! — озвався дядько Том. — Так уже розбестились, що ніякої засі не знають.

Аж ось хлопчачі вилізли з-під столу, геть пообмазувані мелясою, і напосілися на сестричку з буйними поцілунками.

— Ану забирайтеся звідси! — гукнула мати, відхиляючи їхні кучеряві голівки. — Ви ж усі мені позліплюєтесь до купи й ніколи вже не

¹ Стара Вірджинія — південно-східний штат, одна з перших територій, заселених англійцями в Америці. Спадкуву аристократію Старої Вірджинії вважали найзначнішою.

розліпитеся. Біжіть-но хутчій до рівчака та вмийтеся, – звеліла вона, супроводжуючи свої слова двома потиличниками, що видалися доволі замашні, проте спричинилися лиш до нового нападу сміху, і хлопчаки, притьмом вискочивши надвір, повалилися один на одного й заверещали від захвату.

– Ну, чи бачили ви ще десь таких шибеників? – потішено мовила тітонька Хлоя. Тоді видобула старого рушника, зумисно на те припасеного, змочила його водою із щербатого чайника й узялася витирати дівчинці личко та рученята, замащені мелясою. Начистивши малу так, що вона аж заблищала, тітонька Хлоя посадовила її на коліна дядькові Томові, а сама заходилася прибирати зі столу. Дівчинка скористалася з нагоди й тут-таки почала смикати Тома за ніс, дряпати йому обличчя й торсати пухкими рученятами його кучеряву чуприну – ця розвага, як видно, тішила її найдужче.

– Ач, яке хвацьке маля! – вигукнув Том, піднімаючи дівчинку на випростаних руках, аби ліпше її роздивитися. Тоді підвівся, примостив малу на своєму широкому плечі й затанцював із нею по хаті, тим часом як Джордж махав на них своїм носовичком, а Моз і Піт, що вернулися знадвору, гарчали, наслідуючи ведмедів, аж поки тітонька Хлоя заявила, що їй уже «голова розколюється» від того галасу. Та оскільки, як вона сама визнала, таке лихо спобігало її голову щодня, веселощі в хатині анітрохи не вщухли, і всі гарчали, стрибали й витанцьовували аж до цілковитої знемоги.

– Ну, вгамувалися вже? – спитала тітонька Хлоя, висуваючи з-під ліжка грубий приземкуватий поміст з постіллюю. – А тепер, Мозе й Піте, гайда на боковеньку, бо скоро почнуть збиратися люди до молитов.

– Ой мамо, ми не хочемо спати. Дозвольте нам посидіти й подивитися. Це ж бо так цікаво!

– А й справді, тітонько Хлоє, сховай-но ти цю штуку, нехай вони посидять, – вибагливо мовив Джордж, копнувши ногою ту неоковирну подобу ліжка.

Тітонька Хлоя, якій залежало лиш на тому, аби додержати звичаю, з видимим задоволенням посунула помоста назад і сказала:

– Ну що ж, може, воно піде їм на користь.

Усі, хто був у хатині, заходились обмірковувати, як найліпше приготуватися до наступних зборів.

– І де його взяти стільців, щоб усім вистачило, ну просто ради собі не дам! – бідкалася тітонька Хлоя.

Такі збори відбувалися в Томовій хатині кожного тижня хтозна-відколи, хоч стільців у ній і не більшало, отож можна було сподіватись, що й цього разу якось обійдеться.

— На тому тижні старий дядько Пітер так співав, що аж уломив дві ніжки в оцього стільця, — сказав Моз.

— Ану тпрусь! То, певно, ти сам їх відкрутив, знаю я тебе, — мовила тітонька Хлоя.

— Та дарма, ось я притулю його до стіни, і він ще стоятиме, — провадив далі Моз.

— Нехай тільки дядько Пітер на нього не сідає, бо він, співаючи, завше соває стільця. Минулого разу він отак по всій хаті совався, — сказав Піг.

— От і добре! — зрадив Моз. — Посадимо його на цей стілець, а як він заведе молитву, то й гепнеться на підлогу! — І Моз гугняво заспівав, наслідуючи старого Пітера, а тоді позалився додолу, показуючи, як воно все буде.

— Зараз же облиш свої штуки! — гримнула тітонька Хлоя. — Як тобі не сором!

Але панич Джордж рішуче став в оборону пустуна й сказав, що Моз — неабиякий зух. Отож материна вимова пішла намарне.

— Ну що, старий, тягни до хати барильця, — сказала тітонька Хлоя чоловікові.

— А пригадуєш, як на тому тижні, саме коли співали, одне барильце подалося і всі попадали на підлогу! — мовив Піт до Моза. — Ото була втіха!

Поки хлопчачки згадували ту пригоду, до хати закотили два порожніх барильця й, підперши з боків камінням, щоб не хилиталися, поклали на них дошки. Тоді поперевертали догори дном усі цебра й кадоби, що були в хатині, порозставляли хиткі стільці, і на тому готування до зборів скінчилося.

— Панич Джордж так гарно читає! — сказала тітонька Хлоя. — Я певна, що він і сьогодні зробить нам цю ласку. У нього все виходить куди цікавіше.

Джордж залюбки погодився: кому ж бо з хлопчиків не хочеться трохи попишатись!

Незабаром у хатині зібрався чималий строкатий натовп: від поважного сивоголового патріарха, що йому перейшло вже за вісімдесят, до зелених п'ятнадцятирічних підлітків. Одразу ж нав'язалася легка балачка про се, про те: «Де це ви, тітонько Селлі, дістали таку гарну червону хустину?.. А ви чули, що пані збирається віддати Елізі оту свою муслінову сукню, коли пошиє собі нову, флерову... А містер Шелбі думає купити заводового жеребчика, аби додати слави своїй кінниці...» Були там і нахожі люди, що належали іншим хазяїнам і прийшли з їхнього дозволу; вони принесли розмаїті новини із своїх господ, і розмова точилася так само жваво й невимушено, як ото, бува, й десь у вищих верствах.

Тимчасом як у хатині раба люди весело гомоніли та молилися, в панських покоях відбувалися зовсім інші події.

Містер Шелбі й торговець сиділи в уже знайомій нам вітальні, а на столі перед ними були якісь папери та письмове приладдя. Господар лічив розкладені стосиками банкноти, потім віддавав торговцеві, і той перелічував їх після нього.

— Все правильно, — мовив торговець, — А тепер підпишіть оце.

Містер Шелбі присунув до себе купчі, квапливо підписав їх, мов людина, що хоче швидше позбутися якоїсь прикритої справи, і відсторонив од себе разом з грішми. Гейлі видобув із пошарпаної валізки якийсь документ, перебіг його очима й подав господареві. Містер Шелбі схопив той папір, ледве тамуючи нетерпіння.

— Ну, от і по всьому! — вигукнув торговець, підводячись з-за столу.

— Еге ж, по всьому, — занурено проказав за ним містер Шелбі, тоді тяжко зітхнув і мовив ще раз: — По всьому!

— Здається мені, не вельми ви потішені, — сказав торговець.

— Гейлі, — мовив містер Шелбі, — я сподіваюсь, ви дотримаєте свого слова й не продасте Тома першому-ліпшому покупцеві, не знаючи, хто він і що.

— Але ж ви самі вчинили точнісінько так, добродію, — відказав торговець.

— Ви ж добре знаєте, що мене змусили до цього обставини, — згорда промовив містер Шелбі.

— То вони так само можуть змусити й мене, — сказав торговець. — А проте я зроблю все, що зможу, аби примістити Тома в добру господу. Ну, а щодо мене вам нема чого турбуватись — я його не покривджу. Чого-чого, а жорстокості в мені, хвалити Бога, нема аністілечки.

Згадавши ті людяні засади, що про них допіру вранці розводився торговець, містер Шелбі не дуже пойняв віри його запевненням; однак іншої ради він не мав, а тому без зайвих слів попрощався з торговцем і, zostавшись на самоті, закури́в сигару.

Розділ V,

ДЕ ПОКАЗАНО, ЯК ПОЧУВАЄТЬСЯ ЖИВА ВЛАСНІСТЬ, ПЕРЕХОДЯЧИ З РУК В РУКИ

Містер і місіс Шелбі вже відійшли до спочивальні. Господар сидів собі в зручному кріслі, переглядаючи листи, що надійшли з вечірньою поштою, тимчасом як його дружина стояла перед люстром і розчісувала коси, що їх так вигадливо заплела й виклала їй Еліза. Завваживши увечері бліде обличчя й посмутнілі очі своєї по-

коївки, місіс Шелбі сказала, що обійдеться без її послуг, і звеліла їй лягати спати. Тож тепер, розплітаючи сама собі коси, вона мимоволі пригадала оту недавню розмову з Елізою і, обернувшись до чоловіка, недбало запитала:

— До речі, Артуре, що то за мужлай, якого ти приволик сьогодні до столу?

— Його звуть Гейлі, — відказав містер Шелбі, трохи збентежено посунувшись у кріслі й не підводячи очей від листа.

— Гейлі? А хто він такий і чого йому тут треба?

— Та бачиш, я мав з ним деякі справи, коли востаннє їздив до Натчеза, — пояснив містер Шелбі.

— І невже цього досить, аби він з'являвся сюди обідати, наче до себе додому?

— Але ж я сам його запросив, бо мав з ним деякі розрахунки, — сказав Шелбі.

— Він работорговець? — спитала місіс Шелбі, завваживши в чоловіковому поведженні якусь непевність.

— Та ну ж бо, люба, з чого це ти взяла? — мовив Шелбі, зводячи на неї очі.

— Ет, з нічого... Оце тільки Еліза прийшла по обіді у великій тривозі, плакала й казала, що ти розмовляєш з торговцем і що вона буцімто чула, як він пропонував тобі продати її хлопчика. Ото дурненька квочка!..

— Еліза, кажеш?.. — промовив містер Шелбі, знову беручись до листа.

Якусь хвилю він удавав, ніби цілком занурений у читання, не помічаючи навіть, що держить листа догори ногами.

«Так чи так, а все воно однаково викриється, — подумав він. — Як не тепер, то в четвер...»

— А я сказала Елізі, — провадила місіс Шелбі, розчісуючи собі коси, — що то все дурні страхи і що ти ніколи не заходиш у справи з такими людьми. Я ж бо певна, що ти й у гадці не маєш продавати когось із нашої челяді, та ще й кому — отому бурмилу!..

— Атож, Емілі, — озвався Шелбі, — я й сам завше так думав. Та бачиш, обставини склалися так, що цього не уникнути. Мені доведеться продати декого з наших слуг.

— Отому недолюдкові? Та нізашо!.. Містере Шелбі, ви, мабуть, жартуєте.

— На жаль, ні, — відказав Шелбі. — Я погодився продати Тома.

— Що? Нашого Тома? Цього доброго, відданого чоловіка, що вірою і правдою служить вам із самого малечку! Та що ви, містере Шелбі!.. До того ж ви обіцяли дати йому волю — і ви, і я стільки

разів казали йому про це. О, тепер я ладна повірити чому завгодно, навіть і тому, що ви могли б продати й малого Гаррі, єдину дитину бідолашної Елізи, — скрушно й обурено промовила місіс Шелбі.

— Ну, щоб ти знала все, то й цьому правда. Я погодився продати їх обох — і Тома, і Гаррі. Не розумію тільки, чому треба вважати мене за якогось бузувіра, коли інші чинять таке мало не щодня.

— Але чому з усіх наших людей було обрати саме їх? — запитала місіс Шелбі. — Хіба не можна продати когось іншого, коли вже без цього не обійтися?

— А тому, що за них мені дають найбільше, — ось чому. Можу продати й інших, коли хочеш. Той чоловік пропонує мені чималі гроші за Елізу. Як вона тобі — радніш до душі? — відказав містер Шелбі.

— Який негідник! — гнівно вигукнула місіс Шелбі.

— Я, звісно, й слухати його не схотів, бо знаю, як би це тебе замутило. Тож не суди мене надто суворо.

— Любий, — мовила місіс Шелбі, опановуючи себе, — пробач мені. Я не подумала. Усе це так мене вразило, таке воно несподіване... Але ж ти дозволиш мені замовити слівце за цих бідолах. Том такий шляхетний і відданий чоловік, хоч він і негр. Я певна, Шелбі, що, коли б довелось, він залюбки наклав би за тебе життям.

— Я знаю... воно так. Але ці розмови тепер ні до чого. Іншої ради я не маю.

— Чому б нам не поступитися грішми? Як на мене, то я згодна терпіти хоч яку скруту. Я ж бо завжди намагалася сумлінно виконувати свій обов'язок щодо цих бідних простосердих підневільних істот. Усі ці роки я піклувалася про них, навчала їх чого могла, назирала за ними, знала всі їхні маленькі радощі й прикроші. То як же я тепер покажусь їм на очі, коли ми задля якоїсь там дріб'язкової вигоди продамо такого чесного, доброго й відданого чоловіка, як сердешний Том, і в одну мить одірвемо його від усіх тих речей, що їх ми самі привчили його шанувати? Я прищеплювала їм свідомість родинних, батьківських і подружніх обов'язків — то як же мені визнати перед ними, що, коли йдеться про гроші, ми ладні зневажити будь-які засади, будь-які обов'язки, будь-які святі почуття? Я навчала Елізу бути доброю матір'ю своєму хлопчикові, пильнувати його, виховувати, доводити до розуму — то що я скажу їй тепер, коли ти забираєш його від неї і продаєш нищому, бездушному ділкові, аби тільки не зазнати збитку? Я казала їй, що людська душа дорожча від усіх грошей на світі — то чи віритиме вона хоч одному моему слову, коли побачить, що ми вчинили навпаки і продали її дитину, продали на муки, а то й на загин!

— Мені дуже прикро, Емілі, що ти береш усе так близько до серця, — мовив містер Шелбі. — Я поважаю твої перечування, хоч і не

цілком поділяю їх. Але повір мені: всі ці розмови марні, і я не годен нічого зарадити. Я не хотів тобі казати, але річ у тім, що коли не продати цих двох, ми неминуче втратимо все. Отже, або їх, або все. Гейлі прибрав до рук заставного листа і, якщо я негайно не викуплю його, він одсудить усю нашу маєтність. Я вже нашкрябав дещо, напозичав де тільки міг, мало не з торбою ходив, але покрити весь борг не вистачає якраз стільки, скільки він дає мені за цих двох. Отож довелось поступитися ними. Гейлі уподобав хлопчика, і то була його неодмінна умова. А я цілком залежав од нього і мусив погодитись. Коли вже так побиваєшся за Томом і Гаррі, то що було б, якби довелося продати всіх?

Місіс Шелбі стояла мов громом уражена. Нарешті, одвернувшись до люстра, вона затулила обличчя руками й тихо застогнала.

— Ну не плач, моя люба, — сказав містер Шелбі. — Сподіваюся, тепер ти розумієш, що не було в мене іншої ради, і з двох лих я вибрав менше.

— Атож, атож, — відказала місіс Шелбі, хапливо й неухажно перебираючи ланцюжок свого золотого годинника. — Я не маю великих коштовностей, — замислено промовила вона, — та, може, хоч цей годинник стане в пригоді? Колись за нього заплачено чималі гроші. Якби я могла порятувати хоч Елізиноного хлопчика, я б радо віддала все, що маю.

— Мені страх як жаль, Емілі, — сказав містер Шелбі, — що ця історія не дає тобі спокою, але нічого тут не вдієш. Вороття нема, Емілі. Купчі вже підписано, і вони в руках у Гейлі. Подякуй долі, що все так минулося, бо могло бути й гірше. Цей чоловік мав волю зовсім зруйнувати нас, а тепер ми щасливо позбулись його. Коли б ти знала його так, як я, то зрозуміла б, що ми мало не загинули.

— Невже він такий жорстокий?

— Та ні, не те щоб жорстокий, але він грубий ділок, людина, що живе лиш торгівлею і зиском. Він холодний, незворушний і неблаганний, мов сама смерть. Якби трапився вигідний покупець, він продав би й рідну матір, хоч у душі не зичив би їй найменшого лиха.

— І отакий негідник став господарем нашого доброго вірного Тома й Елізиноного хлопчика?

— Повір, люба, мені це теж дуже прикро... А ще гірше те, що Гейлі поспішає і хоче завтра ж їх забрати. То я думаю рано-вранці сісти на коня й податися геть, бо несила мені бачити бідолашного Тома. І тобі я радив би десь поїхати, разом з Елізою. Нехай усе воно станеться без неї.

— Ні, ні, — заперечила місіс Шелбі, — я не хочу бути підсобницею в цьому чорному ділі. Я піду й навідаю сердешного Тома в його

го біди. Нехай вони хоч побачать, що їхня господиня не зреклася їх і тужить разом із ними. Що ж до Елізи, то про це мені страх навіть подумати. Зглянься на нас, доле! За віщо випало нам таке тяжке випробування?

Містер і місіс Шелбі й гадки не мали, що їхню розмову чує ще одна людина.

До панської спальні притикала чимала комірчина, двері якої виходили в коридор. Коли місіс Шелбі відпустила Елізу, в гарячково збудженій свідомості молодої жінки майнула думка про ту комірчину. Вона сховалася там і, притулившись вухом до шпарини в дверях, вислухала розмову господарів до останнього слова.

Коли голоси замовкли, Еліза підвелась і крадькома вийшла з комірчини. Вся тремтячи й побліднувши на виду, з нахмуреним чолом і міцно стуленими вустами, вона втратила всяку подібність до тої лагідної і соромливої жінки, якою була досі. Вона тихо скрадалася коридором, на хвильку зупинилась перед дверима господині й зняла руки до неба в німому благанні, тоді обернулась і прослизнула в свою кімнатку.

То було затишне й чепурне помешкання неподалік покою місіс Шелбі. Гарне світле віконце, біля якого Еліза так часто сиділа з шитвом, стиха щось наспівуючи; невелика полиця з книжками та вишикуваними рядком дрібничками — подарунками на різдво; шафа й комод, де вона зберігала свою нехитру одіж, — одне слово, її рідна домівка, донедавна така щаслива. Але онде на ліжку спить її хлопчик; його довгі кучері вільно спадають на безхмарне чоло, рожеві уста трохи розтулені, пухкі рученята випростані поверх укривала, а на личку, мов промінь сонця, грає усмішка. — Синочку мій бідолашний! Сердешна моя дитино! — пошепки мовила Еліза. — Вони продали тебе! Але твоя матуся вирятує тебе з біди!

Жодної сльозинки не впало на подушку. В такому горі на очах не буває сліз — вони в серці, ті криваві безмовні сльози...

Еліза взяла аркуш паперу та олівець і квапливо написала:

«Люба моя пані! Не вважайте мене невдячною, не думайте про мене погано! Я чула все, про що ви розмовляли з хазяїном сьогодні ввечері. Я спробую врятувати свого хлопчика, не судить мене за це. Хай віддячить вам небо за вашу добрість!»

Поспіхом згорнувши й надписавши листа, вона перейшла до комода, зібрала в клуночок сяку-таку одіж для хлопчика й міцно прив'язала хустинкою собі до пояса. І така вже дбайлива материнська любов, що навіть у цю страшну годину Еліза не забула вкласти до того клуночка синові улюблені цяцьки, лишивши напихваті строкато розмальованого папугу, аби забавити хлопчика, коли він прокинеться.

Збудити малого сплюха було не так легко, та ось нарешті він прочумавсь од сну, сів у ліжку й заходився гратись зі своїм папугою. Тим часом Еліза напнула на голову каптур і загорнулася в шаль.

— Куди ти, матусю? — спитав хлопчик, коли вона обернулася до ліжка з його пальтечком і шапкою в руках.

Еліза підступила до нього й так значливо зазирнула йому в вічі, що він ураз відчув якусь біду.

— Цить, Гаррі, — мовила вона. — Не можна говорити голосно, бо нас почують. Прийшов лихий дядько, він хоче забрати маленького Гаррі від матусі й повезти ген-ген далеко в темні хащі. Але матуся не віддасть свого хлопчика. Ось зараз вона одягне його в пальтечко, надіне йому шапочку і вони разом утечуть від того страхопуда.

Отак примовляючи, вона зав'язувала й застібала на хлопчикові одіж. Потому взяла його на руки, пошепки звеліла мовчати і, відчинивши двері, що виходили на веранду, тихо вислизнула з кімнати.

Була холодна зоряна ніч. Еліза щільніше загорнула хлопчика в шаль, а він, зовсім припишклий од невиразного страху, міцно вчепився рученятами за її шию.

Старий Бруно, великий ньюфаундлендський собака, що спав у кінці веранди, зачувши звук ходи, схопився й глухо загарчав. Та Еліза тихенько гукнула його на ім'я, і пес, давній її приятель і товариш дитячих забав, миттю завиляв хвостом і налаштувався слідкувати за нею, хоча й, видимо, не міг збагнути своїм простацьким собачим розумом, що мала означати ця незвичайна нічна прогулянка. Скидалось на те, що його чимало бентежать сумніви щодо її потреби й доречності, бо він раз по раз спинявся і допитливо позирав то на Елізу, що неухильно простувала вперед, то на будинок, а відтак, немовби розваживши, що все гаразд, підтюпцем біг далі. Аж ось вони підійшли до віконця Томової хатини, і Еліза легенько постукала в шибку.

Того вечора молитовні збори в Томовій хатині затяглись допізна, і, хоч було вже десь за північ, ні він сам, ні його вірна подруга життя ще не спали.

— Ой, хто це там? — вигукнула тітонька Хлоя, скочивши з ліжка й хапливо відслоняючи фіранку. — Гай-гай, та це ж наша Ліззі! Ану, старий, хутенько вдягайся! А онде й Бруно коло неї тупцяє... І з чого б то раптом?.. Зараз я їм відчиню.

Вона швидко відчинила двері, Том похапцем засвітив лоеву свічку, і обоє побачили змарніле обличчя й безтямні чорні очі втікачки.

— Ой лишенько! Та на тебе ж глянути страшно, Ліззі! Що тобі таке? Може, занедужала?

— Дядечку Томе, тітонько Хлоє, я їду звідси й забираю свого хлопчика. Наш пан продав його!

— Продав? — луною озвались обоє, з жахом зводячи руки до неба.
— Атож, продав! — рішуче потвердила Еліза. — Сьогодні ввечері я сховалась у комірчині біля покою пані й чула, як пан казав їй, що продав мого Гаррі і вас, дядечку Томе, обох продав торговцеві, і завтра той приїде вас забрати, а сам пан ще зранку десь подасться верхи.

Том слухав її, мов сновида, не спускаючи зведених догори рук і широко розплющивши очі. І лиш тоді, коли зміст Елізиних слів нарешті сягнув його свідомості, він не те щоб сів, а майже завалився на старий стілець і важко зронив голову на коліна.

— Ой леле! — вигукнула тітонька Хлоя. — Та невже ж цьому правда? Чим він завинив, що хазяїн надумав його продати?

— Нічим він не завинив, не в тому річ. Хазяїн не хотів продавати, і пані теж... вона така добра... Я сама чула, як вона просила за нас. Та пан сказав, що нічого вже не вдіяти, що він заборгував тому чоловікові гроші і той забрав над ним владу... Мовляв, коли він не сплатить усього боргу, доведеться продати і маєток, і всіх людей і виїхати звідси. Він сам сказав, я чула, що коли не продати вас двох, то треба буде спродати все, — так притиснув їх той торговець! А ще він казав, що йому дуже прикро, а пані... о, ви б тільки послушали її!.. От уже хто справжнісінький ангел! Я знаю, що вельми зле мені отак її покинути, але інакше вчинити я не можу. Вона ж бо сама казала, що людська душа дорожча над усе, а мій хлопчик теж має душу, і хто знає, що спіткає малого, коли я дам забрати його від себе. Тож, мабуть, я чиню справедливо, а якщо й ні, то нехай мені простять, бо інакше я не можу!..

— А що, старий, — мовила тітонька Хлоя, — чом би й тобі не податися геть? Невже ти дождатимеш, поки тебе завезуть на пониззя, де негри конають із голоду й тяжкої праці? Та я б радніша хоч коли померти, аніж втрапити до того пекла! Час іще є, отож і йди разом з Ліззі — ти ж бо маєш дозвіл ходити вільно. Не гайся, ось я зараз позбираю твої речі.

Том звільна підвів голову, сумовито, але спокійно огледівся доколя і сказав:

— Ні, я нікуди не піду. Нехай Еліза тікає — вона має на те право, і я не буду її відмовляти. Їй таки інакше не можна. Але ж ти чула, що вона сказала! Коли вже dokonче мають продати або мене, або всіх наших людей і щоб усе тут пішло на пси, то нехай ліпше продадуть самого мене. Я годен знести своє лихо не згірш від інших, — докинув він, і з його міцних, широких грудей вихопився глухий звук — чи то стогін, чи тяжке зітхання. — Хазяїн завше знаходив мене на місці, і так буде до кінця. Я ніколи не обманював його довіри, не користався своїми пільгами всупереч слову своєму й ніколи цього

не зроблю. Ліпше поступитися мною одним, аніж пустити за вітром маєток і спродати всіх. Не треба нарікати на хазяїна, Хлоє, він подбає про тебе й про наших бідолашних...

Том обернувся до грубого ліжка з кучерявими дитячими голівками, і голос йому нараз урвався. Він похилився на спинку стільця і затулив обличчя своїми великими руками. Хрипкі й тяжкі ридання струшували його тіло, і буйні сльози капали з-поміж пальців на підлогу – такі самі сльози, добродію, які ви проливаєте над труною свого первістка, такі самі сльози, шановна пані, які течуть вам з очей, коли ви чуєте передсмертний крик вашого дитинчати. Бо він людина, добродію, і ви теж така сама людина. Та й ви, шановна пані, хоч як пишно вберіться, проте й ви всього-на-всього жінка, і в тяжких життєвих злигоднях, у гіркому горі, вас поймає однакова туга!

– Слухайте, – мовила Еліза вже від порога, – я бачилася з чоловіком сьогодні перед вечором і ще не знала, що станеться таке лихо. Його довели до останньої межі, і він казав мені сьогодні, що збирається тікати.

То ви вже постарайтесь, як зможете, сповістити його про мене. Розкажіть йому, як я втекла і чому втекла. Скажіть, що я спробую дістатися Канади. А ще передайте йому моє прощальне вітання, бо, може, ми ніколи більше й не побачимось... – Вона рвучко одвернулася і якусь хвилю стояла спиною до них. Відтак додала: – Гукніть Бруно до хати й зачиніть двері. Йому, бідоласі, зі мною не можна.

Ще кілька прощальних слів, нехитрі напутні побажання, сльози – і ось уже Еліза, пригорнувши до себе зчудованого й переляканого хлопчика, безгучно вислизнула в темряву.

Розділ VI

ВИКРИТТЯ

Наступного ранку містер і місіс Шелбі прокинулись пізніше, ніж звичайно, бо ввечері довго не могли заснути після отої тривалої розмови.

– Дивно, куди це запропастилася Еліза, – мовила місіс Шелбі по кількох марних спробах викликати покоївку дзвоником.

Містер Шелбі стояв перед дзеркалом і гострив бритву. Саме під цю мить двері відчинились, і чорношкірий служка приніс йому гарячу воду голитися.

– Енді, – звеліла господиня, – постукай-но до Елізи й скажи, що я їй уже тричі дзвонила... Бідолашна! – тихо мовила вона сама до себе й зітхнула.

Енді хутко повернувся, витріщивши з подиву очі.

— Ой пані! Всі шухляди в Ліззі повисувані, речі розкидані по хаті. Здається мені, чи не подалася вона геть!

Містер Шелбі і його дружина в одну мить збагнули, в чім річ.

— Вона здогадалась про все і втекла! — вигукнув містер Шелбі.

— Дяка Богові! — озвалася його дружина. — Я дуже рада, якщо воно так.

— Жінко, не кажи дурниць! Адже коли цьому правда, я матиму неабияку халепу. Гейлі бачив, що я не хотів продавати хлопчика, отож він подумає, ніби я сам попустив їм сховатись. А це вже зачіпає мою честь! — І містер Шелбі квапливо вийшов з кімнати.

Десь із чверть години в будинку чинилася страшенна метушня: лунали схвильовані вигуки, тупотіння ніг, грюкали двері, мелькали білі, чорні й смугляві обличчя. Лиш одна людина, що могла навести світло на цю справу, не озивалась ані словом. То була головна куховарка, тітонька Хлоя. Її обличчя, завжди таке веселе, неначе запнула темна хмара, і вона мовчки смажила грінки до снідання, ніби не чула й не бачила того, що діється навколо.

Трохи перегодя з десяток неолітніх бісенят обліпили, мов та галич, бильця веранди, і кожен нетерпеливився перший повідомити заїжджого пана про його лихий талан.

— Ото сказиться, щоб я так жив! — мовив Енді.

— А лаятись як буде! — докинув малий чорниш Джейк.

— Еге ж, лаятись він мастак, — обізвалася кучерявка Менді. — Вчора я сама чула, коли вони обідали. Я сиділа в коморі, де пані держить великі дзбани, і чула геть кожне слівце.

І Менді, котра тямилася в тому, що їй траплялось почути, не більше від чорного кошеняти, прибрала вельми обізнаного вигляду й важно походжала по веранді, забувши, що хоч вона й була тоді в коморі, проте міцно спала, скулившись між дзбанамися.

Коли ж нарешті з'явився Гейлі, взутий у чоботи з острогами, всі кинулись до нього і, хапаючись одне перед одним, почали викладати прикру новину. Малі бісенята на веранді не помилились у своїх сподіваннях, бо він і справді вибухнув такою несамовитою та вигадливою лайкою, що вони аж за боки хапались від захвату й гасали коло нього, спритно уникаючи його гарапника. А потім, крикнувши всі в один голос, з реготом повалилися на рудий дернівник перед верандою і почали перекидатися й вищати на цілковиту собі втіху.

— Доступитися б мені до цих клятих пащенят! — просичав Гейлі кризь зуби.

— Та вам до них не доступитися! — переможно гукнув Енді навздогін обмороченому торговцеві й скривив у нього за спиною кілька таких гримас, що й годі й описати.

— Слухайте, Шелбі, це ж чортзна-шо! — мовив Гейлі, вскочивши до вітальні. — Кажуть, тая дівоча чкурнула геть зі своїм малим...

— Містере Гейлі, тут моя дружина, — перепинив його містер Шелбі.

— Даруйте, пані, — недбало вклоняючись, кинув Гейлі так само похмуро. — І все ж я мушу сказати те саме: це ні на що не схоже! Невже цьому правда, добродію?

— Містере Гейлі, — відказав господар, — коли ви хочете розмовляти зі мною, будьте ласкаві поводитись пристойно. Енді, візьми в пана капелюха й гарапника. Сідайте, містере Гейлі... Так, добродію, хоч як мені прикро, але та жінка, чи то підслухавши нашу розмову, чи, може, дізнавшись про неї від кого іншого, забрала вночі свою дитину й пішла з дому.

— Мушу сказати, я сподівався чесного торгу, — мовив Гейлі.

— Як звелите вас розуміти, добродію? — рвучко обернувся до нього містер Шелбі. — Для того, хто ставить під сумнів мою чесність, я маю лиш одну відповідь.

Тоговець знітився і пробурмотів:

— Таж я кажу тільки, що страх як гірко впіймати облизня, коли ведеш діло по справедливості.

— Містере Гейлі, — мовив господар, — коли б я не вважав, що ваша досада певною мірою виправдана, я нізащо не попустив би тої безцеремонності, з якою ви вдерлися щойно до моєї господи. Одначе мушу вам сказати, що, хоч як би все воно виглядало на позір, я не дозволю жодних натяків на мою нібито причетність до найменшого обману в цій справі. Скажу навіть більше: я вважаю за свій обов'язок подати вам всіляку допомогу — кіньми, слугами тощо, — аби ви могли віднайти свою власність. А тим часом, Гейлі, — додав він, нараз змінивши офіційно-холодний тон на звичайну свою щирю привітність, — найліпше, що ви можете зробити, — це погамувати гнів і поснідати з нами, а тоді ми поміркуємо, що діяти далі.

Місіс Шелбі підвелась і сказала, що має деякі справи, а тому не зможе бути присутня за столом. Отож, доручивши вельми поважній мулатці прислужувати панам при сніданні, вона вийшла з кімнати.

— Бачиться, ваша стара не дуже полюбляє мене, грішного, — озвався Гейлі, незграбно силкуючись держати себе запанібрата.

— Я не звик, аби про мою дружину висловлювались так вільно, — сухо мовив містер Шелбі.

— Даруйте, то я просто пожартував, — відказав Гейлі, силувано засміявшись.

— Жарти не завжди доречні, — зауважив містер Шелбі.

«Хай йому чорт, ач як він заговорив, коли я підписав ті папери! — пробурмотів Гейлі сам до себе. — Страх як запишався від учора!»

Либонь, жодна звістка про падіння найможновладнішого міністра двору не спричиняла такого збурення, яке обняло Томових одноплемінців, коли вони дізналися про його сумну долю. По всьому обійсті лиш про це й балакали. Ні в домі, ні в полі ніхто не працював — усі тільки те й робили, що обговорювали новину та її гадані наслідки. А втеча Елізи — теж небувала в маєтку подія — ще дужче розпалювала загальні пристрасті.

Чорний Сем — так прозивали його всі, бо він був чи не втричі чорніший від будь-котрого зі своїх темношкірих товаришів, — зважував ту подію і сяк і так, прикидав її на всі боки, і то з такими далекосяжними замірами щодо власного звеличення, які зробили б честь першому-ліпшому білому патріотові у Вашингтоні.

— Кепський той вітер, що нікуди не дме, це вже як є, — повчально промовив Сем, підсмикуючи на собі штани і дотепно припасовуючи до шлейки чималого цвяха замість одірваного гудзика, вельми потішений тим своїм винаходом. — Атож, кепський вітер... — повторив він. — Ось Томові й урвалося. Ну то звісно, тепер є нагода для якогось іншого негра. А чом би й не для Сема, га? Том роз'їжджав собі по околиці в наваксованих чоботях і з бомагою в кишені, мов хтозна-яка цяця. Та хіба він один на світі? Чому б Семові так не їздити? Ось що я хочу знати!..

— Гей, Семе!.. Семе! Хазяїн каже, щоб ти привів Білла і Джеррі! — гукнув Енді, перепиняючи Семів монолог.

— Овва! З якого б то дива, синку?

— Та хіба ж ти не знаєш, що Ліззі наживала п'ятами разом зі своїм малим?

— Розкажи своїй бабусі! — з невимовною зневагою відрубав Сем. — А я знав про це ще й перше від тебе. Сем має голову на в'язах, будь певен!

— Ну то от, хазяїн звелів мерщій сідлати Білла й Джеррі, і ми з тобою поїдемо з містером Гейлі її шукати.

— Оце діло! — мовив Сем. — Настав-таки час, що без Сема не обійтися. От тобі й Сем! Я не я буду, коли не зловлю її. Нехай хазяїн побачить, який путящий негр цей Сем!

— Слухай, Семе, — сказав Енді, — ти б поміркував, як воно все є. Хазяйка-бо не хоче, щоб Ліззі зловили, то гляди, аби тобі од неї не перепало!

— Отакої! — вигукнув Сем, витріщивши очі. — А ти ж як знаєш?

— Та я сам чув, як вона казала оце допіру вранці, коли приніс хазяїнові воду до гоління. Вона послала мене, аби я подивився, чому це Ліззі не йде одягати її. А коли я сказав, що Ліззі ніде нема, то вона як підскачить і каже: «Дяка Богові!» А хазяїн, мов навісний, до

неї: «Жінко, ану не ляпай дурниць!» Але ж її однаково зверху буде! Хто-хто, а я таки знаю. Кажу ж тобі, стоятимеш за хазяйкою, то ніколи не прогадаєш.

Чорний Сем почував свою кучеряву чуприну, під якою, може, й не було надто великої мудрості, одначе не бракувало тої кмітливості, що так потрібна політикам усіх мастей і всіх країв, аби знати, як то кажуть, звідки вітер дме; отож він спинився в тяжкій задумі й знову підсмикнув штани — то був у нього перевірений спосіб підбудити свої розумові здібності.

— Ет, хіба добереш, що воно й до чого на цьому світі, — врешті озвався він.

Сем промовив це, як справжній філософ, із притиском на цьому — так, наче він спізнав хтозна-скільки різних світів і дійшов такого висновку по добрій розвазі.

— А я, бач, був певен, що хазяйка ладна весь світ винирити, аби тільки знайти Ліззі, — замислено додав він.

— Воно-то так, — сказав Енді. — Та невже ти не бачиш нічого далі свого носа, чорний ти недотепо? Хазяйка ж бо не хоче, щоб отой містер Гейлі забрав у Ліззі її хлопчиська, — ось у чому штука!

— Овва! — вигукнув Сем тим особливим тоном, що його може уявити собі лиш той, хто чув, як розмовляють негри.

— Слухай-но, що я тобі ще скажу, — знову озвався Енді. — Ішов би ти вже по коні, і то хутчій, бо я оце чув, як хазяйка про тебе питалася. А ти стовбичиш тут і розпателяєш.

Сема враз наче вітром з місця змело, і незабаром він триумфально в'їхав на подвір'я, щодуху поганяючи Білла і Джеррі. Підлетівши чвалом до конов'язі, він на всьому скаку плигнув на землю і рвучко спинив коней, так що аж курява знялася. Прив'язаний там-таки кінь Гейлі, молодий порський жеребчик, злякано стенився і напнув повідка.

— Еге, то ти полохливий? — мовив Сем, і на його чорному обличчі з'явилася чудна, недобра усмішка. — Ну стривай, ось я тебе погамаю.

Над конов'яззю широко розкинув свої віти величезний бук, і земля довкола була всяна його колючими трикутними горішками. Взавши одного такого горішка, Сем підступив до жеребчика й почав заспокійливо гладити його та плескати по шиї. Вдаючи, ніби поправляє сідло, він непомітно підсунув під нього колючий горішок, і тепер досить було злегенька натиснути на сідло, аби завдати болю чутливій тварині, не лишивши, проте, жодного помітного сліду чи подряпини.

— Отак! — сказав він, зводячи очі вгору і самовдоволено осміхаючись. — Тепер усе гаразд!

Ту ж мить на балконі з'явилася місіс Шелбі й знаком поманила його до себе. Сем рушив до неї з добре поміркованим наміром бути чемним та догідливим — достоту мов який претендент на вільну посаду при королівському дворі чи в Білому домі¹.

— Де це ти так довго барився, Семе? Я ж посилала Енді поквати тебе.

— Та що ви, пані! — озвався Сем. — Хіба ж їх отак враз і зловиш, ті коні! Вони ж бо забігли чортзна-куди, аж на долішне пасовисько.

— Семе, скільки разів я тобі казала не згадувати за кожним словом чорта! Це недобре.

— От лихо! Геть-чисто забув. Більше не згадуватиму, хай йому чорт!

— Та ось же ти знову сказав «чорт»!

— Хіба? А, чорт... Себто я ж зовсім не хотів...

— Треба бути уважнішим, Семе.

— Ось нехай я трохи віддыхаюся, пані, то вже говоритиму все як слід. Буду страх який поважний.

— А тепер, Семе, ти пойдеш з містером Гейлі, покажеш йому дорогу і щось там допоможеш. Бережи коней, Семе. Ти ж знаєш, Джеррі трохи накульгує, ще від минулого тижня. То не дуже їх натужуй.

Останні слова місіс Шелбі промовила, стишивши голос, і вельми виразисто.

— За мене будьте певні! — вигукнув Сем, значливо зводячи очі вгору. — Та хай мене чорти... Ой! Я незумисне!.. — раптом схаменувся він з таким кумедним виразом обличчя, що господиня мимохіть засміялася. — Я кажу, пані, за коней можете не турбуватись.

— Слухай, Енді, — мовив Сем, повернувшись до конов'язі під крислатим буком, — я нітрохи не здивувався б, коли б коник отого пана зненацька почав вихати, скоро він сяде на сідло. Ти ж знаєш, кінь — худобина норавлива! — і Сем промовисто тицьнув Енді в бік.

— Атож! — озвався Енді, вмить усе збагнувши.

— Бачиш, Енді, хазайка хоче вигадати на часі, це й дурневі видно. Ну, то я їй трохи допоможу. Щоб ти знав, якби всі оці коні ненароком забігли аж ген до отого гайка, то пан, либонь, виправився б не так уже й скоро.

Енді гмукнув.

— Бачиш, Енді, — провадив далі Сем, — а коли й справді вийде так, що кінь того пана Гейлі раптом заноровиться, нам з тобою треба йому допомогти. То ми вже йому поможемо, будь певен!

¹ Резиденція і канцелярія президента США у Вашингтоні.

І Сем з Енді позакидали голови і зайшлися нестримним сміхом, приляскуючи пальцями й дригаючи ногами в буйному захваті.

В цей час на веранді появилвся Гейлі. Випивши кілька філіжанок добірної кави, він трохи заспокоївся, навіть полагіднів і тепер був усміхнений та балакучий. Сем і Енді схопили в'язки пальмового листа, що правили їм за брилі, і гайнули до коней, «помагати панові».

Пальмове листя в Сема на голові геть розшарпалось по краях і втратило будь-яку подібність до крисів бриля. Гострі кінці його зухвало стриміли на всі боки, і це надавало Семові вигляду незалежного та войовничого, як ото в котрого з тубільних ватагів на островах Фіджі¹. Зате на брилі Енді ніяких крисів зовсім не було, отож він хвацько наплюснув на себе куцого наголовка і вельми вдоволено озирнувся навколо, ніби хотів сказати: «А що, хіба поганий бриль?»

— Ану ворущіться, хлопці! — гукнув Гейлі. — Нам не можна гаяти час.

— Ваша правда, пане! — озвався Сем, віддаючи Гейлі повід його коня й піддержуючи стремено, тимчасом як Енді одв'язував двох інших коней.

Тільки-но Гейлі торкнувся сідла, як норовлива тварина раптом вихонула задом і скинула свого хазяїна, та так, що він перелетів через її голову і простягнувся на м'якому висхлому моріжку. Сем пронизливо закричав і метнувся до повода, але спромігся лише черкнути коневі по очах колючими кінцями вищезгаданого пальмового листа, що аж ніяк не сприяло заспокоєнню його нервів. Щосили рвонувшиися геть, кінь повалив Сема додолу, кілька разів обурено форкнув, став дибки, а тоді поскакав геть на супротивний край галявини. Слідом за ним подалися й Білл із Джеррі, яких Енді, пам'ятаючи Семову настанову, не забарився пустити з припони і тепер підганяв моторошними погуками.

Зчинилася неймовірна колотнеча. Сем і Енді бігали й репетували, з усіх боків валували собаки, а Майк, Моз, Менді, Фенні та інша дворова дрібнота обох статей ганяли наввипередки, плескали в долоні, несамовито кричали й верещали, прагнучи й собі чимось прислужитися.

Білому коникові Гейлі, прудкому та жвавому, як видно, вельми припала до душі вся та розвага, і він чимало потішався, раз у раз підпускаючи своїх переслідувачів зовсім близько; та коли його вже от-от мали схопити, він форкав, зривався з місця й підступно тікав ген між дерева, що росли по краях тої великої, завширшки десь на півмилі², галяви. Одначе Сем і на думці не мав ловити жодного з ко-

¹ Фіджі — група островів у південній частині Тихого океану.

² Англійська миля дорівнює 1609 метрам.

ней, перше ніж сам розважить за потрібне, хоч збоку здавалося, ніби він докладає до цього просто-таки надлюдських зусиль. Так само як меч Річарда Левиного Серця¹ завжди зблискував у самій гущі бою, Семів бриль з пальмового листя мелькав усюди, де виникала хоч найменша небезпека, що котрогось коня буде зловлено, — Сем стрімголов летів туди, щодуху волаючи: «Ану хапай його, хапай!» — і кінь ту ж мить пускався навтіки.

Гейлі бігав сюди й туди, страшенно лявся й тупотів ногами. Містер Шелбі, стоячи на балконі, марно вигукував якісь настанови, а місіс Шелбі сміялася, спостерігаючи весь той шарварок з вікна свого покою, і напевне догадувалась, відки воно все пішло.

Нарешті десь над полудень Сем з виглядом звитяжця приїхав верхи на Джеррі, ведучи за повід коня Гейлі, що його боки лисніли від поту, але очі палали й ніздрі роздimalися: знати, отой волелюбний порив і досі не давав йому спокою.

— Зловив! — радісно сповістив Сем. — Аби не я, вони б усі духу пустились, а я зловив!

— Де ж пак! — похмуро буркнув Гейлі. — Аби не ти, нічого цього й не було б.

— Гріх вам таке казати, пане! — скрушно мовив Сем. — Таж я так за ним ганявся, що аж піт очі заливає!

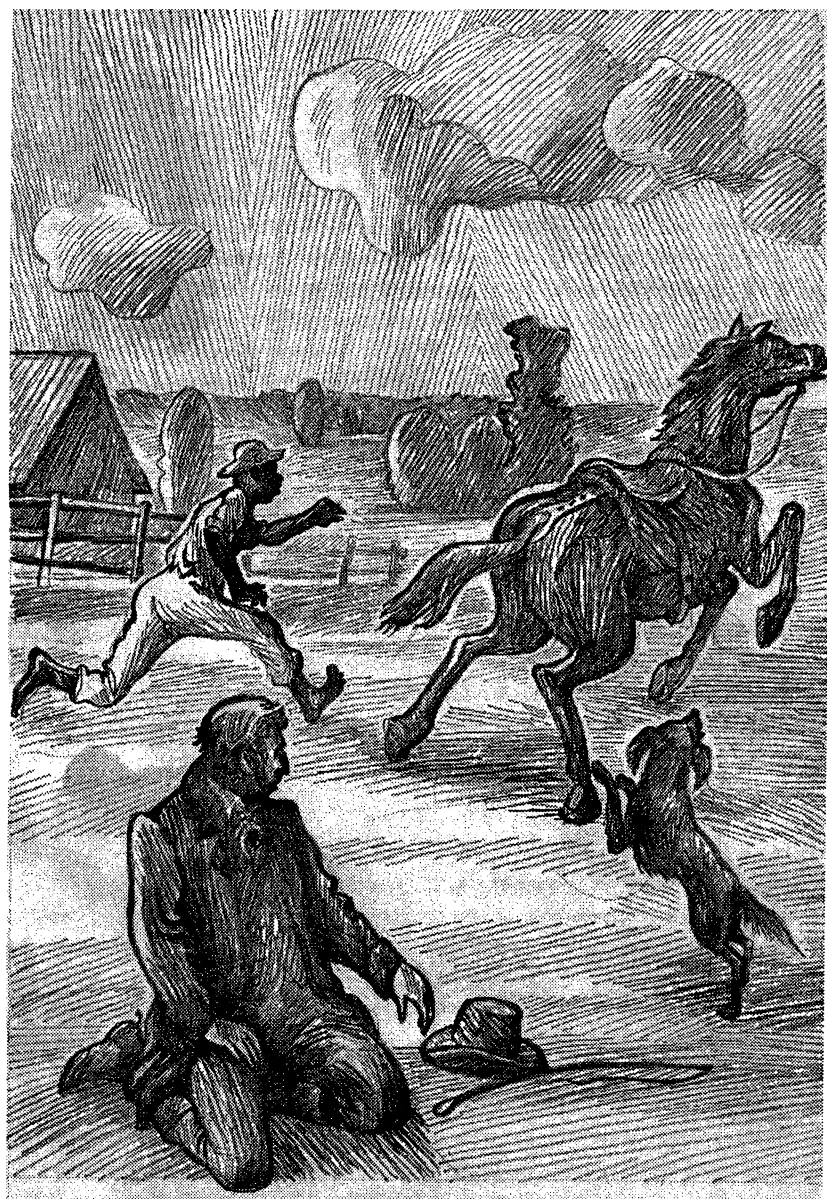
— Ну годі! — сказав Гейлі. — Через твою клятту дурість я згайнував майже три години. Тепер їдьмо, і щоб більше мені жодних штук!

— Та що ви, ласкавий пане! — докірливо озвався Сем. — Либонь, ви хочете всім нам віку вкоротити: і людям, і коням. Ми й так ледве на ногах стоїмо, і коні геть змилені. Далєбі, пане, годі й думати про те, щоб вибратися до обіду. Та й коника вашого треба почистити — ви тільки гляньте, як він забрюхався. А тут іще Джеррі зовсім підупав на ноги. Наша пані нізащо не схоче отак нас пустити, це вже як є. Ось перепочинемо часинку, а тоді вже поїдемо ловити Ліззі. Вона не вельми прудконога, далеко не втече.

Місіс Шелбі, що стояла на веранді й на превелику свою втіху слухала ту розмову, визнала за потрібне й собі докинути слівце. Вона підійшла до Гейлі і, грєчно поспівчувавши йому щодо тої лихотї пригоди, стала умовляти його пообідати, запевняючи, що стіл буде накрито зараз же.

Отож, зважаючи на всі обставини, Гейлі знехотя погодився і почвалав до вітальні, а Сем, скрививши йому вслід таку гримасу, що її годі описати, повагом рушив з кіньми до стайні.

¹Річард Левине Серце — англійський король Річард I (1157–1199), відомий своєю войовничістю й хоробрістю.

– Ти бачив його, Енді? Бачив? – спитав він, припинаючи коней. – Ото було подивитись, як він аж гопки скаче й мерзить нас на всі заставки! Чи я його не чув?! «Лайся, лайся, голубе, – думаю собі. – Хочеш мати свого коня, то пожди, доки я його зловлю!»

І Сем з Енді, прихилившись до стіни, вдоволено зареготали.

– А побачив би ти, як він казився, коли я привів йому того коня! Та він би залюбки вбив мене, аби міг, щоб я так жив! А я собі стою перед ним, мов те невинне ягнятко.

– Еге ж, я бачив, – сказав Енді. – Ти стріляний горобець, Семе, далєбі!

– Та це вже як є, – погодився Сем. – А бачив ти нашу хазяйку, як вона стояла біля вікна й сміялася?

– Де там! Я так гасав за кіньми, що й світу не бачив, – відказав Енді.

– Слухай, Енді, – мовив Сем, повагом беручись чистити коника Гейлі, – я оце надбав собі таку, знаєш, звичку до постереження. Це дуже корисна звичка, Енді, і я раджу й тобі її набувати, поки ще молодий... Підніми-но йому задню ногу, Енді... Бачиш, Енді, отим-то й різняться між собою негри: один годен постерігати, а другий – ні. Чи не я дотямив допіру вранці, звідки вітер дме? Чи не я вгадав, чого хоче хазяйка? А вона ж не давала того взнаки. Вся річ у постереженні, Енді. А це, либонь, такий уже в людини хист. Не в кожного він однаковий, та коли старанно вправлятися, можна чимало осягти.

– Якби я вранці не допоміг твою постереженню, то хтозна, чи був би ти тепер такий розумний, – озвався Енді.

– Енді, – сказав Сем, – ти ще молодий, але з тебе будуть люди, я певен. Я дуже високо становлю тебе, Енді, і не соромлюся часом перебрати від тебе якусь думку. Не можна нікого нехтувати, Енді, бо хоч який ти промітний, а все ж можеш десь та спіткнутись. А тепер, Енді, ходім до великого дому. Побий мене грім, коли хазяйка не звелить нагодувати нас як на празник.

Розділ VII

МАТЕРИНА ПОТУГА

Годі й уявити собі людську істоту, самотнішу та нещаснішу за Елізу, коли вона зачинила за собою двері хатини дядька Тома.

Страх перед небезпекою, що спіткала її знедоленого чоловіка та малу дитину, змішувався в її свідомості з невиразним і болісним відчуттям ризику, на який вона пустилася, покинувши єдину домівку, що її знала за все своє життя, і втративши дружбу й опіку господині, котру вона так любила й шанувала. Адже вона розлучалася з

усім, що було рідне їй від самого дитинства: з оселею, де вона дійшла літ, з деревами, під якими гралася змалечку, з гаєм, де за кращик часів так часто гуляла вечорами разом зі своїм молодим чоловіком, — і тепер усе те, осяяне ясним холодним світлом зір, немовби дорікало їй і питалося, куди ж це вона верстає дорогу від такої домівки.

Та всі інші почуття переважала материнська любов, доведена мало не до безумства страшною небезпекою. Хлопчик був уже досить величеський, аби вільно йти самотужки, і за інших обставин Еліза тільки тримала б його за руку; але тепер вона стелася на саму гадку, що може випустити своє дитя з обіймів, і, квапливо простуючи далі, конвульсійно притискала його до грудей.

Стужавіла земля порипувала під ногами, і Еліза щоразу аж стелася від того звуку; кожен зірваний вітром листочок, кожна тремтлива тїнь змушували її серце стискатись, і вона дедалі прискорювала ходу. Вона сама дивувалася, звідки в неї береться та сила: хлопчик видавався їй легким, мов пір'їнка, і за кожним спалахом страху вона відчувала новий приплив надприродної снаги, що несла її вперед.

О матері, коли б ото вашого Гаррі чи вашого Віллі мали завтра вранці забрати од вас і віддати нелюдві-торговцеві, коли б ви бачили того торговця на власні очі й знали, що купчу вже підписано і що вам зостаються лічені години від півночі до світанку, аби порятуватися, — як тоді бігли б ви? Скільки миль пронесли б вас ноги за ті короткі нічні години, з любим вашим дитинчам на руках, що прихилило сонну голівку вам до плеча й довірливо обняло вас за шию ніжними рученятами?

А хлопчик і справді спав. Попервах незвичне око́ло і тривога не давали йому заснути, але мати так похапливо цитькала на нього за кожним згуком чи порухом, так умовляла сидіти тихо, аби вона могла його врятувати, що зрештою він упокорено обняв її за шию і, вже поринаючи в сон, спитав:

— Мамуню, а поспати мені можна?

— Авжеж, моє серденько, спи собі, коли хочеш.

— А як я спатиму, мамуню, ти не віддаси мене тому дядькові?

— Ні! Нізащо в світі! — відказала мати, ще дужче побліднувши, і її великі темні очі спалахнули.

— Правда, не віддаси, мамуню?

— Правда, любий, правда! — мовила Еліза і сама вжахнулася свого голосу — такий він видався їй неприродний і чужий.

Хлопчик зронив обважнілу голівку їй на плече і незабаром заснув. Дотикання тих теплих рученят, легкий віддих, що Еліза відчувала його на своїй шиї, немовби гарячили й наснажували її ходу. Їй здавалося, що від кожного дотику та поруху довірливо заснулої дитини в неї

вливаються нові струмені сили. Така-то вже незборима влада духу над тілом, що за лихої години він здатен зробити м'язи й нерви ставленими, обертаючи і слабку людину на справжнього велета.

Околиці садиби, гай, чагарі, — усе те, мов уві сні, промайнуло повз Елізу й лишилося позаду, а вона простувала собі далі, поминаючи одне по одному знайомі місця, не відчуваючи втоми, не спиняючись перепочити, аж поки рожевий світанок застав її за багато миль від тих місць, на битому шляху.

Еліза не раз супроводила свою господиню, коли та виправлялась навідати якихось родичів у невеликому містечку Т., на березі річки Огайо, отож вона добре знала ту дорогу. Дістатись туди і якось перебратися через річку — то було перше, що вона похапцем визначила собі за мету, коли надумала тікати. А там — нехай буде, що буде.

Коли на дорозі почали з'являтися запряжені кіннями візки, Еліза, чуття якої були загострені небезпекою, мовби під надихом збагнула, що її кваплива хода та нестямний вигляд можуть упасти в око й збудити підозру. Отож вона спустила хлопчика на землю, поправила на собі одяг і пішла, хоча й швидко, проте не настільки, щоб це привертало до неї увагу. У клуночку в неї були коржик та яблука, і тепер вони стали їй у пригоді, аби підбуджувати малого хутчій їти. Еліза котила яблуко просто себе, хлопчик пускався бігти за ним, і з допомогою цієї вигадки вони здолали ще не одну милю.

Невдовзі вони підійшли до рясного гайка, де дзюркотів прозорий струмочок. А що хлопчик давно вже просив їсти й пити, то Еліза перелізла разом з ним через огорожу і, примостившись за великою кам'яною брилою, щоб не видко було з дороги, дістала з клуночка йому поснідати. Хлопчик дивувався і смутився з того, що вона сама нічого не їсть, та коли він обняв її за шию і спробував упхнути їй у рота коржик, вона відчула, як до горла їй підступає давлючий клубок.

— Ні-ні, Гаррі, любчику мій, матуся не може їстоньки, доки не сховає тебе від біди! Нам треба йти далі... ще далі, аж поки дійдемо до річки.

І вона знову поспішила на дорогу і знову рушила вперед, стримуючи себе, щоб її хода видавалась розмірною та неквапливою.

Тепер вона була за багато миль від тих місць, де її знали в обличчя. Та коли б і трапився дорогою хто знайомий, вона розважила, що добре ім'я її господарів надто відоме, аби в ній запідозрили втікачку. А що й сама вона, і її хлопчик мали доволі світлу шкіру, то з першого погляду ніхто й не подумав би, що вони належать до кольорової раси, і це дозволяло їй сподіватися пройти непоміченою.

Отак собі міркуючи, Еліза десь над полудень спинилася біля чепурного фермерського будиночка, щоб перепочити й купити якогось харчу для себе та дитини. Тепер, коли небезпека віддалилась, її

надлюдське нервово напруження трохи послабло, і вона відчула втому й голод.

Господиня, добродушна й балакуча жінка, була видимо рада, що нагодилася жива душа, аби з нею погомоніти; тож її цілком задовольнило Елізине пояснення, ніби вона виправилась на тиждень погостювати до знайомих, які живуть неподаль. О, як би вона хотіла, аби це справді було так!..

За годину перед заходом сонця Еліза підійшла до містечка Т. — геть зморена, зі збитими ногами, одначе не занепала духом. Передусім вона поглянула на річку — адже там, на тому березі, була воля!¹

Стояла провесна, і річка бутніла й вирувала. Величезні крижини, важко перехилиючись, сунули за водою. А що берег з боку Кентуккі химерно випнувся далеко в річку, то крижані брили копичилися тут одна на одну й застрягали у вузькому закруті, перепиняючи дорогу кризи з верхів'я, і та крига стала на всю широчінь річки, утворивши щось ніби величезний хиткий пліт, який майже сягав кентуккійського берега.

Еліза на хвильку спинилась, оглядаючи цю невтішну картину: вона одразу збагнула, що на пором тут годі сподіватися, а відтак рушила до невеличкого заїзду на березі, щоб розпитатися про перевіз.

Господиня поралась коло плити, заклопотана готуванням вечері. Зачувши позад себе лагідний та сумний Елізин голос, вона обернулася з виделкою в руці.

— Вам чогось треба? — запитала вона.

— Чи нема тут якого човна, щоб перевезтися на той бік у Б.? — озвалась Еліза.

— Де там! — відказала жінка. — Човном тепер не переїхати.

Страх і розпач, що відбилися на Елізиному обличчі, вразили господиню, і вона прихильно запитала:

— Вам так треба на той берег? Хтось занедужав? Я бачу, ви дуже стривожені.

— Моїй дитині загрожує велика небезпека, — сказала Еліза. — Я дізналася про це тільки вчора ввечері і пройшла чималу дорогу, аби потрапити на пором.

— Ото біда! — мовила жінка, враз перейнявшись материнським співчуттям. — Так мені вас жаль... Соломоне! — гукнула вона у вікно до невеликої хатини на задвірку.

У дверях з'явився чоловік у шкіряному фартусі, з бруднющими руками.

— Слухай, Соле, — мовила до нього жінка, — той один повезе сьогодні вантаж через річку?

¹ Річка Огайо, ліва притока Міссісіпі, правила за кордон між рабовласницьким штатом Кентуккі та «вільним» штатом Огайо.

— Він казав, спробує, якщо можна буде переїхати, — відповів чоловік.

— Тут є один, що має сьогодні ввечері переправити дещо на той бік, коли не заборься, — пояснила господиня. — Він прийде сюди вечеряти. То ви посидьте, пождіть його... Ач який гарненький хлопчик! — додала вона, простягаючи малому коржика.

Та хлопчина, зовсім знеможений, аж плакав з утоми.

— Бідолаха! Він не звик так багато ходити, а я його весь час підганяла, — мовила Еліза.

— Ну, то покладіть його отут, — сказала господиня, відчиняючи двері до маленької спальні, де стояло зручне ліжко.

Еліза поклала змороженого хлопчика на ліжко і тримала його рученята в своїх, доки він заснув. Та для неї спочинку не було. Її вогнем пекла думка про переслідувачів, і вона втупила тужливий погляд на збутнілу, неспокійну річку, що пролягла між нею та жаданою волею.

Тут ми її на час і залишимо, аби побачити, що роблять її переслідувачі.

Хоч місіс Шелбі обіцяла, що обід буде подано зараз же, проте небавом з'ясувалося — і то вже вкотре, — що слово куди прудкіше від діла. Отож, незважаючи на загад господині, що його вголос дано у присутності містера Гейлі і що його переказали тітоньці Хлої принаймні півдесятка юних посланців, та високоповажна особа лише сердито пирхнула, покрутила головою і знову взялася до роботи з надзвичайною статечністю й неквапливістю.

Не знати чому, але вся челядь була видимо переконана, що зайва проволока не завдасть господині великої прикрості. Аж подив бере, скільки враз нагодилося всяких притичин, аби задляти справу. Один безталанний невдаха ухистився перекинути підливу, і довелось готувати її наново, з усією належною увагою та ретельністю. Тітонька Хлоя зятято прискіпувалась до найменших дрібниць і на всі спонуки коротко відказувала: вона, мовляв, не подасть на стіл сиру підливу з тієї причини, що комусь там треба когось ловити. Ще один грішник перекинув відро з водою і мусив знову тюпати до криниці, а інший, своєю чергою, упустив на підлогу масло. Від часу до часу в кухні з'являвся якийсь вістовець і, хихочучи, повідомляв, що містер Гейлі «тяжко сердитий, аж на стільці ніяк не всидить, і тільки те й робить, що бігає то до вікна, то до дверей».

— Хай побігає! — обурено мовила тітонька Хлоя. — Ще не те йому буде, коли не схаменеться. Ось прийде його остання година, то побачимо, якої він тоді заспіває.

— Не минути йому пекла, щоб я так жив, — сказав малий Джейк.

— Та й по заслугі! — похмуро докинула тітонька Хлоя. — Він-бо стільки душ людських занапастив, що годі їх злічити! — І вона високо піднесла руку з виделкою.

Усі в кухні вельми шанували тітоньку Хлою і пильно дослухались до кожного її слова. Отож і тепер, коли обід нарешті понесли до їдальні, кухняна обслуга мала часинку дозвілля, аби погомоніти з нею і послухати, що вона скаже.

— Він горітиме в пеклі цілу вічність, правда ж? — спитав Енді.

— Ото б мені подивитись на нього! — докинув малий Джейк.

— Діти!.. — нараз пролунав голос, і всі здригнулися.

То був дядько Том. Він тихо зайшов до кухні й стояв у дверях, слухаючи їхню балачку.

— Діти, — сказав він. — Ви самі не тямите, про що кажете. Вічність — то страшне слово, лячно навіть подумати. Не можна зичити вічної муки ні одній живій істоті.

— А ми й не зичимо нікому, окрім торговців людьми, — озвався Енді. — Таж їм усі цього зичать, отим проклятушим лиходіям.

— Чи не волає проти них сама природа! — вигукнула тітонька Хлоя. — Хто ж бо, як не вони, одривають немовлят від материнських грудей! Хто, як не вони, забирають і продають малих діточок, що заходяться плачем і чіпляються за неньчину спідницю! Хто, як не вони, розлучають жінок з чоловіками, дарма що тая розлука страшніша від смерті! — промовляла вона крізь сльози. — Та чи мучить їх хоч трішечки совість? Де ж би то! Вони п'ють собі, смалють сигари, а до всього іншого їм байдужісінько! Далєбі, коли вже їх чорти не вхоплять, то на що ті чорти й годні?! — І тітонька Хлоя, затуливши обличчя подолом картатого фартуха, гірко заплакала...

— Я радий, що хазяїн не поїхав сьогодні зрана, як намірявся, — сказав Том. — Від цього мені було б куди важче на серці, аніж від того, що він мене продав, йому воно, може, й нічого, а мені б таки добре краялось серце. Я ж бо знаю хазяїна ще від малечку. Та оце допіру я бачив його, і тепер мені легше помиритися зі своєю долею. Хазяїн не мав іншої ради, він розважив слушно. От боюся тільки, що без мене все тут піде шкереберть. Хазяїнові не вгледіти за всім, як ото робив я, не дійти до кожної абищиці. А слуги в нас хоч і добромисні, проте страх які безтурботні. Ось що мене непокоїть.

У цей час задзеленчав дзвоник, і Тома покликали до вітальні.

— Томе, — лагідно сказав йому господар, — я хочу, аби ти знав, що я поручився за тебе перед цим паном і в разі тебе не буде на місці, коли ти йому знадобишся, мені доведеться заплатити йому тисячу доларів. Сьогодні він їде у своїх справах, і ти маєш цілий день вільний. Можеш піти собі куди хочеш, друже.

— Дякую, хазяїне, — мовив Том.

— Але добре зтяям собі те попередження, — докинув торговець, — і не здумай підвести свого пана. Од вас, муринів, тільки того й сподівайся. Якщо ти десь завієшся, я йому й centa не подарую. Коли б він послухав моєї ради, то не довіряв би жодному з вас, бо всі ви ладні вислизнути з рук, мов ті вугрі.

— Хазяїне, — мовив Том, випростуючись, — мені було якраз вісім років, коли стара господиня поклала вас мені на руки, а вам тоді ще й годочка не минуло. «Оце, Томе, — каже вона до мене, — буде твій молодий хазяїн. Пильно бережи його», — каже. То я вас питаю, хазяїне: чи підводив я вас коли, чи не послухався хоч раз вашого слова?

Містер Шелбі був щиро зворушений, і на очі йому навернулися сльози.

— Мій вірний друже, — відказав він, — усе воно правда, і коли б моя воля, я не продав би тебе нізащо в світі.

— І даю тобі моє слово, — докинула місіс Шелбі, — що як тільки буде змога, ми одразу ж викупим тебе. Дуже прошу вас, добродію, — обернулась вона до Гейлі, — запам'ятайте, кому ви його продасте, і повідомте мене, хто його новий хазяїн.

— За мене будьте певні, — озвався торговець. — Може, десь за рік я й сам привезу його сюди цілого та здорового і продам вам назад.

— Тоді я сама вестиму торг, і ви не прогадаєте, — сказала місіс Шелбі.

— Та звісно, — мовив торговець. — Мені ж бо однаково, чи то збувати їх за водою, чи проти води, — аби лиш я мав з того зиск. Сякий-такий прожиток — оце і все, що мені треба, пані добродійко, та, либонь, і кожен цього хоче.

Містерові й місіс Шелбі аж з душі вернуло від його панібратського тону, проте обоє добре розуміли, що треба стримувати свої почуття. Чим нахабніший і брутальніший ставав торговець, тим дужче потерпала місіс Шелбі за Елізу та її хлопчика на саму лиш гадку, що вони можуть потрапити йому до рук, і, певна річ, тим радніше вдавалася до всіляких жіночих хитрощів, аби відволікти його від погоні. Отож вона приязно усміхалася, підтакувала йому, невимушено щебетала і старалась як могла, щоб непомітно затримати його якнайдовше.

О другій годині Сем і Енді привели у двір коней, відпочилих та видимо підбуджених отою вранішньою пробіжкою.

Ситий обід надихнув Сема на нові звитяги, і тепер його аж роздимало з ревності та догідливого завзяття. Тільки-но вгледівши Гейлі, що вийшов надвір, він став проречисто вихвалитися перед Енді: мовляв, тепер, коли він сам узявся до цієї справи, їм напевне поталанить.

— А собак у вашого пана нема? — спитав Гейлі, лаштуючись сісти на коня.

— Ого, ціла згря! — радісно вигукнув Сем. — Онде Бруно — це ж такий гавкун! Та й ще хтозна-скільки всіляких собак є, чи не в кожного негра.

— Тьху! — сказав Гейлі і згадав тих собак таким словом, що Сем тільки пробурмотів:

— Та чого ж би їх отак мерзити...

— Я питаю, чи не держить ваш пан таких собак, щоб ловити негрів. Та де ж би то — звісно, що не держить.

Сем чудово розумів, про що йдеться, але й далі вдавав із себе простодушного.

— Наші собаки всі мають гострий нюх. Як на мене, таких вам і треба, от хіба тільки незвичні вони до ловів. А так собаки добрячі й до всього зугарні, коли їх навчити. Гей, Бруно! — гукнув він і свиснув до величезного ньюфаундленда, що важким вистрибом подався до них.

— А нехай тобі чорт! — вилаявся Гейлі, скочивши в сідло. — Ану хутчій залазь на коня!

Сідаючи на коня, Сем ухистився мимохідь лоскотнути Енді, і той залився сміхом. Гейлі розлючено замахнувся на нього гарапником.

— Дивуюсь я з тебе Енді, — вельми серйозно промовив Сем. — Тут така поважна справа, Енді, а тобі все смішки. Хіба ж так треба помагати панові?

— Поїдемо навпростець до річки, — рішуче сказав Гейлі, коли вони виїхали з обійстя. — Знаю я їхні повади — мерщій на той берег!

— Атож, — озвався Сем, — це вже як є. Пан Гейлі наче в воду дивилися. Та до річки дві дороги — є пряма, а є бічна. То котрою пан зволють їхати?

Енді здивовано глипнув на Сема, чимало вражений цим новим географічним відкриттям, однаке й собі любісінько заходився розводитись про ті дві дороги.

— Звісно, як на мене, — сказав Сем, — то Ліззі мала б піти бічною дорогою, бо там безлюдніше.

Гейлі був стріляний горобець і вважав, що на полові його не обдуриш, проте й він схилився до такої думки.

— Вам тільки повір, брехуни ви бісові! — замислено мовив він по хвилі роздуму.

Занурений і поважний тон, яким були сказані ці слова, так засмішив Енді, що він, трохи відставши, аж затрусився з реготу і мало не падав з коня, тимчасом як Семове обличчя зберігало вираз цілковитої серйозності.

— Авжеж, — докинув він, — як пан скажуть, так і буде. Коли панова воля, можна поїхати й прямою дорогою, нам воно байдуже. Та я й сам оце допіру розважив, що пряма дорога напевно ліпша.

— Ну звісно ж, вона подалась безлюдною дорогою, — промовив Гейлі, міркуючи вголос і пускаючи повз вуха Семові слова.

— Ой, не кажіть, — озвався Сем. — Від тих жінок ніколи не знаєш, чого сподіватися. Ти собі міркуєш, що вони вчинять так, а вони здебільша чинять якраз навпаки. Така-бо вже їхня вдача. Отож, коли маєш гадку, що вони пішли одною дорогою, сам іди другою, і там їх неодмінно здибаєш. І як я собі гадаю, що Ліззі гайнула путівцем, то нам таки доконче треба податися гостинцем.

Це глибокодумне зауваження щодо природи жіноцтва, як видно, не дуже переконало Гейлі на користь гостинця, і він рішуче заявив, що поїде путівцем, а відтак спитав Сема, коли вони його дістануться.

— Та тут недалечко, — відказав Сем, крадькома підморгуючи до Енді, а тоді поважно додав: — От тільки я подумав добре і тепер зовсім уже певен, що нам не слід тудою їхати. Я ж бо ніколи й не був на тій дорозі. Вона там така безлюдна, що ми ще, гляди, заблукаємо і заїдемо хтозна й куди.

— І все ж, — сказав Гейлі, — я поїду цією дорогою. — А ще, пригадую, колись я чув, що десь біля струмка путівець геть увесь перероджений. Правда ж, Енді?

Енді не знав напевне; він, мовляв, лише чув од інших про ту дорогу, а сам ніколи нею не їздив. Одно слово, нічого сказати він не може.

Гейлі, котрий звик до брехні і з двох запевних вигадок завжди обирав імовірнішу, розважив, що все говорить на користь отого путівця. Він гадав, що спершу Сем прохопився про нього ненароком, а тепер схаменувся і відчайдушно бреше, намагаючись переконати його на інше, аби відвернути небезпеку од Елізи.

Отож, коли Сем нарешті показав йому ту дорогу, він швидко поскакав уперед. Сем і Енді подалися за ним.

То була справді дорога, що колись давно вела до річки, але вже багато років, відтоді як прокладено новий гостинець, нею ніхто не їздив. Десь із годину там вільно було їхати верхи, а далі шлях перетинали фермерські будівлі та паркани. Сем добре знав про це; що ж до Енді, то він і не чув про ту дорогу — так давно була вона занедбана. Отож він їхав собі покірливо та сумирно, лише вряди-годи голосно нарікаючи на те, що дорога «з біса нерівна», як на хвору ногу його Джеррі.

— Ану годі вже! — обізвався Гейлі. — Знаю я ваші штуки. Хоч би що ви базікали, а я з цієї дороги не зверну. То ви мені замовчте!

— Панові ліпше знати, якою дорогою їхати, — покірливо мовив Сем і водночас так значливо підморгнув до Енді, що той ледве погамував свій захват.

Сем був у пречудовому гуморі. Вдаючи, ніби пильно вдивляється перед себе, він раз по раз щось вигукував: то йому ввижалося десь на далекому пагорбі «жіноча капелюха», то він обертався до Енді, питаючись, «чи то не Ліззі отам в улоговинці», — і щоразу це траплялося в таких незручних місцях дороги, де годі було й думати поганяти швидше, так що Гейлі весь час аж нетямився з люті.

Проїхавши близько години тою дорогою, верхівці спустились з узгірка і на всьому скаку вперлися просто в обійстя якогось заможного фермера. Навколо не видно було ані душі живої — всі працювали в полі, — та досить було одного погляду на велику стодолу, яка перетинала дорогу, аби збагнути: далі їхати зась.

— А що я казав панові! — вигукнув Сем, вдаючи невинно ображеного. — Де ж би то найжджій людині знати околицю ліпше від тешнього краянина, що тут-таки народився й виріс!

— Ах ти ж бісова душа! — вилаявся Гейлі. — То ти все знав наперед!

— Хіба ж я не казав вам, що знаю? Та ви мені не повірили. Я ж казав, що все тут перегороджено і що нам сюдою не проїхати. Ось де й Енді чув.

Істина була надто очевидна, і невдатний торговець, не маючи чим заперечити, мусив прикусити язика. Всі троє повернули назад і поїхали шукати гостинця.

Через усі ті проволіки верхівці дісталися прибережного містечка аж тоді, коли Елізин хлопчик уже сливе годину спав у тамтешньому заїзді. Еліза стояла біля вікна й дивилася в інший бік, та Семові гострі очі помітили її ще здала. Гейлі й Енді їхали трохи позаду. Одначе і в цю критичну мить Сем не розгубився: удавши, ніби йому з голови здуло бриля, він голосно йойкнув, і Еліза злякано відсахнулася. Верхівці чвалом промчали повз вікно і спинилися біля чільних дверей.

Елізі здалося, що за одну ту хвилию вона прожила тисячу життів. Кімнатка, в якій вона була, мала ще одні двері, що виходили до річки. Еліза схопила дитину і притьмом збігла з ганку. Торговець побачив її лиш тоді, коли вона вже зникала за прибережним схилом. Він зіскочив з коня і, голосно гукнувши до Сема й Енді, кинувся за нею, мов хорт за оленицею. Знетямившись з жаху, Еліза мчала вперед, ледь торкаючись ногами землі, і за мить була вже біля самої води. Погоня наступала їй на п'яти, вся напружившись у відчайдушному пориванні, вона дико зойкнула і за одним стрибком

перелетіла через каламутний потік, що вирував між берегом і кригою. То був шалений стрибок, можливий лише в нападі безумства чи розпачу. Гейлі, Сем і Енді аж скрикнули і мимоволі затулили обличчя руками.

Величезна зеленкувата крижина, що на неї скочила Еліза, нахилилась і затріщала, та вона не затрималась на ній ані миті. З відчайдушним криком, гнана страхом і розпачем, вона перестрибувала з крижини на крижину, — спотикалася, мало не падала, ковзалась і знову зводилась на рівні ноги!.. Черевики злетіли їй з ніг, від панчіх zostалися самі клапті, за кожним скоком на кризі лишалися криваві сліди, та вона нічого того не бачила, нічого не відчувала, аж доки перед її очима невизразно, мов уві сні, забовванів протилежний берег, і якийсь чоловік допоміг їй вийти на суходіл.

— Ну й хоробра ж ти, дівчино, хоч я й не знаю, хто ти! — захоплено мовив він.

Еліза впізнала його: той чоловік мав ферму в сусідстві з її колишньою домівкою.

— Ой містере Сімсе! Рятуйте мене, благаю вас, рятуйте! Сховайте мене десь! — вигукнула вона.

— Ова, що я бачу! — сказав чоловік. — Та це ж дівчина з господи Шелбі!

— Моя дитина... оцей хлопчик... Пан продав його!.. Онде його новий хазяїн, — промовила Еліза, показуючи на кентуккійський берег. — О містере Сімсе, ви теж маєте синопка...

— Еге ж, маю, — відказав чоловік, грубувато-лагідно тягнувши її на крутий берег. — До того ж ти справді хоробра дівчина. А мені такі до душі.

Коли вони видобулись нагору, чоловік спинився.

— Я б залюбки допоміг тобі, — сказав він, — та не маю де тебе прихистити. Найбільше, що я можу, це порадити тобі піти отуди... — І він показав на великий білий будинок, що стояв осібно від інших на головній вулиці містечка. — Іди туди, там живуть добрі люди. Нічого не бійся, вони тобі допоможуть — їм це не первина.

— Не знаю, як вам і дякувати, — зворушено мовила Еліза.

— Та пусте, нема за що, — відказав чоловік. — Нічого я такого не зробив.

— І дуже вас прошу, добродію, не кажіть про мене нікому!

— Як тобі не сором, дівчино! За кого ти мене маєш? Певно, що не скажу, — відповів чоловік. — А тепер іди собі. Ти славно, розумна дівчина. Далєбі, ти заслуговуєш на волю, отож матимеш її.

Еліза притиснула до грудей дитину і швидкою впевненою ходою рушила вперед. Чоловік стояв і дивився їй услід.

— Либонь, Шелбі сказав би, що сусідові так чинити негоже, але що ж я мав діяти? — мовив він сам до себе. — Ну, то нехай і він одплатить мені тим самим, як застукає десь котру з моїм муринок. Не можу я бачити, як отих нещасних переслідують з хортами, а вже щоб цькувати їх самому, то нізачо в світі. Та й з якої б то речі я мав ловити чужих невірників?..

Отак міркував собі той небагатий і простосердий кентуккієць, що не вельми знався на законах своєї країни і через те вчинив так, як підказало йому сумління. Коли б він був багатший та освіченіший, то, певне, вчинив би інакше.

Тим часом Гейлі, зовсім ошелешений, спостерігав усю ту сцену, аж поки Еліза зникла з очей на високому протилежному березі. Тоді він обернувся і запитливо подивився на Сема й Енді.

— Оце тобі маєш! — мовив Сем.

— Не дівка, а справжній гаспид, — сказав Гейлі. — Стрибала, мов та дика кішка!

— Та вже ж, — пробурмотів Сем, чухаючи потилицю. — Надіюсь, пан не загадають і нам пуститися тою дорогою. Бо, як правду казати, мені воно не світить, аж ніяк! — І Сем голосно пирхнув.

— То ти ще й смієшся! — гримнув на нього торговець.

— Нехай пан мені дарують, бо несила вже терпіти, — озвався Сем, даючи нарешті волю довго тамованому захвату. — Вона ж так кумедно стрибала по тих крижинах — плиг!.. скік!.. А крига — хресь! А вона знову — плиг!.. льоп!.. Ото була чудасія!

І Сем з Енді зареготали так, що їм аж сльози з очей покотилися.

— Ось ви мені зараз на кутні засмієтесь! — люто вигукнув торговець, заміряючись на них гарапником.

Та вони спритно ухилилися, з криком збігли нагору і, перше ніж Гейлі похопився за ними, скочили на коней.

— Бувайте здорові, пане-добродію! — вельми поважно промовив Сем. — Либонь, хазяйка вже хтозна-як тривожиться за Джеррі. А панові Гейлі ми однаково більше не потрібні. Хазяйка не пустила б нам, якби ми погнали наші коні на отой місток, що ним подалася Ліззі!

Він жартівливо тицьнув Енді в бік, і обидва швидко поскакали геть; лиш перекоти їхнього сміху долинули віддалік за вітром.

ЕЛІЗИНА ВТЕЧА

Коли Еліза скінчила свій одчайдушний перехід через річку, надворі вже смеркалось. Огорнута сірою надвечірньою імлою, що поволі здіймалася з-над води, вона зникла на високому березі, і збутній потік, захряслий крижаними брилами, надійно заступив дорогу її переслідувачам. Отож розлюченому Гейлі довелось повернутися до прибережного заїзду, щоб розміркувати, як йому діяти далі. Господиня відчинила перед ним двері до невеличкої вітальні з грубим килимком на підлозі, де стояв стіл, засланий лискучою чорною цератою, і кілька розмаїтих дерев'яних стільців з високими спинками. Коминкову полицю, під якою ледь жевріло курне вогнище, прикрашали яскраво розмальовані гіпсові фігурки. Перед коминком незграбно примістився довгий твердий ослін, і Гейлі важко сів на нього, занурений у свої невеселі думи про марність людських сподівань та зрадливість долі.

— І на якого біса мені здався той малий шмаркач! — промовив він сам до себе. — Оце то вскочив я в халепу, хай йому абищо!..

І, щоб дати якусь полегкість душі, він заходився обкладати себе такою вигадливою лайкою, що ми, хоч і маємо всі підстави вважати ті вислови за цілком справедливі, змушені випустити їх з міркувань пристойності.

Раптом увагу Гейлі привернув гучний та різкий чоловічий голос. Він належав прибульцеві, що, як видно, саме злазив з коня перед дверима заїзду. Гейлі метнувся до вікна.

— Побий мене грім! Та й недарма ж люди вірять у провидіння! — зрадувано вигукнув він. — Це ж бо не хто інший, як Том Локкер!

Гейлі притьмом подався за двері.

Біля шинквасу в кутку великої кімнати стояв міцно збитий, кремезний чолов'яга, на всі шість футів заввишки та й завширшки подостатком. На ньому була куртка з буйволячої шкіри, вивернутої шерстю назовні, що надавала йому дикого й застрашливого вигляду, цілком відповідного до всієї його подоби. Кожна риса його грубого обличчя виказувала в ньому людину до краю брутальну й жорстоку. Якщо читач годен уявити собі величезного бульдога, що розгулює на двох ногах у куртці та капелюсі, він матиме непомильне виображення зовнішності цього чоловіка.

З ним був подорожній товариш, що мало не з кожного погляду являв собою цілковиту його супротивність. Той низенький на зріст хирлявий чоловічок, верткий і закрадливий у поведженні, наче кіт,

мав пронизувати чорні очиці, що немовби весь час пантрували мишу, та й з дрібного його обличчя ні на мить не сходив сторожкий вираз. Його довгий тонкий ніс випинався так, ніби хотів доскіпатись до основ усього сушого, обрідне чорне волосся було гладенько прилизане, а всі порухи й манери свідчили про хитру та помірковану вдачу.

Височенний здоровань налив собі півсклянки віскі і, ні слова не кажучи, вихилив за одним духом. Його хирлявий супутник звівся навшпиньки, покрутив головою, неначе приношувався до пляшок, що рядком стояли на шинквасі, і аж тоді, по добрій розвазі, тоненьким тремтливим голосом замовив собі м'ятної настоянки. Коли йому подали склянку, він пильно озирнув її, видимо вдоволений своїм вибором, а відтак узявся помалу, не кваплячись, сьорбати питво.

— Ну хто б міг подумати, що мені так пощастить! Гей, Локкере, як ся маєш? — обізвався Гейлі, виходячи наперед і простягаючи руку здорованеві.

— Сто чортів! — почув він гречну відповідь. — Яким вітром тебе сюди занесло, Гейлі?

Чоловічок зі сторожкими очицями — його звали Меркс — ураз облишив своє питво і, витягнувши шию, з цікавістю втупив очі на нову людину, як ото, бува, кіт не зводить погляду з сухого листочка, що стріпується од вітру, або ще з якої уявної здобичі.

— Слухай, Томе, це ж просто щастя, що я тебе здивав! Я вклепався в бісову халепу, і ти повинен мені допомогти.

— Та вже звісно! — буркнув його поштивий приятель. — Коли ти радий когось бачити, то вже так і знай, що тобі чогось треба. Ну, що там у тебе?

— А це з тобою приятель? — спитав Гейлі, недовірливо глипнувши на Меркса. — Чи, може, компаньйон?

— Еге ж, ти вгадав. Гей, Мерксе! Це той один, що ми з ним разом промишляли в Натчезі.

— Радий познайомитись, — озвався Меркс, простягаючи руку, довгу й кошаву, мов вороняча лапа. — То це ви і є містер Гейлі?

— Я самий, добродію, — відказав Гейлі. — А тепер, панове, коли вже ми так щасливо здибались, ходімо в ту кімнату, і я вас трохи почастую. Гей ти, старий телепню! — гукнув він до чоловіка за прилавком. — Ану подай нам гарячої води, цукру, сигар і добрячу міру справдешнього питва, аби було чим душу звеселити!

І ось уже у вітальні засвічено свічки, роздмухано вогонь у коминку, і вся доброчесна трійця обсілася коло столу, заставленого згаданим вище знадіб'ям до приятельської балачки.

Гейлі заходився зворушливо оповідати про свою лиху пригоду. Локкер замовк і слухав його з похмурою увагою. Меркс, що весь час

зклопотано крутився на стільці, лаштуючи якийсь особливий, тільки йому відомий пунш, вряди-годи підводив голову од склянки й мало не тицявся своїм гострим носом і підборіддям у самісіньке обличчя Гейлі — так зацікавила його торговцева розповідь. А коли вона дійшла кінця, його, видимо, пойняв справжній захват, бо плечі й боки йому безгучно затрусилась, а тонкі уста розтяглись у радісній усмішці.

— То виходить, вас пошили в дурні? — спитав він. — Хе-хе-хе! Оце то штука!

— З цією бісовою діворою в нашому ділі сама лиш морока, — скрушно мовив Гейлі.

— От якби вивести таку породу жінок, що не вболівали б за своїх дітлахів!— сказав Меркс. — Як на мене, то був би чи не найбільший новочасний здобуток. — І він перший тоненько засміявся з власного жарту.

— Атож, — озвався Гейлі. — Не збагну я цього та й годі. Як подумаєш, скільки клопоту вони мають з тою малечею, то їм би тільки радіти, що спекались її. Аж де там! І що нікчемніший той вилупок, що більше з ним халепи, то дужче вони за нього чіпляються.

— Ваша правда, містере Гейлі, — сказав Меркс. — Посуньте-но до мене воду... Атож, добродію, усе, про що ви кажете, я не раз відчув на собі, та, либонь, і кожен з нас це відчув. Було колись, як я ще комерсував, купив я одну молодичку — гожу, при тілі, та й до роботи беручку. А в неї було дитинча, таке вже там здихля нещасне — чи то воно горbate, чи то кривобоке, чи ще хтозна-яке. То я взяв та й віддав його одному чоловікові, щоб той спробував заробити на ньому яку абищицю, бо дістав же його задурно. Я й гадки не мав, що це її дошкулить, та ви б побачили, яку бучу вона зчинила! Далєбі, я аж подумав тоді: чи не того вона так тяжко за ним побивається, що воно отаке кволе та немічне й ніколи не давало їй спокою? Вона ж бо не прикидалася, ні — вона криком кричала, никала, мов та причинна, по всіх закутках, неначе зосталась одним-одна в світі. Ото була чудасія! Не збагнеш цих жінок, далєбі!

— Еге ж, отак і мені раз було, — впав у слово Гейлі. — Минулого літа купив я в пониззі Червоної річки молодичку з доволі гожим на взір хлопчиськом. Очі в нього блищали не згірш за ваші. Та коли придивився, аж бачу — він сліпий. Геть сліпий, щоб я так жив! Ну, то я собі, звісно, розміркував, що незле б його швидше здихатись, та й без зайвих слів любісінько проміняв на барильце віскі. Пішли забрати його від матері, та де там! Вона як визвіриться — ну достоту мов тигриця. А ми ще не знялись тоді з якоря, і я не встиг закувати свій новий гурт. Отож вона плиг на паку бавовни, хап у котрогось

матроса ножа, і от вірте мені на слові – в першу мить усі так і позадували. Та потім вона побачила, що однаково нічого не вдіє, обернулася і шубовсть униз головою в річку разом зі своїм малим – тільки бульбашки за ними пішли.

– Тху! – буркнув Том Локкер, що слухав обидві історії, не приховуючи своєї зневаги. – Недолугі ви йолопи, ось що я вам скажу! Мої муринки таких фіглів не виробляють, будьте певні!

– Справді? А як же ви з ними ладнаєте? – жваво спитав Меркс.

– Як ладнаю? А ось слухайте. Коли я купую муринку з дитинчам і хочу те дитинча продати, я підступаю до неї, підношу їй до носа кулака і кажу: «Ось бачиш? Спробуй мені тільки виснути – і я геть розтовчу твою чорну пику! Щоб я не чув од тебе ані слова, ані звуку, – кажу я їм. – Твій вилупок належить мені, а не тобі, і що з ним буде, це тебе не обходить. Отож я продам його при першій же нагоді, а ти собі добре затам: якщо знімеш галас, я так тебе розцяцькую, аж не рада будеш, що й на світ народилася». Будьте певні, вони враз допевняються, що зі мною жартувати годі, і мовчать, наче риби. А як котра й подасть голос, то тут уже... – І містер Локкер так грюкнув кулаком по столу, що далі все було зрозуміле без слів.

– Оце, як то кажуть, наголосив, – мовив Меркс і, тицьнувши Гейлі в бік, знову тоненько засміявся. – Ну чи не штукакар він, наш Том? Хе-хе-хе! Далєбі, Томе, ви таки годні просвітлити їхні чорні голови. Вони у вас одразу починають тямити, що до чого. І коли ви, Томе, не сам люципер, то запевне його крєвний брат.

Том вислухав цю похвалу з належною скромністю і прибрав такого люб'язного вигляду, на який був тільки здатен.

Тим часом Гейлі, поглинувши чималу дещицю з пляшки, що була того вечора головною окрасою столу, нараз відчув, як у ньому прокидаються високі та шляхетні почуття, – за таких обставин це часом трапляється із поважними та розсудливими добродіями його штибу.

– Слухай, Томе, – озвався він. – Я вже не раз казав тобі, що ти перебираєш міри. Ми ж бо часто балакали з тобою про всі ці речі ще в Натчезі, то чи не доводив я тобі завше, що ми мали б аніскілечки не менший зиск і жилося б нам у цьому світі так само гарно, коли б ти був до них трохи добріший...

– Ти ба! – вигукнув Том. – Добріший!.. Облиш-но краще своє базікання, доки мене од нього не занудило, бо мені й без того щось не гаразд із шлунком, – і він вихилив півсклянки нерозведеного бренді.

– Ні, ти послухай, – не вгавав Гейлі, випроставшись на стільці й підкріплюючи свої слова промовистими жєстами. – Я завше казав і тепер скажу, що в торгівлі для мене, як і для кожної людини, передусім і над усе стоїть зиск. Але ж торгівля – це ще не все, і

гроші теж не все, бо кожен з нас має і душу. Можете думати собі про мене що завгодно, але мені не байдуже, що з нею станеться. Чоловік я побожний, отож і розважив собі так: ось зіб'ю я ще трохи грошенят, а тоді піду на спочинок і дбатиму за свою душу. Навіщо ж бо чинити більше лиха, аніж це мені потрібно? Як на мене, то це просто нерозсудливо.

— Дбатимеш за свою душу! — презирливо перекривив його Том. — Довгенько ж довелось би шукати тої твоєї душі, тож не завдавай собі марної праці. Либонь, і сам нечистий, коли перепустить тебе кризь густе сито, та й то не знайде її.

— Ну, от ти й розгнівався, Томе, — сказав Гейлі. — Невже не можна побалакати по-людському, коли тобі зичать тільки добра?

— Заткни вже свою пельку, — сердито відрубав Том. — Можеш базікати собі все, що хочеш, та коли ти починаєш розводитись про душу, тут мені вже несила терпіти. Та й яка, врешті, між нами різниця? Чи ти справді маєш добріше серце або хоч яку крихту жалю? Дідька лисого! То ніякий не жаль, а ниця підлота. Ти просто хочеш одурити нечистого й порятувати свою шкуру. Я ж тебе знаю як облупленого! Уся твоя славлена побожність — чистісіньке шахрайство. Ціле життя давав векселі нечистому, а коли надходить час платити, думаєш відкрутитись од пекла. Тьху на тебе!

— Ну годі вам, панове, годі! Не можна ж так, далєбі! — втрутився до розмови Меркс. — Кожен розважає по-своєму. Містер Гейлі — чоловік безперечно достойний, він має свої засади, і ви, Томе, маєте свої погляди, і вони теж гідні всілякої поваги. Отож зовсім ні до чого вам сваритися. Поговорімо ліпше про справи. То що, містєре Гейлі, ви хочете, аби ми спіймали вам оту молодичку?

— До неї мені байдуже, вона належигь Шелбі. Мені потрібен тільки хлопчисько. Дурень я був, що купив це бісове мавпеня!

— Ти й без того дурень! — буркнув Том.

— Годі-бо вам, Локкєре, не треба грубощів, — мовив до нього Меркс, облизнувши губи. — Ви ж бачите: містер Гейлі хоче дати нам непоганий заробіток. Сидіть собі тихенько, а я тим часом усе обладнаю — на такі речі я мастак. То розкажіть нам про цю молодичку, містєре Гейлі. Хто вона? Яка з себе?

— Ну... вона білолиця, гарна на вроду... добре поведєна... Я давав за неї Шелбі вісімсот доларів або навіть і тисячу, та й то заробив би на цьому чималий гріш.

— Білолиця, гарна на вроду, добре поведєна, — проказав за ним Меркс, і його гострі очиці, довгий ніс і тонкі вуста враз пожвавїшали, передчуваючи поживу. — Ви чуєте, Локкєре, дїльце-то багатонадїйне! Ми облагодим його на власну руку і спіймаємо їх обох. Ма-

лого, звісна річ, віддамо містерові Гейлі, а молодичку одвезем до Орлеана і хапнемо за неї грубі гроші. Як вам подобається такий план?

Том, що слухав його, роззявивши свого величезного рота, зненацька зімкнув важкі щелепи, немов собака, якому кинута шмат м'яса, і, здавалося, став поволі перетравлювати ту ідею.

— Річ у тім, — мовив Меркс до Гейлі, колотячи ложечкою свій пунш, — що тут у нас по всіх побережних містечках судді доволі поступливі, і з ними неважко домовитись щодо будь-якої нашої оборудки. Томове діло — орудувати кулачиськами, а от коли доходить до присяги, тут уже з'являюсь я — убраний мов на весілля, в лискучих чоботях, усе найвищого гатунку. Ви б тільки побачили, — провадив Меркс, аж сяючи від професійної гордості, — як гарно воно в мене виходить. Сьогодні я містер Твікем з Нового Орлеана, завтра — приїжджий плантатор з Перлової річки, де в мене роблять сімсот негрів. Минає кілька день — і я вже далекий родич самого Генрі Клея¹ чи якийсь старий поміщик із Кентуккі. Кожен, знаєте, має свій хист. Наш Том, приміром, справжній герой у бійці чи ще якій колотнечі, а от збрехати він не годен — нема в нього, бачте, такого хисту. Що ж до мене, то хотів би я подивитись на другого такого, що може присягнути чим завгодно і в чім завгодно, дійти до суті будь-якої хитромудрої карлючки й обернути її собі на користь, і виборсатись із будь-якої халепи! Нехай би хто спробував, далєбі! А от я пролізу скрізь, вужем прослизну, щоб я так жив, нехай би наші судді хоч які були доскіпливі. Часом мені навіть хочеться, аби вони більше присікувались, бо тоді було б куди приємніше їх ошукувати... якось потішніше, знаєте...

Та в цю мить Том Локкер, що був, як, певно, вже помітив читач, доволі забарний у думках та рухах, нараз перебив Мерксові мову, грюкнувши своїм важким кулачиськом по столу, так що все на ньому аж забряжчало.

— Це до діла! — вигукнув він.

— Та ну ж бо, Томе, зовсім ні до чого бити посуд, — мовив Меркс. — Та й кулаки вам ще знадобляться на інше.

— Але ж, панове, хіба й мені не належить якась пайка з виторгу? — озвався Гейлі.

— Чи не досить буде того, що ми зловимо для тебе хлопчиська? — запитав Локкер. — Чого ж тобі ще?

— А того, — відказав Гейлі, — що я даю вам добре заробити і за це мені теж має щось перепастися... Ну, скажімо, десять відсотків з чистого зиску, не беручи до уваги видатків.

¹ Клей Генрі (1777—1852) — американський державний діяч.

— Он як! — ревнув Локкер і зі страшним прокльоном знову вгатив кулаком по столу. — Чи не казав я допіру, що знаю тебе, Дене Гейлі? Тож і не покладай собі мене облигати! Може, ти гадаєш, що ми з Мерксом полюємо на збіглих муринів з великої ласки до отаких добродіїв, як ти, за само спасибі? А дзуськи! Дівка буде наша, і ти краще помовч, бо й незчуєшся, як ми заберем собі їх обох, і ніхто нам у цьому не переб'є. Чи не ти сам навів нас на слід? Отож, як на мене, тепер і ти, і ми вільні діяти на власну руку. Та коли б ти або отой Шелбі здумали пуститися за нами — гай-гай, тільки ви нас і бачили! Шукайте тоді вітра в полі.

— Ну гаразд, нехай уже так, — мовив наполоханий Гейлі. — Ви тільки зловіть мені хлопчиська, ото й буде. Ти ж бо завше чинив зі мною по-чесному, Томе, ніколи не ламав свого слова.

— І ти це добре знаєш, — відказав Том. — Я не вдаю з себе святеника, але в ділі не збрешу самому дияволі. Коли я вже щось пообіцяв, то од свого слова не відступлюся, і ти таки знаєш це, Дене Гейлі!

— Ну звісно, звісно, Томе, я ж достоту так і кажу, — похопився Гейлі. — Ти тільки пообіцяй, що десь за тиждень віддаси мені хлопчиська, в будь-якому місці, де сам схочеш, і нічого мені більше не треба.

— Зате мені треба, — мовив Том. — Недурно ж я був твоїм компаньйоном у Натчезі. Дечого я таки від тебе навчився, і тепер ніде свого не впушу. Ану викладай мені сю ж мить півсотні доларів, а ні — то я й пальцем для тебе не кивну. Знаємо вас таких!

— Таж у тебе в руках певне діло, що дасть тисячу або й півтори чистого зиску! Далекі, Томе, це ж просто смішно, — відказав Гейлі.

— Еге, а ти гадаєш, що ми не маємо іншої роботи? Та її в нас на добрих п'ять тижнів наперед. Ти хочеш, аби ми все кинули й гасали по хашах за тою твоєю дівкою та її шеням. Гаразд, а що, як ми її не спіймаємо? Адже зловити жінку не легше, аніж самого диявола. Що тоді? Чи заплатиш ти нам хоч цент, га? Атож, хотів би я подивитись, як ти заплатиш! Ні, так діла не буде. Жени півсотні — і край. Якщо ми доконаємо свого і воно нам оплатиться, я тобі потім їх віддам. А ні — то зостануться нам за клопіт. Хіба це не по-чесному, га, Мерксе?

— Та певне ж, певне, — примирливо сказав Меркс. — Це всього лиш невеличка зарука... хе-хе-хе!.. Ми, знаєте, любимо, щоб усе було по закону. Отож треба домовитись по-доброму, по-мирному. А Том приставить вам хлопчину, куди ви скажете. Правда ж, Томе?

— Якщо я зловлю цього вилупка, то одвезу його до Цинциннаті й залишу в старій Белчерихи, що живе біля пристані, — відказав Локкер.

Меркс видобув з кишені засмальцьованого записника, витяг звідти довгий аркушик паперу і, втупивши в нього свої гострі чорні очиці, став упівголоса читати:

— «Берне, округа Шелбі... хлопець Джим — триста доларів за живого чи мертвого... Подружжя Едвардсів, Дік і Люсі — шістсот доларів... Муринка Поллі з двома дітьми — шістсот доларів за неї чи за її голову...» Це я переглядаю наші справи, аби побачити, чи вигідно нам братися до вашої, — пояснив він по паузі. — Слухайте, Локкере, а за цими треба б напровадити Адамса і Спрінгера, бо й так уже скільки часу минуло.

— Вони надто дорого злуплять, — озвався Том.

— Я сам усе залагоджу. Вони в нашому ділі ще зелені, тож мусять брати дешевше, — сказав Меркс, переглядаючи далі свій список. — Ці три справи неважкі, бо треба лиш застрелити втікачів або присягнутися, що їх застрелено. За це вони багато не заправлять. Ну, а решту, — докінчив він, згортаючи папірця, — можна відкласти на потім... А тепер нам треба з'ясувати деякі деталі. То ви кажете, містере Гейлі, самі бачили, як та молодичка видобулась на берег?

— Авжеж. Не згірш як оце вас бачу.

— І того чоловіка, що допоміг їй зійти нагору?

— Атож, і його.

— Схоже на те, — мовив Меркс, — що десь вона там і сховалася. Але де — от у чім річ. Що ви на це скажете, Томе?

— Треба сьогодні ж переправитись через річку, ось що я скажу, — відповів Том.

— Але ж ніде нема жодного човна, — заперечив Меркс. — Та й крига суне мов скажена. Це ж, либонь, небезпечно, Томе?

— А мені до того байдуже. Треба — значиться треба, — рішуче відказав Том.

— От біда, — занепокоєно мовив Меркс. — Усе воно так, але ж... — І, підійшовши до вікна, додав: — Онде й темно, як у погребі, а до того ж, Томе...

— Одно слово, дрижаки беруть, га, Мерксе? Та нічого не можу зарадити, доведеться вам таки їхати. Чи, може, ви воліли б вилежуватись тут ще кілька день, допоки тая дівка добудеться до Сандаскі¹, а тоді вже...

— Та ні, я анітрохи не боюся, — відказав Меркс. — От тільки...

— Що «тільки»?

— Ну, човна ж нема. Ви й самі знаєте.

¹ Сандаскі — містечко на кордоні з Канадою.

— Я чув, тутешня хазяйка казала, що ввечері має прийти якийсь чоловік і перевезтися човном через річку. Отож хай буде, що буде, а ми мусимо їхати з ним.

— Собаки у вас, надісь, добрі? — запитав Гейлі.

— Пречудові, — сказав Меркс. — Та що з того? Адже ж ви не маєте жодної її речі, аби дати їм понюхати.

— Отож-бо й воно, що маю! — переможно вигукнув Гейлі. — Осьде шаль, вона покинула її на ліжку, коли тікала. І каптур теж забула.

— Пощастило нам, — сказав Локкер. — Ану давай їх сюди.

— От аби тільки собаки не пошматували її, як наскочать зненацька, — мовив Гейлі.

— Маєте слухність, — озвався Меркс. — Було якось, що наші хорти мало не на шмаття подерли одного мурина, доки ми набігли їх одігнати.

— То я й кажу, що коли товар цінується за вроду, собаки не годяться, — докинув Гейлі.

— Атож, — потакнув Меркс. — Та й якщо вона сховалася десь у хаті, вони теж ні до чого. І взагалі тут у горішніх штатах від собак мало користі. Той мурин підсяде собі на якогось воза, і шукай тоді його слід. Собаки придатні лиш у пониззі, на плантаціях, де збіглим муринам ніхто не допомагає і вони мусять скрадатися самотужки.

— Ну от, — сказав Локкер, що ходив до прилавка довідатись про перевіз. — Кажуть, що той човняр уже тут. Гайда, Мерксе!

Згаданий добродій скрушно повів очима по затишній кімнаті, з якої мусив іти, одначе слухняно підвівся. Вони перемовились кількома словами щодо подальшого, і Гейлі з видимою неохотою віддав Томові п'ятдесят доларів. Відтак доброчесна трійця розпрощалася.

Тимчасом як у заїзді відбувалась описана сцена, Сем і Енді, щасливі по саме нікуди, простували собі додому.

Сем аж не тямився з захвату і виявляв свої розбурхані почуття найнеймовірнішими викриками та погуками, чудернацькими гримасами та конвульсійними порухами всього тіла. Раз по раз він перевертався задом наперед на коні, обличчям до хвоста, тоді, щодуху крикнучи, за одним махом знову сідав як слід і, прибравши поважного виразу, починав напоумливо вчитувати Енді за те, що він сміється і дуріє. Відтак, ляснувши себе по боках, знову заходився буйним реготом, та так, що аж дзвенів старий гай, яким вони проїжджали. Одначе за всіма тими штуками він не забував чимдуж поганяти коней, аж поки десь над одинадцятую годину їхні копита зацокотіли по жорстві біля дому.

Місіс Шелбі вибігла на веранду.

— Це ти, Семе? Ну, як вони там?

— Містер Гейлі спочивають у заїзді. Вони страх як натомилися, пані.

— А Еліза, Семе, як вона?

— Ну, вона вже ген по той бік. Сказати б, у землі обітованій.

— Як, Семе? Що ти хочеш цим сказати? — вигукнула місіс Шелбі. Їй аж дух перебило, і вона мало не знепритомніла на гадку про те, що можуть означати ці слова.

— То оце ж я й кажу, пані. Ліззі перейшла через річку до Огайо, та ще й так знаменито, наче хто її на крилах переніс.

— Іди-но сюди, Семе, — покликав його містер Шелбі, що ви-йшов на веранду слідом за дружиною, — іди й розкажи своїй господині все, що вона хоче знати. Ну годі-бо, Емілі, ходім, — мовив він, обіймаючи її за плечі. — Ти змерзла і вся тремтиш. Надто вже ти за неї потерпаєш.

— Надто потерпаю! Хіба ж я сама не жінка, не мати? На кому ж, як не на нас, лежить відповідальність за нещасну дівчину? Ми ж бо самі взяли гріх на душу!

— Який гріх, Емілі? Ти ж добре знаєш, що нас примусили обставини.

— А проте мене однаково гризе відчуття провини, — мовила місіс Шелбі. — І ніякими доказами його не приспати.

— Гей, Енді! Ану ворушися ти, негре! — гукнув Сем біля веранди. — Одведеш коней до стайні. Хіба не чув, що мене хазяїн кличе?

За хвилию Сем з'явився у дверях вітальні, тримаючи в руці своє пальмове листя.

— Ну, Семе, розкажи нам про все до пуття, — звелів містер Шелбі. — Де Еліза, ти знаєш?

— Еге ж, пане, я оцими власними очима бачив, як вона перейшла річку по пливучій кризі. Ще й як перейшла! То було справдешне чудо. А тоді якийсь чоловік на тому березі допоміг їй вилізти схилом, і вона сезла в тумані.

— Щось не дуже мені віриться в це твоє чудо, Семе. Перейти річку по пливучій кризі — не така проста штука, — сказав містер Шелбі.

— Де ж би то проста! Нікому б нізащо не перейти, аби не щаслива доля, — відказав Сем. — Ось ви послушайте, як воно все було. Під'їжджаємо ми, значиться, до заїзду, що на березі річки, — себто, містер Гейлі і ми з Енді. Я собі їхав трохи попереду, бо так мені кортіло спіймати Ліззі, що аж несила було терпіти. Ну от, під'їжджаю я до вікна, аж глип — а вона там, стоїть уся як є на видноті. А за мною ж ті двоє тягнуться слідком. То я тут шурх — і загубив свого бриля, а тоді й вереснув страшним голосом, так що й мрець на ноги схопився б. Ну, Ліззі, звісно почула та й шась од вікна, до-

ки містер Гейлі до дверей проїхали. А тоді, скажу я вам, вона як дасть ходу в бічні двері та гайда до річки, а містер Гейлі як побачать її, як закричать на гвалт, і ми всі троє — він, я і Енді — ну за нею! Вона на берег — а там вода буяє футів на десять ушир а далі крижини величезні сторчака пливуть, наче острови які. Ото біжимо ми за нею, а я собі думаю: ось зараз він її вхопить! Аж тут вона як заверещить, що я зроду такого не чув, а тоді плиг — і враз через ту воду й перелетіла, просто на крижину. А далі ну зойкати та стрибати! Крига — хресь! лясь! лусь! А вона знай собі скаче, чистісінько мов та олениця! Далєбі, то не дівчина, а просто вихор якийсь, ось що я вам на правду скажу.

Місіс Шелбі, побліднувши зі збудження, мовчки слухала Семову розповідь.

— Яке щастя, що вона жива!— озвалась вона. — Але де ж то вона тепер, бідолашна дитина?

— Доля її не зрадить, — промовив Сем, значливо зводячи очі до неба. — Це ж бо запевне сама доля її порятувала. Недарма й наша пані завше нам кажуть: як доля судила, так воно й буде. Отож і сьогодні — коли б не напровадила мене доля, нашу Ліззі вже були б десять разів піймали. Хіба не я вранці пустив коні й ганявся за ними аж до обіду? А потім хіба не я завів містера Гейлі аж ген на п'ять миль від дороги? Якби не я, він догнав би Ліззі, не згірш як собака скунса. А все воно з веління долі.

— То таке веління долі, що краще тобі його не слухатись, паничу Семе. Я не дозволю, щоб у моїй господі так поводитись із панами, — сказав містер Шелбі як міг найсуворіше за таких обставин.

Та вдавати сердитого перед негром — однаково що перед дитиною: обоє підсвідомо відчувають, де справжній гнів, а де прикидання. Отож і Сем анітрохи не засмутивсь господаревою доганою, хоча винувато похнюпився і стояв, гірко скрививши уста, мов той покаянний грішник.

— Пан кажуть правду... щиру правду. Я вчинив вельми зле, це вже як є. Звісно, що пан і пані не будуть такого попускати, я вже добре собі затамив. Одне тільки лихо — часом бідолашного негра, як оце я, аж муляє встругнути якусь капость, коли хтось починає отак хвинтити, як той містер Гейлі. Та й ніякий він зовсім не пан, далєбі. Кожен, кого проваджено, як мене, одразу це добачить.

— Ну гаразд, Семе, — мовила місіс Шелбі. — Тепер, коли ти збавнув свою провину, можеш піти й сказати тітоньці Хлої, щоб вона дала тобі тої шинки, що лишилася сьогодні від обіду. Либонь, ви з Енді добре зголодніли.

— Пані аж надто ласкава до нас, — відказав Сем і, квапливо вклонившись, зник за дверима.

Читач уже, мабуть, завважив із попереднього, що «панич Сем» мав природжений хист, який запевне довів би його до великих висот у політичній царині: він умів скористатися з першої-ліпшої нагоди й обернути її на пожиток і славу собі. Отож, показавши у вітальні на втіху господарям свою доброчесність і покірливість, він наплюснув на голову своє пальмове листя і з хвацьким та безтурботним виглядом попростував у володіння тітоньки Хлої, сподіваючись добре похизуватися перед кухняною челяддю.

— Ну й заб'ю ж я зараз баки тим неграм! — мовив він сам до себе. — Ото повірячують очі, щоб я так жив!

Треба зазначити, що найбільшою Семовою втіхою було супроводити господаря на всілякі політичні збори, де він, примостившись на огорожі чи видряпавшись на високе дерево, з видимим захватом дослухався кожного слова, а потім, вернувшись до своїх темношкірих братів, збирав їх навколо себе і з кумедною поважністю й перебільшеним пафосом наслідував перед ними почутих красномовців. Часом до його зачудованих чорних слухачів приставали особи світлішого кольору і, на превелике Семове задоволення, також наставляли вуха, раз у раз посміхаючись та переморгуючись між собою. Одно слово, Сем мав себе за неабиякого речника і ніколи не проминав нагоди повеличатися своїми здібностями.

Між Семом і тітонькою Хлоєю уже віддавна зайшло щось на кшталт глухої ворожнечі, або ж, ліпше сказати, холодного зацурання. Одначе, простуючи цього разу до кухні, Сем справедливо розважив, що там напевне є чим поживитись, і поклав собі бути гранично миролюбним. Він-бо чудово знав, що хоч «волю пані» й без того буде виконано достеменно, проте він вигидає куди більше, якщо це буде зроблено ще й з доброю охотою. Отож він з'явився перед очі тітоньки Хлої зі зворушливо сумирним та покірливим виглядом людини, що зазнала тяжких злигоднів задля добра своїх знедолених братів, сказавши на додачу, що пані послала його до самої тітоньки Хлої, аби вона підживила його шлунок і душу, і тим беззастережно визнавши її високу владу над кухняною офіцією та всім, що до неї належить.

Усе вийшло так, як він собі замислив. Жоден політичний діяч не улестив би якогось простосердого й доброчесного виборця швидше, аніж Сем улестив тітоньку Хлою. Не минуло й кількох хвилин, як він, гордий і щасливий, сидів уже перед величезною мискою, повною мішанини з усіляких наїдків, що позалишалися від панського столу за останні два-три дні. Смаковиті крайки шинки, золотаві шматки кукурудзяних коржів, різноманітні формою кусники пирога, курячі крильця, пупці та лапки — все це громадилось у мальовничому безладді, а Сем, наче який можновладний монарх,

сидів над тим багатством, хвацько зсунувши набакир свого листяного бриля, і від часу до часу поблажливо приділяв якусь дещицю й Енді, що примостився праворуч нього.

У кухні було повно Семових приятелів, що позбігалися з усіх околиць хатин, аби послухати, чим скінчилися його звитяги. То була його година слави. Всі події дня переказано ще раз, з безліччю нових барвистих деталей та прикрас, які мали ще дужче вразити слухачів. Оповідь раз по раз перепиняли вибухи сміху, і до них приєднувалась навіть малеча, що тулилася на підлозі й по кутках. Та Сем і серед усього того гамору й веселощів зберігав незворушний та поважний вигляд і лиш вряди-годи, не уриваючи своєї пророчистої, повчальної мови, зводив очі догори й кидав на слухачів такі прекумедні погляди, що ті аж за боки хапалися.

— Отож, любі мої співвітчизники, — просторікував Сем, вимахуючи індічою ніжкою, — ви маєте в моїй особі гідного свого заступника. Далєбі, заступника за кожного з вас. Бо коли хто стає в оборону того чи того негра, він однаково що стає за весь наш люд. Засада, як бачите, тут одна. І кожен з отих гуртоправів, що нишпорять по околицях, пантруючи нашого брата, спіткає на своєму шляху мене і матиме справу зі мною. Ви тільки прийдіть до мене, братове, і я стану за ваші права, і боронитиму їх до кінця!

— Але ж, Семе, чи не ти сам допіру вранці казав мені, що помагатимеш отому панові ловити Ліззі? Щось воно в тебе купи не держиться, — обізвався Енді.

— Ось що я скажу тобі, Енді, — одмовив Сем з почуттям власної вищості. — Не базікав би ти про те, чого не тямиш. Такі хлопці, як ти, Енді, може, й не мають на думці нічого лихого, одначе далеко їм до усвідомлення великих засад!

Енді присоромлено замовк, чи не найдужче вражений хитромудрим словом «усвідомлення», що його більшість недолітніх слухачів визнала за неспростовний доказ. А Сем тим часом провадив далі:

— Вся річ у сумлінні, Енді. Коли я налагодився гайнути за Ліззі, я гадав, що цього хоче хазяїн. Та коли я дізнався, що хазяйка хоче зовсім іншого, сумління моє переважило, бо хто ж не знає, що нашому братові куди пожитніше держатися хазяйки. Отож ви бачите, що я й там і тут лишився сталий, бо послухався сумління і не зрадив своїх засад. Атож, засад! — промовив Сем, із запалом підносячи догори курячу шийку. — Бо навіщо б ті засади, коли не бути сталому, я вас питаю!.. Можеш узяти собі цю кістку, Енді. Я не всю її обгриз.

Публіка слухала Сема, порозтулявши роти, і йому годі було спитися.

— Бути сталому — то велике діло, любі мої негри, — провадив далі Сем з таким виглядом, наче розмірковував про якісь абстрактні матерії. — А от далеко не кожен розуміє, що таке сталість. Коли, приміром, хтось там сьогодні стоїть на одному, а завтра на другому, то про нього кажуть — і цілком слушно, — що він несталий... Подайно мені отой шматок пирога, Енді... Одначе погляньмо в корінь справи. Я сподіваюсь, панове й дами пробачать мені, коли я звернусь до одного нехитрого порівняння. Ось, приміром, я хочу вилізти на стіг сіна. Ну, звісно, приставляю драбину з одного боку — аж ні, вилізти не можу. То я вже більше тут і не пробую, а йду собі і приставляю драбину з протилежного боку. Чи означає це, що я несталий? Аж ніяк. Бо я сталий у головному — хочу вилізти на стіг, а з якого боку буде моя драбина — то байдуже. Ви всі мене зрозуміли?

— Оце, либонь, єдине, в чому ти сталий! — тихо пробурмотіла тітонька Хлоя, якій уже почав набридати весь цей гармидер.

— Отож-бо! — промовив Сем на закінчення і підвівся з-за столу, насичений вечерею і славою. — Отож-бо, любі мої співвітчизники і вельмишановне жіноцтво! Так, я маю свої засади і пишаюся цим. Вони потрібні людині й за нашої доби, і за всіх інших часів. Я маю свої засади і стою за них горою. І нехай би мене спалили за них живцем — я б радо зійшов на вогнище і сказав: «Осьде я тут, аби накласти головою за свої засади, за мій рідний край і за суспільний добробут!»

— Не завадило б тобі мати ще одну засаду: знати свій час і не морочити людей до гупої ночі, — сказала тітонька Хлоя. — А ви, малеча, тікайте звідси мерщій, поки я не надавала вам лящів по шії.

— Любі мої негри! — великодушно мовив Сем, махнувши своїм листяним брилем. — Благословляю вас усіх. А тепер ідіть спати і шануйтеся.

І по цьому патетичному благословенні високі збори розійшлися.

Розділ ІХ,

В ЯКОМУ ВИЯВЛЯЄТЬСЯ, ЩО СЕНАТОР ТЕЖ МАЄ СЕРЦЕ

Зблиски полум'я, що весело палахкотіло в каміні, осявали м'який килим на підлозі затишної вітальні, бриніли на порцелянових філіжанках та добре начищеному чайнику. Сенатор Берд щойно стягнув з себе чоботи і саме намірявся встромити ноги в гарні нові пантофлі, що їх пошила йому дружина, поки він їздив у своїх сенаторських справах. Місіс Берд, що являла собою живий образ щастя, наглядала за тим, як накривають стіл і раз у раз погукувала на

гурток пустотливих дітлахів, котрі чимдуж скакали по хаті й витинали на всі лади.

— Томе, ану облиш смикати клямку! От молодець... Мері! Мері! Не тягни кицю за хвіст. Бідна киценька!.. Джиме, на стіл лізти не можна. Не можна, чуєш?.. — Тоді, вибравши нарешті хвилинку, щоб звернутися до чоловіка, сказала: — Ти собі не уявляєш, любий, які ми всі раді, що ти нарешті приїхав.

— Атож, я подумав, що варто одбути цю подорож, аби хоч одну ніч відпочити вдома. Страх як натомився, аж голова болить!

Місіс Берд метнула оком на слоїк з камforoю, що стояв у прочиненій шафці, і вже видимо хотіла була його дістати, та чоловік зупинив її.

— Ні, ні, Мері, не треба ліків! Філіжанку твого доброго гарячого чаю і трохи домашнього затишку — оце і все, чого мені треба. Та й нелегко ж бути державним діячем!

І сенатор усміхнувся, немовби його потішила думка про те, що він приносить жертву рідному краю.

— Ну, а що там чути в сенаті? — спитала його дружина, коли метушня біля столу трохи вщухла.

Тендітна й лагідна місіс Берд ніколи не мала звичаю сушити собі голови державними справами, мудро розваживши, що з неї вистачить і власного клопоту. Отож містер Берд здивовано витріщив очі, а тоді відказав:

— Та нічого особливого.

— А це правда, ніби мають ухвалити закон, що забороняє давати їжу та воду отим нещасним неграм, які тікають на північ? Я чула, кругом говорять про такий закон, але думаю, що жодна людяна влада його не ухвалить!

— Еге, Мері, то ти, виходить, зацікавилася політикою!

— Анітрохи! Як на мене, то вся ваша політика шеляга ламаного не варта, одначе я вважаю, що такий закон був би геть жорстокий і несправедливий. Сподіваюся, любий, ви його не ухвалили?

— Ні, голубонько, закон ухвалено. Він забороняє подавати допомогу збіглим рабам, що приходять з Кентуккі.

— Як це розуміти! Невже можна заборонити нам прихистити на ніч когось із тих бідолах, нагодувати його, дати якусь стару одіж і пустити з миром далі?

— Саме так, голубонько. Це ж, бач, і є допомога й сприяння.

Місіс Берд була невеличка на зріст, боязка й сором'язлива жінка з добрими голубими очима, ніжним, мов персиковий цвіт, обличчям та напрочуд м'яким, лагідним голосом. Вона ніколи не відзначалась хоробрістю, і всі знали, що досить їй почути сердите герготіння не дуже-то й великого гиндика. як вона притьмом пускається

навтіки, а звичайнісінький дворовий собака годен вкинути її в страх, лиш злегенька вишкіривши зуби. Весь світ був обмежений для неї чоловіком та дітьми, але й тут вона поряdkувала радніше просьбою, аніж принукою. Лише одна річ здатна була збудити гнів у її навдивовижу добрій та лагідній душі: найменший прояв жорстокості викликав у неї такий бурхливий спалах, що аж страх і подив брав, звідки б то воно в цій тихій, сумирній жінці. Навряд чи була в світі ще одна така поблажлива й здатлива на умовляння мати, проте сини її все життя шанобливо згадували, як одного разу вона суворо покарала їх за те, що вкупі з лихими сусідськими хлопчачками вони кидали каміння в беззахисне кошеня.

Ось і тепер місіс Берд рвучко підвелась і, вся розшарівшись, від чого її обличчя стало ще милішим, рішуче підступила до чоловіка.

— Я хочу знати, Джоне, — твердо промовила вона, — чи ти вважаєш цей закон справедливим?

— Але ж ти не вб'єш мене, Мері, коли я скажу, що так?

— Не сподівалась я від тебе, Джоне! Ну, а хоч сам ти за нього не голосував?

— Уяви собі, що голосував, любий мій політику!

— Як тобі не сором, Джоне! Нещасні, бездольні, безпритульні люди! Це лихий, ганебний, підлий закон, і я радо переступлю його при першій же нагоді. Сподіваюсь, така нагода мені випаде, неодмінно випаде! Оце-то ми дожилися, що людині вже не вільно нагодувати й прихистити на ніч бідне голодне створіння лиш через те, що воно мало нещастя народитись рабом і його все життя кривдили й гнобили!

— Але ж послухай і ти мене, Мері. Твої почуття цілком природні, голубонько, вони гідні всілякої поваги, і я ще дужче тебе за них люблю. Одначе не можна, голубонько, щоб наші почуття брали гору над розумом. Треба зважати на те, що тут ідеться про важливі суспільні інтереси. Громадськість вельми занепокоєна, і ми мусимо поступатися своїми особистими уподобаннями.

— Ні, Джоне. Я не розуміюся на політиці, але твердо знаю одне: коли я бачу голодну, нещасну людину, я повинна її нагодувати і втішити. Так велить мені сумління.

— Ну, а якщо цим ти завдаєш шкоди цілому суспільству?..

— Доброчинність не може завдати суспільству жодної шкоди, я цього певна. Найліпше чинити так, як підказує сумління.

— Ось послухай мене, Мері, я наведу тобі такий переконливий доказ, що ти...

— Дурниці, Джоне! Ти можеш говорити хоч до ранку, але нічого мені не доведеш. А от скажи-но мені, Джоне: чи ти сам прогнав би

від своїх дверей злиденну, змучену, голодну людину тільки тому, що вона втекла від свого пана? Прогнав би, скажи?

Коли відкрити всю правду, наш сенатор, на свою біду, мав надзвичайно людяне й добре серце і ніколи не був здатен прогнати людину, що потребувала допомоги. Його становище в цій суперечці чимало ускладнювало те, що дружина знала його вразливе місце і провадила наступ на досить кепсько оборонену позицію. Отож йому не лишалось нічого іншого, як відтягувати час із допомогою звичайних за таких обставин способів: він гмукнув, прокашлявся, тоді видобув з кишені хусточку і заходився протирати окуляри. Помітивши замішання в стані супротивника, місіс Берд не забарилася скористатись із своєї переваги.

— Хотіла б я побачити, Джоне, як би в тебе стало духу таке зробити, дуже хотіла б! Приміром, узимку, в заметіль, вигнати за двері якусь нещасну жінку... Чи, може, ти забрав би її і одвів у холодну, га? Ото зажив би собі слави!

— Звичайно, то був би вельми тяжкий обов'язок... — м'яко почав містер Берд.

— Обов'язок, Джоне? Не кажи цього слова! Ти добре знаєш, що ніякий то не обов'язок... не може таке бути обов'язком! Коли господарі хочуть, аби їхні раби од них не тікали, нехай поводяться з ними по-людському — ось як я вважаю. Якби я мала рабів (а я сподіваюсь, що ніколи їх не матиму), я б не стала їх ловити; коли б вони схотіли втекти од мене... чи й од тебе, Джоне. Ніхто ж бо не тікатиме від добра, далєбі. А коли вони й утечуть, то подумати лишень, скільки їм, бідолашним, усього терпіти доводиться — і холод, і голод, і страх. І ви ще хочете, щоб усі їх цькували! Ні, хай там буде хоч який закон, а я цього ніколи не робитиму!

— Мері, голубонько, поміркуймо разом...

— Я не люблю розмірковувати, Джоне, а надто про такі речі. То ви, політики, маєте звичай туману напускати, навіть і там, де все ясно, мов Божий день. А коли доходить до діла, ви й самі не вірите в те, що говорите. Я ж добре знаю тебе, Джоне. Ти віриш у справедливість цього закону не більше, ніж я...

Під цю критичну хвилю у двері просунулась голова старого Куджо — негра, що робив у господі всіляку роботу.

— Нехай пані вийдуть до кухні, — мовив він.

Сенатор з полегкістю подивився вслід своїй маленькій дружині, і на обличчі йому кумедно змішалися задоволення і досада. Він сів у крісло й узявся читати газети. Та за мить біля дверей почувся схвильований голос дружини:

— Джоне! Джоне, іди-но мерщій сюди!

Він поклав газети, вийшов до кухні і раптом завмер на місці, вражений видом, що постало перед його очима.

На двох зсунутих до купи стільцях лежала непритомна якась струнка молода жінка. Одяг на ній був геть подертий і обмерзлий, одного черевика бракувало, розірвана панчоха зсунулась, і з порізаної ноги текла кров. На обличчі її лежала печать ганьбованої раси, одначе годі було не завважити його сумовитої і зворушливої вроди.

Побачивши це змарніле обличчя, залякле й нерухоме, мов у мерця, сенатор відчув холодний дроз. Він стояв мовчки, затамувавши віддих. Тим часом його дружина і темношкіра тітонька Діна, єдина їхня служниця, клопоталися коло жінки, намагаючись привести її до притомності, а старий Куджо посадовив собі на коліна хлопчика і, стягнувши з нього черевички та панчохи, заходився розтирати його холодні ноженята.

— Ви тільки подивіться на неї! — жалісливо проказала стара Діна. — Либонь, це вона від тепла зомліла. А була ще сьак-так кріпилася, як зайшла і попрохала пустити їх трохи обігрітись. Я її питаю, звідки вони йдуть, а вона тут-таки й заточилася додолу. А руки в неї он які білі — знати, ніколи не бачили тяжкої праці.

— Бідолашна! — співчутливо мовила місіс Берд.

Жінка поволі розплющила свої великі темні очі і втупила на неї невидющий погляд. Раптом на обличчі її відбився розпач, і вона з криком схопилася на ноги.

— Мій Гаррі! Вони забрали його?

Почувши материн голос, хлопчик зіскочив з колін старого Куджо й підбіг до неї, простягаючи рученята.

— Ні, він тут, зі мною! — вигукнула вона і в нестямі обернулася до місіс Берд. — О пані! Захистіть нас! Не дайте їм забрати його!

— Ніхто вас не скривдить, сердешна, — заспокійливо відказала місіс Берд. — Тут ви забезпечені, тож не бійтеся.

— Дякую вам, дякую! — сказала жінка і, затуливши руками обличчя, гірко заплакала. Побачивши, що вона плаче, хлопчик поліз до неї на коліна.

Нарешті, після довгих і лагідних умовлянь, що на них така здала була місіс Берд, бідолашна жінка трохи заспокоїлась. Нашвидкуруч послали сьаку-таку постіль на скрині біля печі, і невдовзі вона вже спала глибоким сном, пригорнувши до себе хлопчика, що видимо стомився не менш од неї і відразу ж міцно заснув у її обіймах. Мати з відчайдушним страхом опиралася на будь-які спроби покласти його окремо, і навіть уві сні не попускала руки, якою обіймала хлопчика, наче й тепер йому загрожувала страшна небезпека.

Містер і місіс Берд повернулися до вітальні. Хоч як це дивно, але ні він, ні вона жодним словом не згадали про попередню розмо-

ву. Місіс Берд заклопотано схилилася над плетивом, а містер Берд удавав, ніби читає газету.

— Цікаво, хто вона така і звідки, — нарешті обізвався він, одклавши газету.

— Нехай вона поспить, оклигає трохи, тоді спитаємо, — відказала місіс Берд.

— Слухай, голубонько!.. — мовив містер Берд, кілька хвилин міркувавши про щось над своєю газетою.

— Що, любий?

— Чи не підійшла б їй котра твоя сукня, якби її трохи випустити, абощо? Здається, вона таки більша за тебе.

По обличчю місіс Берд перебігла ледь помітна усмішка.

— Побачимо, — сказала вона.

Знову запала мовчанка, і знову її порушив містер Берд.

— Слухай, голубонько...

— Ну? Що там ще?

— Знаєш, отой старий бархатний плащ, яким ти накриваєш мене, коли я лягаю здрімнути по обіді... Ти могла б і його віддати тій бідоласі — адже ж їй потрібна одіж.

В цю мить до кімнати заглянула Діна і сказала, що та жінка прокинулася і хоче бачити пані.

Містер і місіс Берд пішли до кухні. Слідом за ними подались і двоє більших хлопчиків — дрібнота на той час уже мирно спочивала в своїх ліжках.

Жінка сиділа на скрині біля печі, втупивши очі в огонь. Обличчя її було смутне, але спокійне, без жодного сліду недавньої дикої нестями.

— Ви хотіли мене бачити? — лагідно спитала місіс Берд. — Сподіваюсь, вам трохи полегшало, сердешна?

На відповідь вона почула лиш тяжке уривчасте зітхання. Жінка звела свої темні очі й подивилась на неї так тужно та благально, що в місіс Берд аж сльози навернулися.

— Вам нема чого боятися, бідолашко, ми всі ваші друзі, — мовила вона. — Розкажіть нам, звідки ви прийшли і чого хочете.

— Я прийшла з Кентуккі, — відказала жінка.

— Коли? — запитав містер Берд, і собі заходячи до розмови.

— Сьогодні ввечері.

— Як же ви сюди дісталися?

— Перейшла по кризі.

— По кризі? — перепитали всі в один голос.

— Еге ж, — повагом відповіла жінка. — Мене порятувала щаслива доля. Я пішла по кризі, бо вони гналися за мною... на п'яти наступали... Отож я не мала іншої ради.

— Ой лишенько! — обізвався старий Куджо. — Таж там на річці таке діється! Кригу вже геть поламало, і все те громаддя аж гуде за водою.

— Я знала, що крига скресла... так, знала! — нестямно промовила жінка. — І все ж я пішла! Я й не сподівалася, що перейду, навіть не думала про це, мені було однаково. Коли б я не пішла, мені б зоставалося лиш померти.

— Ви були невільниця? — запитав містер Берд.

— Так, пане. Я належала одному чоловікові в Кентуккі.

— Він вас кривдив?

— Ні, пане, він був добрий хазяїн.

— То, мабуть, хазяйка була лиха?

— Ні, пане, ні! Моя хазяйка завше була добра до мене.

— Що ж тоді змусило вас покинути їхню господоу й податися світ за очі, в таку небезпечну дорогу?

Жінка окинула місіс Берд допитливим поглядом, і від її пильного ока не сховалося те, що господиня ходить у жалобі.

— Пані, — раптом мовила вона, — вам доводилося втратити дитину?

Запитання було несподіване і роз'ятрило незагоєну рану: минув заледве місяць, як у цьому домі померло мале.

Містер Берд відвернувся й одійшов до вікна, а місіс Берд не могла стримати сліз. Нарешті вона опанувала себе й відказала:

— Чому ви про це спитали? Так, я недавно поховала дитину.

— То ви зрозумієте мене. Я поховала двох, одного за одним... їхні могилки zostалися там, звідки я прийшла. Тепер у мене лишився тільки цей один. Я ніколи з ним не розлучалася, він був моєю гордістю і віхою, всім моїм життям. І уявіть собі, пані, — вони надумали забрати його від мене... продати... так, продати на пониззя одного... малу дитину, яка від самого народження і дня не була без матері. Чи могла я таке знести, пані? Та я ж би жити не змогла без нього! І коли я дізналася, що папери підписано, що його продано, я ту ж ніч забрала його і втекла геть. А вони погналися за мною — торговець, що купив його, і двоє хазяїнових слуг — і вже наступали мені на п'яти, я чула їх. То я й стрибнула просто на кригу, але не знаю навіть, як і перейшла, бо тільки тоді очутилася, коли якийсь чоловік допоміг мені зійти на берег.

Жінка не плакала, бо вже не мала сліз, але всі, хто її слухав, у той чи той спосіб виказували своє щире співчуття до неї.

Обидва хлопчики марно нишпорили по кишнях, шукаючи носовичків, що їх, як відомо всім матерям, ніколи там не буває, а тоді припали до матеріної спідниці і зайшлися невтишимим плачем, витираючи носи й очі об цупку тканину. Місіс Берд затулила обличчя

хусткою. По чорних щоках доброї тітоньки Діни текли рясні сльози, і вона раз по раз примовляла: «Ой лихо-лишенько!» Старий Куджо ревно тер кулаками очі, на всі лади кривив обличчя і з запалом втрувався їй.

Сенатор уособлював державну владу, і йому негоже було плакати, мов звичайному смертному; отож він повернувся спиною до всіх і став дивитись у вікно, занурено прочищаючи горло й витираючи скельця окулярів. Від часу до часу він так голосно сякався, що якби хто-небудь був у змозі доскіпливо наглядати, то запевне додавив би щось підозріле.

— Як же ви могли мені сказати, що у вас добрий хазяїн? — раптом вигукнув він, сердито ковтнувши якийсь клубок, що підступав йому до горла, і обертаючись до жінки.

— Бо він таки був добрий, я й тепер це скажу. І хазяйка добра. Але вони не могли нічого вдіяти. Вони заборгували багато грошей, і я вже не знаю, як воно там сталось, але над ними забрав владу один чоловік, і вони мусили йому коритись. Я сама чула, як хазяїн казав про це хазяйці, а коли вона стала просити за мене, він сказав, що нічого вже не зарадити, бо всі папери підписано. Отоді я й схопила малого і подалася з дому. Я знала, що мені без нього однак не жити. Ця дитина — все, що я маю.

— А чоловіка у вас нема?

— Є, але він належить іншому хазяїнові. Його пан дуже недобрий до нього й не хоче, щоб ми зустрічалися. Він усе дужче злоститься на нас і погрожує продати мого чоловіка на пониззя. Мабуть, я вже ніколи його й не побачу!

Вона промовила ці слова досить спокійним тоном, і неуважному наглядачеві могло б видатись, що їй до того байдуже. Та вираз непогамовної туги в її великих темних очах свідчив про інше.

— А куди ж ви думаєте йти, голубонько? — спитала місіс Берд.

— До Канади, якщо тільки знайду туди дорогу. Вона дуже далеко, та Канада? — мовила жінка простодушно й довірливо дивлячись на господину.

— Бідолашна! — несамохіть вигукнула місіс Берд.

— Що, так далеко? — серйозно запитала жінка.

— Куди далі, ніж ви собі уявляєте, сердешна дитино! — відказала місіс Берд. — Але ми спробуємо вам допомогти. Ти, Діно, постели їй у своїй комірчині біля кухні, а вранці ми щось придумаємо. А тим часом, голубонько, лягайте спати й нічого не бійтеся.

Місіс Берд і її чоловік знову повернулися до вітальні. Вона сіла в своє крісло-гойдалку перед каміном і, злегенька погойдуючись, про

щось замислилася. Містер Берд походжав по кімнаті й бурмотів сам до себе:

— Хм-хм! З біса неприємна історія!..

Нарешті він рішуче підступив до дружини і сказав:

— Ну ось що, жінко. Треба, щоб вона ще до ранку зникла звідси. Завтра, тільки-но розвидніє, той торговець пуститься в погоню. Якби вона була сама, то могла б перечекати тихенько, доки все минеться. Але ж дитину ніякою силою не змушиш сидіти тихо, це безперечно. Чи то вона вистромить голову за двері, чи то визирне у вікно — і тоді все пропало. Ото матиму я халепу, якщо їх застукають тут! Ні, треба забрати їх звідси цієї ж таки ночі.

— Цієї ночі! Яким чином? І куди?

— Ну, куди — це я добре знаю, — відказав сенатор, беручись назувати чоботи.

Та, натягнувши до половини один чобіт, він обхопив руками коліно і про щось глибоко замислився.

— З біса неприємна й паскудна історія! — мовив він зрештою і знову потягнув до себе халяву чобота. — Атож!..

Назувши один чобіт, сенатор узяв другий і занурено втупив очі у візерунчастий килим.

— І все ж, хоч-не-хоч, а їхати треба, хай йому грець! — докінчив він і, швидко натягнувши другий чобіт, виглянув у вікно.

Маленька місіс Берд була стримана жінка; вона ніколи в житті не казала чоловікові: «Бач! Таки на моє вийшло!» — отож і тепер, напевне догадуючись, про що він думає, розважливо не впадала в слово і тихенько сиділа собі в кріслі, дожидаючи, поки її господар визнає за потрібне поділитися з нею своїми намірами.

— Розумієш, — мовив він нарешті, — один мій давній клієнт із Кентуккі, ван Тромп, відпустив на волю всіх своїх рабів і переїхав сюди. Він купив собі садибу десь миль за сім од нас, у верхоріччі притоки, серед лісових хащів, куди ніхто й не потикається без потреби. Та й знайти його дім не так-то легко. Там вона буде цілком убезпечена. Ото тільки лихо, що ніхто, крім мене, поночі туди не проїде.

— Чому? Куджо вельми справний візник.

— Та воно так, але річ у тому, що там треба двічі переїжджати бродом через притоку, і другий переїзд доволі небезпечний, коли не знати його так, як я. Бо я їздив там верхи безліч разів і добре знаю, де треба повертати. Отож, як бачиш, іншої ради нема. Нехай Куджо десь над північ потихеньку запряже коні, і я повезу її сам. А потім, щоб сховати кінці у воду, Куджо одвезе мене до найближчого заїзду, і я сяду в диліжанс до Колумбуса, що проходить там між третьою і четвертою. Тож усе воно й виглядатиме так, наче я саме до диліжан-

са і поїхав каретою. А вранці я вже засідатиму в сенаті. От тільки, мабуть, почуватимусь я там досить кепсько після всього, що ми тут сьогодні говорили й робили. Та біс із ним, нікуди не дінешся!

— Серцем ти добріший, аніж розумом, Джоне, — сказала місіс Берд, поклавши свою маленьку білу руку на чоловікове плече. — Та чи могла б я тебе покохати, якби не знала тебе краще, ніж сам ти себе знаєш!

На очах маленької жінки зблиснули сльози, і така була вона гарна в ту мить, що сенатор мимоволі подумав: певно, він і справді неабиякий розумник, коли вже здолав полонити серце цієї чарівної істоти. Тепер йому лишалося одне: піти подивитись, чи запрягають там коней. Одначе біля дверей він спинився і, обернувшись до дружини, нерішуче мовив:

— Мері, не знаю, як ти... але там у нас повна шухляда речей... нашого бідного маленького Генрі...

За цими словами він рвучко крутнувся на підборах, і двері за ним зачинились.

Його дружина перейшла до невеличкої спочивальні, суміжної з її кімнатою, і поставила свічку на комод. Потім дістала ключа, задумано встромила його в замкову щілину шухляди і нараз завмерла. Обидва хлопчики, що весь час ходили слідом за нею, стояли мовчки, значливо поглядаючи на матір.

Місіс Берд поволі висунула шухляду. Там лежали курточки різних кольорів та фасонів, безліч фартушків, панчішок і навіть пара крихтних черевичків зі збитими носками, дбайливо загорнутих у папір. Було там і декілька іграшок: конячка, візок, дзига, м'ячик, — сумні пам'ятки, що краjali серце й навертали на очі сльози. Місіс Берд схилилася над ними й, затуливши обличчя руками, гірко заплакала, так що аж сльози її, просякаючи між пальці, почали капати в шухляду. Потім нараз підвела голову і взялась хапливо одбирати найпростіші та найнеобхідніші надібки і зв'язувати їх у клучочок.

— Мамо, — обізвався один із хлопчиків, — невже ти віддаси ці речі?

— Милі мої діточки, — лагідно й поважно відказала вона, — якби наш любий маленький Генрі побачив нас зараз, він би широко зрадив душею. Я нізащо в світі не оддала б їх абикому, хто не знає лиха. А даю я їх матері, чиє серце ще тяжче вражене, ніж моє.

Повернувшись до своєї кімнати, місіс Берд відчинила шафу й дістала звідти дві прості міцні сукні. Тоді підсіла до робочого столика, взяла голку, наперстка й ножиці і заходилась «випускати» ті сукні, як порадив їй чоловік. Заклопотана цим ділом, вона й незчулась, як старий годинник у кутку вибив північ і знадвору долинув стукіт карети.

— Мері, — сказав їй чоловік, заходячи до кімнати з пальтом у руці, — іди буди її, треба їхати.

Місіс Берд хутенько поскладала відібрані речі в невелику валізку, замкнула її на ключик і віддала чоловікові, щоб той одніс до карети. Відтак пішла кликати жінку. Незабаром на ганку з'явилась Еліза з хлопчиком на руках, одягнена в плащ, капор та шаль, що належали їй благодійниці. Містер Берд поспіхом підсадив її в карету, і місіс Берд підійшла попрощатися. Еліза виглянула з карети і простягла їй руку, таку ж ніжну й гарну, як і та, що потиснула її на відповідь. Вона пильно подивилась в обличчя місіс Берд своїми великими темними очима, сповненими безмежною вдячністю, і, видимо, хотіла щось сказати. Usta їй раз чи два безгучно ворухнулись, але голос зрадив її, і, промовисто звівши очі до неба, вона відкинулась на сидіння й затулила руками лице. Дверцята зачинились, і карета рушила...

Кілька тижнів перед тим ішли дощі. А як відомо, мастка, родюча земля Огайо враз перетворюється на грузьке місиво, отож наші подорожні їхали так званою «огайською колією», спорудженою ще за добрих давніх часів.

— Оце то колія! — здивовано вигукують прибульці зі сходу, для яких це слово означає лиш рівну дорогу до швидкої їзди.

То знайте ж, необізнані східні друзі, що в благословенному західному краї, де під час дощів стоїть просто-таки неймовірно, невилазне болото, дороги викладають грубими колодами, а потім прикидають їх зверху землею, дерником або чим іншим, що трапиться напхвату, а ущасливлені краяни називають таку дорогу колією і навіть пробують нею їздити. З часом дощі геть розмивають отой дерник чи землю, колоди розлазяться й стирчать урізнобіч в мальовничому безладді, а між ними тут і там зяють глибокі чорні ями та баюри.

Отакою достоту дорогою і труситься наш сенатор, занурений у свої невеселі думи, що раз по раз перериваються, коли карету кидає на вибоях чи заносить у баюру: торох!.. торох!.. а тоді — шелеп!.. Сенатора, жінку і хлопчика нараз вергає вбік, до віконця. Карета застрягає в баюрі, і чути, як кричить Куджо, поганяючи коней. По декількох марних потугах, коли сенаторові вже уривається терпець, карета раптом вискакує з ями, але її передні колеса провалюються в нову прірву, і сенатор, жінка й хлопчик гамузом падають на чільне сидіння. Капелюх безцеремонно зсувається сенаторові на ніс, закриваючи очі, і він уже думає, що настав його кінець. Хлопчик голосно плаче, а старий Куджо, сидячи на передку, звертається до коней з палкими напутніми словами. Під ударом його батога коні борсаються, спотикаються, шарпають і нарешті зрушають карету з

місця, але тут-таки провалюються задні колеса, і подорожні перелітають назад. Сенатор ліктем збиває на жінці капор, а вона обома ногами попадає в його капелюх, що від поштовху звалився додолу. Та ось трясовина лишається позаду, і засапані коні спиняються. Сенатор знаходить свого капелюха, жінка поправляє капор і заспокоює дитину, а тоді вони обсідаються міцніше, готуючись до нових випробувань.

Деякий час карета звільна посувається далі, лиш вряди-годи перехиляючись набік чи струшуючись на вибої, і наші подорожні вже тішать себе надією, що вони ще добре відбулися. Та от їх знову кидає так, що вони аж злітають на ноги й ту ж мить падають назад на сидіння, — і карета спиняється. Знадвору чути погуки, ляскання багога, а тоді біля дверцят з'являється старий Куджо.

— Даруйте, пане, але цього разу ми таки вскочили. Не знаю, як тепер і виліземо. Либонь, доведеться підкладати жердя.

Сенатор у розпачі висідає з карети, обережно намащуючи ногою тверду місцинку. Аж раптом нога його зісковзує кудись у безодню, він намагається витягти її, втрачає рівновагу і гепається в болото, звідки його видобуває Куджо у вельми жалюгідному стані...

Була вже глупа ніч, коли карета, вимкнувшись із трясовини і переїхавши бродом річку, мокра й заляпана болотом, спинилася перед дверима великого фермерського будинку. Тамтешні обивателі спали міцно, і довелось докласти чималих зусиль, аби звести їх з ліжка. Нарешті двері відчинились, і на порозі з'явився сам господар. То був височенний опасистий чолов'яга, понад шість футів на зріст, одягнений у червону фланелеву сорочку. Його буйна рудувата чуприна була геть розкуйовджена, борода неголена, і це надавало поважному добродієві, м'яко кажучи, не вельми привабливого вигляду. Кілька хвилин він стояв отак на порозі, тримаючи в руці свічку й здивовано блимаючи очима на наших подорожніх, і то було досить кумедне видиво. Сенатор насилу розтлумачив йому, в чім річ, і, поки він заходить у ті пояснення, ми коротко відрекомендуємо господаря нашим читачам.

Доброчесний Джон ван Тромп був колись відомий у штаті Кентуккі поміщик і рабовласник. І хоч на взір він був правдивий ведмідь, проте серце мав од природи велике й справедливе, цілком відповідне до його велетенської статури. Багато років, тамуючи душевний неспокій, спостерігав він згубні наслідки рабовласницької системи, що однаково калічила душі і гноблених, і гнобителів. Нарешті його велике серце переповнилось і не витримало. Отож одної красної днини він узяв гамана, переправився через річку до штату Огайо і купив там чималу ділянку родючої землі; відтак виправив

визвільні листи на всіх своїх рабів – чоловіків, жінок і дітей, – посадив їх у фургони й вирушив на прожиток у ті місця, а сам подався у верхоріччя й осівся на невеличкій відлюдній фермі, де й жив тепер зі спокійною душею та чистим сумлінням.

– Чи дали б ви притулок нещасній жінці з дитиною, що тікає од людоловів? – навпростець запитав сенатор.

– А чому ж би ні, – поважно відказав чесний Джон.

– Так я й думав, – сказав сенатор.

– А якщо хтось поткнеться за нею сюди, – промовив добродушний здоровань, випростуючись на весь свій велетенський зріст, – я вже його зустріну як годиться, будьте певні. Та ще є семеро моїх синів, усі з мене заввишки, вони теж залюбки мені підможуть. Отож вітайте тих панів і перекажіть їм, що на них тут радо чекають о будь-якій порі, – докінчив Джон і, запустивши пальці в свою буйну чуприну, що здималась на голові, мов копиця, голосно зареготав.

Бліда, знеможена, ледве жива від втоми, Еліза поволоклася до дверей, тримаючи на руках міцно заснулого хлопчика. Вайлуватий господар підніс їй до обличчя свічку і, співчутливо щось пробурмотівши, відчинив двері до невеличкого покою, суміжного з просторою кухнею, в яку вони зайшли. Тоді засвітив ще одну свічку, поставив її на стіл і обернувся до Елізи.

– Отож, голубонько, вам нема чого боятися, нехай би хоч хто сюди заявився. Я маю все, що треба до такої нагоди, – мовив він, показуючи на кілька добрячих рушниць, що висіли на стіні над коминком, – і мої друзі знають, що не поведеться тому, хто спробує забрати з цього дому гостей без моєї на те волі. А тепер лягайте і спіть собі спокійно, наче в рідної неньки.

Він вийшов і зачинив за собою двері.

– Та вона справжня красуня, – мовив він до сенатора. – Де ж пак, таким от красуням і доводиться здебільша тікати, коли вони добродішні та порядні. Хто-хто, а я це добре знаю.

Сенатор коротенько розповів йому Елізину історію.

– Ой леле!.. Оце то так!.. – жалісливо приказував той добряга. – Бідолашна жінка! Вони женуться за нею, мов за оленицею, і все лиш за те, що вона любить свою дитину і вчинила так, як вчинила б кожна мати. Ні, скажу я вам, коли я чую про таке, мені хочеться проклинати все на світі, – мовив він, витираючи очі своєю величезною ластатою рукою.

За мить Джон одкоркував пляшку пінистого сидру і почастував сенатора.

– Вам би теж краще зостатися тут, доки розвидніє, – щиро сказав він. – Ось я зараз гукну свою стару, вона миттю влаштує вам постіль.

— Ні, дякую, мій добрий друже, — відказав сенатор. — Мені треба їхати, аби встигнути на нічний диліжанс до Колумбуса.

— Ну що ж, як треба — то треба. Тоді я трохи проведу вас і покажу іншу дорогу, кращу від тої, якою ви приїхали. Та дорога з біса погана.

Джон одягнувся і з ліхтарем у руці вивів сенаторову карету на дорогу, що збігала в улоговину за фермою. Прощаючись, сенатор поклав йому в руку десятидоларову банкноту.

— Це для неї, — коротко мовив він.

— Еге ж, — так само коротко озвався Джон.

Вони потиснули один одному руки й розлучились.

Розділ X

ЖИВУ ВЛАСНІСТЬ ЗАБРАНО З ДОМУ

Сірий і дощуватий лютневий ранок зазирнув у вікно хатини дядька Тома. Він освітив засмучені обличчя — живі образи сердечної туги. Перед коминком стояв невеликий стіл, вкритий прасувальною постилкою, на стільці поруч нього висіло кілька щойно випрасуваних грубих, але чистеньких сорочок, а ще одна така сама сорочка була розіпнута на столі перед тітонькою Хлоєю, і вона дбайливо та ретельно відпрасовувала кожний рубчик і кожну складнику, раз по раз підносячи руку до обличчя, аби утерти сльози, що збігали їй по щоках.

Том сидів поряд, підперши голову рукою. Обоє мовчали. Година була рання, і малеча ще спала покотом на своєму грубо збитому помостику.

Собі на біду, Том, як і більшість людей його стражденної раси, був ніжний батько, безмежно відданий сім'ї. Він підвівся і тихенько підійшов поглянути на дітей.

— Останній раз... — мовив він.

Тітонька Хлоя не озвалась ані словом, тільки водила й водила праскою по сорочці, що й без того вже була гладенька аж далі нікуди. Та раптом вона рвучко поставила праску, сіла біля столу й гірко заплакала.

— Кажуть, ми повинні коритися. Та як же я можу коритися!.. Коли б я хоч знала, куди тебе повезуть і як тобі там буде! Пані обіцяє, що десь за рік чи два викупить тебе. Але ж ніхто ще не вертався живий з того клятого пониззя. Негрів там замордовують до смерті! Я сама чула, що вони конають від тяжкої праці на тих плантаціях.

— Дякуймо Богові хоча б за те, що продано мене, а не тебе чи дітей, — сказав Том. — Тут вам жити безпечно, і коли вже й скоїться щось лихе, то тільки зі мною...

О мужнє, хоробре серце! Тамуючи власний біль, Том намагався хоч якось розрадити дружину. Він аж охрипнув, у горлі йому стискалось, але голос його гучав твердо й безбоязно.

— Це бездушний, несправедливий вчинок! — обізвалася тітонька Хлоя. — Хазяїн не мав права допустити, щоб тебе забрали за його борги. Своєю працею ти зажив йому куди більше грошей, ніж він оце допіру за тебе взяв, удвічі більше! Йому б давно вже годилося дати тобі волю, ти на неї заслужив. Може, тепер йому справді прикрутило, та все одно це несправедливо. І нехай мене хоч б'ють, хоч ріжуть, я однаково це казатиму! Продати такого вірного слугу, що дбав про його добробут більше, ніж про свій власний і становив його вище над дружину та рідних дітей! Продати таке шире, віддане серце, аби лиш самому виплутатись із халепи — чи ж це не тяжкий гріх?!

— Годі, Хлоє! Якщо ти любиш мене, то не кажи такого. Хтозна, може, ми ніколи більше й не побачимось! То знай же, Хлоє, що кожне твоє слово проти хазяїна ранить серце мені. Чи не поклали мені його на руки, коли він був іще немовлям? Отож воно й не дивно, що я мав дбати за нього понад усе. А йому де б то багато думати про бідолаху Тома! Пани ж бо звикли, щоб усе для них робилось, а самим їм до всього байдуже. На те вони й пани. Одначе наш хазяїн куди ліпший од інших. Де ти ще бачила, щоб слуги жили так, як ми? Та він і не попустив би, щоб мене спіткало таке лихо, коли б знав про все наперед. Я певен, що не попустив би.

— Нехай там хоч як, а щось він вчинив негарзд, — сказала тітонька Хлоя, для якої справедливість була над усе. — От не знаю я, що саме, але щось воно не гарзд, це запевне.

— Покладімося на ласку долі. Як судила доля, так усе й буде.

— Як на мене, це мала розрада, — відказала тітонька Хлоя. — Ет, та що там про це балакати! Ось я краще спечу зараз коржа та наготую тобі добре снідання, бо хтозна, коли ти тепер такого скуштуєш...

Незабаром простий сніданок уже парував на столі. Того ранку місіс Шелбі увільнила тітоньку Хлою від роботи у «великому домі», і бідолашна жінка доклала всю свою снагу до тої прощальної учти. Вона зарізала й попатрала найдобріше курча, з доскіпливою ретельністю спекла коржа — достоту такого, який смакував чоловікові, — і виставила на припічок кілька таємничих глечиків, що з'являлися на столі тільки на великі свята.

— Ти ба, Піте! — зраділо вигукнув Моз. — Оце то бенкет у нас сьогодні! — І ту ж мить схопив шматок курчати.

Тітонька Хлоя дала йому замашного ляпаса.

— Ану киш! Бідний тато останній раз снідає вдома, а вони, бач, зраділи!

— Хлоє!.. — лагідно докорив їй Том.

— Ой, несила мені! — мовила тітонька Хлоя, затуляючи обличчя краєм фартуха. — Усе йде шкереберть, ото ж я й не тямлю, що роблю.

Хлопчики стояли принишклі, позираючи то на батька, то на матір. Тим часом мала дівчинка вчепилася за материну спідницю і зайшлася настирним, вимогливим криком.

— Ну годі! — сказала тітонька Хлоя, витираючи очі й беручи на руки дитину. — Не буду більше... А тепер сідайте їжте. Це моє найкраще курча. І вам, хлоп'ята, щось перепаде. Насварилась матуся на вас, бідолашних.

Хлопчиків не треба було просити двічі, і вони враз допалися до їства. Та й цілком слушно, бо якби не вони, то навряд чи хто віддав би належне всім тим наїдкам.

— Ну, а тепер, — сказала тітонька Хлоя, прибравши зі столу, — треба поскладати твої речі. От аби тільки він не забрав їх у тебе. Знаю я, що вони за люди, ті торговці — геть усі лихі й підлі! Ось дивись — у цьому кутку твоя тепла білизна, як нападе гостець¹. Бережи її, бо іншої тобі ніхто там не справить. З цього боку старі сорочки, а з цього — нові. Панчохи твої я звечора доплела й поклала всередину клубочок вовни, аби було чим їх церувати². Та тільки хто ж тобі тепер церуватиме?.. — І тітонька Хлоя, знову знеможена горем, похилила голову на скриньку і заридала. — Ой лишенько! Це ж ні одна душа тебе не догляне, чи то здорового, чи хворого! То де вже мені тепер бути добрій!..

Хлопчики, поглинувши все, що було на столі, помалу дотямили, що в хаті щось не гаразд. Бачачи, що мати плаче, а батько дуже смутний, вони й собі почали пхикати і терти очі. Дядечко Том посадив на коліна малу донечку і дав їй волю розважатися досхочу. Дівчинка дряпала йому обличчя, смикала за чуба і раз по раз верещала від захвату, видимо радіючи з якихось своїх перечувань.

— Веселися, безталанна дитино! — мовила тітонька Хлоя. — Доживеш і ти до такого! Прийде час, і ти теж побачиш, як продадуть твого чоловіка, а може, й саму тебе продадуть... А що вже оцих

¹Гостець — ревматизм.

²Церувати — штопати.

хлопчаків – то напевне, ось нехай лиш трохи підростуть і стануть на щось годні. Бо навіщо тоді й негри, як не мати з них пожитку!

В цю мить один з хлопчиків вигукнув:

– Онде пані сюди йдуть!

– Нічим вона не зарадить, то чого б їй іти? – буркнула тітонька Хлоя.

Місіс Шелбі зайшла до хатини. Тітонька Хлоя похмуро й непривітно посунула до неї стільця. Та господиня нічого того не завважила. Обличчя її було бліде й схвильоване.

– Томе, – сказала вона, – я прийшла, щоб...

Голос їй нараз урвався. Не зводячи очей з мовчазних мешканців хатини, вона сіла на стілець, затулила обличчя хусточкою і гірко заплакала.

– Та що ви, пані, не треба... не треба! – мовила тітонька Хлоя, і сама заходячись слізьми.

А за якусь хвилю вже плакали всі разом.

– Мій вірний друже, – сказала Томові місіс Шелбі, – я не маю чим тобі допомогти. Якщо я вділю тобі грошей, їх у тебе однаково заберуть. Але я даю тобі слово честі, що не згублю твого сліду і, як тільки матиму потрібні гроші, одразу ж викуплю тебе. А тим часом хай береже тебе доля!

Тут хлопчики закричали, що йде містер Гейлі, і наступної миті, безцеремонно штовхнувши ногою двері, на порозі став торговець. Він був у препоганому гуморі: шалені гони попереднього вечора і невдача, що спіткала його, аж ніяк не вплинули на нього миротворно.

– Ну, – гукнув він, – ти готовий, мурине? – Відтак, побачивши місіс Шелбі, зняв капелюха й сказав: – Добридень, пані.

Тітонька Хлоя зачинила скриньку і ув'язала її мотузкою. Звівшись на ноги, вона похмуро зиркнула на торговця, і на мить здалося, що в очах її зблиснули не сльози, а жарини.

Том слухняно підвівся і, завдавши на плече важку скриньку, рушив за своїм новим господарем. Його дружина взяла на руки малу донечку й пішла слідом за ним до візка, а обидва хлопчики, все ще плачучи, плентались позаду.

Місіс Шелбі на кілька хвилин затримала торговця біля дверей і про щось поважно з ним балакала, а тим часом уся сім'я підійшла до візка, що стояв наготові перед хатиною. Навколо нього юрмилися негри, що геть усі, від старого до малого, прийшли попрощатися зі своїм давнім товаришем. Усі в маєтку поважали Тома, тож і тепер щиро жаліли його й співчували його біді, а надто жінки.

– Е, Хлоє, та ти, бачиться, менше вболіваєш за нього, аніж ми, – плачучи, сказала одна жінка, коли побачила, з яким суворим спокоєм тітонька Хлоя стоїть біля візка.

— Свої сльози я вже виплакала, — відказала та, злісно глипнувши на торговця, що простував до них. — Та й не хочу я плакати перед оцим виродком, не діжде він!

— Залазь! — звелів Гейлі Томові, продираючись крізь юрбу слуг, що вовкувато поглядали на нього.

Том заліз у візок, і Гейлі, діставши з-під передка важкі кайдани, надів їх йому на ноги.

Юрбою перебіг глухий обурений гомін, а місіс Шелбі гукнула з веранди:

— Містере Гейлі, запевняю вас, це зайва осторога!

— Не знаю, пані, не знаю. Я уже втратив тут п'ятсот доларів, то більше ризикувати не маю охоти.

— Чого вона ще могла од нього сподіватись? — гнівно мовила тітонька Хлоя.

Обидва хлопчики, що, як видно, нарешті збагнули, яка доля спіткала їхнього батька, вчепилися за материну спідницю і голосно заплакали.

— Шкода, що немає панича Джорджа, — сказав Том.

Джордж поїхав на кілька днів погостювати до одного свого приятеля з сусіднього маєтку. Він виправився з дому напередодні вранці, коли звістка про Томове нещастя ще не набула розголосу, отож навіть і не знав про нього.

— Передайте моє вітання паничеві Джорджу, — щиро мовив Том.

Гейлі стьобнув коня, і, востаннє обвівши довгим сумним поглядом знайомі місця, Том поїхав геть.

На той час містера Шелбі вдома не було. Він продав Тома під тиском скрутних обставин, аби видобутися з-під влади людини, що її дуже боявся, і найпершим його почуттям після завершення тої оборудки була полегкість. Та палкі докази дружини збудили в ньому приспане каяття, а Томова безмовна покірливість ще дужче посилила гризоти сумління. Марно було переконувати себе, що він мав право продати свого невільника, що всі кругом це роблять, а дехто навіть і без будь-якої потреби, — заспокоїти своє сумління він не міг. Отож, щоб не бути свідком тяжкої сцени прощання, він подався з дому в якихось справах, сподіваючись, що, доки він повернеться, буде вже по всьому.

Том і Гейлі їхали курною дорогою, швидко поминаючи такі знайомі Томові місця. Аж ось околиці маєтку zostалися позаду, і вони опинились на відкритій горбовині. Проїхавши ще з милію, Гейлі раптом спинив коня біля придорожньої кузні і, взявши з собою пару наручнів, загадав ковалеві розклепати їх.

— Трохи замалі на такого здоровила, — сказав Гейлі, простягаючи ті пута й показуючи на Тома.

— Ова! Та це ж Том з маєтку Шелбі! Невже хазяїн продав його? — спитав коваль.

— Еге ж, продав, — відказав Гейлі.

— Ото дивина! — сказав коваль. — Хто б міг подумати!.. Одначе вам ні до чого брати його в заліза. Він-бо вельми чесний і добрий чоловік...

— Авжеж, — озвався Гейлі. — От тільки всі ці ваші добрі люди так і дивляться, щоб накивати п'ятами. Дурні, ті не тікають, бо навіть не тямлять, куди їх везеш. І нікчемним п'яницям теж на все начхати, їм навіть до вподоби всілякі переїзди. Зате оці ваші цяці їх страх як не полюбляють. Спробуй лиш не накласти на них кайдани, то вони миттю ноги на плечі — і ходу. Це вже будьте певні.

— Воно так, добродію, — мовив коваль, перебираючи своє знаряддя, — бояться тутешні негри отих плантацій на пониззі. А це правда, що вони там мруть, як мухи?

— Та мруть добраче. І клімат там їм не такий, і сеє, і теє. Отож вони собі мруть, а торгівля наша процвітає, бо завше попит є, — сказав Гейлі.

— І все-таки жаль бере, коли подумаєш, що такого-от доброго, сумирного чоловіка, як цей Том, везуть на пониззя і що він має сконати десь на цукровій плантації.

— Е ні, йому світить краща доля. Я дав слово добре з ним повестися. Примощу його слугою десь у поважну старосвітню родину, і нехай лиш він звикне до того підсоння й мине пропасниці, то житиме так, як тамтешнім неграм і не снилося.

— Здається, він має тут жінку й діти?

— Еге ж. Та, надісь, знайде там собі іншу. Чого вже чого, а жіноцтва того скрізь подостатком, — відказав Гейлі.

Поки точилася ця розмова, Том сидів у гіркій зажурі на візку перед дверима кузні. Раптом він зачув позад себе швидкий уриваний стукіт кінських копит і не встиг іще отямитися з подиву, як юний панич Джордж скочив на візок, кинувся йому на шию і зі слізьми на очах гнівно заговорив:

— Це ж справжня підлота! Нехай вони там кажуть що хочуть, а це підлота, мерзота, ганьба! Якби я був дорослий, вони б ніколи цього не зробили, о, ні! — промовляв Джордж, насилу тамуючи ридання.

— Паничу Джордже! Який же я радий! — мовин Том. — Мені було так тяжко їхати, не попрощавшись із вами. Ви собі й не уявляєте, який радий!

Він ворухнув ногами, і Джордж побачив на ньому кайдани.

— Яка ганьба! — вигукнув він, стискаючи кулаки. — Де він, цей негідник? Ось я йому зараз покажу!..

— Ні-ні, паничу Джордже! Не треба так кричати. Ви тільки дуже розлютите його, і тоді мені добра не ждати.

— Ну, гаразд, не буду, коли вже ти просиш. Але ж подумати тільки — чи це не ганьба? Не послати по мене, не сказати ані слова! Коли б не Том Лінкольн, я б і досі нічого не знав. Ну та й завдав же я їм чосу, як приїхав додому, будь певен!

— Даремно ви так, паничу Джордже.

— Не можу я цього знести! Кажу я тобі, це ганьба!.. А знаєш, дядечку Томе, — раптом мовив він, обернувшись спиною до кузні й прибравши таємничого вигляду, — я привіз тобі свій долар!

— Та що ви, паничу Джордже! Я й подумати не можу, щоб узяти його од вас, нізачо в світі! — зворушено відказав Том.

— Ні, ти візьмеш його! — наполягав Джордж. — Ось поглянь... Я сказав про це тітоньці Хлої, то вона мені порадила пробити в ньому дірочку й засилити туди шнурка, аби ти міг носити його на шиї, так щоб ніхто не бачив. А то цей підлий мерзотник ще забере його в тебе... Чуєш, Томе, мені аж руки сверблять натовкти йому пику! То була б для мене така приемність!

— Ні-ні, паничу Джордже, не треба. Мені від того добра не буде.

— Ну гаразд, хай по-твоему, — мовив Джордж, заклопотано пов'язуючи йому на шию шнурка з доларом. — А тепер застєбни куртку, отак, та бережи його як слід. І щоразу, як подивишся на нього, згадуй, що я неодмінно приїду по тебе й заберу додому. Ми з тітонькою Хлоєю допіру балакали про це. То я сказав їй, щоб вона не побивалась так, бо я сам про все подбаю і не дам батькові жити, доки він не викупить тебе.

— Ой паничу Джордже, негоже так говорити про батька!

— Та ну, дядечку Томе, хіба ж я сказав щось погане?

— А тепер, паничу Джордже, послухайте мене, — мовив Том. — Будьте завше добрим хлопчиком і не забувайте, скільки на вас покладають надій. Ніколи не цурайтеся матері. Не треба наслідувати тих дурноверхих хлопців, що уявляють себе надто дорослими й не хочуть слухатися своїх матерів. Пам'ятайте, паничу Джордже, доля дає нам багато чого прекрасного, але мати в кожного з нас лиш одна. Другої у вас ніколи не буде, хоч би ви прожили й сто років. Отож бережіть її і ростіть їй на втіху, любий ви мій хлопчику. Обіцяєте мені, правда ж?

— Так, дядечку Томе, — поважно відказав Джордж. — Я буду доброю людиною, даю тобі слово. Ти не журись, я неодмінно визволю тебе і привезу назад. Я вже казав тітоньці Хлої допіру вранці, що коли виросту, то поставлю тобі новий будинок, і ти матимеш справжню вітальню з килимом на підлозі. Атож, ти ще поживеш по-людському!

Тим часом у дверях кузні з'явився Гейлі, тримаючи в руках кайдани.

— Слухайте, пане добродію, — згорда мовив до нього Джордж, — ось я розкажу батькові і матері, як ви поводитесь із дядечком Томом.

— Зробіть ласку, — озвався торговець.

— Либонь, вам має бути соромно все своє життя торгувати людьми й держати їх у путах, наче худобу. Як на мене, це просто мерзота! — сказав Джордж.

— Допоки ви, великі пани, купуєте їх, то і я не згірший од вас, — відрубав Гейлі. — Що купувати, що продавати — однаково мерзота.

— Я ніколи не робитиму ні того, ні того, як виросту, — мовив Джордж. — Сьогодні мені вперше стало соромно, що я кентуккієць. А досі я пишався цим.

Джордж випростався в сідлі й огледівся довкола, ніби хотів побачити, яке враження справила його промова на штат Кентуккі.

— Ну що ж, прощай, дядечку Томе, — сказав він нарешті. — Вище голову, не журись!

— Прощайте, паничу Джордже, — озвався дядечко Том, замилувано дивлячись на нього. — Щастя вам доле!.. Небагато таких у Кентуккі, як ви, далебі! — мовив він од щирого серця, коли простодушне хлоп'яче обличчя зникло з очей.

Джордж був уже далеко, а Том усе дивився йому вслід, аж поки завмер ген-ген стукіт копит його коня — останній згук рідного краю. Та на серці Томові потепліло, неначе зігрів його отой неоціненний долар, почеплений йому на шию дитячими рученятами. Том підніс руку і притиснув ту пам'ятку до грудей.

— Ну ось що, Томе, — сказав Гейлі, підходячи до візка й кидаючи в нього наручні. — Я не збираюся тебе кривдити і взагалі не маю звичаю кривдити своїх негрів. Але щоб ти знав: будеш сам по-доброму, то й тобі буде добре. Я ніколи не утискаю своїх негрів і роблю для них усе, що можу. Отож сідай собі зручніше і не думай навіть зі мною хитрувати. Всі ваші муринські штуки я знаю пречудово, і мене ними не зведеш. Якщо мої негри сумирні і не пробують тікати, їм живеться незле. Ну, а як ні — тоді вже хай нарікають на себе, я тут ні до чого.

Том запевнив Гейлі, що він і в думці не покладає собі тікати. Та й, по правді, зайва то була пересторога щодо людини, закутої у важкі залізні кайдани. Просто містер Гейлі звик уже починати стосунки зі своїм товаром з отаких невеликих проповідей, що мали, як він сподівався, підбадьорити й звеселити невірників і запобігти будь-яким прикрим сценам.

А тепер ми на час полишимо дядечка Тома, щоб простежити долі інших героїв нашої оповіді.

Розділ XI,

ДЕ ВЛАСНІСТЬ ПЕРЕЙМАЄТЬСЯ НЕВЛАСТИВИМ ДУХОМ

Надворі вже поночіло, сіявся дрібний дощ, коли якийсь подорожній вийшов з карети перед дверима невеликого заїзду в селищі Н., у штаті Кентуккі.

На той час у загальній вітальні вже зібралося чимале різноманітне товариство, зігнане в це затишне пристановище негодою, і кімната, як завжди в таких випадках, скидалася на похідний табір. Передусім впадали в око довготелесі, міцно збиті кентуккійці, одягнені в мисливські куртки, що з притаманною цьому людові невимушеністю порозлягалися на стільцях по всій кімнаті, тим часом як їхні рушниці, ладунки, мисливські торби, хорти й негрєнята тулилися по кутках. Перед каміном, заслонивши його від краю до краю, засідав цибатий добродій у зсунутому на потилицю капелюсі й заляпаних болотом чоботах; відхилившись на стільці, він простягся на весь зріст, і ноги його спочивали аж на припічку. Не зайве сказати читачеві, що це улюблена поза всіх гостей у тамтешніх заїздах — вона якнайліпше сприяє процесові мислення, отож вони охоче вдаються до неї, аби піднести в такий спосіб свої розумові здібності.

Господар заїзду, що стояв за шинквасом, був, як і більшість його земляків, опасистий, але повороткий, добродушний чолові'яга, з буйною копицею волосся, на вершечку якої стримів високий капелюх.

Треба завважити, що й усі, хто був у кімнаті, мали на голові якийсь убір — цей своєрідний знак чоловічої гідності. І кожен з тих уборів — чи то м'який фетровий капелюх, чи пальмова плетениця, чи засмальцьований касторовий бриль, чи новомодне «шапо»¹ — сидів на голові власника на свій штиб, із суто республіканською незалежністю. Дивлячись на ті убори, можна було непомильно визначити вдачу тої чи тої особи. Одні по-молодецькому носили капелюха набакир — то були промітні, веселі паливоди. Інші насували його трохи не на носа, і це свідчило про тверду, вперту вдачу — такі люди носили капелюха свідомо, і носили його так, як самі визнавали

¹ Шапо́ (франц. chapeau) — капелюх.

за належне. Були й такі, в яких капелюх сидів десь аж на потилиці, — люди розважливі й обачні, що прагнули осягнути оком усе довкола. А безтурботні шалапути, яким було геть байдуже, де там той капелюх, раз по раз совали його на всі боки. Йй-право, оті капелюхи розповідали про людей не менше, аніж Шекспірові п'єси!

По кімнаті весь час сновигали кілька негрів у широченних штанях та куценьких сорочках — без видимої користі, одначе зі щирим бажанням прислужитися господареві та його гостям. А коли ви ще уявите собі веселе палахкотливе полум'я, що аж гуде у великому комині, розчинені навстіж надвірні двері та вікна з ситцевими фіранками, що тріпочуть од вільготного свіжого вітру, — то й матимете перед очима виображення всіх принад кентуккійського заїзду.

Сьогодні кентуккієць являє собою наочний взірець до теорії спадковості. Його діди були відважні мисливці — вони жили по лісах, спали просто неба, і зорі правили їм за свічки. Отож і нащадок їхній дотепер мається в домі, наче в таборі: ніколи не скидає капелюха, простягається де попало, задираючи ноги на спинку стільця або ж на припічок, — достоту як ото лежав його пращур десь у лісі на моріжку, впершися ногами в стовбур дерева; і літом, і взимку він розчиняє всі вікна та двері, аби вситити повітрям свої величезні легені, із приязною безцеремонністю називає кожного стрічного «чужинцем». Одно слово, годі й шукати людини щирсердїшої, безтурботнішої та легшої на вдачу.

Саме в таке-от безжурне товариство й потрапив наш подорожній. То був невисокий на зріст, доволі огрядний, дбайливо вдягнений чоловік, з добродушним круглим обличчям, гречний та пристойний на вигляд. Певно, він вельми жалував свою валізу й парасолю, бо ніс їх сам, рішуче відхиливши всі спроби слуг допомогти йому. Він стурбовано розглянувся по кімнаті й подався ближче до вогню, де примостив свою маєтність під стільцем, а сам сів і з деякою осторогою позирнув на добродія, котрий прикрасив своїми чоботами припічок і так завзято чвиркав слиною на всі боки, що людині чутливій і делікатній аж лячно було на те дивитись.

— Ну що, чужинцю, як ся маєте? — обізвався вищезгаданий добродій, на знак вітання пальнувши тютюною жуйкою в бік прибульця.

— Дякую, добре, — відказав той, стривожено одсуваючись далі від такого вітання.

— Що новенького? — запитав співрозмовник, витягнувши з кишені брусок гніченого тютюну й великого мисливського ножа.

— Та начебто нічого, — відповів прибулець.

— Жуєте? — спитав призвідник балачки, по-братерському простягаючи літньому добродієві дешицю свого тютюну.

— Ні, дякую, мені шкодить, — озвався той, обережно відстороняючись.

— Шкодить? Та невже? — невимушено мовив його сусіда і запхав до рота чималий шмат тютюну, аби знову призапасити жуйки для загального добра.

Літній добродій щоразу аж здригався, коли довготелесий сусіда вистрелював у його бік. Нарешті той завважив це і великодушно повернув свою артилерію під іншим кутом, заповзавшись обстрілювати коминкові ґрати з таким військовим хистом, що його цілком стало б на здобуття ворожої фортеці.

— Що там таке? — запитав літній добродій, побачивши, що кілька чоловік стоять перед великою оповісткою на стіні.

— Негр утік! — коротко відказав один з того гурту.

Містер Вілсон — так звали літнього добродія — підвівся, дбайливо поправив валізу й парасолу, потому неквапливо дістав з кишені окуляри, насадив їх на носа й аж тоді прочитав таке:

«Утік від нижчепідписаного молодий мулат, на ймення Джордж. Зріст — шість футів, шкіра світла, волосся брунатне, кучеряве. Доволі здібний, гарно говорить, годен читати й писати. Очевидно, видаватиме себе за білого. На плечах і спині має глибокі рубці. Права рука таврована літерою «Г». Сплачу чотириста доларів за нього живого і стільки ж за переконливе засвідчення його смерті».

Літній добродій упівголоса прочитав оповістку від початку до кінця, неначе хотів завчити її напам'ять.

Цибатий вояк, що взяв в облогу коминкові ґрати, спустив додолу довженні ноги, підвівся на весь свій велетенський зріст, а відтак підступив до тої оповістки і влучним, поміркованим пострілом заліпив у неї цілий набій тютюнової жуйки.

— Отаке моє слово! — коротко мовив він і повернувся на місце.

— Чого це ви так, чужинцю? — запитав господар.

— Я б залюбки плюнув отак і на того, хто написав цього папірця, коли б він був тут, — спокійно відказав довготелесий, знову беручись різати тютюн. — Хазяїн, що має такого хлопця й не дасть собі з ним ліпшої ради, цілком заробив, аби його збутися. А оці об'явки — ганьба для цілого штату Кентуккі. Ось що я вам скажу, коли хочете знати!

— Та воно звісно, — озвався господар, записуючи щось до своєї книги.

— Я сам маю цілу ватагу негрів, добродію, — провадив далі довготелесий, поновлюючи обстріл камінових ґрат. — То я завше кажу

їм: «Ну, хлопці, — кажу, тікайте! Тікайте хоч зараз! Я й не подумаю за вами гнатися!» Ось як я вдержую їх при собі. Досить їм знати, що вони вільні втекти коли схочуть, і вони вам ніколи не втечуть. До того ж я виправив їм усім визвольні листи на випадок, як мене десь приб'ють, і вони теж про це знають. І можете мені повірити, чужинцю, що в нашій окрузі ніхто не має з негрів такого пожитку, як я. А оце недавно мої хлопці їздили до Цинциннаті продавати коні, аж на п'ятсот доларів, то вернулися справно і всі гроші привезли як є. Та воно й не диво. Будеш до них, як до собак, то вони тобі й чинитимуть і працюватимуть по-собачому. А поведешся з ними, як з людьми, то й працю матимеш, як від людей. — І чесний скотар у збудженні підсилив свою моральну науку пречудовим випадком на коминкові ґрати.

— Цілком з вами згоден, друже, — обізвався містер Вілсон. — А отой хлопець, про якого там говориться, і справді розумна голова, це я достеменно знаю. Він кілька років працював у мене на джутовій виробні, добродію, і був там найкращий з майстрів. А кмітливий який! Сам вигадав коноплеочисника — ну просто-таки неоціненну машину. Її поставлено вже й по інших виробнях. Хазяїн того хлопця взяв на неї патента.

— Ще б пак! — мовив скотар. — І патента взяв, і грошенята на тій машині заживає, а хлопцеві, бачте, наклав тавро на руку. Нехай би він мені тільки десь трапився, то я припечатав би йому такого знака, що довіку на ньому зостався б!

— З тими тямущими муринами завше сама морока, — подав голос якийсь неотесаний чолов'яга з другого кінця кімнати. — Отож і доводиться шмагати й таврувати їх. Якби вони шанувалися, з ними такого не чинили б.

— То, по-вашому, треба обернути їх на худобу, — неприязно мовив скотар.

— З ученого мурина користі хазяїнові ні на гріш, — уперто гнув своєї той неотеса, навіть і не завваживши презирства у голосі співрозмовника. — То на дідька ж його кебета і все таке інше, як не мати з того зиску? А сам він, либонь, так і дивиться, щоб пошити хазяїна в дурні. Мав я колись кількох таких розумників, то хутко збув їх на пониззя. Знав-бо, що як не збуду, то вони однак утечуть.

На цьому розмова урвалася, бо перед дверима заїзду спинилася невелика чепурна ресорка з темношкірим кучером на передку. В ній сидів шляхетний з вигляду, вибагливо убраний пан.

Усе товариство з цікавістю звернуло очі на прибульця, як буває завжди, коли перед знудженими негодою та безділлям людьми з'являється нова особа. Подорожній був дуже високий на зріст, зі смуг-

лявим, іспанського стибу обличчям, виразистими темними очима і чорними, як вороняче крило, кучерями. Його красивий орлиний ніс, рівно окреслені тонкі уста й зграбна, струнка постаць вельми вразили наглядачів своєю неординарністю. Він невимушено вступив до залюдненої вітальні, порухом голови показав слугі, де поставити валізи, а тоді, скинувши капелюха і чемно вклонившись до товариства, неквапливо перейшов до прилавка і записався в господаря як Генрі Батлер з Окленда. Обернувшись, він побачив на стіні оповістку, з байдужим виглядом підступив до неї і перебіг її очима.

— А що, Джиме, — звернувся він до свого слуги, — здається мені, нам трапився по дорозі ніби такий один, десь біля Вернена?

— Атож, пане, — відказав Джим. — От тільки за руку я не певен.

— Ну, на руку йому я, звісно, не дивився, — мовив прибулець і недбало позіхнув. Тоді повернувся до господаря і загадав приготувати йому окремих покій, бо мав негайно щось писати.

Господар заповідливо схопився з місця, і не минуло й хвилини, як з десяток негрів, негритянок і негрят, старих і малих, з галасом заметушилися по хаті, мов сполоханий табунець куріпок, і, хапаючись, штовхаючись, наступаючи одне одному на ноги, ревно заходилися «ладнати панові кімнату». Тим часом він сам спокійнісінько вмовстився на стільці посеред вітальні і зайшов у розмову з чоловіком, що сидів поруч.

Власник виробні, містер Вілсон, ще відколи незнайомець тільки-но з'явився на порозі, весь час пильно й збентежено придивлявся до нього. Йому здавалося, що він уже десь бачив цього чоловіка і навіть був з ним знайомий, але де — він ніяк не міг пригадати. Щоразу, як той щось казав, чи рухався, чи усміхався, він аж стенався і втуплював на нього очі, але тут-таки відводив їх, зустрівшись із холодним та байдужим поглядом великих темних очей незнайомця. Нарешті в нього, як видно, саянула раптова згадка, бо він уп'явся в незнайомця таким здумілим і перестрашеним поглядом, що той сам підійшов до нього.

— Містер Вілсон, чи не так? — мовив він, немовби щойно пригадавши собі щось, і подав руку. — Даруйте, що не впізнав вас одразу. Я бачу, ви теж мене пам'ятаєте... Містер Батлер з Окленда, округа Шелбі...

— Еге... так... так, добродію, — пробелькотів містер Вілсон, наче вві сні.

Цю мить до вітальні зайшов темношкірий служка і сповістив, що панова кімната готова.

— Джиме, забереш валізи, — неуважно мовив молодий добродій і знов обернувся до містера Вілсона. — Я хотів би трохи побалакати

з вами в одній справі. Може, ходімо до мене в кімнату, коли ваша ласка.

Містер Вілсон, мов сновиди, поплентався за ним. Вони зайшли до просторого помешкання нагорі. У каміні потріскував щойно розпалений вогонь, і кілька слуг металися з кутка в куток, роблячи останні опорядження.

Коли все було готове і слуги пішли, молодик повагом замкнув двері, поклав ключа до кишені, а тоді обернувся і, згорнувши руки на грудях, подивився просто в обличчя містерові Вілсонові.

— Джордж! — вигукнув містер Вілсон.

— Так, Джордж, — відказав молодик.

— Хто б міг подумати!

— Здається, я добре переємінився, — з усміхом сказав молодик. — Горіхова кора зробила моє жовте обличчя смаглявим, наче в шляхетного пана, а волосся я пофарбував на чорне. Тож, як бачите, тепер я зовсім не схожий на того збіглого невільника з оповістки.

— Ой Джордже, але ж це дуже небезпечна гра. Не радив би я тобі до такого вдаватися.

— А я затіяв її самотужки, — відказав Джордж з тим самим гордовитим усміхом.

Побіжно зауважимо, що Джорджів батько був білий. Мати його належала до тих нещасних представниць своєї раси, що їх сама врода прирікає на те, аби покірливо улягати пристрастям своїх господарів і народжувати дітей, що ніколи не знатимуть батька. Показну європейську зовнішність і запальну волелюбну вдачу Джордж успадкував від одної з найшляхетніших родин у Кентуккі. Од матері йому передався тільки відтінок шкіри, що виказував у ньому мулата, проте і його чималою мірою відкупляли прекрасні чорні очі. Отож досить було йому трохи змінити колір обличчя і пофарбувати волосся, як він обернувся на правдивого іспанця, а вроджена горда постава і добрі манери якнайліпше допомогли йому грати ту зухвалу роль, яку він собі прибрав, — удавати шляхетного пана, що подорожує зі своїм слугою.

Містер Вілсон, добросердий, але вельми нерішучий і обачний чоловік, розгублено тупцявся по кімнаті, вагаючись між бажанням допомогти Джорджеві та невиразним острахом перед законом і владою. Незграбно переступаючи з ноги на ногу, він міркував уголос:

— Так-так, Джордже... Отже, ти втік... подався геть від свого законного господаря... Мене це не дивує, Джордже... Але я вражений... так, прикро вражений... Гадаю, я мушу тобі сказати, Джордже... просто зобов'язаний тобі сказати...

— Чим ви вражені, добродію? — спокійно запитав Джордж.

— Ну... тим, що ти, сказати б, пішов проти закону своєї країни.

— Моєї країни! — гірко вигукнув Джордж. — Де ж то вона є така? Хіба що в домовині. Отам би мені ліпше й бути!

— Та ну-бо, Джордже, що це ти, далєбі! Гріх таке казати. Хазяїн у тебе лихий, цьому правда. Поводиться він зле, і я не збираюсь його боронити... Отож почуття твої цілком природні, — провадив далі той добряга, голосно висякавши носа. — Так, природні... І все ж я не маю права заохочувати тебе до такого вчинку. Жаль мені тебе, хлопче, страх як жаль. Я розумію, як тобі тяжко... Але ж усі ми мусимо коритися своїй долі, Джордже.

Джордж стояв, гордо відхиливши голову й згорнувши руки на широких грудях; уста йому кривила гірка посмішка.

— Хотів би я знати, містєре Вілсоне, що б ви сказали, коли б оце раптом наскочили індіанці й силоміць забрали вас од дружини та дітей, а тоді загадали б вам довіку шарувати їм поле. Чи ви й тоді вважали б за свій обов'язок покірливо зносити таке життя? Либонь, тільки б здибали десь яку конячину, то враз би добачили в тому ознаку долі та й ну ходу! Правда ж?

Старий добродій аж очі вирячив на такий доказ. Та хоч він і не належав до глибоких мислеників, одначе в нього вистачило глузду вчинити так, як вчинив би за подібних обставин далеко не кожний логік, а саме: не заперечувати того, що годі заперечити. Отож, дбайливо погладжуючи свою парасолю й розправляючи на ній кожну складинку, він знову вдався до умовляння.

— Ти ж знаєш, Джордже, я завжди був тобі друг і коли я щось кажу, то кажу це для твого ж таки добра. По-моєму, ти наражаєш себе на страшну небезпеку. Навряд чи тобі пощастить доконати свого. А якщо тебе зловлять, тобі доведеться скуштувати ще гіршого лиха. Тебе затопчуть у болото, заб'ють мало не на смерть, а тоді продадуть на пониззя.

— Містєре Вілсоне, усе це я добре знаю, — сказав Джордж. — Я справді дуже ризикую, але... — Він розгорнув поли пальта й показав двійко пістолів та великого мисливського ножа. — Осьде! Я готовий до всього! І на південь я нізачо не поїду. Ні! Коли вже дійдеться до такого, шість футів землі собі на домовину я здобуду й тут. Хоч по смерті стану землевласником у Кентуккі!

— Годі-бо, Джордже! Це ж чистий жах, що ти кажеш. Я просто боюся за тебе. Ти хочеш переступити закон своєї країни!

— Знову «моя країна»! Містєре Вілсоне, ви маєте рідну країну, але яка ж вона рідна мені чи будь-кому з нас, народжених матерями-рабинями? Які закони існують для нас? Хіба ми ухвалюємо їх, хіба хто питає нашої згоди? Отож і нам про них байдуже. Усі ваші закони скеровані лиш на те, аби ще більше нас гнобити й утискати...

Містер Вілсон мав вдачу, що її чи найліпше порівняти до паки бавовни, — таку ж м'яку, податливу, пухку та безформну. Він справді жалів Джорджа від щирого серця, ба навіть невиразно уявляв собі ті почуття, що поривали молодика, і все ж покладав собі за обов'язок терпляче наставляти його на добрий розум.

— Ти говориш зле, Джордже. По-дружньому тобі раджу: обличив би ти краще такі балачки. Людині твого стану, Джордже, від них тільки лихо... нічого, крім лиха...

З цими словами містер Вілсон сів біля столу й заходився знервовано гризти держалко своєї парасолі.

— Ну от що, містере Вілсоне, — мовив Джордж, підступивши до нього і рішуче сів навпроти. — Подивіться лишень на мене. Ось я тут перед вами — чи не достоту така сама людина, як ви? Погляньте на моє обличчя, на руки, на статуру... — І молодик згорда випростався. — То чому ж я не така людина, як усі? Ось ви послухайте, містере Вілсоне, що я вам розкажу. Мій батько був один з ваших кентуккійських господарів. То він навіть не завдав собі клопоту подбати про те, щоб по його смерті мене не виставили на продаж разом з його кіньми та собаками. Я бачив, як мою матір та сімох її дітей пустили з торгів. Всіх сімох продали в неї перед очима, одного по одному, і всіх різним хазяям. Я був найменший. Вона впала на коліна перед отим моїм паном і почала благати, щоб він купив і її разом зі мною, аби хоч одна дитина лишилася при ній. Та він одштовхнув її своїм важким чоботом, я сам це бачив. І останнє, що я чув, коли мене вже прив'язували до його коня, аби везти геть, було материне голосіння.

— Ну, а далі?

— Мій хазяїн мав справи з одним із тих торговців і згодом перекупив у нього мою старшу сестру. Вона була хороша дівчина — гарна на вроду, як і моя нещасна мати, цнотлива, добре поведена. Попервах я радів, що її куплено, бо мав тепер коло себе хоч одного друга. Та скоро мені довелося про це шкодувати. Я стояв під дверима, добродію, і чув, як її шмагали нагаєм. Кожен удар боляче краєв мені серце, та я нічого не міг їй зарадити. А відшмагали її лиш за те, що вона хотіла жити, як годиться доброчесній дівчині; але ж за вашими законами невільниці не мають права на таке життя. Останній раз я побачив її закуту в залізо разом з цілим гуртом рабів, що їх мали везти на продаж до Нового Орлеана, хоч ото була і вся її провина. Відтоді я більше про неї не чув...

Минали довгі роки. Я ріс без батька, без матері, без сестер, мов нікому не потрібне цуценя, не знаючи нічого, крім лайки, побою та голоду. Вірите, добродію, такий був голодний, аж радо гриз кістки, що їх кидали собакам. Та навіть тоді, малим хлопчиськом, коли я

плакав ночами, лежачи без сну, я плакав не від голоду, не від побою. Ні, добродію. Я плакав за матір'ю, за сестрами, плакав, бо не мав у цілому світі жодної прихильної до мене душі. Я ніколи не знав ані втіхи, ані розради, не чув ні від кого ані слова доброго, аж доки попав до вашої виробні. Ви, містере Вілсоне, перший повелися зі мною по-людському, ви напучували мене на добро, прилучали до науки, допомагали звестися на ноги, і я безмежно вдячний вам за все.

А потім я запізнався зі своєю дружиною. Ви бачили її, добродію, і знаєте, яка вона красуня. Коли я допевнився, що й вона покохала мене, коли ми з нею побрались, я аж себе не чув од щастя. Вона-бо й душею така сама красна, як і на взір. Але що ж далі? А далі з'являється мій хазяїн, забирає мене від роботи, від товаришів, від усього, що було мені любе, і вергає в самісінький бруд і гній! За віщо? За те, каже він, що я забув, хто я такий, ото ж він, мовляв, змусить мене зятимити, що я всього-на-всього нікчемний мурин! Та й це ще не все. Врешті йому заманулося розлучити мене з дружиною, і він звелів, щоб я покинув її і став жити з іншою жінкою. І на все це дають йому право ваші закони! Ви тільки подумайте, містере Вілсоне! Кожне, геть кожне з цих лиходійств, що знівечили життя моєї матері, сестрі, дружині й мені самому, вчинено з попуску отих ваших законів. Адже ж кожному господареві в Кентуккі вільно таке чинити, і ніхто не правен сказати йому зась! І оце ви називаєте законами моєї країни? Ні, добродію, не маю я рідної країни, так само як не маю батька. Але я знайду її. Від вашої країни мені нічого не треба — нехай лиш дадуть мені спокій, аби я міг з миром її покинути. А от коли я дістануся Канади, де закони визнаватимуть мене за людину й боронитимуть мої права, отам і буде моя рідна країна, і ті закони я шануватиму. Та якщо хто й надумає мене спинити, хай начувається, бо я битимусь за свою волю на відчай душі, до останку!

Промовляючи це, Джордж спочатку сидів біля столу, а тоді підвівся і, схвильовано жестикулюючи, заходив по кімнаті. Очі йому палали, в них зблискували сльози, і старий добряга, до якого він звертався, зрештою не витримав і, діставши з кишені жовту шовкову хустину, заповзявся витирати нею обличчя.

— Сто чортів їм у печінку! — раптом скипів він. — Я ж завжди казав, що всі вони клятї мерзотники! Ти вже даруй, що я так лаюся... Ну що ж, щастя тобі, Джордже! Тільки будь обережний, синку, не вбивай нікого... себто постарайся не вбивати. Як на мене, то краще цього не робити, далєбі... А де твоя дружина, Джордже? — спитав він, беручись і собі збуджено ходити по кімнаті.

— Втекла, добродію... Втекла з дитиною на руках світ за очі. Подалася десь на північ, і хтозна, коли ми тепер побачимось і чи побачимось взагалі.

— Не може бути! Оце то диво! Втекла від таких добрих господарів?

— Добрі господарі часом затягаються в борги, а закони нашої країни дозволяють їм одірвати дитину від матері й продати на виплат тих боргів, — гірко відказав Джордж.

— Ото чудасія! — мовив старий добродій, засунувши руку в кишеню. — Можливо, я чиню нерозважливо... Та де вже тут, у біса, бути розважливому! — нараз вигукнув він. — Ось візьми, Джордже, — і, витягнувши з гамана пачку грошей, він простягнув її Джорджеві.

— Ні, мій добрий заступнику! — сказав Джордж. — Ви й так чимало для мене зробили, а це може вам зашкодити. Гадаю, в мене вистачить грошей, щоб добутися куди мені треба.

— Ні, ти неодмінно візьмеш їх, Джордже. Гроші — то скрізь велика помога, вони ніколи не вадять, якщо надбані чесно. Отож бери їх, синку, бери й не балакай!

— Гарзд, але за умови, що я поверну їх вам, коли зможу, — сказав Джордж, беручи гроші.

— А тепер, Джордже, скажи мені, чи довго ще ти збираєшся так мандрувати? Сподіваюся, що не довго й не далеко. Усе воно дуже дотепно, але надто вже ризиковано. А отой хлопчина з тобою — хто він?

— То вірний товариш. Він утік до Канади десь понад рік тому. А вже там прочув, що його хазяїн з люті на нього жорстоко відшмагав його матір. То він пройшов усю дорогу назад, щоб розрадити бідолашну стару і якось забрати її з собою.

— І забрав?

— Ще ні. Він чатував коло маєтку, та все поки що не випадало нагоди. То оце тим часом він поїхав зі мною, щоб провести мене до Огайо. Там він полишить мене на друзів, що допомогли йому втекти, а сам повернеться по неї.

— Небезпечно, ой як небезпечно! — мовив містер Вілсон.

Джордж випростався і зневажливо посміхнувся.

Старий добродій з простодушним подивом розглядав його з голови до ніг.

— Джордже, з тобою сталася дивовижна річ. Ти ведешся та розмовляєш наче зовсім інша людина, — сказав він.

— Бо я тепер вільна людина! — гордо відказав Джордж. — Так, добродію, я вже нікого не назву своїм паном. Я вільний!

— Стережися! Хтозна... тебе ще можуть спіймати.

— Коли б таке й сталося, містере Вілсоне, то в домовині всі люди однаково вільні та рівні, — мовив Джордж.

— Я й досі не можу отямитись від твого зухвальства! — сказав містер Вілсон. — Заявитись отак до найближчого заїзду!..

— В тім-то й річ, що до найближчого, містере Вілсоне. Воно й справді таке зухвальство, що їм і на думку не спаде сюди заглянути. Вони шукатимуть мене десь далі. До того ж навіть ви мене ледве впізнали. Що ж до Джима, то він не з тутешніх невільників, і його в цих місцях ніхто не знає. Та його вже, либонь, і шукати покинули. Ну, а мене з тої оповістки теж навряд щоб хто впізнав.

— А тавро на руці?

Джордж стягнув рукавичку і показав ледь загоєний рубець.

— Це прощальний дарунок містера Гарріса, — гидливо мовив він. — Тижнів зо два тому він забрав собі в голову потаврувати мене, бо, мовляв, я от-от від нього втечу. Цікава штука, правда ж? — додав він, знову надягаючи рукавичку.

— Мені аж кров холодне, як про все це подумаю... Такий ризик, така небезпека! — сказав містер Вілсон.

— І мені вона холонула багато літ, містере Вілсоне, зате тепер аж кипить, — відказав Джордж.

З хвилину обоє мовчали.

— Ну от, мій добрий заступнику, — знову обізвався Джордж. — Коли я побачив, що ви мене впізнали, то одразу ж вирішив про все вам розповісти, аби ваші здивовані погляди не виказали мене. Завтра вдосвіта я поїду звідси, а наступну ніч уже сподіваюсь безпечно перебути в Огайо. Їхатиму за дня, спинятимусь у найліпших готелях і сидітиму за одним столом з великими панамі. Отже, прощайте, добродію. Як почувете, що мене спіймали, то знайте — я вже мертвий!

Джордж устав, високий, мов скеля, і величним жестом простягнув руку. Старий добряга щиро потиснув її, узяв свою парасоль і, докинувши на прощання ще кілька осторог, поплентався з кімнати.

Джордж стояв і замислено дивився на двері, що зачинилися за старим. Раптом йому сяйнула ще якась гадка. Він квапливо ступнув до дверей, розчинив їх і гукнув:

— Містере Вілсоне, ще одне слово.

Старий добродій повернувся до кімнати. Джордж, як і перше, замкнув двері на ключ і якусь хвилю неначе вагався, втупивши очі в підлогу. Нарешті з видимим зусиллям підвів голову і сказав:

— Містере Вілсоне, ви завжди ставились до мене по-людяному... То я хотів попрохати вас, щоб ви зробили мені ще одну, останню ласку.

— Я слухаю, Джордже.

— Все, що ви допіру казали, добродію, це правда. Я таки ризикую, страшенно ризикую. Якщо я загину, жодна жива душа за мною не пожаліє, — сказав він, тяжко дихаючи й насилу вимовляючи слова. — Мене кинуть у яму й закопають, як собаку, і вже другого дня

ніхто про мене й не згадає. Окрім моєї нещасної дружини! Як вона тужитиме й побиватиметься, бідолашна!.. То чи не погодилися б ви, містере Вілсоне, якось передати їй оцю шпильку? Вона подарувала її мені на різдво. Віддайте їй цю пам'ятку і скажіть, що я любив її до останнього зітхання. Ви зробите це для мене? Зробіть? – схвильовано запитував він.

– Ну звісно, мій друже! – відповів старий добродій, беручи шпильку. Голос йому тремтів, на очі наверталися сльози.

– І скажіть їй ще одне, – додав Джордж, – це мій останній заповіт. Якщо вона здужає дістатися до Канади – нехай пробивається туди. Хоч яка добра її хазяйка, хоч як тяжко покинути рідну домівку – однак переконайте її не вертатися, бо рабство завжди несе біду. Скажіть їй, нехай вона виростить нашого хлопчика вільною людиною, щоб він не зазнав таких страждань, як я. Скажіть їй це, містере Вілсоне, добре?

– Так, Джордже, я скажу їй. Але я вірю, що ти не загинеш. Крися, друже, ти хоробрий хлопець. Усім серцем бажаю тобі щасливо здолати всі перешкоди... Атож, саме так!

Джордж, ходячи кімнатою, спинився, якусь мить постояв у задумі, а відтак тихо мовив:

– Дякую вам за щире слово, мій добрий друже. Я цього не забуду.

Розділ XII

ТИПОВИЙ ОБРАЗОК ЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ

Містер Гейлі і Том помалу їхали собі далі труською дорогою, занурені кожен у свої думи. Та от подиву гідна річ: ці двоє сиділи поряд в одному візку, мали однакову людську подобу, перед очима їм проходили ті самі краєвиди – але як дивовижно різнились їхні думки!

Містер Гейлі, приміром, спочатку міркував про Тома – про його зріст, міць і статуру, – прикидаючи подумки, скільки можна буде за нього вторгувати, якщо зберегти його до продажу при тілі та в доброму здоров'ї. Міркував він і про те, як збиватиме свій новий гурт негрів, про різницю в цінах на чоловіків, жінок та дітей і про всілякі інші речі, стосовні до його комерції. Потім став думати про себе, про те, який він добрий та людяний. Ще б пак, онде інші торговці заковують своїх муринів з руками й ногами, а він надів на Тома лиш ножні кайдани, а руки залишив вільні – доти, доки той пристойно поводитиметься. Містер Гейлі аж зітхнув на гадку про людську невдячність: либонь, і оцей Том не цінує його ласки, так само як не цінували її інші мурини, до яких він виявляв при-

хильність. Скільки-бо разів він на них й помилявся! Аж дивно, що й досі лишився такий добросердий!..

Діставши з кишені кілька газет, містер Гейлі заходився пильно переглядати об'яви. А що читець він був не хтозна-який, то, читаючи, півголосом проказував слова, немовби хотів вивірити на вухо те, що бачили очі.

В цей-от спосіб він і прочитав помалу таку об'явку:

«ТОРГИ НА НЕГРІВ!»

— Згідно з судовою ухвалою, у вівторок, 21 лютого, у місті Вашингтоні, штат Кентуккі¹, перед будинком суду провадитимуться з торгів такі негри: Ейджер — 60 років, Джон — 30 років, Бен — 21 року, Сол — 25 років, Олберт — 14 років. Торги призначено на користь кредиторів і спадкоємців м-ра Джесса Блачфорда.

Семюел Морріс,
Томас Флінт,
заповітні виконавці».

— Треба буде глянути, — сказав Гейлі до Тома, не маючи іншого співрозмовника. — Щоб ти знав, Томе, я хочу збити першорядний гурт, аби одвезти з тобою на пониззя. У доброму товаристві воно, либонь, і тобі веселіш буде. Отож ми найперше подамося до Вашингтона. Там я приміщу тебе у в'язниці, а сам тим часом удамся до справ.

Том вислухав цю «приємну» звістку цілком покірливо, тільки подумав собі, чи мають ті приречені жінок та дітей і чи так само тяжко перечувають розлуку з ними, як і він. Треба сказати, що простодушна обіцянка торговця замкнути його у в'язниці аж ніяк не могла потішити людину, котра завжди пишалася своєю порядністю та доброчесністю. А наш Том, як по правді признатись, таки доволі пишався тими своїми чеснотами, бо більше не мав чим, бідолаха, гордитися. От коли б він належав до вищих верств суспільства, то, певно, ніколи не знав би такої скрути. Так чи інак, а день минув, і на вечір Гейлі з Томом зручно влаштувалися в місті Вашингтоні: один — у заїзді, другий у в'язниці.

Десь на одинадцять годину наступного дня перед будинком суду зібралася чимала різнобарвна юрба. Дожидаючи початку торгів, люди курили, жували тютюн, чвиркали слиною, лаялись, балакали — кому що до вподоби. Чоловіки та жінки, призначені на продаж, купкою сиділи осторонь, тихо перемовляючись між собою. Жінка, що значилась в об'яві під ім'ям Ейджер, і лицем, і статурою вигля-

¹ У США, крім столиці, міста Вашингтона, в кількох штатах є міста з такою самою назвою.

дала на чисту африканку. Можливо, їй справді було шістдесят літ, однак, виснажена тяжкою працею та недугами, наполовину сліпа й скручена ревматизмом, вона видавалась набагато старіша. Біля неї стояв її син Олберт, жвавий чотирнадцятирічний хлопчина. Він єдиний лишився у неї від великої колись родини, що її поступово спродували на південь. Мати вчепилася за нього тремтячими руками й полохливо дивилась на кожного, хто підходив його оглянути.

— Не бійся, тітонько Ейджер, — мовив до неї найстарший із негрів. — Я балакав про тебе з паном Томасом, і він сказав, що спробує продати вас разом.

— Нехай вони не кажуть, буцімто я вже ні на що не годна, — озвалася стара, знімаючи догори свої тремтливі руки. — Я ще можу куховарити, прати, мити підлогу. Мене ще варто купити, звісно, за невелику ціну... Ти скажи їм про це, скажи! — наполегливо прохала вона.

Тим часом Гейлі, продершись крізь юрбу, підійшов до найстаршого негра, розтулив йому рота, обдивився й поторгав зуби, тоді звелів зігнутись, випростатись і зробити ще кілька рухів, аби показати м'язи. Потому перейшов до другого й оглянув його в такий самий спосіб. Нарешті він підступив до хлопчика. Обмацав йому руки, розправив і озирнув пальці, відтак загадав підплигнути, щоб побачити, який він меткий.

— Без мене його не продадуть! — із запалом вигукнула стара. — Нас обох пустять разом. А я ще ого яка дужа, пане, ще можу робити й робити!..

— Чи не на плантації? — мовив Гейлі, зневажливо позирнувши на неї. — Так я й повірив!

Начебто задоволений оглядом, він вийшов з юрби і, запаливши сигару та хвацько зсунувши набакир капелюха, став чекати, готовий до торгу.

— Ну, то що ви про них скажете? — запитав його якийсь чоловік, що спостерігав, як він роздивляється негрів, і, певне, хотів і собі скласти з того думку.

— Та що ж, — сплюнувши, озвався Гейлі. — Я, либонь, торгуватиму отих молодших та ще хлопчиська.

— Вони хочуть продати хлопця разом із старою, — сказав чоловік.

— Хай спробують! Ця стара торба з кістками не відробить і того хліба, що з'їсть.

— То ви її не купите? — спитав чоловік.

— Дурень буде той, хто її купить. Майже сліпа, геть скоцюрблена, та ще й несповна розуму.

— А от є люди, що купують таких старих і кажуть, ніби вони куди дужчі, аніж здається з вигляду, — замислено мовив чоловік.

— Нема дурних, — відказав Гейлі. — Та я б і дарма її не взяв, да-
лебі. Що мені треба, я вже нагледів.

— Либонь, жаль буде, як ніхто не купить її разом із сином. Вона
за ним, видно, аж труситься. Та й віддадуть її, певне, за безцінь.

— От як хто має зайві гроші, то хай її купує. Хлопчиська я забере
й продам на плантації, а з нею морочитись мені ні до чого, навіть
якби її віддали й задурно, — сказав Гейлі.

— Вона страх як побиватиметься, — мовив чоловік.

— А певне, — холодно відказав торговець.

Їхню розмову перепинив збуджений гомін. Крізь натовп проби-
вався урядовець, що мав провадити торги. То був присадкуватий
метушливий чоловічок з поважним обличчям.

Стара жінка затамувала віддих і конвульсійно вчепилася за сина.

— Притиснись міцніше до матусі, Олберте... ще міцніше... Тоді
вони поставлять нас разом, — сказала вона.

— Ой мамо, не захочуть вони, — озвався хлопчик.

— Захочуть, синку. А як ні — то не жити мені на цім світі, — не-
стямно мовила стара.

Урядовець гучним голосом звелів дати йому дорогу. Юрба роз-
ступилася, і незабаром почалися торги. Кілька зазначених у списку
чоловіків швидко пішли з молотка по цінах, що свідчили про доб-
рий попит на живий товар. Двоє з них дісталися Гейлі.

— А тепер ти, малий, — сказав урядовець і тицьнув на хлопчика
своїм молотком. — Ходи-но сюди й покажи, на що ти зугарний.

— Поставте нас разом, разом... благаю вас, паночку, — обізвала-
ся стара, міцно вчепившись за сина.

— Ану геть! — гримнув урядовець, відкидаючи її руки. — Ти підеш
остання. А ти, чорнопикий, плигай сюди! — І він штовхнув хлопчи-
ка до підвищення.

Позаду розлігся тяжкий стогін. Хлопчик обернувся, але стояти
не було коли, і, рвучко втерши від сліз свої великі гарні очі, він мит-
тю скочив на підвищення.

Його зграбна постать, пружні ноги й жваве обличчя одразу ж
збудили суперництво, і з півдесятка голосів водночас вигукнули
свою ціну. Наполоханий хлопчик боязко озирався, а звідусіль сипа-
лися все нові пропозиції. Аж ось урядовець стукнув молотком.
Хлопчика запосів Гейлі. Його штовхнули з підвищення до нового
господаря, але він на мить зупинився й поглянув назад, де його не-
щасна стара мати, уся трясучись, простягала до нього немічні руки.

— Купіть і мене, паночку!.. Купіть, благаю вас... Бо як не купите,
то я помру!

— От як я тебе куплю, то ти таки вріжеш дуба, — відказав Гейлі. — Ні! — І одвернувся.

Торг за нещасну стару тривав недовго. Чоловік, що перед тим розмовляв з Гейлі і, як видно, мав доволі жалісливу душу, купив її за якусь мізерію, і натовп цікавих почав розходитись.

Бідолашні жертви торгів, що багато років прожили разом в одного господаря, зібралися навколо вбитої горем матері, на яку жаль було дивитися.

— Чи не могли вже залишити мені хоч одного?.. Таж хазяїн завше казав, що його від мене не заберуть... завше казав... — гірко ридаючи, повторювала вона.

— Мамо, мамо! Не треба! — мовив хлопчик. — Кажуть, вас купив добрий пан.

— Ой, та що мені з того!.. Що мені з того!.. Олберте, синочку мій, остання ти моя дитино! Як же я житиму без тебе?

— Та заберіть же її хтось, чуєте? — різко сказав Гейлі. — Добра її з того однак не буде.

Найстарший з невільників де умовлянням, а де й силоміць одірвав знавіснілу з горя стару від сина і, намагаючись хоч трохи заспокоїти, повів її до візка нового господаря.

— Ну! — сказав Гейлі, зібравши до купи свої три набутки. Він витяг в'язку кайданів і понакладав їх на руки невільникам, а відтак, зчепивши їх за наручні довгим ланцюгом, погнав перед себе до в'язниці.

По кількох днях Гейлі зі своєю живою маєтністю щасливо повантажився на пароплав, що йшов униз по Огайо. Основу гурту було закладено, і тепер він мав поповнюватись у дорозі новими невільниками, що їх Гейлі та його помічник прикуповували в різних місцях на поріччі.

«Красуня Огайо», найшвидше й найпоказніше з суден, що будьколи розтинали хвилі річки, на честь якої його названо, весело пливла собі за водою під ясною блакиттю неба, і над нею майорів смугасто-зоряний прапор вільної Америки. По палубі, милуючись погожою дниною, походжали пишно виряджені дами та пани. Всі були радісні, веселі та щасливі — всі, окрім невільників Гейлі, що їх приміщено на долішній палубі разом з іншим вантажем. Скидалось на те, що вони не вельми тішаться своїми численними привілеями. Посідавши гуртом на помості, вони стиха розмовляли між собою.

— Гей, хлопці, — сказав Гейлі, швидко підходячи до них, — надісь, ви тут у мене всі в доброму настрої і не журитесь. Щоб я не бачив кислих лиць, зрозуміло? Не хнюпте носа, хлопці! Будете до мене по-доброму, то й вам буде добре.

«Хлопці» озвалися своїм незмінним «Еге ж, пане», вікодавнім словом стражденної Африки, але треба сказати, що вигляд у них був при цьому не надто радісний. Кожен з них мав свої невеличкі химери: той любив свою дружину, той — матір, а той — сестру чи дітей, з якими їх щойно розлучили назавжди, і хоч кривдники їхні жадали од них веселощів, звеселити їх так скоро було годі.

— Я маю жінку, — поклавши Томові на коліно закуту руку, промовив один, що значився у списку як «Джон, тридцяти років». — То вона й досі нічого не знає, бідолашна.

— А де вона живе? — спитав Том.

— В одному заїзді, тут недалеко по річці, — відказав Джон. — Якби ж то мені ще хоч разочок її побачити! — додав він.

Сердешний Джон! Його бажання було цілком природне, і сльози текли з його очей так само природно, як і в першого-ліпшого білого.

Засмучений Том тяжко зітхнув і спробував хоч якось його розрадити.

А нагорі, в каютах, сиділи батьки й матері, щасливі подружжя, і коло них пурхали веселі діти, схожі на різнобарвних метеликів, і життя було легке й безжурне.

— Ой мамо! — сказав один хлопчик, щойно прибігши з долішньої палуби. — З нами їде работорговець, а там унизу в нього четверо чи п'ятеро негрів.

— От бідолашні! — мовила його мати з жалістю і обуренням.

— Що там таке? — спитала інша дама.

— Внизу їде кілька нещасних рабів, — відказала хлопчикова мати.

— І всі в кайданах, — докинув хлопчик.

— Яка ганьба для нашої країни, що ми й досі бачимо таке! — мовила та дама.

— Е, тут можна багато чого сказати і за, і проти, — обізвалася шляхетна пані, що сиділа біля дверей своєї каюти з шитвом у руках, тимчасом як її маленькі хлопчик та дівчинка гралися поряд. — Я бувала на півдні і мушу вам сказати, що як на мене, то неграм воля ні до чого, так їм живеться краще.

— З одного боку воно, може, й правда. Не заперечую, є негри, яким живеться непогано, — визнала дама, що говорила перед нею. — Та, на мій погляд, найстрашніше в рабстві — це наруга над людськими почуттями, ось, приміром, коли розлучають сім'ї.

— Авжеж, це справді зле, — погодилась її співрозмовниця, піднімаючи перед себе дитяче платтячко, що його тільки-но скінчила шити, і пильно роздивляючись оздоби на ньому. — Та, либонь, таке трапляється не дуже часто.

— Ого, ще й як часто! — гаряче заперечила перша дама. — Я багато років жила в Кентуккі й Вірджинії і бачила доволі такого, від чого аж серце кров'ю обкипало. Що б ви сказали, добродійко, якби оцих ваших двох діточок забрали од вас і продали не знати куди?

— Не можна порівнювати наші почуття з їхніми, — відказала друга дама, перебираючи клубки ниток на колінах.

— Ну, коли ви так кажете, добродійко, то, певно, зовсім не знаєте цих людей, — із запалом мовила перша дама. — А от я народилася й виросла серед них. І добре знаю, що почуття в них такі самі, як і в нас, а може, навіть і глибші.

— Он як! — озвалась її співрозмовниця, а відтак позіхнула, виглянула у віконце каюти і нарешті закінчила тим, з чого почала: — І все ж, як на мене, воля їм ні до чого.

— Що й казати, сама доля судила африканцям бути рабами й коритися своїм господарям, — докинув поважний добродій у чорному, що сидів біля дверей.

— От і чудово! — обізвався довготелесий чоловік, що стояв неподаль. — Нумо всі торгувати муринами, коли вже сама доля так судила! Що ви на це скажете, чужинцю? — обернувся він до Гейлі, що, застромивши руки в кишені, стояв осторонь і пильно дослухався до розмови. — Атож, — провадив далі довготелесий, — ми повинні слухатись велінь долі. Муринів треба продавати, міняти, кривдити, на те ж бо їх і створено. Вельми потішний доказ, правда ж, чужинцю? — знову звернувся він до Гейлі.

— Ніколи про це не думав, — одказав Гейлі. — Я людина темна і красно балакати не годен. А до торгівлі пристав лиш на те, аби заробляти собі на прожиток. Коли воно й зле, я ще, либонь, встигну покаятись.

— А тим часом навіщо завдавати собі клопоту, еге ж?

І довготелесий незнайомець — то був не хто інший, як чесний скотар, що з ним ми познайомили читача в кентуккійській таверні, — сів і закурив сигару. На його довгастому сухорлявому обличчі блукала чудна усмішка.

Раптом пароплав зупинився, і всі, як звичайно, подались на палубу глянути, що то за пристань.

Тільки-но з облавка спустили сходні, як на пароплав притьмом збігла якась чорношкіра жінка. Вона стрілою увігналася в натовп, за мить опинилась на долішній палубі, де сидів гурт невільників, і з гіркими риданнями кинулася на шию бідоласі, що його продано як «Джона, тридцяти років». То був її чоловік.

Цю сцену спостерігав високий молодий добродій з чутливим та виразистим обличчям. Раптом він обернувся до Гейлі, що стояв поряд, і хрипким од хвилювання голосом сказав:

— Чоловіче добрий, як ви можете, як ви смієте торгувати людьми? Погляньте на цих нещасних! Ось я тішуся собі з того, що їду додому, до жінки й дитини. Але ж той самий дзвін, що звелить пароплавові везти мене до них, назавжди розлучить цього знедоленого чоловіка з його дружиною. Начувайтесь, ще відплатиться вам за все!

Торговець мовчки одвернувся й перейшов на другий кінець палуби. Там він дістав з кишені записника й занурився в підрахунки, що до них так часто вдаються й інші панове, аби заспокоїти нечисте сумління.

Тим часом пароплав повагом одійшов од берега, і на ньому знову стало весело, як і перше. Чоловіки тинялися по палубі, розмовляли, читали, курили. Жінки шили, діти гралися, а пароплав сунув собі далі.

Одного ранку, коли він зупинився на часину біля пристані якогось містечка в Кентуккі, Гейлі зійшов на берег в одній невеличкій справі.

Том, хоч і мав на ногах кайдани, міг помалу ходити. Отож він пришкандибав до поруччя і став, байдужно втупивши очі перед себе. Через деякий час він побачив торговця, що хутко простував назад, ведучи за собою чорношкіру жінку з малим дитинчам на руках. Вона була пристойно убрана, і за нею ішов слідом негр, несучи невелику скриньку. Жінка йшла весело, балакаючи про щось із чоловіком, що ніс її скриньку; і так само піднялася сходом. Задзвонив дзвін, засичала пара, машина застогнала, крекнула, і пароплав рушив далі за водою.

Опинившись на долішній палубі, геть захарашеній ящиками та паками бавовни, жінка знайшла вільну місцинку, сіла й узялася бавити дитину.

Гейлі раз чи два пройшовся кругом по палубі, тоді підсів до жінки й тихо почав їй щось казати.

Том помітив, як враз спохмурніло її чоло, і вона швидко й збуджено заговорила на відповідь.

— Не вірю!.. Не може бути! — почув Том. — Ви мене просто морочите.

— Коли не віриш мені, то гляди сюди, — сказав Гейлі, витягаючи з кишені якогось папера. — Оце тобі купча, а отут підпис твого хазяїна. І щоб ти знала, я виклав за тебе чималий гріш, отак-то!

— Не вірю, щоб хазяїн так обдурих мене, цьому неправда! — вигукнула жінка, дедалі дужче хвилюючись.

— Ну, то спитай хоч кого, хто вміє читати. Гей, добродію! — звернувся він до якогось чоловіка, що саме проходив повз них. — Ану прочитайте, що тут написано. Бо ця молодичка мені не вірить.

— Це купча за підписом Джона Фосдіка, — сказав чоловік, — а в ній говориться, що негритянка Люсі та її дитина переходять у вашу власність. Як на мене, все тут по закону.

Розпачливі вигуки жінки зібрали коло неї гурт цікавих, і торговець коротко пояснив їм, у чому річ.

— Він же сказав мені, що я поїду в Луїсвілл і наймуся куховаркою до заїзду, де робить мій чоловік! Ось що сказав мені хазяїн, це його власні слова, і я не вірю, щоб він мені збрехав! — не вгавала жінка.

— Одначе він продав тебе, бідолашна, цьому правда, — сказав якийсь добросердий на вигляд чоловік, уважно прочитавши купчу. — Ось його підпис, усе правильно.

— Ну, коли так, то нема про що й балакати, — мовила жінка, нараз опанувавши себе.

Міцніше пригорнувши до себе дитину, вона сіла на свою скриньку, одвернулася й безвиразно втупила очі на річку.

— Дарма, перемелеться! — сказав торговець. — Молодичка, як я бачу, не з плаксивих.

Пароплав ішов собі далі, і жінка начебто зовсім заспокоїлась. Легенький теплий вітерець пестливо торкався її чола, немовби хотів розрадити, — лагідний вітерець, що з однаковою ніжністю обвіває і чорні, і білі обличчя. Вона бачила сонячні блиски, що золотавими жмурами мінілися на воді, чула довкола себе веселі, безжурні голоси, та на серці їй лежав важкий тягар. Дитинча зіп'ялося на ніжки й гладило рученятами її щоки; воно підстрибувало, весело агукало, щось белькотіло, неначе поклато собі будь-що розважити матір. Нараз вона рвучко й міцно стиснула його в обіймах, і сльози одна по одній звільна закапали на його зчудоване, здивоване личко. Та трохи переґодя вона помалу заспокоїлась і почала нянькатися з малим.

Той десятимісячний хлопчик був навдивовижу великий та дужий як на свій вік. Він ні хвилини не сидів спокійно, і матері доводилося весь час притримувати й вгамовувати його.

— Оце то молодець! — сказав якийсь чоловік, раптом спинившись проти них. — Скільки ж це йому?

— Десять місяців з половиною, — відказала мати.

Чоловік свиснув до малого й простягнув йому цукерика. Той миттю вхопив датку і тут-таки потягнув її до рота, цієї найпершої немовлячої скарбнички.

— Хвацький парубійко! — мовив незнайомець. — Тямить, що до чого!

Він свиснув ще раз і пішов собі. На другому боці палуби він здибав Гейлі, що сидів на зіставлених докупи ящиках і курив.

Незнайомець дістав сірники і, запалюючи сигару, сказав:

- А ви, чужинцю, непогану муринку запопали.
- Та начебто нічогеньку, – відказав Гейлі, пахкаючи сигарою.
- Везете на пониззя? – спитав незнайомиць.

Гейлі кивнув головою і курил собі далі.

– На плантації?

– Еге ж, – відказав Гейлі. – Я маю замовлення від одної плантації, то, певне, і її туди збуду. Мені казали, що вона добра куховарка, то, може, й там її до цього діла приставлять. – А ні – то збиратиме бавовну. Пальді в неї на те годящі, я дивився. Так чи так, а візьмуть її залюбки.

– А от малий, либонь, на плантації ні до чого, – сказав незнайомиць.

– Я збуду його при першій же зручній нагоді, – озвався Гейлі, запалюючи нову сигару.

– Надіюсь, небагато за нього заправите? – спитав незнайомиць, і собі вмощуючись на ящиках.

– Та не знаю, – відказав Гейлі. – Хлопчисько ж добрячий, такий здоровань, увесь як натоптаний!

– Ваша правда. Але ж скільки того клопоту й витрат, доки його виростиш.

– Пусте! – мовив Гейлі. – Вони ростуть самі собою, і клопоту з ними не більше, як з цуценятами. А цей малий десь за місяць уже багатиме.

– Я маю де їх вирощувати, отож і хотів би прикупити ще одного-двох, – сказав незнайомиць. – Наша куховарка на тому тижні втерляла свого малого – втопився в балії, поки вона вішала білизну. То можна б віддати їй цього, нехай би вигодовувала.

Якусь хвилю обоє мовчки курили. Жоден не хотів перший зачіпати головного питання. Нарешті незнайомиць сказав:

– Коли вже вам однаково треба збути його з рук, то, либонь, десяти доларів чи не задосить?

Гейлі похитав головою і промовисто плюнув.

– Ні, так діла не буде, – відказав він і знову взявся курити.

– Яка ж ваша ціна, чужинцю?

– Та бачите, – мовив Гейлі, – я й сам міг би виростити цього хлопчиська чи десь його примістити. Він на диво здоровий та показний, і десь за півроку за нього можна буде хапнути цілу сотню, а за рік – то й дві. Отож я й тепер не віддам його менше як за п'ятдесят.

– Ну, чужинцю, та це ж просто смішно!

– Отак, як сказав! – потвердив Гейлі, вперто хитнувши головою.

– Даю тридцять, – мовив незнайомиць, – і ні centa більше.

— Ось що, — рішуче сказав Гейлі і знову плюнув. — Нехай буде ні по-вашому, ні по-моєму: давайте сорок п'ять. Це моє останнє слово.

— Згода! — трохи подумавши, відказав незнайомиць.

— От і гаразд, — мовив Гейлі. — Де вам висідати?

— В Луїсвіллі, — відповів незнайомиць.

— Луїсвіллі... — проказав за ним Гейлі. — Чудово. Ми будемо там, коли вже посутеніє. Хлопчисько спатиме, отже, все гаразд. Ви його тихенько заберете, щоб він і не писнув, — і по всьому. Я завше люблю, щоб було тихо. Терпіти не могу всякої колотнечі та галасу.

Кілька кредиток перейшли з гамана незнайомця до гамана Гейлі, і торговець знову взявся до сигари.

Уже вечоріло, коли пароплав зупинився біля пристані в Луїсвіллі. Жінка сиділа, тримаючи на руках дитину. Малий міцно спав. Почувши назву міста, вона швидко підхопилася, простелила в капелку між ящиками свого плаща й поклала дитину в ту колиску, а сама гайнула до облавка, сподіваючись побачити серед готельових служників, що з'юрмилися на пристані, свого чоловіка. Вона протиснулася до самих поруччів і перекилилася далеко вперед, пильно вдивляючись у людський вир на пристані, а тим часом натовп заступив од неї дитину.

— Ну, саме час, — мовив Гейлі, піднімаючи сплячу дитину й віддаючи її незнайомицеві. — Глядіть тільки, щоб воно не прокинулось і не запищало, бо тоді буде нам мороки з тою бісовою дівкою.

Незнайомиць обережно взяв загорнуту дитину й за мить загубився в натовпі, що сходив на берег.

Коли пароплав, сапаючи, крекчучи та бухаючи димом, відчалив од пристані й поволі рушив далі своєю дорогою, жінка повернулася на місце. Там сидів лиш торговець. Дитина зникла!

— Що таке?.. Де?.. — почала була жінка, приголомшена несподіванкою.

— Люсі, — мовив до неї торговець, — малого твого нема, і нехай ти вже одразу все знатимеш. Тобі однак не можна було везти його з собою на пониззя, а тут трапилась нагода продати його в чудову родину. Там йому буде куди краще, ніж при тобі.

Жінка кинула на нього нестямний погляд, сповнений болю та розпачу. Він міг би збентежити когось менш досвідченого, але для Гейлі то була не первина. За своє життя він бачив сотні таких поглядів. Отож і тепер, завваживши гримасу пекельної муки, що спотворила чорне обличчя жінки, її конвульсійно стиснуті руки та хрипкий, уривчастий віддих, він узяв їх за цілком звичайні речі, невід'ємні від його торгівлі, і його непокоїло лиш одне: чи не почне вона голосити й не збере коло себе натовп, — бо, як і

інші поборники деяких наших установ, він рішуче не любляв непорядку.

Та жінка не закричала. Тяжко вражена в самісіньке серце, вона не мала сили плакати й голосити.

Не тямлячи себе, вона сіла на місце. Руки їй безпорадно впали, невидючі очі втупились у простір. Наче вві сні, вона чула око-лишній гук та гомін, хрипке сапання машин. Та серце їй немов заціпеніло від болю, в неї не було навіть сліз, аби виплакати своє горе. І вона сиділа незворушна та байдужа до всього.

Торговець, маючи на оці свій інтерес, був, як і дехто з наших політиків, зовсім не від того, щоб показати при нагоді свою лю-дяність, і спробував якось розрадити нещасну жінку.

— Я знаю, Люсі, попервах воно трохи болить, — мовив він, — але такій тямущій жінці, як ти, негоже собі попускати. Ти ж сама роз-умієш, що так було треба, і нічого тут не вдієш.

— Ой, не кажіть мені, пане, такого! — озвалася вона здушеним голосом.

— Ти метка молодичка, Люсі, — не вгавав торговець, — і я тебе не скривджу. Ось приїдемо на пониззя, я тебе приміщу в добру госпо-ду, а там і чоловіка нового собі знайдеш. Ти ж он яка краля...

— Ой пане, та не говоріть ви до мене! — мовила жінка, і в голосі її бринів такий пронизливий біль, що торговець відчув: тут його звична метода нічого не зарадить. Він підвівся, а жінка одвернулася і затулила обличчя плащем.

Торговець походжав по палубі, час від часу спиняючись і пози-раючи на жінку.

— Добре-таки її дошкулило, — пробурмотів він сам до себе. — А проте мовчить. Ну, та дарма, пожуриться трохи — і помалу оклигає.

Том бачив усе, що діялося на палубі, й одразу збагнув, у чім річ. Він підійшов ближче й намагався заговорити до жінки, та вона лиш стогнала на відповідь.

Настала ніч. Тиха, незворушна й урочиста, вона всіяла небо незчисленними мерехтливими зорями, ясними та прекрасними, але байдужими до людських страждань. Один по одному завмирили ділові розмови та згуки веселощів, скоро все довкола поринуло в сон, і стало виразно чути легенький плюскіт хвилі, що її розтинав ніс пароплава. Том і собі простягнувся на ящику, і до нього раз по раз долинав приглушений стогін чи тихе тужіння вбитої горем ма-тері: «Ой, як же я тепер житиму? О небо, зглянься на мене, безта-ланну!» — і так знов і знов, аж доки замовк і той шеліт.

Десь серед ночі Том нагло прокинувся. Щось чорне шаснуло повз нього до поруччів, і він почув сплеск води. Ніхто, крім нього,

цього не завважив. Том підвів голову. Жінки на місці не було! Він устав і пошукав її довкола, та намарне. Її стражденна душа знайшла нарешті спочинок. А річка текла собі неквапливо та безжурно, як і перше, ніби нічого й не сталося...

Торговець прокинувся на світанку в доброму гуморі і вийшов подивитися на свій живий товар. Та тепер довелось і йому здуміло вирячити очі.

— Де ж це вона, в біса, поділася, тая дівуля? — запитав він Тома.

Том, навчений досвідом не базікати зайвого, визнав за краще лишити свої здогади при собі й відказав, що нічого не знає.

— Зійти десь на берег вона ніяк не могла. Коли пароплав зупинявся, я не спав і був на осторозі. В таких справах я ні на кого не звірюся.

Він промовляв до Тома, наче до спільника, якого все те вельми обходить. Том нічого не відповів.

Торговець виникав увесь пароплав, од носа до корми, шукав між ящиками, паками, бочками, в машинарні, коло димарів — та все дарма.

— Слухай, Томе, признайся по ширості, — сказав він, вернувшись по тих марних пошуках. — Не може бути, щоб ти нічого не знав. Не огинайся, я певен, що ти знаєш. Я сам бачив, дівка була тут близько десятої, потім над північ, тоді між першою і другою. А десь о четвертій раптом зникла, а ти ж увесь час спав тут-таки. Ні, ти напевне щось знаєш, отож викладай.

— Гаразд, пане, — сказав Том. — Я собі спав, аж десь над ранок щось наче шмигнуло біля мене. Я ще й очі не встиг розплющити, аж чую — шубовсть! Прочумався— а її вже нема. Оце все, що я знаю.

Томова розповідь не вразила й не злякала торговця. Як ми вже казали, він звик до багатьох таких речей, що нам з вами й не снилися. Навіть жаска тінь смерті не змусила його здригнутись. Приставши до работоргівлі, він стільки разів бачив смерть, що міг вважати її за давню знайому. Вона була для нього чимось на зразок безжального конкурента, що підступно завдавав шкоди його комерції. Тож і тепер він тільки вилаяв жінку клятою дурепою і сердито пробурчав, що йому страх як не щастить і, коли так піде й далі, він не заробить цього разу ані цента. Одно слово, він почувався несправедливо скривдженим, проте зарадити нічого не міг, бо та жінка подалася до такого штату, що ніколи не повертає втікачів, навіть і на вимогу верховної влади нашої преславної держави. Отож роздратованому торговцеві не лишалось нічого іншого, як витягти свого записника й завести пропащі тіло й душу в рубрику збитків.

СЕЛИЩЕ КВАКЕРІВ¹

Тепер перед нами мирна картина. Велика простора кухня з чисто побіленими стінами. На гладенькій та лискучій жовтій підлозі — ані порошинки. Чепурна кухонна піч і начищений до блиску олов'яний посуд наводять на думку про дивовижно смачні наїдки. Вилискують зеленою фарбою старі, але ще міцні дерев'яні стільці. Біля вікна — невелике крісло-гойдалка з плетеним сидінням, укритим дбайливо пошитою з клаптиків різноколірної вовни м'якою підстилкою; поруч — ще одне, більше крісло, з широкими бильцями, що немовби гостинно запрошують вас відпочити на його пухких подушках, — правдиве старовинне крісло, зручне та затишне і вартє з цього погляду доброго десятка отих новомодних плюшевих фотелів, що стоять нині по всіх вітальнях.

У цьому-от кріслі, злегенька погойдуючись і схилившись над якимсь тонким шитвом, сидить уже знайома нам Еліза. Так, це вона, хоч і поблідла та змарніла проти того, якою ми бачили її в Кентуккі. А скільки тихого смутку ховається під її темними віями і в куточках ніжних уст! Неважко добачити, як змужніло й загартувалось її лагідне серце від тяжких злигоднів. Коли вона вряди-годи підводить свої незглибимі темні очі на малого Гаррі, що весело пурхає по всій кухні, мов той тропічний метелик, у них прозирає така непохитна рішучість і впевненість, якої вона ніколи не мала за минулих щасливих днів.

Поруч Елізи сидить ще одна жінка. На колінах у неї олов'яна таріль, і вона пильно перебирає сушену брукву. Як на взір, років їй десь п'ятдесят п'ять чи шістдесят, але вона належить до тих жінок, що їм літа ніби лиш додають краси та привабливості. Сніжно-білий очіпок з обшивкою і така сама перкалева хустка, що її кінці вільно лежать на грудях, прості й неяскраві сукня та шаль одразу виказують у ній квакерку. Обличчя в неї округле й рожеве, з ніжною, мов стиглий персик, шкірою. Припалі сріблом коси рівно зачесані назад з високого спокійного чола, на якому час не залишив жодного сліду. Під ним лагідно світяться великі ясні карі очі, і досить тільки поглянути в них, аби відчути, яке добре та щире серце б'ється в грудях цієї жінки. Скільки вже славлено й оспівувано дівочу красу, а чом би не оспівати красу літньої жінки? Коли хтось захоче надихнутися цією темою, нехай лишень подивиться на нашого доброго

¹ Квакери — релігійна секта, що стояла за визволення рабів.

друга Рейчел Голлідей, що сидить оце в своєму невеликому кріслі-гойдалці.

Крісло те весь час тріщало й рипіло – чи то воно застудилося десь замолоду, чи то мало вроджений нахил до астми, чи, може, йому просто розшарпались нерви, але за кожним порухом господині воно видавало такі рипи, що десь-інде їх несила було б терпіти. Одне старий Саймон Голлідей не раз казав, що для нього вони не згірші за будь-яку музику, а діти їхні всі в один голос запевняли, що рипіння материного крісла їм дорожче від усього на світі. Чому? Та тому, що ось уже років із двадцять чи навіть і більше усі чули з того крісла тільки добре слово та щирі напучення, сповнені материнської любові й турботи. Скільки сердечних болів вони зцілили, скільком душам дали розраду в скруті! І все те зробила одна добра, любляча жінка. Хай Бог її благословить!

– То що, Елізо, ти все ж думаєш податися до Канади? – спитала господиня, повагом зводячи очі від своєї брукви.

– Так, добродійко, – твердо відказала Еліза. – Мені треба йти далі. Я боюся тут залишатись.

– А з чого ж ти там житимеш? Подумай про це, моя доню.

«Моя доню» – як природно злетіли ці слова з уст Рейчел Голлідей! Адже сама вона була живий образ матері.

Руки Елізі затремтіли, і кілька сльозинок упало на шитво. Одначе вона твердо сказала:

– Я робитиму все, що трапиться. Сподіваюся, знайду там якусь роботу.

– Ти можеш жити тут скільки захочеш, – мовила Рейчел.

– О, дякую! – озвалась Еліза. – Але... – вона показала на Гаррі, – я не можу спати ночами. Оце вчора мені наснилося, ніби той торговець прийшов сюди в двір... – І вона аж здригнулася на ту згадку.

– Бідолашна дитина! – мовила Рейчел. – І все ж тобі нема чого так потерпати. З нашого селища не забрали ще жодного втікача. Либонь, ти не будеш перша.

Об цій хвилі відчинилися двері, і на порозі з'явилась невеличка на зріст кругленька жінка, схожа на подушечку до голок, з веселим і рум'яним, мов стигле яблуко, обличчям. Убрана вона була, як і Рейчел, дуже охайно та просто, і кінці її перкалевої хустки рівненько лежали на пухких грудях.

– Рут Стедмен! – радісно вигукнула Рейчел і підвелась їй назустріч. – Як ся маєш, Рут? – спитала вона, привітно потискаючи руки гості.

– Чудово, – одказала Рут.

Вона скинула невеличкий темний каптур і дбайливо витерла її кінцем хусточки. Квакерський очіпок сидів на її круглій голівці,

сказати б, трохи легковажно, хоч як вона поправляла своїми пухкими рученятами, і з-під нього вперто вибивалися непокірні кучері, що їх треба було весь час осаджувати на місце.

Причепурившись, гостя одвернулась од люстерка, видимо потішена. Та й хто б не був потішений, глянувши на цю двадцятилітню молодичку, таку квітучу й добродушну щебетуху, годну звеселити серце кожному!

— Рут, оце наш новий друг Еліза Гарріс. А це її хлопчик, я тобі про нього казала.

— Рада тебе бачити, Елізо, дуже рада, — мовила Рут, потискаючи їй руку, наче довгожданій добрій подрузі. — То оце він і є, твій любий хлопчик? Я принесла йому медяника. — І простягла малому коржика у вигляді сердечка.

Хлопчик підійшов, зирячи на неї з-під кучерів, і боязко взяв гостинця.

— А де твій малий, Рут? — запитала Рейчел.

— Та тут десь. Твоя Мері забрала його й понесла на задвірок показати іншим дітлахам.

Цю мить двері відчинились, і до кухні зайшла Мері — мила рожевошока дівчинка з такими ж, як і в матері, великими карими очима. На руках у неї була дитина.

— Ага, ось він! — мовила Рейчел, підходячи й беручи в неї чималенького вгодованого хлопчика. — Ач, який здоровань! А виріс як!

— Та певно ж, — підтакнула Рут.

Вона взяла малого на руки й заходилася хуленько знімати з нього голубий шовковий каптурик, усілякі пальтечка, кохтинки та іншу теплу одежину. Відтак, покрутивши, обсмикавши й опорядивши його з усіх боків, дзвінко поцілувала й спустила на підлогу приходити до тям. Та хлопчик, як видно, давно вже звик до такого поводження, бо ту ж мить застромив у рота палець (ніби так воно й належало) і з поважним виглядом занурився у свої думи. Тим часом його мати сіла, дістала з торбинки довгу смугасту панчоуху й ревно взялася до плетіння.

— Мері, чи не принесла б ти води на чай? — лагідно загадала господиня.

Дівчинка взяла чайника й пішла до колодязя. Повернувшись, вона поставила чайник на вогонь, а невдовзі він уже весело воркотав, пускаючи легеньку пару, і в кухні неначе стало ще затишніше. Рейчел знову щось шепнула дівчинці, і ті самі руки примістили на плиту каструлю з бруквою.

Рейчел дістала чисту білу стільницю, надягнула фартух і повагом узялася місити тісто на коржики, мовивши до дочки:

— Мері, чи не сказала б ти Джонові, щоб він попатрав курку?

І Мері подалась виконувати загад.

— А як там Ебігел Пітерс? — запитала Рейчел, пораючись біля коржиків.

— Та їй уже полегшало, — відказала Рут. — Я була там допіру вранці, перестелила постіль, прибрала в хаті. А потім прийшла Лі Гілз, напекла хліба та пирогів на кілька день. Я ще ввечері її навідаю.

— Ну, а я піду до неї завтра. Може, треба що опорядити чи полагодити, — сказала Рейчел.

— Еге ж, це добре, — озвалася Рут. — Я чула, що Гана Стенвуд занедужала. Мій Джон був там учора ввечері. Треба буде завтра й собі піти.

— Нехай Джон приходить до нас обідати, якщо ти сидітимеш у неї цілий день, — запропонувала Рейчел.

— Дякую, Рейчел. Там буде видно... А от і Саймон!

До кухні зайшов Саймон Голлідей, високий кремезний чоловічуга в грубій сірій куртці та крислатому капелюсі.

— Як ся маєш, Рут? — привітно мовив він, забираючи пухку рученьку гості в свою широку долоню. — А як твій Джон?

— О, Джон мається гаразд, та й ми всі непогано, — весело озвалася Рут.

— Що там чувати, старий? — запитала Рейчел, садовлячи коржиків в піч.

— Пітер Стебінз казав мені, що ввечері вони приведуть нових друзів, — значливо відповів Саймон, миючи руки над чепурною умивальницею за дверима.

— Он як! — замислено мовила Рейчел і позирнула на Елізу.

— Ти, здається, казала, що твоє прізвище Гарріс? — запитав Саймон в Елізи, повернувшись до кухні.

Рейчел швидко метнула оком на чоловіка.

— Так, — тремтливим голосом потвердила Еліза, гадаючи, що, мабуть, про неї вже повивішувано оповістки.

— Жінко! — покликав Саймон, виходячи за двері.

— Чого тобі, старий? — озвалася Рейчел і, витираючи з рук борошно, подалася за ним.

— Її чоловік у селищі й буде тут сьогодні ввечері, — сказав Саймон.

— Та що ти кажеш! — вигукнула Рейчел, і обличчя її засвітилося радістю.

— Достеменно так. Пітер їздив учора візком до другої осади й застав там стару жінку та двох чоловіків. І один з них сказав, що його звать Джордж Гарріс, а з його розповіді про себе я допевнивсь, що то він. Гарний на вроду, меткий такий молодик... То що, скажемо їй про це зараз? — спитав Саймон.

— Ану порадьмося з Рут, — відповіла Рейчел. — Гей, Рут! Ходи-но сюди!

Рут відклала своє плетиво і притьмом вийшла за двері.

— Слухай, Рут, як нам бути? — запитала Рейчел. — Ось старий каже, що з новими втікачами прийшов Елізин чоловік і сьогодні ввечері буде тут...

Радісний вигук маленької квакерки перепинив їй мову. Рут сплеснула руками й так підскочила від захвату, що два непокірних кучерики вислизнули їй з-під очіпка і впали на білу хустку.

— Цить, любя, цить, — лагідно мовила Рейчел. — Ну, то як — сказати їй про це зараз?

— Та певне! Сю ж мить! Ти уяви собі, як би я зраділа, коли б це був мій Джон! Зараз же скажи їй.

— Далєбі, Рут, ти тільки любов'ю до ближнього й живеш, — обізвався Саймон, потішено дивлячись на Рут.

— Аякже. Хіба не на те ми всі створені? Якби я не любила Джона й свою дитину, то навряд чи вболівала б так за неї. Ну йди вже, скажи їй! — І вона наполегливо торгнула Рейчел за руку. — Забери її до спальні і там скажи, а курку я сама засмажу.

Повернувшись до кухні, де Еліза сиділа над шитвом, Рейчел відчинила двері до невеличкого покою і ласкаво мовила:

— Ходімо зі мною, доню. Я маю для тебе звістку.

Бліде обличчя Елізи враз спалахнуло. Злякано затремтівши, вона підвелась і кинула погляд на свого хлопчика.

— Ні-ні! — сказала Рут, підбігаючи до неї і беручи її за руки. — Не бійся, Елізо, це добра звістка. Іди, іди!

Вона легенько підштовхнула Елізу до спальні й зачинила за нею двері. Відтак обернулася, підхопила на руки малого Гаррі й почала його цілувати.

— Ти побачиш свого тата, синку! Чуєш! Твій тато скоро прийде сюди, — знов і знов проказувала вона, а хлопчик зачудовано глипав на неї очима.

Тим часом у спальні відбувалась інша сцена. Рейчел Голлідей пригорнула Елізу до себе й сказала:

— Господь зглянувся на тебе, моя дитино. Твій чоловік порятувався з падо́лу рабства.

В обличчя Елізі наглою хвилиєю вдарила кров, тоді так само нагло відлинула до серця. Бліда як крейда, трохи не вмліваючи, вона сіла на стілець.

— Кріпися, доню, — мовила Рейчел, поклавши руку їй на плече. — Він серед друзів, і сьогодні ввечері його приведуть сюди.

— Сьогодні ввечері! — проказала за нею Еліза. — Сьогодні!

Слова втратили для неї всякий сенс. У голові їй запаморочилось, очі повив туман...

Очүтившись, вона побачила, що лежить на ліжку, вкрита ковдрою, а маленька Рут розтирає їй руки камфорою. Вона розплющила очі в солодкій дрімотній млості, немов людина, що довго несла важезний тягар, а тепер скинула його з себе й може перепочити. Нервова напруга, що не полишала її ні на мить від першої ж хвилини втечі, нараз послабнула, і тепер її огорнуло незвичне відчуття спокою та безпеки. Лежачи отак з розплющеними очима, вона, мов уві сні, назирала за всім, що діялося навколо. У відчинені двері до кухні вона бачила накритий сніжно-білою скатертиною стіл; чула заколисливе воркотання чайника, що закипав на плиті; бачила Рут, що легко снувалася по кухні, несучи до столу то тарілку з коржиками, то блюдечко з варенням, і раз по раз спинялась біля Гаррі, аби вкласти йому в руку коржика, погладити по голівці чи поворушити своїми білими пальчиками його довгі кучері. Вона бачила опасисту матірню постать Рейчел, коли та час від часу підходила до її ліжка й дбайливо поправляла ковдру чи подушку, бачила її великі ясні карі очі, що немовби випромінювали сонячне сяйво. Вона бачила, як прийшов чоловік Рут і як Рут підскочила до нього й почала щось гаряче шепотіти, раз по раз промовисто показуючи пальчиком на двері до спальні. Бачила, як Рут сідала до столу зі своїм немовлям на руках; бачила їх усіх за столом, і свого малого Гаррі на високому стільчику під надійним крилом Рейчел; чула тиху розмову, ніжний брязкіт чайних ложечок, мелодійний дзенькіт філіжанок — і зрештою все те змішалось в солодкому життєдайному сні. Еліза спала так, як ні разу ще не спала від тої моторошної години, коли вона взяла на руки свого хлопчика й подалася в холодну зоряну ніч.

Їй ввижався прекрасний край, сторона миру та спокою — зелені береги, чарівливі острівці, веселі сонячні блискітки на воді. Там стояв гарний будинок, і чийсь приязний голос сказав їй, що то її домівка. А в тій домівці грався її хлопчик, вільний та щасливий. Потім вона почула ходу свого чоловіка, і він підступав усе ближче, і ось його руки вже обняли її, і сльози його впали їй на обличчя — і тут вона прокинулась! Ні, то був не сон. День давно вже згас, і в кімнатці тьмяно світила свічка. Її хлопчик тихо спав поряд з нею, а в узголів'ї, припавши лицем до подушки, ридав її чоловік.

Ранок другого дня удався в квакерському домі радісний та щасливий. Мати встала на світанку і тепер поралася в кухні, оточена працьовитими хлопчиками та дівчатками, з якими ми не встигли познайомити читача напередодні. Усі вони слухняно улягали її ла-

гідному звертанню «Зробив би ти...» чи ще лагіднішому «Чи не зробила б ти...», бо сніданок у тих буйнозелених долинах штату Індіана – річ вельми непроста й різнобірна, що потребує чимало допоміжних рук. І поки Джон бігав до криниці по воду, Саймон-молодший решетував кукурудзяне борошно на оладки, а Мері молола каву, сама Рейчел повагом місила тісто чи патрала курчат, немовби осяваючи все довкола ясним і м'яким світлом. Від часу до часу, коли через надмірну ревність її недолітніх помічників виникала небезпека сварки, вона спокійно промовляла: «Годі, годі!» чи «Мені це не подобається», – і цього було досить, щоб погамувати пристрасті.

Тимчасом як точилися всі ці приготування, Саймон-старший стояв у сорочці перед невеличким люстерком у кутку, заклопотаний такою важливою для суспільного поступу справою, як гоління. Усе в тій великій кухні діялося напрочуд злагідно, спокійно та одноставно, кожен робив своє діло з видимою приємністю, і така вчувалася там взаємна довіра та доброзичливість, що навіть ножі й виделки по дорозі до столу брязкали в лад, а курчата й шинка так весело шкварчали на сковороді, неначе тішилися з того, що їх смажать. І коли Джордж, Еліза та малий Гаррі вийшли до кухні, їх зустріли так привітно й радісно, що їм здалося, ніби все те ввижається їм уві сні.

Нарешті всі посідали до сніданку, тільки Мері лишилася біля плити смажити оладки, і, коли вони постигали й вкривалися хрусткою золотаво-брунатною скоринкою, їх тут-таки, просто з жару, подавали на стіл.

Ніколи не світилось обличчя Рейчел таким правдивим щастям, як тоді, коли вона сиділа на чолі столу в своїй господі. Навіть у тому, як вона передавала комусь тарілку з оладками чи наливала філіжанку кави, було стільки щирої материнської дбайливості, що ті оладки чи кава немовби ставали смачнішими від самого дотику її рук.

Уперше в житті Джордж сидів як рівний за одним столом з білими людьми. Спочатку він почувався насторожено й ніяково, але дуже скоро ті почуття геть розвіялись від простодушної зичливості господарів, наче вранішній туман од сонячного проміння.

– Тату, а що, як тебе знову застукають? – спитав Саймон-молодший, намазуючи маслом оладку.

– Заплачу штраф, – спокійно відказав батько.

– А якщо тебе посадять у тюрму?

– Хіба ж ви з мамою не впораєтеся з господарством? – усміхнувся Саймон-старший.

– Мама впорається з чим хочеш, – сказав хлопчик. – От тільки як їм не соромно вигадувати такі закони!..

– Сподіваюся, добродію, вам ніщо через нас не загрожує? – стурбовано запитав Джордж.

— Не тривожся, Джордже. На те ми й живемо на світі. Якби ми не ризикували задля доброго діла, то чого були б варті?

— Але ж ви ризикуєте через мене! — мовив Джордж. — Не можу я цього попустити.

— Хай тебе це не тривожить, Джордже. Ми ризикуємо не через тебе, а в ім'я справедливості, — відказав Саймон. — Отож перебудеш тут до вечора, адесь годині о десятій Файнес Флетчер одвезе тебе до дальшої осади, тебе і твоїх супутників. За вами йде погоня, і зволікати не можна.

— Коли так, то навіщо дождити вечора? — спитав Джордж.

— Удень тут нема чого боятися, бо кругом друзі і всі маються на острозі. Та й безпечніше воно їхати поночі.

Розділ XIV

ЕВАНЖЕЛІНА

Міссісіпі! Як невізнанно, мов наглим чаром, змінилися твої береги, колись такі безлюдні й дикі, сповнені небачених див природи! Здається, ще так недавно була ти річкою первісної романтики й чарівної казки, а сьогодні твої води плинуть у царині реальності, одначе не менш химерної та дивовижної. Справді-бо, чи є в світі інша річка, що несе на своїх грудях багатства й набутки такої великої країни? І як не порівняти її могутню, бурхливу, піняву бистринь з тим буйним розливом діяльності, що його виплеснула на ці береги найенергійніша та найзаповзятливіша нація, яку будь-коли бачив старий світ. Та ба! несуть її води й інший вантаж, гіркий і моторошний, — сльози гноблених, стогін знедолених, жалі нещасних...

Скісне проміння призахідного сонця міниться на широкому, як море, річковому просторі. Злотисте сяєво повиває прибережні зарості тремтливого очерету й стрункі чорні кипариси, пообвішані жалобними гірляндами темного моху. Тяжко навантажений пароплав іде далі за водою.

Щерть завалений паками бавовни з незчисленних плантацій, оддалік він здається безформним сірим громадищем, що важко суне вперед. Нам доводиться чимало поблукати його залюдненими палубами, щоб віднайти нашого доброго приятеля Тома. Аж ось нарешті ми подибуємо його ген на горішній палубі, в невеличкому закапелку між повсюдних пак бавовни.

Почасти завдяки хвальним рекомендаціям містера Шелбі, а почасти своєю наддивовижу лагідною та покірливою поведінкою Том

несподівано для себе здобув неабияку довіру навіть у такої людини, як Гейлі. Попервах торговець цілими днями не спускав його з ока й ніколи не залишав на ніч розкутого. Та врешті мовчазне терпіння, з яким Том зносив ті утиски, переконало його, і, звірившись на Томове слово, Гейлі дозволив йому вільно ходити по всьому пароплаву.

Завжди тихий і доброзичливий, готовий будь-яку мить стати у допомі судновій обслузі, Том швидко зажив прихильності всіх матросів і годинами працював з ними разом так само охоче й ревно, як колись у панському маєтку в Кентуккі. А коли ніякого діла для нього не знаходилося, він сідав собі в закапелку між паками бавовни на горішній палубі й брався читати свою Біблію, як оце й тепер.

Десь за сотню миль перед Новим Орлеаном рівень Міссісіпі здіймається, і цей могутній потік плине вище берегів між двома великими насипами у двадцять футів заввишки. З горішньої палуби пароплава, наче з вежі якоїсь пливучої фортеці, можна озирнути всю околицю на багато миль навкруги. Отож і перед Томовими очима проходила плантація за плантацією, являючи образки того життя, якого йому судилося скоро зазнати.

Він бачив оддалік рабів, що гнули горба в полі, бачив їхні вбогі хижки, що рядами бовваніли ген осторонь пишних панських будинків, оточених зеленими парканами; перед ним поволі змінювались краєвиди, а його бідне нерозважливе серце поривалося назад, до рідного кентуккійського маєтку з тінястими буками та просторими панськими покоями, до яких притулилась невеличка хатина, оповита рясноцвітними трояндами та бегоніями. Йому ввижалися знайомі з дитинства обличчя товаришів, заклопотана дружина, що поралась біля плити, готуючи йому вечерю; він чув дзвінкий сміх своїх пустотливих хлопчиків та веселе белькотіння малої донечки в нього на колінах... Та нараз те видиво зникло, і він знову бачив лиш буйні хаші очерету, чорні кипариси і все нові й нові плантації; знову чув хрипкий стогін пароплавної машини, і все воно незаперечно промовляло, що ті щасливі дні минули без вороття...

Серед подорожніх на пароплаві був один багатий та великородний молодий пан, обиватель Нового Орлеана, на прізвище Сен-Клер. З ним їхала маленька дочка, років п'яти—шести, що нею опікувалася поважна дама — як видно, їхня родичка.

Дівчинка часто впадала Томові в око. Вона була з тих жвавих непосид, яких вдержати на місці не легше, аніж сонячного зайчика чи легкий літній вітерець. До того ж, раз побачивши, її годі було забути.

Ця дівчинка могла правити за досконалий взірець дитячої краси. Сповнена чарівливої грації, вона скидалася на неземне, казкове створіння. Личко її вабило не так своєю довершеною вродою, як ди-

вовижною, мрійливою одухотвореністю, що вражала навіть людей грубих і нечутливих, хоч вони й самі того не усвідомлювали. Зграбна голівка, шляхетний вигин шиї та обрис плечей, пишні золотисто-каштанові кучері над високим чолом, глибокі й розумні фіалково-голубі очі, відтінені довгими віями, — все це вирізняло її з-поміж інших дітей і привертало до неї замилувані погляди. Вона й хвилини не сиділа на місці і легко, мов пир'їнка, літала сюди й туди, завжди з ніжним усміхом на рожевих вустах, завжди щось тихенько собі наспівуючи, немов у щасливому сні. Батькові й поважній доглядачці весь час доводилось шукати дівчинку, та навіть коли вони її врешті знаходили, вона тут-таки щезала знову. Та хоч би що вона виробляла, жоден і разу не насваривсь на неї ані словом, отож вона й далі гасала собі як хотіла по всьому пароплаву. Завжди вдягнена в біле платтячко, вона, мов легенька хмаринка, з'являлась то тут, то там, і ніде до неї не брався ніякий бруд. Не було такого куточка нагорі чи внизу, де не мелькала б її чарівна золотиста голівка та незглибимі голубі очі.

Кочегар, на хвильку розігнувши спину, аби втерти піт з чола, часом переймав зачудований погляд тих очей, втуплених в огненні надра печі, а тоді вони з ляком і жалем зверталися на нього, ніби йому загрожувала хтозна-яка страшна небезпека. Часом і стерновий на мить спиняв своє колесо й усміхався, забачивши у віконці перед себе ту гарненьку голівку. Непрохані лагідні усмішки закрадалися і на інші суворі обличчя щоразу, як дівчинка з'являлася десь поблизу, а коли вона безбоязно потикалась у небезпечні місця, зашкарублі, вмазані в сажу руки мимохіть тяглися до неї, аби вберегти її від біди.

Добрий та чутливий, як і всі його одноплемінці, Том завжди горнувся душею до дівчорі. Отож і тепер він з дедалі більшою цікавістю придивлявся до цієї маленької істоти. Вона здавалась йому особливим, мало не потойбічним створінням, і коли її голубі очі боязко визирали на нього з-за паки бавовни чи в прогалину між ящиками, він майже вірив, що бачить перед собою янгола небесного.

Дівчинка часто приходила туди, де сиділи закуті в залізо невільники Гейлі. Посмутніла на виду, вона тихо скрадалася між ними й дивилась на них з непорозумінням і глибокою недитячою тугою. Часом вона піднімала своїми тендітними рученятами їхні кайдани, а відтак, жалісно зітхнувши, нечутно йшла геть. Кілька разів вона раптом з'являлася поміж них з повними руками солодошів, горіхів та помаранч, радісно роздавала їм ті ласощі й швидко зникала.

Том довго наглядав, перше ніж зважився на перший крок до знайомства. Він знав безліч нехитрих способів зацікавити й привернути до себе малечу і взявся до діла завбачливо та помірковано. Він умів

робити гарненькі крихітні кошечки з вишневих кісточок, кумедні личка з горіхової шкаралупи, смішних стрибунців з бузинового осердя, а щодо всіляких свищиків і прискавок — то на них він був просто-таки неперевершений мастак. В кишенях у нього й досі було повно різноманітних забавок, що їх він ще вдома призапасив для дітей свого господаря, тож тепер він розважно й ошадливо став видобувати їх одну по одній, аби започати знайомство та приязні стосунки.

Хоч яка велика була спокуса, та попервах дівчинка трималася нашорошено, і присвоїти її було нелегко. Вона, мов канарка, вмошувалась на якомусь ящику поблизу і з цікавістю роздивлялася згадані дрібнички, але приймала їх од Тома боязко й непевно. Та зрештою він таки здобув її довіру.

— Як панночку звуть? — спитав Том, розваживши, що таке запитання вже цілком на часі.

— Єванжеліна Сен-Клер, — відказала дівчинка. — Але тато і всі вдома звуть мене Євою. А тебе як звати?

— Том. У Кентуккі, там, де я жив, діти звали мене дядечком Томом.

— Тоді і я зватиму тебе так, бо, знаєш, ти мені сподобався, — мовила Єва. — А куди ти їдеш, дядечку Томе?

— Не знаю, панночку Єво.

— Не знаєш? — здивовано перепитала Єва.

— Ні. Мене везуть, щоб комусь продати. А кому — я не знаю.

— Тебе може купити мій тато, — швидко сказала Єва. — Якщо він тебе купить, тобі буде добре. Ось я попрохаю його, сьогодні ж.

— Дякую, маленька панночко, — мовив Том.

Тут пароплав зупинився біля якоїсь пристані, щоб узяти дрова, і Єва, почувши нанизу батьків голос, притьмом гайнула туди. Том підвівся і пішов запропонувати свою допомогу матросам. За хвилину він уже вантажив дрова разом з ними.

Єва та її батько стали біля поручнів, щоб подивитися, як пароплав одчалуватиме від пристані. Його велике колесо почало звільна обертатись у воді, коли раптом від якогось різкого поруху дівчинка втратила рівновагу і впала за облавок. Її батько, майже не тямлячи, що робить, шарпнувся був за нею, та його притримали ті, що стояли позаду: вони вже бачили, що до дитини наспіла надійніша допомога.

Коли сталося нещастя, Том був на долішній палубі, якраз проти того місця. Він побачив, як дівчинка впала й зникла під водою, і ту ж мить кинувся за нею. Такому здоровому й дужому чоловікові було за іграшку продержатись на воді, доки дівчинка зрине на поверхню, а відтак він підхопив її рукою і поплив з нею до пароплава, де сотні рук одностапно простяглись їй назустріч. За хвилину Євин

батько вже поніс її, мокру й непритомну, до жіночої каюти. Як завжди буває в таких випадках, добромисне жіноцтво, сповнене щонайліпших замірів, зчинило страшенну метушню і хоч несамохіть, а всілякими способами заважало відходжувати дівчинку.

Наступний день удався гарячий та душний. Пароплав надходив до Нового Орлеана. Всіх пойняли нетерплячка й збудження. Подорожні метушилися в каютах, збираючи речі й лаштуючись сходами на берег. Суднова прислуга заповзлася мити, шкребти і всіляко чепурити свій красень-пароплав до прибуття у велике місто.

Наш приятель Том, згорнувши руки, сидів собі на долішній палубі і вряди-годи занепокоєно позирав на купку людей у протилежному кінці пароплава.

Там стояла чарівна маленька Єванжеліна. Вона була трохи блідіша, ніж звичайно, але більше ніщо в ній не нагадувало про лиху пригоду, що спіткала її напередодні. Поруч неї, недбало зіпершись ліктем на паку бавовни й поклавши перед себе розкритого гамана, стояв високий та стрункий молодий добродій. Досить було одного погляду, аби непомильно сказати, що то Євин батько. Така сама шляхетна постава голови, такі ж великі голубі очі, таке саме золотисто-каштанове волосся. Одначе вираз обличчя в нього був зовсім інший. Його великим голубим очам, достоту подібним до доньчиних кольором і формою, бракувало їй глибокої імлістої замріяності — вони дивилися на світ ясно, впевнено і жваво. На його гарно обведених устах блукав ледь помітний гордовитий і трохи глузливий усміх, а в кожному його жесті й порусі була невимушена, ба навіть весела зверхність. Він поблажливо, з насмішкуватою зневагою слухав Гейлі, що велемовно вихваляв свій товар, призначений на продаж.

— Одно слово, повна збірка чеснот у чорній сап'яновій оправі, — мовив він, коли торговець скінчив говорити. — Ну гаразд, чоловіче добрий, то скільки ж я на цьому втрачу, як кажуть у Кентуккі? Або, іншими словами, що я маю заплатити? Скільки ви думаете злупити з мене? Кажіть!

— Ну що ж, — озвався Гейлі. — Коли б я віддав його, приміром, за тисячу триста доларів, то ледве повернув би свої гроші, ото й тільки. Щира правда!

— От бідолаха! — сказав молодий добродій, глузливо втупивши на нього свої голубі очі. — Та, певне, з особливої до мене поваги ви таки віддасте його за ці гроші?

— Бачте, ось і панночка його вподобала, та воно й не диво.

— О, ще б пак, тим-то ви й стали такий добрий, приятелю! Ну, а коли ви справжній благодійник, то скільки ще можете скинути, аби зробити приємність панночці, що так сильно його вподобала?

— Та ви самі посудіть, — мовив торговець. — Онде погляньте, яка статура: широчезні груди, міцний, наче кінь. А голова яка! Зразу видко тямущого мурина, годного до всякої роботи. Це я вже віддав-на запримітив. Далєбі, сама така статура коштує чимало, навіть коли б він був геть дурний. А тут іще кебета, та й неабияка, це я могу вам довести. Ну, то звісно, що він має коштувати дорожче. Щоб ви знали, цей хлопець порядкував у свого хазяїна всім господарством. У нього просто дивовижний хист до всіляких таких справ.

— Оце й кепсько, вельми кепсько. Надто вже він тямущий, — зауважив молодий добродій з тим самим глузливим усміхом. — Це просто нікуди не годиться. Отакі промітні хлопці завжди тікають від хазяїв, крадуть коней і взагалі не шануються. Як на мене, то не завадило б скинути сотні дві за його кебету.

— Воно б, може, й так, якби не його сумирна вдача. Коли хочете, я покажу вам рекомендацію від його хазяїна, то самі побачите, який він тихий та побожний, себто по-справжньому побожний. Там, де він жив, усі прозивали його проповідником.

— То, виходить, я матиму в господі власного пастиря, — сухо зауважив молодий добродій. — Вельми до речі. Релігія у нас дома — рідкісний товар.

— Ви здорово жартуєте.

— З чого ви взяли? Адже ви самі щойно рихтували його на проповідника... Ну-бо, покажіть ваші папери.

Якби торговець не бачив у його великих голубих очах веселих бісиків і не був певен, що всі ті жарти зрештою обернуться для нього чималим пожитком, йому, можливо, вже урвався б терпець. Та він витяг свого засмальцьованого гамана, поклав його на паку бавовни й заходився переглядати якісь папери. Тим часом молодий добродій стояв поруч, насмішкувато дивлячись на нього.

— Таточку, ну купи його! Ну що тобі з того, скільки він коштує! — тихенько прошепотіла Єва, зіпнувшись на ящик і обнявши рученятами батькову шию. — У тебе ж грошей багато, я знаю. А мені він так потрібен!

— Навіщо, ясочко? Ти хочеш, щоб він був тобі за брязкальце чи за дерев'яного коника?

— Я хочу, щоб йому було добре.

— Оце то причина, далєбі!

В цю мить торговець подав йому листа за підписом містера Шелбі. Молодий добродій узяв його пучками довгих пальців і недбало перебіг очима.

— Шляхетна рука, — мовив він, — і з правописом гаразд... Ну що ж, лічіть ваші гроші, приятелю! — І подав торговцеві пачку банкнот.

— Усе правильно, — сказав Гейлі, аж сяючи з утіхи.

Видобувши з кишені каламарчика, він узявся заповнювати купчу і за кілька хвилин подав її молодому добродієві.

— Цікаво, а що, як і мене розкласти отак по артикулах, — сказав той, побіжно переглядаючи документ, — то скільки б за мене можна дати? Скажімо, стільки-то за поставу голови, за високе чоло, стільки-то за руки й ноги, потім окремо за освіченість, здібності, доброчесність... А втім, останнє, либонь, недорого коштує. Ну що ж, ходім, Єво, — обернувся він до дочки і взяв її за руку.

Він перейшов палубу, підступив до Тома і, легенько торгнувши пальцем його підборіддя, добродушно мовив:

— Ану поглянь, Томе, як тобі подобається твій новий хазяїн?

Том підвів голову. Навряд чи хто не відчув би приємності, дивлячись на те молоде, гарне й веселе обличчя. На очі Томові навернулися сльози, і він широко сказав:

— Хай благословить вас небо, пане!

— Сподіваюся, що благословить. Отже, тебе звуть Том? Ти вмієш правити кіньми, Томе?

— Я до коней змалечку звичний, — відказав Том. — Містер Шелбі завше мав їх подостатком...

— От і гаразд. Тоді я, мабуть, поставлю тебе кучером. Тільки за умови, що напиватимешся ти не частіш, як раз на тиждень, не беручи до уваги особливих нагод.

Том здивовано і трохи ображено мовив:

— Я зовсім не п'ю, пане.

— Цю байку, Томе, я вже чув. А втім, побачимо. Коли так, то це буде чимала вигода для всіх нас. Ну, годі-бо, друже, — добродушно додав він, побачивши, що Том засмутився. — Я певен, що ти й справді шануватимешся.

— Авжеж, пане.

— Тобі в нас буде добре, — сказала Єва. — Тато дуже хороший, тільки він завжди з усіх кепкує.

— Тато вельми тобі вдячний за таку рекомендацію, — засміявся Сен-Клер і, повернувшись на підборах, пішов собі.

Розділ XV

ПРО ТОМОВОГО НОВОГО ГОСПОДАРЯ ТА ПРО ВСІЯКІ ІНШІ РЕЧІ

Зважаючи на те що примхлива доля звела нашого скромного героя з особами вищого стану, ми маємо за свій обов'язок відрекомендувати їх читачеві.

Огюстен Сен-Клер був син заможного луїзіанського плантатора. Рід їхній походив з Канади, звідки приїхали його батько й дядько, дуже схожі один на одного вдачею. Дядько осівся на багатій фермі у Вермонті, батько став власником великих плантацій в Луїзіані¹. Мати Огюстенова була французенка з гугенотської родини², що емігрувала до Луїзіани в числі перших осадників. Вона народила двох дітей: Огюстена та його брата. А що Огюстен успадкував од матері її кволість і слабовитість, то його ще в дитинстві, на пораду лікарів, одвезли до дядька у Вермонт, сподіваючись, що тамтешній суворіший клімат піде на користь його здоров'ю. Там він прожив багато років і закінчив коледж.

Невдовзі по тому в одному з північних штатів він запізнався з гарною та шляхетною дівчиною. Вони покохали одне одного і заручилися. Огюстен повернувся на південь, щоб залагодити все до весілля, коли раптом одного дня одержав назад свої листи до нареченої з коротенькою запискою від її опікуна, в якій говорилося, що на той час, як до нього дійдуть ці листи, вона вже буде дружиною іншого. Вражений до нестями, він, як і багато хто в таких випадках, поклав собі одним відчайдушним зусиллям вирвати з серця навіть і гадку про неї. Надто гордий благати чи шукати порозуміння, він безоглядно кинувся у вир великосвітнього життя і десь за два тижні по тому злоповісному листі вже був узнаним закоханцем найпершої красуні того сезону. Ледве минув час, потрібний на всілякі приготування, як він побрався з дружиною, що мала зграбну статуру, прегарні темні очі та сто тисяч доларів посагу. І, певна річ, усі вважали його за неабиякого щасливця.

Молоде подружжя бавило медовий місяць на своїй розкішній віллі біля озера Поншартрен, приймаючи в себе вишукане товариство, коли одного дня Огюстен відібрав листа, написаного тією незабутньою рукою. Листа йому подано в розпалі веселої та невимушеної балачки, що точилась у залюдненій вітальні. Побачивши знайому руку, він страшенно зблід, одначе опанував себе й докінчив жартівливу словесну баталію, що її саме вів з одною дамою навпроти, а вже тоді, вибравши слухний момент, полишив товариство. Опинившись на самоті в своїй кімнаті, він розпечатав і прочитав того листа, що його ліпше тепер було й не читати. Дівчина детально розповідала, як опікун і його сім'я домагались од неї,

¹ Штат Вермонт лежить на північному сході США, в так званій Новій Англії; Луїзіана – на крайньому півдні.

² Гугеноти – французькі протестанти, переслідувані королівською владою. Частина їх емігрувала в Луїзіану та інші штати Північної Америки.

щоб вона одружилася з його сином; як раптом перестали надходити листи від Огюстена, хоч вона й далі писала йому, аж доки, знеможена сумнівами й тривогою, занедужала; і як вона, зрештою, викрила ті підступи проти них обох. Закінчувався лист словами надії та вдячності й запевненнями у неминущому коханні, що були для нещасного молодика гірші од смерті.

Він тут-таки одписав їй:

«Я одержав вашого листа — але надто пізно. Я повірив тій брехні, я був у розпачі. Тепер я одружений, і всьому кінець. Забути одне одного — ось єдине, що нам лишається».

Так загинули в житті Огюстена Сен-Клера всі романтичні ідеали. Зосталася тільки дійсність — нудна й безбарвна, мов липка твань, що лишається на березі після припливу. Відлинула іскриста голуба хвиля, зникли вдалині білокрилі вітрильники, замовкла музика весел та співучих вод, і довкола сама лиш твань, липка, сіра, нудотна, — ото і вся дійсність.

Відома річ, у романах люди з розбитим серцем наприкінці помирають, і там воно вельми доречне. Та в дійсності ми не помираємо, хоч би й загинуло все, що було нам утіхою в житті. Людина має повсякденні потреби й турботи: їсть, п'є, одягається, гуляє, ходить у гості, купує, продає, розмовляє, читає, — і оце все ми й називаємо звичайно життям. Воно ж таки лишилось і Огюстенові. Коли б його дружина була щира жінка, вона б ще змогла, як то вміє жіноцтво, зібрати до купи розірвані нитки життя і виплести з них новий яскравий узір. Та Марі Сен-Клер того навіть і не добачила. Як уже мовлено, вона мала тільки зграбну постать, прекрасні очі та сто тисяч доларів посагу. А цього, либонь, було замало, аби розрадити зболену душу.

Коли вона прийшла і побачила, що Огюстен, блідий мов смерть, лежить на канапі, посилаючись на раптовий головний біль, вона порадила йому понюхати нашатирного спирту; та коли його блідота й головний біль не минули і по кількох тижнях, вона невдоволено сказала, що ніколи не сподівалась од містера Сен-Клера такої немічності; а що він, здається, вельми схильний до мігрені, то для неї це правдива біда, бо він не може виїжджати з нею в світ, і, мовляв, буде просто дивно, що вона скрізь їздитиме сама так скоро по весіллі. Десь у душі Огюстен був навіть задоволений, що його дружина така непрониклива. Та от скінчилися веселощі й утіхи медового місяця, і він побачив, що вродлива молода жінка, яку змалечку пестили й ніжили, може бути доволі норовистою господинею в повсякденному житті.

Марі ніколи не відрізнялася щедрoserдою та чутливою вдачею, а коли й мала якісь добрі нахили, то їх давно вже поглинуло безмеж-

не сліпе себелюбство, ще страшніше своєю тихою затятістю. Для неї просто не існувало нічийх запитів або потреб, крім її власних. Від самого дитинства її оточували слуги, що тільки на те й жили, аби вдовольняти її примхи, і їй навіть на думку не спадало, що вони можуть мати якісь свої почуття чи права. Єдина дочка у батька, вона не знала відмови ні в чому, що було в межах людських можливостей. Отож не дивно, що коли вона, блискуча красуня й багата спадкоємиця, почала виїжджати в світ, усі чоловіки — і годні на женихів, і ні — враз опинилися біля її ніг. І тепер вона вважала, що, запосівши її, Огюстен має почуватися найщасливішим зі смертних.

Дуже помиляються ті, що гадають, ніби безсердій жінці байдуже до того, чи люблять її інші. Ніхто в світі не вимагає до себе любові так безжально, як себелюбна жінка, і чим менше вона любить сама, тим ревнивіше й прискіпливіше домагається, щоб їй віддавали всю душу, до останнього дріб'язка. І тільки-но Сен-Клер перестав упадати коло неї так, як перше, коли женихався, він враз побачив, що його повелителька аж ніяк не схильна зректися свого раба. Почалися сльози, образи, дрібні сварки, на нього посипались нарікання, жалі, докори. Добродушний і поблажливий Сен-Клер намагався відбутись дарунками та лестощами, а коли Марі народила гарненьку дочку, він навіть відчув був до неї щось наче ніжність.

Сен-Клерова мати була надзвичайно шляхетна й доброчесна жінка, і він дав дитині її ім'я, сподіваючись, що дівчинка виросте схожа на неї. Це не пройшло повз увагу його ревнивої та підозрілої дружини, і вона невдоволено наглядала, як Сен-Клер цілковито поринув у турботи про дочку: все, що він оддавав дівчинці, вона вважала украденим у себе. Відтоді як вона народила дитину, її здоров'я почало помалу підупадати. Постійна бездіяльність — фізична й духовна, — безнастанна нудьга та невдоволення, у поєднанні зі звичайною за материнства легкою недугою, у кілька років обернули квітучу молоду красуню на пожовклу й зів'ялу хворобливу жінку, що ділила свій час між безліччю всіляких уявних недуг і вважала себе з усіх боків найбездольнішою страдницею в світі.

Не було кінця її скаргам на свої незчисленні болі, та головною її недугою все ж лишалася мігрень, що часом прирікала їй по три дні на тиждень не виходити з кімнати. А що всю госпуду довелося звірити на слуг, то Сен-Клер дуже скоро відчув, що в домівці у нього стало аж ніяк не затишно. Його єдина дочка росла квола й слабенька, і він боявся, що без належного догляду, якого дарма було сподіватися від такої недолугої матері, здоров'ю та життю дівчинки загрожує небезпека. Отож, їдучи до Вермонту, він узяв її з собою, а там умовив свою двоюрідну сестру, міс Офелію Сен-Клер, переїха-

ти до них на південь. І ось вони втрюх повертаються назад пароплавом, на якому ми й познайомили з ними читача.

А поки вдалині постають бані та шпилі Нового Орлеана, ми ще маємо час відрекомендувати читачеві й міс Офелію.

Ті, кому траплялося подорожувати по штатах Нової Англії, напевне пам'ятають тамтешні затінені прохолодою села й великі фермерські будинки з чисто підметеним зеленим подвір'ям під рясними й розлогими кленами. Вони пригадають, який там скрізь мир і спокій, який в усьому сталий і непорушний лад: кожна річ на своєму місці, кругом прибрано, жоден прикілок в огорожі не хитається, жодна соломинка не засмічує зеленого моріжку з розкішним бузком під вікнами. Пригадають і просторі чисті кімнати, де начебто ніколи нічого не діється, де все має раз назавжди визначене місце і де життя плине собі з неквапливою розмірністю, мов старовинні дзигарі в кутку «гуртової світлиці», як її тут називають. Пригадають вони, певне, і статечну книжкову шафу, де за скляними дверцятами, вишикувані рівними рядами, стоять урочисті й поважні книжки.

В тих будинках немає слуг, а проте господиня вже від полудня сидить собі в кухні у сніжно-білому очіпку, з окулярами на носі та шитвом у руках, разом зі своїми дочками, так наче тут ніколи нічого іншого не роблять і не мають робити. Вони вже давно, забули й коли, — певне, десь удосвіта, — «попорали роботу», і решту дня, хоч коли б ви до них завітали, геть усе в них «попоране». На старій підлозі не видно ані плямочки, ані порошинки; до столів, стільців і кухняного начиння нібито ніхто ніколи й не доторкається; а тим часом тут три або й чотири рази на день ціла родина сідає до трапези, тут-таки перуть і прасують білизну й тут же таки мовчки, ніби по-таємно, роблять масло та сир.

На такій-от фермі, в такому достоту будинку і в такій родині міс Офелія тихо прожила собі сорок п'ять років, аж доки брат у перших запросив її поїхати до нього на південь. Вона була найстарша дочка в чималій родині, проте батько й мати досі вважали її за дитину, отож запропонований їй переїзд до Нового Орлеана став неабиякою подією в родинному колі. Старий сивоголовий батько, видобувши з книжкової шафи географічний атлас, подивився, яка там точно широта й довгота, і перечитав Флінтову «Подорож на південь», аби скласти власне уявлення про той край. Добра мати стривожено питалася, «чи правда, що Орлеан страх яке лихе місце», а тоді заявила, що як на неї, то «їхати туди однаково, що на Сандвічеві острови чи ще куди, де живуть самі погани».

Незабаром і в священника, і в лікаря, і в людній крамничці міс Пібоді стало відомо, що Офелія Сен-Клер «нібито міркує собі їхати

в Орлеан до свого брата в перших», і нема нічого дивного, що й усеньке селище залюбки пристало до тих важливих міркувань. А коли громадськість допевнилася, що вона таки надумала їхати, усі її друзі та сусіди два тижні поспіль напередї запрошували її на чай, щоб розпитатися про її заміри й належним чином їх обговорити. Міс Моузлі, прикликана в дім Сен-Клерів на допомогу по краєцтву, ставала в селищі дедалі значнішою особою в міру того, як поповнювався звирений на неї гардероб міс Офелії. Було достеменно відомо, що сквайр¹ Сінклер, як вимовляли там це прізвище, вилічив міс Офелії півсотні доларів і загадав їй справити собі найліпшу одіж, яку вона схоче, і що їй уже прислано з Бостона дві шовкові сукні та капелюшок. Щодо слухності цього надзвичайного видатку громадська думка розділилась: одні вважали, що коли вже на те пішло то раз у житті можна собі таке дозволити; другі вперто твердили, що краще б пожертвувати ці гроші на благодійництво. Одначе обидві сторони погодились на тому, що такої парасолі, як ота, що її міс Офелія одібрала з Нью-Йорка, в їхніх краях ще не бачили і що хоч би яка там вона була, а в неї є одна шовкова сукня, котра любісінько може сама собою стояти на підлозі². Ходили вірогідні чутки й про дивовижний носовичок, оздоблений мережкою, а дехто навіть подейкував, що міс Офелія має носовичка, геть обшитого форбітками та ще й начебто вишиваного по ріжках. Однак ця остання деталь не була підтверджена достатніми доказами, отож вона лишається нез'ясована й на сьогодні.

І ось ви бачите перед собою міс Офелію, високу на зріст, пряму, окостувату, в брунатній з полиском дорожній сукні. Обличчя в неї худорляве, з гострими рисами, уста міцно стулені, як і належить людині, що завжди має свою певну думку про все на світі, а її доскіпливі темні очі пильно позирають навколо, неначе пантрують, чи нема де чогось такого, що потребує її втручання. Руки її різкі, рішучі й енергійні; вона не вельми балакуча, та коли вже щось каже, то каже влучно й доречно. У своїх звичаях вона живий образ порядку, методичності й скрупульозності. Вона точна, мов годинник, і неухильна, мов паротяг, і до всього, що суперечить її засадам, відчуває глибоку неприязнь та зневагу.

Найстрашніша з її погляду людська вада, що її вона мала за причину причин усього лиха, міс Офелія означала як безпорадність, і то було в неї чи не найуживаніше слово. Мовлене з особливим при-

¹ С к в а й р — землевласник, поміщик.

² Ідеться про так званий кринолін — спідницю на обручах, які носило за тих часів вельможне жіноцтво.

тиском, воно виявляло граничний ступінь зневаги і стосувалося всіх випадків життя, коли якийсь починання не мало належного розвитку й логічного завершення. Люди, що нічого не робили, чи не знали напевне, що вони мають робити, чи не вміли рішуче довести до кінця розпочату справу, збуджували в ній безмежне презирство, виказуване здебільшого не словами, а похмурою крижаною мовчанкою, неначе їй було гидко принизитись до того, аби говорити вголос про такі речі.

Розум міс Офелія мала ясний, гострий і діяльний, добре зналася на історії та англійській класичній літературі і в межах свого неширокого виднокругу судила про все вельми мудро. Її релігійні погляди були чітко окреслені, понумеровані й розкладені такими ж акуратними стосиками, як і речі у валізі. Їх завжди було рівно стільки, скільки належало, і ні на одну більше. Те саме можна сказати й про її засади в повсякденному житті, як от, приміром, у хатньому господарстві чи в стосунках з односельцями. Та передусім і над усе важила для неї найглибша підвалина її життя – сумлінність.

Міс Офелія була справжньою рабинєю обов'язку. Досить їй було повірити, що її кличе, як вона звичайно казала, «голос обов'язку», го її не зупинили б ані огонь, ані вода. Вона б залюбки кинулася в колодязь чи в гарматне жерло – аби лиш була певна, що її кличе туди той голос. Її вірець обов'язку був такий високий, бездоганний та всеосяжний і давав так мало попуску людській слабості, що й сама вона, попри всі свої героїчні зусилля, ніяк не могла його посягти, і над нею завжди тяжіло дошкульне відчуття власної недосконалості.

То з якого ж дива міс Офелія згодилась поїхати з Огюстеном Сен-Клером, цим веселим, безтурботним, непрактичним скептиком, що з легковажною і недбалою зухвалістю топтав під ноги всі її дбайливо плекані звичаї та засади?

Скажемо правду – міс Офелія любила його. Коли він був ще малим хлопчиком, вона читала йому вголос, лагодила одіж, причісувала волосся і взагалі опікувалась ним. Десь у її серці був теплий закуток, і Огюстен, як звикле, майже цілком привласнив його собі. Отож йому не довелось надто довго переконувати міс Офелію, що «голос обов'язку» кличе її до Нового Орлеана і що вона повинна їхати з ним, аби піклуватися про Єву і вберегти господу від занепаду та руйнації, що їх можуть спричинити безнастанні недуги його дружини. Думка про будинок, що лишився без догляду, знайшла відгук у її серці; до того ж вона полюбила милу дівчинку, яку навряд чи хто не любив. І хоч вона вважала Огюстена мало не за поганина, проте по-своєму любила його, сміялася з його жартів і ставилась до його вад з такою поблажливістю, що ті, хто її знав, аніяк би цьому

не повірили. Про все інше щодо міс Офелії читач дізнається сам, коли познайомиться з нею особисто.

А тим часом осьде вона сидить у своїй каюті серед розмаю великих та малих саквояжів, скриньок і кошиків, заклопотано спаковуючи, ув'язуючи та замикаючи їх.

— Єво, ти пам'ятаєш, скільки в тебе речей? Звісно, що ні — діти ніколи нічого не пам'ятають. Отже, крапчастий саквояж і голуба коробка з твоїм капелюшком — це два... гумовий кошелик — три... моя швацька скринька — чотири... моя шабатурка — п'ять... коробка з комірцями — шість... і онде ще маленька валізка — сім. А де ти поділа свою парасольку? Дай-но її сюди, я загорну її в папір і прив'яжу до своїх парасоль... Отак...

— Тітонько, навіщо? Ми ж поїдемо просто додому.

— Щоб усе було на місці, дитя моє. Коли хочеш мати речі, треба їх берегти. Слухай, Єво, а ти сховала свого наперстка?

— Ой тітонько, я не пам'ятаю.

— Ну дарма, зараз я подивлюсь у твоїй шкатулі... Ага, осьде він. Наперсток, віск, дві шпульки, ножиці, ніжик, голки... Все тут. Гарзд, поклади на місце. І як це ви їхали удвох з татом? Певне, весь час щось губили.

— Еге ж, тітонько, я губила чимало речей. Та коли ми десь зупинялися, тато купував мені нові.

— Та що ти кажеш, дитя моє! Ну й звичай!

— Дуже зручний, тітонько.

— Яка жажлива безпорадність!

— Що робити з цією валізою, тітонько? — спитала Єва. — Вона така повна, що не зачиняється.

— Повинна зачинитися, — відказала тітка войовничим тоном.

Вона притоптала речі у валізі й зіпнула на віко. Одначе воно й тепер не прилягло як слід.

— Ану залазь і ти, Єво! — рішуче мовила міс Офелія. — Зачинили раз, то зачинимо й тепер. Ця валіза мусить зачинитися — нічого більше їй не зостається.

І валіза, як видно, перестрашена тим категоричним присудом, подалася. Замок заклацнувся, і міс Офелія переможно сховала ключика.

— От ми й готові. А де твій тато? Либонь, уже час виносити речі. Ану, Єво, подивись, чи не видно його де.

— Та онде він у чоловічій каюті, їсть помаранчу.

— Може, він не знає, що ми вже під'їжджаємо. Чи не збігала б ти йому сказати?

— Тато ніколи не квапиться, — мовила Єва. — Та й ми ж іще не підїхали до пристані. Ой, ідїть сюди, тітонько! Погляньте — онде наш будинок, он на тій вулиці!

Тим часом пароплав, тяжко стогнучи, мов яке зморене величезне чудисько, почав прокладати собі дорогу між численними суднами, що стояли біля пристані. Єва радісно показувала на шпилі, бані та вулиці рідного міста.

— Так, так, люба, все дуже гарне, — мовила місіс Офелія. — Та ба! Пароплав уже спинився! Де ж це твій тато?

Навколо зчинилася звичайна шарпанина, яка буває на пароплаві в кінці дороги. Носії металися на всі боки, чоловіки тягли валізи, саквояжі, скриньки; жінки стурбовано шукали дітей, і весь той натовп густою масою сунув до сходнів.

Міс Офелія рішуче сіла на щойно підкорену валізу і, уставивши в суворому військовому порядку все своє рухоме добро, наготувалася хоробро боронити його до останку.

— Понести валізу, хазяєчко?

— Чи не треба допомогти?..

— Дайте, пані, я візьму ваші речі...

— Може, знести це на берег, пані? — сипалось на неї звідусіль.

Та міс Офелія сиділа неприступна й пряма, наче встромлена в дошку циганська голка. Міцно тримаючи свої зв'язані докупи парасолі, вона відповідала так рішуче, що нагонила страх навіть на носіїв. Раз по раз вона стривожено зверталася до Єви:

— Ну що ж це собі думає твій тато? Не міг же він справді впасти у воду! Та, певне, щось таки сталося.

Аж тоді, коли її вже почав брати розпач, з'явився Сен-Клер, як завжди, безтурботний, і, даючи Єві чвертку від своєї помаранчі, сказав:

— Ну що, моя вермонтська сестрице? Сподіваюся, ви готові?

— Я вже з годину як готова і чекаю, — відказала міс Офелія. — Навіть почала була тривожитись за вас.

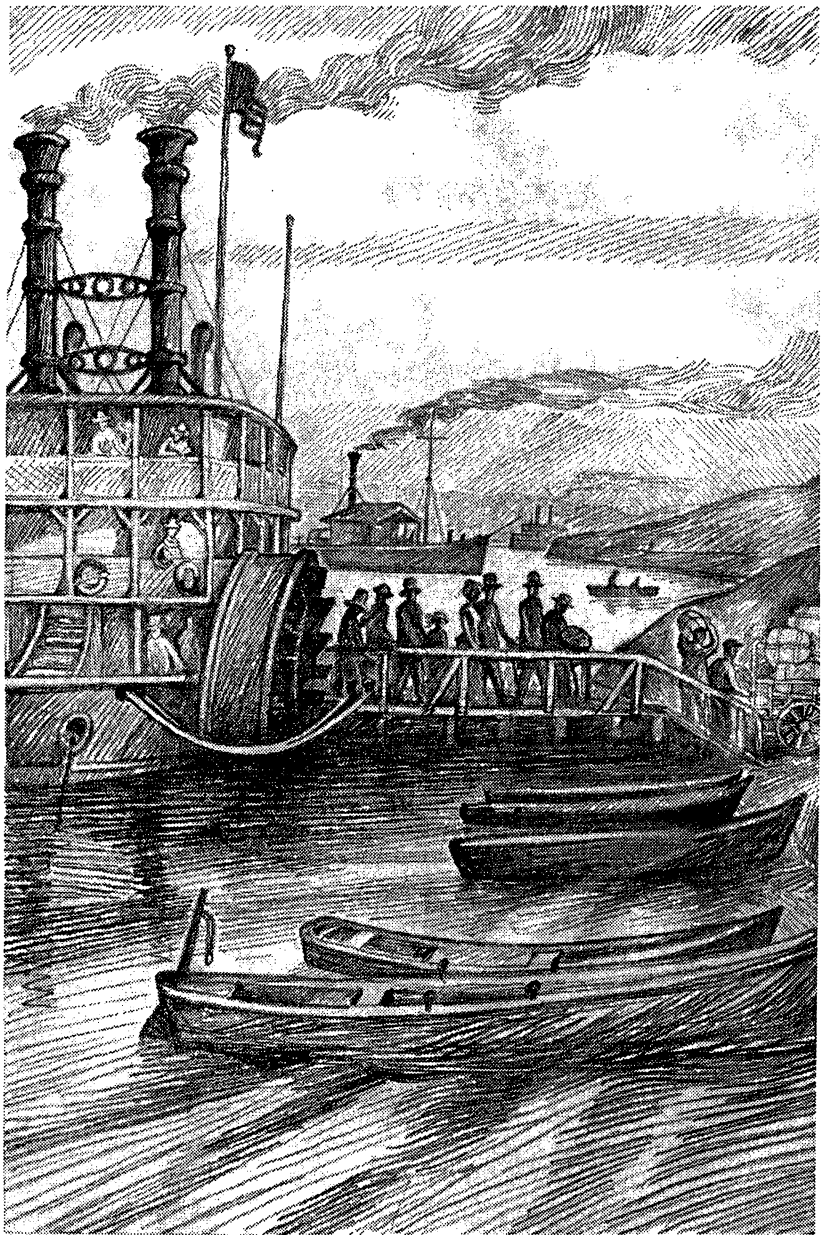
— Оцей молодець нас повезе, — мовив Сен-Клер. — Коляса чекає, товписька вже нема, і тепер можна по-людському, без штовхання зійти на берег. Ну, беріть речі, — обернувся він до візника, що стояв позад нього.

— Я піду подивлюся, як він їх складатиме, — мовила міс Офелія.

— Пхе, сестрице! Нащо це потрібно? — відказав Сен-Клер.

— Ну все одно, я сама понесу оце, оце і це, — сказала вона, одсуваючи набік шабатурки та саквояж.

— Люба моя добродійко, не забувайте, що тут вам не Вермонт. Доведеться вам засвоїти деякі південні звичаї і не тягати на собі

своє добро, бо люди подумують, що ви служниця. Віддайте все цьому чоловікові. Він однесе й поскладає ваші речі так, наче то яечка.

Міс Офелія скрушно дивилась, як забирають її багатство, і заспокоїлася лише в колясі, допевнившись, що все воно ціле.

— А де Том? — спитала Єва.

— Він поїде на передку, ясочко. Я думаю піднести його мамі як покутний дарунок, замість отого п'яниці, що перекинув нашу колясу.

— О, з Тома буде чудовий кучер, я певна, — сказала Єва. — Він ніколи не питиме.

Коляса зупинилася перед старовинним будинком, спорудженим у тому химерному іспансько-французькому стилі, зразки якого трапляються подекуди в Новому Орлеані. Все там було оздоблене на мавританський штиб, з вигадливою і мальовничою пишнотою. Поминувши склеписту браму, коляса заїхала у внутрішній двір, з усіх боків обведений широкими галереями, що їхні мавританські арки, стрункі підпори та візерунчасті орнаменти навювали невиразні, мов сон, спомини про романтичну розкіш часів арабського владарювання в Іспанії.

Посеред двору був водограй; його сріблястий струмінь шугав високо вгору й спадав у мармуровий басейн, обсаджений запашними фіалками. Прозора, як кришталь, вода в басейні аж кишіла міріадами золотих і срібних рибок, що зблискували й мінилися, мов живі діаманти. Круг басейну йшла доріжка, викладена мозаїкою з різноколірних камінців; навколо неї стелився гладенький, наче оксамит, зелений моріжок, а поза ним була широка під'їзна алея. Два великих помаранчевих дерева, всипаних рясним цвітом, давали приємний затінок, а в різьблених мармурових вазах, що широким колом стояли на моріжку, було повно всіляких рідкісних тропічних рослин. Величезні гранатові дерева з глянсуватим листям і вогненно-червоним цвітом, темнолистяний арабський жасмин з квітками наче сріблясті зорі, пишні геранії, трояндові кущі, аж похилені під вагою розкішного цвіту, жовтий ясмин і запашна вербена — все буяло барвами й дихало ароматом. А серед тої нетривкої краси й пишноти то тут, то там позасідали таємничі старі алое, зі своїм чудернацьким м'ясовитим листям, схожі на сивобородих древніх чародіїв.

З-під даху галерей, що оточували двір, звисали зібрані у фестони завіси з яскравої східної тканини — на бажання їх можна було спустити донизу, аби порятуватись од сліпучого сонця. Одне слово, все кругом мало пишний та романтичний вигляд.

Тільки-но коляса в'їхала у двір, як Єва в захваті стрепенулася, наче пташка, сю ж мить ладна випурхнути з клітки.

— Правда ж, він прекрасний, мій любий, милий, рідний дім? — мовила вона до міс Офелії. — Хіба не так?

— Гарно тут, — відказала міс Офелія, висідаючи з коляси. — Тільки якесь воно все наче старомодне.

Том і собі спустився з передка й розглядався довкола з тихим, спокійним захопленням.

Сен-Клер, що мав десь у душі поетичну струнку, мовчки посміхнувся на зауваження міс Офелії і, обернувшись до Тома, чорне обличчя якого аж сяяло з утіхи, спитав:

— Ну, а тобі, мій друже Томе, все воно начебто до душі?

— Так, пане, все тут гаразд, — відказав Том.

Тим часом візник хутко позносив речі й підійшов по заплату, а з усіх галерей уже збігалася челядь — чоловіки, жінки, діти, від малого до старого, з'юрмилися у дворі, аби привітати господаря. Попереду всіх був ошатний молодий мулат, з вигляду — неабияка персона. Вичепурений за останньою модою, він граціозно вимахував напахченою батистовою хусточкою і вельми ревно подавав назад ту юрбу.

— Ану геть! Усі гетьте! Мені соромно за вас! — промовляв він владним тоном. — Чи гоже надокучати хазяїнові о першій же годині його повернення в рідний дім?

Видимо збентежені його вишуканою мовою та значливим виразом, усі позадкували і, збившись до купи, поштиво стали оддалік. Тільки двоє кремезних негрів виступили наперед і взялися переносити речі в дім.

Молодий мулат таки доконав свого, і, коли Сен-Клер, заплативши візникові, обернувся, перед ним не було нікого, окрім самого цього добродія, — виряджений у едwabну камізельку із золотим ланцюжком на грудях та білі штани, він навдивовижу граціозно й шанобливо вклонявся йому.

— А, це ти, Адольфе? — мовив господар і подав йому руку. — Як ся маєш, друже?

Містер Адольф зайшовся вельми проречистою імпровізованою промовою, до якої ретельно готувався протягом двох останніх тижнів.

— Добре, добре, — сказав Сен-Клер, поминаючи його зі своїм звичайним насмішкуватим та недбалим виглядом. — Промовця з тебе знаменитий, Адольфе. Доглянь, щоб як слід поскладали речі і скажи людям, що я за хвилину до них вийду.

З цими словами він повів міс Офелію до великої вітальні, що виходила на веранду.

Тим часом Єва легко, мов пташка, злетіла на ганок і вбігла до невеликого покою, що так само мав двері на веранду.

Ставна темноока жінка з нездоровим, жовтуватим обличчям, що спочивала на канапі, трохи підвелась їй назустріч.

— Мамо! — вигукнула Єва і, радісно кинувшись жінці на шию, почала палко її обнімати.

— Ну годі, годі... Обережно, доню, а то мені голова заболить, — мовила мати, мляво поцілувавши її.

До покою зайшов Сен-Клер. Він стримано обняв дружину, а тоді відрекомендував їй свою сестру в перших. Марі з ледь помітною цікавістю звела очі й млосно привіталася до неї. Тим часом біля дверей уже юрмилася челядь. Попереду, нетерпеливлячись у радісному чеканні, стояла вельми поважна з вигляду літня мулатка.

— Няню! — вигукнула Єва.

Притьмом перебігши кімнату, дівчинка кинулась їй в обійми й заходилася вицілювати її.

Ця жінка не казала, що їй заболить голова, а, навпаки, міцно пригортала дівчинку до себе, сміялась і плакала, не тямлячи себе з радощів. Нарешті Єва випручалась із її обіймів і почала пурхати між слугами, тиснучи всім руки й цілуючи їх. Побачивши таке, міс Офелія, як вона сама призналася згодом, мало не зомліла з жаху.

— Ну й ну! — мовила вона. — То он на що здатні діти на півдні! Мені цього нізащо б не зробити.

— Про що це ви? — спитав Сен-Клер.

— Знаєте, я завжди прагну бути доброю до всіх, не покривджу нікого ані словом, ані ділом, але цілуватися...

— З неграми? — мовив Сен-Клер. — Таке вам не до душі, еге?

— Еге ж. Як вона може?

Сен-Клер засміявся і теж вийшов у передпокій.

— Ану, що це тут за вистава? Гей ви, няню, Джиммі, Полі, Саккі — раді бачити свого хазяїна? — мовив він, потискаючи по черзі їхні руки. — Пильнуйте малечу! — докинув він нараз, спіткнувшись на чорне, як сажа, негренья, що рачкувало по підлозі. — Якщо я на когось наступлю, хай кажуть, не соромляться!

Усі сміялись і зичили панові здоров'я, а Сен-Клер роздавав їм дрібняки, що мав у кишнях.

— Ну, а тепер ідіть собі й шануйтеся, — сказав він, і вся громада, від найчорнішого до найсвітлішого, посунула на веранду.

Єва й собі подалася за ними, прихопивши чималого кошелика, що його цілу дорогу напакувувала яблуками, горіхами, цукерками, стрічками, форбітками та всілякими забавками.

Обернувшись, Сен-Клер побачив Тома, що стояв, збентежено переступаючи з ноги на ногу, тимчасом як Адольф, недбало зіпер-

шись на баляси, з виглядом правдивого великосвітнього модника роздивлявся його крізь лорнетку.

— Ач який жевжик! — мовив господар, вибиваючи йому з рук лорнетку. — Оце так ти шануєш товариша?.. Здається мені, Дольфе, — додав він, торкнувши пальцем вишукану камізельку, в якій красувався Адольф, — здається мені, що це моя камізелька.

— Ой пане, та вона ж геть залита вином! Хіба ж такий джентльмен, як наш хазяїн, схочуть носити брудну камізельку! Отож я й дотямив, що можна взяти її собі. Вона якраз годитиметься для такого бідного мурина, як я.

Адольф похитав головою і граціозним жестом поправив свою напахчену чуприну.

— Он як ти розважив! — безтурботно мовив Сен-Клер. — Ну от що, зараз я покажу Тома його хазяйці, а тоді ти одведеш його в кухню. І затям собі — щоб я більше не бачив отих твоїх штук. Він вартий двох таких жевжиків, як ти.

— Хазяїн завжди жартують, — усміхнувся Адольф. — Я радий, що хазяїн у такому доброму гуморі.

— Ходімо, Томе, — покликав Сен-Клер.

Том зайшов до покою. Він понуро озирав оксамитові килими, великі люстра, картини, статуетки, запони на вікнах — і вся ця небачена розкіш так уразила його, що він аж ступити боявся.

— Ось поглянь, Марі, — мовив Сен-Клер до дружини, — я таки купив тобі кучера, як обіцяв. Він чорний та сумирний, наче катафалк, і, коли схочеш, возитиме тебе тихо, як на похорон. Ну-бо, розімкни очі й подивися на нього. І не кажи тепер, що я не думаю про тебе поза домом.

Марі розплющила очі й, не підводячись, втупила їх на Тома.

— Я певна, що він п'яниця, — обізвалася вона.

— Ні, товар із гарантією, доброчесний і тверезий.

— Що ж, будемо сподіватись, — відказала господиня. — А втім, не дуже віряться.

— Дольфе, — мовив Сен-Клер, — проведи Тома униз. Тільки гляди мені, — додав він, — не забувай, що я тобі казав.

Адольф, легко ступаючи, подався з кімнати, і Том незграбно рушив за ним.

— Справжній бегемот! — зауважила Марі.

— Ну, а тепер, Марі, — мовив Сен-Клер, сідаючи у крісло біля канапи, — будь любонька і скажи щось приємне своєму чоловікові.

— Ти приїхав на два тижні пізніше, ніж належало, — ображено мовила дружина.

— Я ж написав тобі, чому затримуюсь.

– Такий короткий і холодний лист!
– Таж саме відходила пошта, і я не мав часу написати більше!
– Отак у тебе завжди, – мовила дружина, – подорожі довгі, а листи короткі.

– Ось подивися, – сказав Сен-Клер, витягаючи з кишені елегантний оксамитовий футляр і розкриваючи його. – Це тобі подарунок з Нью-Йорка.

То був дагеротип¹, тонкий і виразний, мов гравюра, на якому зображено Єву разом з батьком. Марі невдоволено подивилась на образок.

– Чого це ти сидиш у такій недоладній позі? – мовила вона.

– Ну, щодо пози можна судити по-різному. Але загалом схоже, як ти вважаєш?

– Коли тобі байдуже до моєї думки про одне, то навіщо ж питати про інше, – відказала дружина, зачиняючи футляр.

«От бісова жінка!» – подумки лайнувся Сен-Клер, але вголос промовив:

– Та ну ж бо, Марі, схоже все-таки чи ні? Не будь така дражлива.

– Який ти нечулий до мене, Сен-Клере! – сказала дружина. – Примушуеш мене говорити, на щось дивитися. Ти ж знаєш, я від самого ранку лежу з мігренню, а відколи ви приїхали, в домі такий шарварок, що я взагалі ледве жива.

– Вас часто мучить мігрень, добродійко? – спитала міс Офелія, нараз підводячись у глибокому кріслі, де вона тихо сиділа весь цей час, розглядаючи обставу й подумки складаючи ціну кожній речі.

– Так, просто життя од неї не маю, – озвалася господиня.

– Проти мігрені добре помагає вивар з ялівцевих ягід, – мовила міс Офелія. – Принаймні так каже Огюстіна, жінка нашого дякона Ебрегема Перрі, а вона в нас найперша лікарниця.

– Ось нехай вони тільки досягнуть у нашому садку біля озера, ті ягоди, і я звелю назбирати їх на ліки, – сказав Сен-Клер і смикнув за китицю дзвоника. – А тепер, сестрице, ви, певно, не від того, щоб піти до свого покою і трохи спочити з дороги... Дольфе, – обернувся він, – скажи няні, нехай заїде сюди.

Невдовзі у дверях з'явилася поважна мулатка, до якої так радісно лащилась Єва. На голові в неї був високий червоно-жовтий завій, Євин дарунок, що його сама дівчинка на неї і припасувала.

¹ Дагеротип – фотографія зроблена первісним способом на металевій платівці.

— Няню, — сказав Сен-Клер, — віддаю цю пані під твою опіку. Вона стомилася й хоче відпочити. Одведи її до покою і доглянь, щоб їй було добре.

І міс Офелія пішла слідом за нянею.

Розділ XVI

ТОМОВА ГОСПОДИНЯ І ЇЇ ПОГЛЯДИ

— Ну, Марі, — мовив Сен-Клер, — настає для тебе золота доба. Тепер наша розважна, заповзятлива сестриця з Нової Англії зніме з твоїх плечей тягар турбот, і ти матимеш час подбати про себе й стати молодою та гарною. Церемонію передання ключів пропоную відправити зараз же.

Ці слова були сказані за сніданком через кілька днів по приїзді міс Офелії.

— З превеликою охотою звірю все на неї, — озвалася Марі, з мло-сним виглядом спираючись головою на руку. — Гадаю, вона скоро допевниться, що справжні невірльниці тут ми, господині.

— О, безперечно, вона збагне і це, і ще хтозна-скільки спасених істин, — докинув Сен-Клер.

— Ось кажуть, мовляв, тут держать рабів, — так, наче ми маємо з цього якісь вигоди, — провадила далі Марі. — А коли так міркувати, то я б радніша хоч зараз їх відпустити.

Єванжеліна здивовано втупила на матір свої великі серйозні очі і простодушно запитала:

— То навіщо ж ти їх держиш, мамо?

— І сама не знаю. Хіба що собі на біду. Я все життя з ними мучу-ся. Певне, й здоров'я через них позбулась, аніж через що інше. А наші, як на мене, то найгірші з усіх.

— Ну годі-бо, Марі, ти просто сьогодні не в гуморі, — мовив Сен-Клер. — Ти сама знаєш, що це не так. Ось хоч би няня — це ж най-добріша в світі душа. Як би ти жила без неї?

— Няня серед них найкраща, — відказала Марі. — А проте й вона себелюбна, страх яка себелюбна. Та й усі вони такі, це в них загаль-на вада.

— Себелюбство — то таки страшна вада, — серйозно зауважив Сен-Клер.

— Отож я й кажу про няню, — не вгавала Марі. — Ну хіба не се-белюбно з її боку так міцно спати ночами? Вона ж знає, що коли я тяжко нездужаю, мені мало не щогодини потрібна якась поміч, і все ж її ніколи не добудишся. Ось і сьогодні мені знову геть по-гіршало, бо я цілу ніч тільки те й робила, що будила її.

— Мамо, а хіба вона не сиділа біля тебе оце вже скільки ночей? — спитала Єва.

— А ти звідки знаєш? — різко мовила Марі. — Певно, вона тобі жалілася?

— Вона не жалілася, тільки казала, що тобі було дуже погано ночами — багато ночей поспіль!

— Чому б тобі на одну-дві ночі не взяти замість неї Джейн чи Розу? — спитав Сен-Клер. — А вона нехай би відпочила.

— Як ти можеш таке казати! — розсердилась Марі. — Ні, Сен-Клере, ви й справді нечула людина! Я така знервована, що мене дратує найменший шерех. А від дотику чужих рук я просто збожеволію. Коли б няня вболівала за мене так, як належить, вона прокидалася б швидше, далєбі. Я чула, що деякі люди мають по-справжньому відданих слуг, та мені такого щастя ніколи не випадало, — скрушно зітхнула вона.

Міс Офелія пильно й незворушно дослухалася до розмови. Уста її були міцно стулені, наче вона поклала собі твердо визначити свою думку, перше ніж на щось пристати.

— Няня по-своєму непогана, — сказала Марі. — Вона лагідна й поштива, але в душі себелюбка. Ось, приміром, вона й досі тужить за своїм чоловіком і, певно, ніколи не заспокоїться. Розумієте, коли я вийшла заміж і переїхала сюди, то, звісно, мусила забрати її з собою, а чоловіка її мій батько відпустити не міг, бо він коваль і, отже, в господі без нього не обійтись. Я ще тоді сказала, що їм з нянею краще забути одне одного, бо навряд чи їм колись випаде знову жити разом. Тепер я шкодую, що не доконала свого й не одружила няню з кимось іншим. А все через свою дурну поблажливість — не схотіла, бачте, її неволити. Я тільки сказала їй тоді: нехай, мовляв, не сподівається побачити свого чоловіка більше як раз чи два до кінця життя, бо повітря в батьковому маєтку шкідливе для мого здоров'я і я не зможу туди їздити. Отож я й порадила їй знайти собі іншого чоловіка, та де там — вона мене не послухалась. Няня часом буває страшенно вперта, але ніхто, крім мене, цього не помічає.

— А діти в неї є? — спитала міс Офелія.

— Так, є двоє.

— Либонь, вона й за ними сумує?

— Ну, а хіба могла я привезти їх сюди? Де ж би то терпіти в домі тих малих замазур! Крім того, вони забирали в неї надто багато часу. Одначе я певна, що няня й досі на мене дметься, ще відтоді. Вона не схотіла вийти заміж за когось іншого і хоч добре знає, яка я хвора і як мені потрібна її допомога, проте, коли б її воля, вона завтра ж подалася б назад до свого чоловіка. Я таки певна цього, бо вони геть усі себелюбні, навіть найкращі з них.

— Аж страх бере, як подумаєш, — сухо мовив Сен-Клер.

Міс Офелія допитливо позирнула на нього й примітила, як в очах йому майнула затамована досада і як зневажливо викривились його уста.

— Няня завжди була моя пестуха, — провадила далі Марі. — Не-хай би ваші північні служниці побачили ті сукні, що висять у неї в шафі, — геть усі шовкові, муслінові, ще й одна з найкращого лляно-го батисту. Часом я просиджую по півдня, аби оздобити їй капе-люшка до гостини. Вона од мене жодного лихого слова не чула. Та й шмагали її всього раз чи два у житті. Щоранку вона п'є міцну ка-ву або чай з білим цукром. Це, звісно, нікуди не годиться, але Сен-Клерові, бачте, до вподоби, щоб його челядь розкошувала, отож во-ни й живуть собі, мов пани. Що правда, то правда — наші слуги аж надто розбещені. І як на мене, то ми самі чимало винні, що вони такі себелюбні й поведуться, як вередливі діти. Та я вже стільки го-ворила про це Сен-Клерові, що аж стомилася.

— Я теж, — озвався Сен-Клер, беручись до ранкової газети.

Єва, чарівна маленька Єва слухала матір з отим властивим їй незбагненним виразом глибокої задуми. Тоді тихенько зайшла за материн стілець і обняла її руками за шию.

— Чого тобі, Єво? — спитала Марі.

— Мамо, можна мені доглянути тебе хоч одну ніч? Одну-однень-ку. Я знаю що не дратуватиму тебе, і я не засну. Я часто не сплю вночі і все думаю

— Не кажи дурниць, доню! — мовила Марі. — Ти така чудна ди-тина!

— Ну можна, мамо?.. Бо, по-моєму, няня нездужає, — боязко до-дала вона. — Вона казала мені, що їй весь час болить голова.

— Атож, оце ще одна з її химер! Няня така сама, як і всі вони, — зчиняє галас, ледве їй заболить голова чи там палець абощо. Ніко-ли не можна їм потурати, далєбі! Це мій твердий принцип, — сказа-ла Марі, обертаючись до міс Офелії, — і ви самі допевнитесь, який він слушний. Дайте їм волю бідкатись і жалітися, ледве їм щось за-болить, то вони вам натуркають повні вуха. От я сама ніколи не жаліюсь, і ніхто не знає, як мені тяжко. Я вважаю за свій обов'язок терпіти все мовчки і таки мовчу.

На це останнє освідчення в круглих очах міс Офелії відбився та-кий неприхований подив, що Сен-Клер не витримав і голосно засміявся.

— Сен-Клер завжди сміється, коли я хоч словом обмовлюся про своє нездоров'я, — сказала Марі тоном страдниці. — От тільки щоб не довелось йому потім гірко каятись! — І вона притулила до очей хусточку.

Запала ніякова мовчанка. Нарешті Сен-Клер позирнув на годинник і сказав, що має піти в одній справі. Єва подалась слідом за ним, і міс Офелія та Марі лишилися за столом самі.

— Ось бачите, який він! — мовила Марі, рвучким порухом забравши від очей хусточку, тільки-но лиходій, якого вона мала вразити, зник з очей. — Він ніколи не розумів і не розуміє, як тяжко я страждаю ось уже скільки років. Воно б не дивно, якби я жалілася чи взагалі надокучала комусь своїми недугами. Чоловікам, відомо, обридає, коли дружина завжди бідкається. Але ж я терплю мовчки, отож Сен-Клер і гадає собі, що я все можу знести.

Міс Офелія не знала, що вона має на це відповісти.

Поки вона думала, що сказати, Марі помалу втерла сльози, стріпнулася, мов горлиця після дощу, й завела балачку про всілякі господарські справи, що їх мала перебрати на себе міс Офелія: про посуд, одяг, білизну, харчі та про безліч інших речей. Міс Офелія дістала стільки осторог, порад і настанов, що людині менш пунктуальній та діловій аж голова пішла б обертом.

— Ну от, — мовила Марі, — тепер я вам начебто про все розказала, і, коли мене знову звалить хвороба, ви зможете впоратись з усім самі. Оце ще тільки Єва... За нею потрібне пильне око.

— Вона, здається, хороша дівчинка, дуже хороша, — озвалась міс Офелія. — Милішої дитини я не бачила.

— Єва — дивна дитина, — сказала Марі, — вельми дивна. У неї стільки химер. Вона зовсім не схожа на мене, анітрохи... — І Марі скрушно зітхнула, наче то була страх яка сумна істина.

«От і добре», — подумала міс Офелія, але обачно визнала за краще не висловити цього вголос.

— Єва завжди хилилася до прислуги. Як на мене, то деяким дітям воно й не вадить. От і сама я в дитинстві залюбки водила товариство з негрентами, що були в батьковому домі, і це ніколи не йшло мені на шкоду. Але Єва до кожного негра ставиться як до рівні. Ця дитина мене просто дивує. І я ніяк не можу її відучити. А Сен-Клер тільки потурає їй у цьому. Мушу вам сказати, Сен-Клер надто поблажливий до всіх у господі, окрім власної дружини.

Міс Офелія знову промовчала.

— Слуг треба держати в покорі, — не вгавала Марі, — інакше з ними не можна. Я засвоїла це правило ще змалку. А Єва своєю поведінкою розбещує мені всю челядь. Не уявляю собі навіть, як вона житиме, коли сама стане господинею в домі. Я вважаю, що до слуг треба бути по-доброму, і завжди так і чиню, але вони мусять знати своє місце. А от Єва цього ніяк не дотямить, хоч би скільки їй казати, що слуги нижчі від нас. Ви ж допіру самі чули, як вона просила-

ся доглядати мене вночі, аби няня могла собі спати! Отак би вона й чинила, коли б полишити її на саму себе.

— Але ж, я сподіваюсь, ви все-таки маєте своїх слуг за людей і розумієте, що їм потрібен відпочинок, коли вони стомлюються? — несподівано різко запитала міс Офелія.

— Ну звісно, аякже! Я завжди пильно дбаю про те, щоб вони мали все належне, але це зовсім не означає, що треба давати комусь особливі привілеї. Нехай собі няня висипляється в інший час, ніхто їй і слова не скаже. Такого сонливого створіння, як вона, я ще ніколи не бачила. Вона ладна заснути і над шитвом, і сидячи, і стоячи, і де ви тільки хочете. Тож нема чого боятися, що няня недоспить. Але поводитись із слугами так, наче з якими ніжними квітами чи порцеляною, просто смішно, — сказала Мері, поринаючи в пухкі подушки м'якого крісла й присуваючи до себе вишуканий гранчастий слоїк з нюхальною сіллю.

— Ви ж бачите, — провадила вона далі млосним голосом, слабким, мов передсмертне зітхання яасминової квітки, — ви ж бачите, сестро Офеліє, я не люблю багато говорити про себе. Не маю такого звичаю і взагалі вважаю за негоже. Та, правду сказати, й несила мені. Але є речі, щодо яких ми з Сен-Клером не дійдемо згоди. Сен-Клер ніколи не розумів і не цінував мене. Мабуть, саме в цьому й причина всіх моїх недуг. Я хочу вірити, що він зичить мені добра, але всі чоловіки од природи себелюбні й нечулі до жінок. Таке принаймні моє переконання.

Міс Офелія з притаманною їй новоанглійською обачністю завжди боялася бути втягнута в чужі сімейні незгоди, а тут вона відчула, що йдеться саме до цього. Отож, прибравши похмурого й безстороннього вигляду, вона видобула з кишені довжелезну панчошу і ревно заходилась її доплітати. Уста її були міцно стулені, і цей вираз не згірш од слів говорив: «Не сподівайтесь зрушити мене на розмову. Мені байдуже до ваших справ». Шукати в неї співчуття було однаково, що в кам'яного лева. Одначе Марі на те не зважала. Досить і того, що її слухали, а говорити вона вважала за свій обов'язок. Отож, підкріпившись новим понюхом із гранчастого слоїка, вона провадила далі:

— Бачите, коли ми з Сен-Клером одружилися, я привезла на посаг власну маєтність та прислугу і маю законне право порядкувати ними на свій розсуд. Сен-Клер має свій ставок, своїх слуг, і як на мене, то нехай собі робить з ними, що хоче. Але ж він завжди в усе втручається. Погляди у нього просто нісенітні, а надто щодо челяді. Він поводитьсь зі слугами так, наче становить їх вище за мене, а то й за себе. Вони йому мало не на голову сідають, а він і пальцем не

кивне. Ви вірите, де в чому Сен-Клер страшна людина, він мене просто жахає, хоч який він на взір і добродушний. Ось, приміром, він рішуче заборонив карати будь-кого в домі побоєм — це дозволено тільки йому самому й мені. І такий він тут непохитний, що я боюся й слово проти сказати. То можете собі уявити, до яких наслідків призводить ця заборона. Адже ж сам Сен-Клер нізачо нікого не вдарить, хоч би його й топтали під ноги, а я... ви розумієте, як жорстоко вимагати од мене таких зусиль. А слуги, вони ж, знаєте, однаково що великі діти.

— Не знаю цього і дуже рада, що не знаю! — відрубала міс Офелія.

— Дарма, ось поживете в наших краях, то навчитеся дечого на власному досвіді. Ви й гадки не маєте, які вони надокучливі, дурні, безтямні, вередливі й невдячні створіння!

Щоразу, як Марі зачіпала цю тему, їй, мов яким чудом, миттю прибувало снаги. Ось і тепер вона широко розплющила очі й, здавалося, забула про свою млюсть.

— Ви й уявити собі не можете, які муки доводиться терпіти од них хазайці, і то щодня, щогодини, з будь-якого приводу. А скаржитися Сен-Клерові — марна річ. Він тільки й знає, що плескати свої нісенітниці. Каже, нібито ми самі зробили їх такими, які вони є, отож мусимо з ними миритися. А коли мовляв, їхні вади йдуть од нас, то надто жорстоко ще й карати їх за це. І ще каже, що, будши ними, й ми чинили б не краще. Ви тільки подумайте — неначе можна прирівнювати їх до нас!

— А ви вважаєте, що вони не такі самі люди? — сухо запитала міс Офелія.

— Ну звісно, що ні! Таке скажете! Вони — нижча раса.

— То що ж, по-вашому, вони й душі не мають? — вже з обуренням спитала міс Офелія.

— Ні, чому ж, — позіхнувши, мовила Марі, — цього ніхто не каже. Але хоч чимось рівняти їх до нас просто безглуздо! А Сен-Клер добалакався до того, що розлучити нашу няню з чоловіком — це нібито однаково як розлучити мене з ним. Та яке ж тут може бути порівняння! Де б їй перечувати так, як я! Ні, це зовсім інші речі, далєбі. І все ж Сен-Клер удає, ніби він цього не розуміє. Смішно навіть подумати, що няня здатна любити своїх замурианих писклят так, як я люблю Єву. А проте одного разу Сен-Клер серйозно намагався мене переконати, що я повинна відіслати няню назад і взяти собі замість неї когось іншого. І то з моїм нездоров'ям та моїми стражданнями! Такого вже й мені було не стерпіти. Я не часто виказую свої почуття і взагалі поклала собі зносити все мовчки — така-бо вже гірка доля заміжньої жінки, і я скорилася їй. Одначе того

разу терпець мені урвався, і відтоді Сен-Клер більше про це не заговорював. Але з його вигляду й поведінки я бачу, що він затаївся на своєму, і це боляче крає мені серце!

З виразу обличчя міс Офелії було видно, що вона ледве стримується, аби не наговорити зайвого. Зате дротки в її руках дріботіли так проречисто, що Марі напевне багато чого збагнула б, якби могла розуміти їхню мову.

— Отже, тепер ви бачите, — провадила далі Марі, — що за господу ви взяли на себе. Господу, в якій нема порядку, де слуги самі собі пани й роблять усе, що їм заманеться. Либонь, тільки я, хоч яка й недужа, ще підтримую тут сякий-такий лад. Гарапник у мене завжди напохваті, і часом я таки пускаю його в діло, але це мене просто знесилює. Якби ж то Сен-Клер чинив так, як усі люди!..

— А як чинять усі?

— Ну, посилають їх до буцегарні чи ще куди, аби їх там шмагали. Іншої ради з ними нема. Коли б мені хоч трохи здоров'я, я порядкувала б куди рішучіше від Сен-Клера.

— А як же він порядкує? — спитала міс Офелія. — Ви кажете, він ніколи не б'є прислугу.

— Та знаєте, чоловікам воно легше — їх якось краще слухаються. До того ж у Сен-Клера такі очі... от ви колись загляньте в них. Коли він сердиться, в них наче блискавки мелькають. Я тоді й сама його боюся, і слуги теж знають, що під таку хвилю жарти з ним погані. Хоч би як я на них гримала й сварилася — все дарма, а Сен-Клер лиш бровою поведе — і край. Ні, за нього турбуватись нема чого, от тільки до мене він зовсім збайдужнів. Та коли ви самі візьметесь порядкувати, то скоро допевнитесь, що без суворості з ними не обійтись. Вони такі зіпсуті, брехливі, ледачі...

— Знов та сама пісня! — мовив Сен-Клер, заходячи до кімнати. — Ну й відплатиться ж цим запеклим грішникам на тому світі, а надто за лінощі! Бачите, сестрице, — додав він, простягаючись у кріслі навпроти дружини, — їхні лінощі тим непростиміші, що вони мають перед очима такі взірці працьовитості, як я і Марі.

— Годі-бо, Сен-Клере, це ж просто гидко! — озвалася Марі.

— Он як? А я гадав, Марі, що мої слова тобі сподобаються. Я ж бо, як завжди, підтримую тебе.

— Ти чудово знаєш, що мав на думці зовсім не те, — відказала Марі.

— Ну, тоді я, мабуть, помилився. Дякую, любя, що ти мене поправила.

— Ти тільки про те й думаєш, як би мені дошкулити, — мовила Марі.

— Облиш, Марі. Сьогодні така спекота, а я оце допіру мав довгу суперечку з Дольфом і страх як стомився. Тож не гнівайся, будь ласка, і подаруй мені свою ясну усмішку.

— А що там таке з Дольфом? — запитала Марі. — Цей бельбас став такий нахабний, що мені вже просто несила терпіти. Якби мені хоч на час цілковито взяти його під свою руку! Я б швидко привела його до тями.

— Твої слова, люба, як завжди, слухні й розумні, — сказав Сен-Клер. — А з Дольфом річ ось у чім: він так довго наслідував мої манери й чесноти, що зрештою перестав помічати різницю між собою і своїм хазяїном. Отож мені й довелося нагадати йому про цю різницю.

— Яким чином? — спитала Марі.

— По-перше, я змушений був розтлумачити йому, що волю зберегти хоч деяку свою одержу до власного вжитку. Далі я трохи обмежив його надмірні витрати одеколону, а до всього того був такий жорстокий, що дозволив йому користуватися лиш десятком моїх батистових хусточок. Цей останній захід особливо обурило Дольфа, і мені довелося зробити йому лагідну батьківську вимову.

— О Сен-Клере! Коли вже ти навчишся поводитись із прислугою? Твоя поблажливість просто огидна! — мовила Марі.

— А яка, зрештою, шкода з того, що цей бідолаха хоче бути схожий на свого хазяїна? Коли вже я виховав його так, що для нього нема нічого милішого, ніж одеколон та батистові хусточки, то нехай собі тішиться.

— А чому ви не виховали його краще? — різко й вимогливо запитала міс Офелія.

— Забагато клопоту. Ліньки, сестрице, ліньки — ось що занапащає людські душі. Коли б не ліньки, я й сам був би правдивий янгол.

І, сівши до піаніно, Сен-Клер загравав якусь веселеньку мелодію.

Що ж до Тома, то йому тепер, як кажуть, нарікати на життя не доводилось. Маленька Єва, щиро прихилившись до нього душею — тут була й неусвідомлена вдячність, і добра ласка її шляхетної натури, — попросила батька приставити Тома до неї за доглядача у всіх її прогулянках та виїздах верхи. І Том дістав загад полишати всі інші справи й супроводити панночку Єву щоразу, як він буде їй потрібен. Певне, читач і сам розуміє, що цей загад аж ніяк не був йому неприємний. Тепер він завжди ходив добре вдягнений, бо Сен-Клер пильно дбав про зовнішній вигляд прислуги. Робота в стайні тільки називалася роботою, бо насправді Том мав лише назирати за своїм помічником і давати йому настанови. Марі Сен-Клер рішуче зажадала, щоб од нього не тхнуло кіньми, коли він підходить до неї, і щоб його взагалі не приставляли до брудної роботи, бо, мовляв, її

нерви не витримують неприємних запахів і найменшої такої прояви буде досить, аби навіки покласти край її земним стражданням. Отож Том і красувався в ретельно вичищеному сукняному костюмі, незаймано-білому комірці та рукавичках, гладенькому касторовому капелюсі й лискучих чоботах. Усе це надавало його добродушному чорному обличчю вельми поважного вигляду.

До того ж він жив тепер у прегарній місцині, а люди його раси до цього далеко не байдужі. І він собі тихо милувався пташками, квітами, водограями, світлом і красою двору, шовковими завісами, картинами, люстрами, статуетками, позолотою в просторих покоях, і дім той видавався йому правдивим Аладдіновим палацом¹...

Одного недільного ранку Марі Сен-Клер, пишно убрана, стояла на веранді, застібаючи на своїй тендітній руці діамантову браслетку. Отак, в усій красі – в діамантах, шовках і мереживах – вона виправлялася до модної в місті церкви, щоб показати своє благочестя. Марі віддавна взяла собі за звичай бути по неділях вельми побожною. Вона стояла на веранді, така струнка, така елегантна й граціозна, і мереживний шарф повивав її легким серпанком. Чарівна на взір, вона і в душі почувалася доброю та милою. Міс Офелія, що стояла поруч, являла собою її цілковиту супротивність. І не тому, що не мала такої пишної шовкової сукні й такої гарної хусточки. Пряма, окостувата й негнучка, вона, на відміну од своєї граціозної родички, немовби уособлювала зовсім іншу людську натуру.

– А де Єва? – запитала Марі.

– Вона спинилася на сходах сказати щось няні.

Про що ж балакають на сходах Єва і няня? Послухай сам, читачу, бо Марі їх не чує.

– Люба няню, я знаю, що тобі дуже болить голова.

– Щоб ви були здорові, панночко Єво! А голова мені останнім часом завше болить. То нема чого вам за те турбуватись.

– Я рада, що ти теж ідеш прогулятися. Знаєш що, няню, – і дівчинка обняла її за шию, – візьми-но мій слоїк з нюхальною сіллю.

– Та що ви! Це ж така красна золота штучка, ще й з діамантами! Ні, панночко, не можна, ніяк не можна.

– Чому не можна? Тобі він потрібен, а мені ні. Коли мамі болить голова, вона завжди нюхає сіль, і їй стає легше. Ні, ти повинна його взяти, зроби мені приємність.

– І що вона каже, рибонька моя! – мовила няня.

¹ Аладдін – герой однієї з арабських казок «1001 ночі», що з допомогою чарівної лампи здобув величезне багатство.

Єва швидко засунула слоїка їй у пазуху, поцілувала її і побігла наниз до матері.

— Чого ти там zostалася?

— Я спинилась тільки на хвилинку віддати няні свій слоїк з нюхальною сіллю.

— Єво! — мовила Марі, гнівно тупнувши ногою. — Віддати няні свій золотий слоїк! Коли вже я навчу тебе гідно поводитись? Ану зараз же йди мені й забери його назад!

Похнюпивши голову, дівчинка знехотя повернулась іти.

— Слухай, Марі, дала б ти дитині спокій, — сказав Сен-Клер. — Нехай собі робить що хоче.

— Сен-Клере, як же вона житиме на світі? — вигукнула Марі.

— Яюсь проживе, — відказав Сен-Клер. — Гадаю, краще, ніж ми з тобою.

— Тату, не треба, — мовила Єва, легенько торкаючись його ліктя. — Мамі це неприємно.

— А ви, брате, їдете з нами до церкви? — зненацька спитала міс Офелія, обертаючись до Сен-Клера.

— Ні, дякую.

— Я так хочу, щоб Сен-Клер показувався в церкві, — обізвалась Марі, — але в ньому нема ані крихти благочестя. Це просто неподобно...

Дорогою Марі повчала дочку:

— Ти повинна зрозуміти, Єванжеліно, що бути доброю до слуг можна й треба. Але ніяк не годиться ставитись до них так, мов до родичів або людей одного з нами стану. От якби няня захворіла, хіба ти поклала б її на своє ліжко?

— Ну звісно, мамо, що поклала б, — відказала Єва. — Адже так мені було б зручніше її доглядати, та й, знаєш, моє ліжко краще, ніж її.

Од цієї відповіді, що виказувала цілковитий брак моральних підвалин, Марі пойняв правдивий розпач.

— Що мені зробити, аби ця дитина зрозуміла мене? — вигукнула вона.

— Нічого, — промовисто відказала міс Офелія.

Якийсь час Єва сиділа принишкла й засмучена. Та, на щастя, діти не довго улягають прикрому враженню, і незабаром вона вже весело сміялася, видивляючись у віконце карети, що гуркотіла дорогою.

ЯК БОРОНИТЬСЯ ВІЛЬНА ЛЮДИНА

Заходив вечір, і в знайомому нам будинку квакерів почалося тихе зворушення. Рейчел Голлідей нечутно снувалася по хаті, вибираючи зі свого запасу всілякі надібки для наших втікачів, що того вечора мали вирушити в дальшу дорогу. Надвечірні тіні простяглися на схід; червоне сонячне кружало в задумі стояло над обрієм, і його скісне проміння осявало затишним золотавим світлом невеличку кімнату, де сиділи Джордж і його дружина. Джордж тримав на колінах хлопчика, а в руці його лежала Елізіна рука. Обоє були поважні й замислені, і на щоках у них видніли сліди недавніх сліз.

— Твоя правда, Елізо, — мовив Джордж. — Я знаю, все, що ти кажеш, справедливе. В тебе добре серце, куди добріше, ніж у мене, і я постараюся стати таким, як ти хочеш. Обіцяю тобі чинити так, якличить вільній людині. Та я й раніш не мав лихих замірів і стримував себе, щоб не робити зла, навіть тоді, коли все було проти мене. А тепер я забуду минуле, скину з душі тягар образ і житиму по-доброму.

— А коли ми дістанемось Канади, — докинула Еліза, — я буду тобі за помічницю. Я добре знаюся на кравецтві, вмію прати й прасувати тонку білизну. Отож удвох якимось заробимо собі на прожиток.

— Так, Елізо. Аби лиш нам не розлучатися більше, і щоб наш хлопчик був з нами. О Елізо, коли б ці люди тільки знали, яке то щастя відчувати, що твої дружина й син належать тобі! Я завжди дивувався, коли бачив людей, що могли називати своїми дружин та дітей і все ж прагнули ще чогось у житті. А от я почувуюсь багатим і сильним, хоч ми й не маємо нічого, окрім наших рук. Та не треба мені кращої долі. І нехай я до двадцяти п'яти років тяжко працював, а тепер не маю ні centa грошей, ані покрівлі над головою, ані клаптика землі, яку міг би назвати своєю, — я буду вдоволений, буду вдячний, аби лиш мені дали спокій. Я працюватиму й надсилатиму гроші твоїм господарям за тебе й за нашого хлопчика. А своєму колишньому панові я нічого не винен. Він і так заробив на мені вп'ятеро більше, ніж витратив за всі ці роки.

— Але ж небезпека для нас ще не минула, — мовила Еліза. — Ми з тобою ще не в Канаді.

— Воно так, — відказав Джордж, — але я начебто вже дихаю вільним повітрям, і це додає мені сили.

Цю мить у суміжній кімнаті почувалися заклопотані голоси, і незабаром хтось постукав у двері. Еліза підвелась і відчинила.

То був Саймон Голлідей, а з ним ще один квакер: Саймон сказав, що його звать Файнес Флетчер. Він був високий на зріст, рудо-

головий, з гострими й хитруватими очима. На відміну од статечно-го й неговіркового Саймона Голлідея, він мав вигляд заповзятливої, промітної людини, що добре знає, чого вона хоче, й пишається своєю обачністю і кмітливістю. Усі ті прикмети не вельми пасували до його квакерського капелюха та статечної мови.

— Наш друг Файнес вивідав важливі речі. Вони стосуються тебе й твоїх супутників, Джордже, — сказав Саймон. — Тож не завадить і тобі послухати.

— Дещо таки вивідав, — обізвався Файнес. — Як я завше кажу, подекуди буває корисно одним вухом спати, а другим наслухати, от на те й вийшло. Вчора проти ночі спинився я в одному невеличкому заїзді на бічній дорозі. Ти його знаєш, Саймоне, торік ми там продали яблука гладкій жінці з великими сережками. Цілий день їздивши, я добряче натовмився і по вечері простягся собі в куточку на клунках, доки мені постелять постіль. Укрився буйволячою попоною та незчувсь, як заснув.

— Наслухаючи одним вухом, га, Файнесе? — стиха запитав Саймон.

— Ні. Десь годину чи дві я спав на обидва, бо таки дуже заморився. Та потім трохи прочумався, аж бачу — сидять коло столу якісь люди, п'ють і щось там балакають. То я собі й подумав: ану послухаю тихенько, про що їм ідеться, бо дочув уже, ніби й квакерів хтось там згадав. А один саме каже: «Еге ж, вони напевне в квакерському селищі». Тут я вже нашорошив обидва вуха і скоро дотямив, що вони балакають про вас. Отож лежав собі нишком та слухав, як вони викладають свої заміри. Цього молодця, казали вони, відпровадять назад у Кентуккі, до його хазяїна, і той його так покарає, що всім неграм буде наука, як воно тікати від панів. Його дружину двоє з них хочуть повезти до Нового Орлеана й там продати собі на проживу. Вони сподіваються взяти за неї тисячу шістсот або й тисячу вісімсот доларів. Хлопчика вони, мовляв, оддадуть торговцеві, що купив його, а тих двох, Джима і його матір, повернуть хазяїнові в Кентуккі. Вони казали, десь тут недалеко в містечку є два поліцаї, що поїдуть з ними на лови, а тоді жінку одведуть до судді і один з їхнього гурту — малий такий, улесливий — присягнеться, що вона належить йому. Отож вони заберуть її і повезуть на пониззя. Вони знають, якою дорогою ми маємо їхати, і пустяться за нами навздогін, чоловік шестеро чи восьмеро. То що ж нам тепер діяти?

Ті, хто слухав цю розповідь, стояли в різних позах, і то була картина, гідна пензля митця. Рейчел Голлідей, що перед тим місила тісто, так і застигла стривожена, піднявши над столом убрані в борошно руки. Саймон мав похмурий і замислений вигляд. Еліза об-

няла чоловіка за шию і дивилась йому в обличчя. Джордж стояв, стиснувши кулаки, очі йому палали, і вираз у нього був такий, який був би в кожного чоловіка, чию дружину мали виставити на продаж, а дитину віддати работорговцеві.

— Що будемо робити, Джордже? — кволим голосом спитала Еліза.

— Я знаю, що я робитиму! — відказав Джордж і, перейшовши до маленького покою, взявся оглядати свої пістолі.

— Так-так, — мовив Файнес, киваючи головою до Саймона. — Бачиш, Саймоне, до чого воно йдеться?

— Та бачу, — зітхнув Саймон. — Краще б минулося без цього.

— Я не хочу нікого втручати в свої справи, — сказав Джордж. — Тільки позичте мені візка й покажіть дорогу, і я сам доїду до тої осади. Джим дужий, як велет, і безстрашний, як сама смерть, та й я не боязкий.

— Все воно так, друже, — озвався Файнес, — але тобі знадобиться проводир. Бийся собі на здоров'я скільки хочеш, одначе дороги ти не знаєш, а от я таки знаю.

— Але я не хочу вас у це втручати, — сказав Джордж.

— Втручати? — перепитав Файнес з лукавим усміхом. — От коли ти втрутиш мене, тоді й поговоримо.

— Файнес меткий і тямущий чоловік, — мовив Саймон. — То краще тобі звіритись на нього, Джордже. І ще одне, — додав він, лагідно поклавши руку Джорджеві на плече, і показав на пістолі. — Не квапся братись до зброї. Молода кров гаряча...

— Я ні на кого не нападуть перший, — відказав Джордж. — Мені від цієї країни нічого не треба, хай тільки мене не чіпають, і я спокійно піду геть. Але... — Він на хвилю замовк і спохмурнів на виду. — Колись у тому ж таки Новому Орлеані продали мою сестру. То невже тепер мені стояти й дивитись, як вони заберуть на продаж і мою дружину? Адже я маю дужі руки, щоб її оборонити. Ні, за свою дружину й хлопчика я битимусь до останку! Чи можете ви мене за це осудити?

— Ніхто не може тебе осудити, Джордже. Іншої ради в тебе нема, — відповів Саймон.

— А хіба ви, добродію, на моєму місці не вчинили б так само?

— Хай вбереже мене доля від такої спокуси, — мовив Саймон. — Людина — слабке створіння.

— Ну, а мені, либонь, на таке діло сили не забракне, — обізвався Файнес, виставивши наперед свої ручиська, схожі на вітрякові крила. — І навряд чи я встою проти спокуси взяти за комір якогось молодця, коли тобі, Джордже, треба буде з ним поквитатися.

— Воно таки видко, що ти не зроду наш, — усміхнувся Саймон. — У тобі ще й досі пробивається колишня натура.

Треба сказати, що раніше Файнес був мужнім лісовиком, удатним мисливцем, що клав оленя за одним пострілом. Та, посватавшись до одної гарненької квакерки, що полонила його своїми чарами, він прилучився до тамтешньої громади. І хоч він став тепер добродішним, тверезим та діяльним обивателем і годі було закинути йому щось неподобне, проте деякі надто ревні одновірці вважали, що йому ще бракує правдивої сумирності.

— Наш друг Файнес завше воліє чинити по-своєму, — з усміхом мовила Рейчел Голлідей, — однак всі ми знаємо, що серце в нього добре й справедливе.

— То що, — сказав Джордж, — чи не краще нам вирушити зараз же?

— Я встав о четвертій, поганяв чимдуж і випередив їх на дві чи три години, якщо вони виїхали, коли намірялися. Та й однак завидно вирушати небезпечно. В сусідніх селищах є лихі люди, і коли вони побачать нашу будку, то можуть причепитись і затримати нас. Краще перегадимо тут. А от десь години за дві, гадаю, можна ризикнути. Я зайду до Майкла Кросса і скажу, щоб він виїхав верхи слідом за нами й пильнував дорогу, а як забачить погоню, щоб остеріг нас. Кобилка в Майкла така, що обскакає хоч яких коней, і він притьмом дасть нам знати про небезпеку. А зараз я піду попередити Джима та його матір, щоб були напоготові, й догляну за кіньми. Ми маємо чималу вільготу, і все виходить на те, що такі здолаємо добути другу осадю раніше, ніж вони нас доженуть. Отож нічого не бійся, Джордже, такі притичини мені не первинка, — докінчив Файнес уже на порозі, і двері за ним зачинились.

— Файнес — стріляний горобець, — сказав Саймон. — Він залагодить усе якнайкраще.

— Одне не дає мені спокою, — озвався Джордж. — Щоб ви не мали через мене біди.

— Зроби ласку, Джордже, не згадуй більше про це. Ми чинимо так, як велить нам сумління, і інакше не можемо. А тепер, мати, — обернувся він до Рейчел, — поквался з вечерєю для наших друзів, бо не можна ж відпровадити їх надголодь.

Поки Рейчел та її діти клопоталися в кухні — пекли кукурудзяні коржі, смажили шинку та курчат і квапливо готували все інше до вечері, — Джордж з Елізою сиділи обнявшись у своїй кімнатці й розмовляли так, як і належало подружжю, що його за кілька годин могли розлучити навіки.

— Елізо, — сказав Джордж, — люди, що мають силу друзів, власні домівки, землю та гроші, не здатні любити так, як любимо один од-

ного ми, бідні й безпритульні. Поки я не знав тебе, Елізо, жодна жива душа не любила мене, окрім моїх нещасних матері та сестри. Я бачив безталанну Емілі того ранку, коли торговець повіз її назавжди. Вона прийшла в закуток, де я спав, і сказала: «Бідолаха Джордж, ти втрачаєш останнього друга. Що з тобою буде, сердешний мій братику?» А я встав, обхопив її руками за шию і гірко заплакав, і вона теж заплакала. То були останні лагідні слова, що я почув перед довгими десятима роками, і моє серце геть висхло й стало безживне, мов попіл. Та ось я зустрів тебе, і твоє кохання... далекі, воно наче знову повернуло мене до життя! Відтоді я став зовсім іншою людиною. І тепер, Елізо, нехай я проллю свою кров, усю до краплі, але вони не заберуть тебе од мене. Тому, хто зазіхне на тебе, доведеться спершу переступити моє мертве тіло.

— Зглянься на нас, доле! — ридючи, промовила Еліза, — Нам би тільки піти разом з цієї країни, ото і все, чого ми хочемо!..

Аж ось до неї підступила Рейчел і, лагідно взявши за руку, повела до столу вечеряти. Скоро всі посідали, як почувся легенький стук у двері і до кухні зайшла Рут.

— Я забігла на хвилинку, — мовила вона, — принесла вовняні панчішки для хлопчика. Їх тут три пари — гарненькі, теплі. Адже ж у Канаді така холоднеча! Ну як, не боїшся, Елізо? — спитала вона і, швидко перейшовши до другого кінця столу, приязно поплескала Елізу по руці. Тоді сунула малому Гаррі маківника. — А оце йому на дорогу. — Вона витягла з кишені невеличку пачечку. — Діти ж бо заше просять їсти.

— О, дякую, ви така добра! — мовила Еліза.

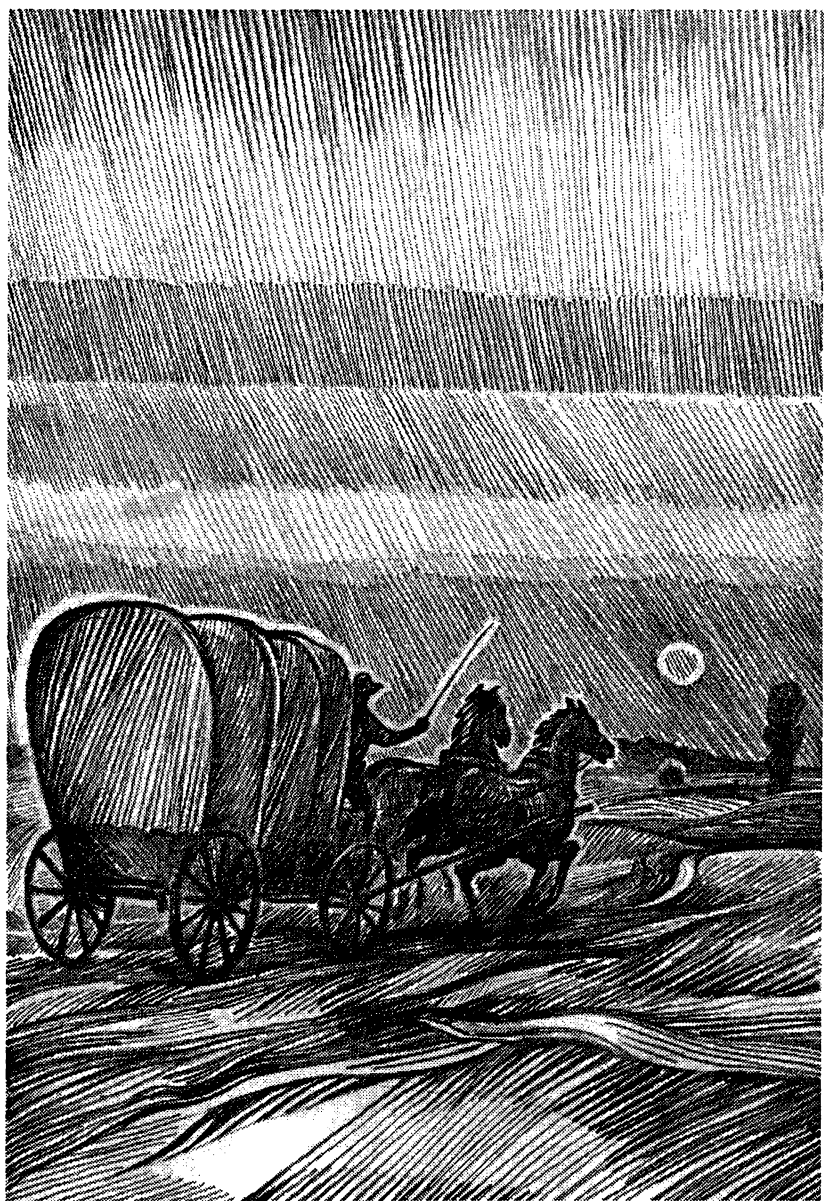
— Сідай повечеряй з нами, Рут, — запросила Рейчел.

— Ні-ні, не можу. Я покинула Джона з малим, а в печі пироги сидять. Отож мушу бігти, бо Джон попалить мені пироги й віддасть малому весь цукор з цукерниці. Він у мене такий! — засміялася маленька квакерка. — Ну, прощавай, Елізо. Прощавай, Джордже. Щасливої вам дороги! — І Рут хутенько вибігла з хати.

Невдовзі по вечері до будинку під'їхав критий віз. На небі вже сяяли зорі. Файнес швидко зіскочив з передка, щоб примістити подорожніх. З дверей будинку вийшов Джордж, несучи на одній руці хлопчика, а другою підтримуючи Елізу. Хода його була тверда, обличчя спокійне та рішуче. За ними вийшли Рейчел і Саймон.

— Ви на хвильку злізьте, — мовив Саймон до тих, що були на возі, — а я трохи підмощу жінкам і дитині.

— Ось дві буйволячі попони, — сказала Рейчел. — Обладнуй усе так, щоб зручніш було сидіти. Адже ж їхати цілу ніч.

Джим зліз перший і дбайливо допоміг висісти своїй старенькій матері, що вчепилась йому за руку й сполохано озиралася довкола, неначе десь от-от мала наскочити погоня.

— Джиме, твої пістолі в порядку? — тихо й спокійно запитав Джордж.

— Авжеж, — відказав Джим.

— І ти знаєш, що тобі робити, як вони нас доженуть?

— Певно що знаю, — сказав Джим, випинаючи свої широкі груди. — Невже ти гадаєш, що я знову оддам їм мою неньку?

Поки вони перемовлялись між собою, Еліза попрощалася з добросердою Рейчел, і Саймон підсадив її на воза. Тримаючи на руках хлопчика, вона забралася в задок і сіла на буйволячі шкури Там-таки всадовили й стару, а Джордж і Джим примостилися на грубій дошці посередині. Файнес заліз на передок.

— Щасливої дороги, друзі! — мовив Саймон.

— Бувайте здорові! — озвалися втікачі.

Віз рушив з місця і, підстрибуючи, загуркотів по стужавілій дорозі.

Дорога була така труська і колеса так торохтіли, що розмовляти ніяк не випадало. А тим часом віз сунув собі вперед великими темними гаями, похмурими голими рівнинами, поминав горби та видолінки, і з кожною годиною втікачі від'їжджали все далі, далі й далі. Хлопчик скоро заснув, налігши обважнілим тільцем на материні коліна. Бідолашна стара жінка помалу оговталась і вже не тремтіла від страху, і навіть Еліза, попри всі свої тривоги, десь після півночі несамохіть склепила повіки. Тільки Файнеса начебто зовсім не брав сон, і він коротав ніч, висвистуючи пісень, що аж ніяк не скидались на квакерські.

Та десь над третю годину Джордж дочув ген позаду швидке й певне тупотіння кінських копит і шттовхнув Файнеса під лікоть. Той спинив коней і прислухався.

— Здається, Майкл, — мовив він. — Чути, начебто його кінь біжить чвалом.

Він підвівся на передку і витяг шию, стривожено видивляючись на дорогу позаду.

На вершечку далекого горба невиразно забовванів обрис верхівця, що чимдуж скавав до них.

— Напевне він! — сказав Файнес.

Джордж і Джим, самі не знаючи навіщо, враз вискочили з будки. Всі троє, затамувавши віддих, дивилися туди, звідки мав над'їхати сподіваний вісник. А той дедалі наближався. Ось він спустився у видолинок, і тепер вони не бачили його, лише чули квапливе, урив-

часте тупотіння – усе ближче й ближче, – аж нарешті він вигулькнув з-за пагорка, де його вже можна було озвати.

– Так, це Майкл! – мовив Файнес, а тоді голосно гукнув: – Гей, Майкле!

– Це ти, Файнесе?

– Еге! Ну що там? Вони вже близько?

– На п'яти наступають. Їх чоловіка вісім чи десять. Позаливали очі, лаються, люті, наче вовки.

Об тій-таки хвилі вітерець доніс далекий цокіт копит.

– Ану, хлопці, мерщій на воза! – мовив Файнес – Коли вже вам випадає битися, я завезу вас трохи далі.

Обидва притьмом скочили в будку, і Файнес стібнув коней. Майкл поскакав поряд. Віз гуркотів, підстрибував, мало не летів над обмерзлою дорогою, проте з-позаду дедалі виразніше долинав гук погоні. Тепер і жінки почули його і, сполохано висунувшись із будки, забачили на гребені далекого пагорба гурт верхівців, обриси яких бовваніли на тлі червонястих пасмуг передранішньої зорі. Вийшовши на ближчий пагорб, переслідувачі, як видно, помітили білий полотняний верх будки, що вирізнявся оддалік, і вітер доніс їх гучний зловтішний рев. Еліза похолола й притиснула до себе дитину, а стара заквилила й забурмотіла молитви. Джордж і Джим одчайдушно стискали в руках пістолі.

Погоня швидко наближалася. Аж раптом віз круто повернув і опинився біля великого стрімчака, що височів над опрічним кряжем серед голої пустки. Ця чорна кам'яна велич, що важко здіймалася проти досвітнього неба, неначе обіцяла втікачам захист і порятунк. Файнес добре знав цю місцину ще відтоді, як був мисливцем, отож і поганяв сюди чимдуж.

– Приїхали! – гукнув він, рвучко спиняючи коней і зіскакуючи з передка. – Ану вилазьте всі мерщій і гайда за мною! А ти, Майкле, припни свою конячину до воза й поганяй до Амараї. Бери його з хлопцями і назад сюди, побалакаємо з тими добродіями.

Всі миттю вискочили з будки.

– Отак! – мовив Файнес, хапаючи на руки малого Гаррі. – Ви, хлопці, підможете жінкам. А тепер – ноги на плечі і ходу!

Умовляти нікого не довелося. Швидше, аніж про це мовиться, втікачі перемахнули через огорожу і щодуху кинулись до скель, а Майкл зіскочив з коня і, прив'язавши повода до воза, хутко поїхав геть.

– Сюди, – мовив Файнес, коли вони добігли до скель і в неясному сяєві зір та вранішньому присмерку побачили хоча й нерівну, проте виразно видну стежку, що вела нагору між каміння. – Тут наше давнє мисливське лігво. Нагору, друзі!

Файнес із хлопчиком на руках подався перший, стрибаючи по скелях, мов дикий цап. Джим ішов за ним, несучи на спині свою стару матір, що тремтіла з ляку, а Джордж з Елізою прямували позад. Тим часом верхівці вже під'їхали до огорожі і з криком та лайкою злазили з коней, щоб пуститися навздогін.

Ще кілька хвилин — і втікачі видобулись нагору. Далі стежка йшла тісною, такою вузькою, що пробиватися нею довелось поодиноці. Поминувши її, втікачі нараз опинилися на краю провалля десь понад ярд завширшки, а по той бік його, здіймаючись на добрих тридцять футів над землею, стояла осібна купа скель, прямовисних, як фортечні мури. Файнес легко перескочив через провалля й посадив хлопчика на порослу кучерявим білим мохом площинку на вершині скелі.

— Всі сюди! — гукнув він. — Ну, плигайте, плигайте, кому життя дороге!

Втікачі один по одному стрибали через провалля. Кілька кам'яних брил на краю скелі стриміли, наче парапет, ховаючи їх від постеререження знизу.

— Ну от, усі ми вкупі, — сказав Файнес, визираючи через кам'яний вал на супротивників, що безладно тупали стежкою попід скелями. — Нехай тепер спробують нас дістати. Тому, хто сюди поткнеться, доведеться пролазити між отих двох скель, і поцілити його з пістоля вам буде за іграшку, правда ж, хлопці?

— Атож, — відказав Джордж. — Тільки бій — це справа наша, отож і ризикувати ми будемо самі.

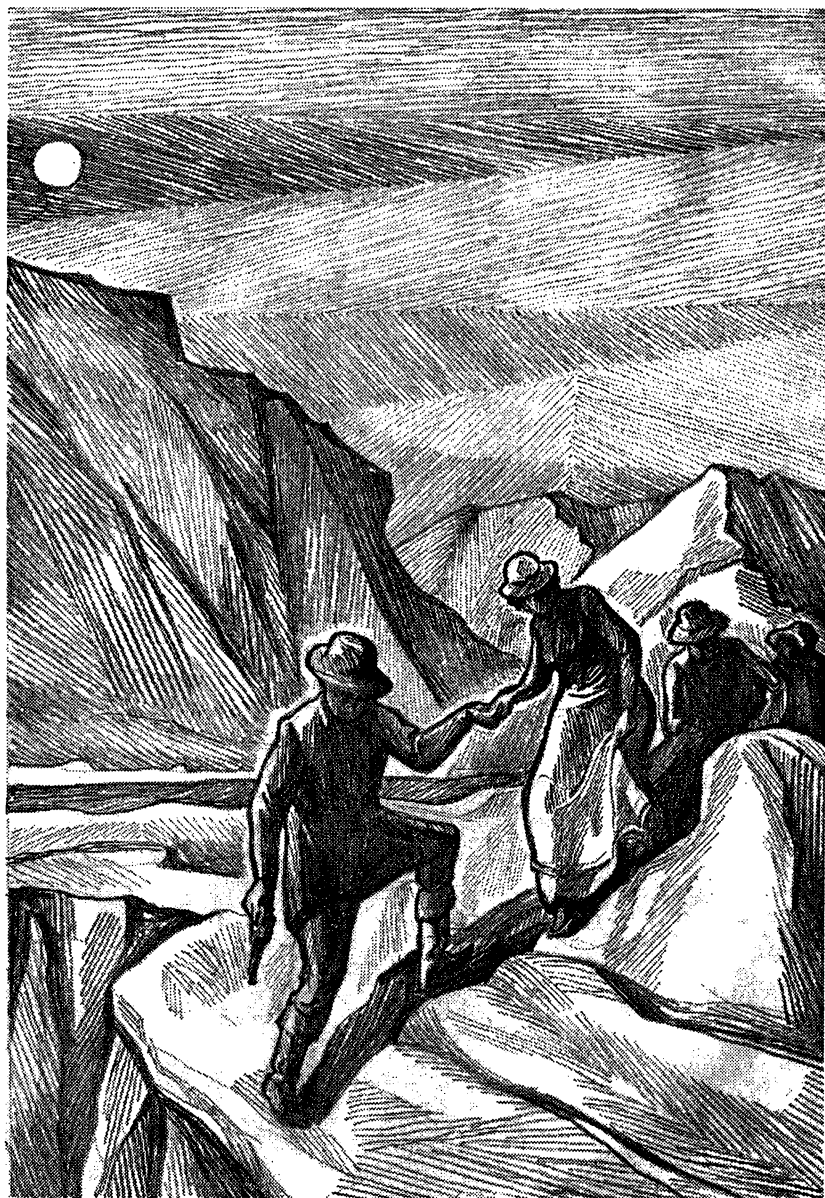
— Будь ласка, Джордже, ризикуй собі як завгодно, — мовив Файнес, жуючи гілочку канадського чаю. — Але ж і мені, либонь, не заказано на те подивитись. Ану стривай, онде ті добродії нібито радяться там нанизу, ще й сюди поглядають, наче кури на сідало. То, може, ти сказав би їм напутнє слово, поки вони не попхались нагору? Остеріг би красненько, що їх тут дуже просто й постріляти.

У світлі ранішньої зорі вже вирізнялись обличчя переслідувачів, що стояли внизу. То були наші давні знайомі, Том Локкер і Меркс, із двома поліцаями та ватагою розбишак, найнятих в останньому заїзді, що за пляшку бренді завжди ладні пристати до погоні за збіглими неграми.

— Ну, Томе, попалися твої пташки! — сказав один із них.

— Еге ж, я сам бачив, як вони дременули нагору, — озвався Том. — А осьде й стежка. Треба йти просто туди. Зі скелі їм тепер не зіскочити, і ми їх швидко злапаємо.

— Слушайте, Томе але ж вони можуть стріляти на нас із-за скель, — мовив Меркс. — А це, знаєте, не смішки.

— Ха! — глузливо відказав Том. — Завше ви потерпаєте за свою шкуру, Меркс! Одначе не бійтеся! Ці бісові мурини надто полохливі!

— Нема нічого дивного, що я так дорожу своєю шкурою, — пробурмотів Меркс. — Вона ж бо в мене лиш одна. А мурини часом б'ються, мов чорти.

В цю мить на краю скелі над ними з'явився Джордж і ясним спокійним голосом запитав:

— Хто ви такі, панове, і чого вам треба?

— Нам треба збіглих муринів, — одказав Том Локкер. — Джорджа Гарріса, Елізу Гарріс і їхнього сина, а ще Джима Селдена з матір'ю. З нами тут поліційні чини, ми маємо дозвіл на арешт, отож і зловимо їх, будь певен. Ти мене чуєш? А чи не ти й будеш Джордж Гарріс, раб містера Гарріса з округи Шелбі в Кентуккі?

— Так, я Джордж Гарріс. І був час, коли отой містер Гарріс із Кентуккі справді називав мене своєю власністю. Однак тепер я вільна людина, і моя дружина та син належать мені. Джим і його мати теж тут з нами. Ми маємо зброю і будемо боронитися. Коли хочете, ви можете піднятися сюди, але перший, хто наблизиться на постріл, буде мертвий, і другий, і третій, і так аж до решти.

— Ну годі вам, годі! — обізвася присадкуватий одутий чоловік, ступнувши наперед і висякавши носа. — Не випадає вам так розмовляти, молодий чоловіче. Ви ж бачите, ми заступники правосуддя. На нашому боці закон, і влада, і все таке інше. Отож спускайтеся краще по-доброму, бо вам однак доведеться здатись.

— Я добре знаю, що закон і влада на вашому боці, — гірко відказав Джордж. — Ви хочете забрати мою дружину й продати в Новому Орлеані, а хлопчика, мов безсловесне теля, кинути в обору до работорговця. Джимову стару матір ви хочете повернути негідникові, що бив її і знущався з неї, бо не міг знущатися з її сина. А нас із Джимом ви воліли б оддати на тортури тим, кого ви звете нашими панамі, щоб вони затоптали нас у болото. І коли ваші закони дозволяють вам таке чинити, то ганьба і вам, і тим законам! Одначе ви нас іще не схопили. Ми не визнаємо ваших законів і вашої країни! Ми вважаємо себе такими ж вільними, як і ви, й будемо битися за нашу волю до останку!

Виголошуючи свою декларацію незалежності, Джордж стояв на видноті на вершечку скелі, і рожевий одсвіт зорі осявав його смугляве обличчя й темні очі, що палали гнівом і розпачем.

Хоч як би там було, а його горда постава, палючі очі та гучний голос так вразили переслідувачів, що їм на хвилю аж мову одібрало. Справжня хоробрість і рішучість часом здатні погамувати навіть найзапекліших грубіянів. Тільки Меркс лишився цілком незворуш-

ний. Він повагом одвів курок свого пістоля і, коли Джордж скінчив говорити й запала миттева тиша, вистрілив у нього.

— Адже ж за мертвого у Кентуккі дадуть ті самі гроші, що й за живого, — спокійно мовив він, витираючи пістоля об рукав.

Джордж відскочив назад. Еліза зойкнула. Куля пролетіла біля самого його волосся, мало не черкнула Елізу по щоці й увігналася в стовбур дерева за нею.

— Пусте, Елізо, — швидко мовив Джордж.

— Краще б тобі не вилазити їм перед очі зі своїми промовама, — обізвався Файнес. — То ж усе підлі негідники.

— Ну, Джиме, — сказав Джордж, — лаштуй свої пістолі й будемо разом пильнувати отой прохід. Першого, що виткнеться звідти, стріляю я. Ти стріляєш другого і так далі. Нема чого витратати по дві кулі на кожного.

— А що, як ти не поцілиш?

— Ще й як поцілю! — спокійно відказав Джордж.

— Ого! Хлопець, я бачу, з норовом, — пробурмотів Файнес крізь зуби.

Після Мерксового пострілу переслідувачі якусь мить стояли, не знаючи, що діяти далі.

— Здається, ви когось там поцілили, — мовив один. — Я чув крик.

— Щодо мене, то я зараз же лізу нагору, — сказав Том. — Ніколи не боявся муринів, не забоюсь і тепер. Хто зі мною? — спитав він, здираючись на каміння.

Джордж виразно чув його слова. Він витяг з-за пояса пістоля, оглянув його й націлився на вихід із тіснини, де мав з'явитись перший переслідувач.

Хтось з найхоробріших подався за Томом, а відтак уся ватага й собі попхалась на скелю. Задні підштовхували передніх, і ті мушили рухатись набагато жвавіш, ніж їм того хотілося. Вони просувались усе далі, й десь за хвилину кремезна Томова постать показала майже на краю провалля.

Джордж вистрілив, і куля влучила Томові в бік. Та, навіть і поранений, він не одступив, а, заревівши, мов оскаженілий бугай, перескочив через провалля.

— Е ні, друже, — мовив Файнес, нараз виступаючи наперед і штовхаючи його своїми довгими ручиськами. — Ти тут нікому не потрібен.

І Том загримотів у провалля. Він пролетів усі ті тридцять футів, чіпляючись за дерева, кущі, пеньки й каміння, аж доки, геть побитий, зі стогоном гепнувся додолу. Він напевне убився б на смерть, якби не зачепився одежею за віти великого дерева, що трохи послабило падіння. І все ж удар був доволі сильний і навряд чи завдав йому великої приємності.

— Ой лишенько! Та це ж суші дияволи! — вигукнув Меркс, перший пускаючись бігти зі скелі — куди завзятіше, ніж піднімався.

Уся ватага притьмом посунула за ним. Найгучніше тупотів і сипав гладкий поліцай.

— Ось що, товариство, — мовив Меркс, — ви зараз обійдіть скелі й підберіть Тома, а я тим часом скочу на коня та гайну по підмогу.

І, незважаючи на тюкання й посміх своїх помічників, Меркс дав тягу і невдовзі уже гнав чвалом ген оддалік.

— Ну чи бачив хто такого паскудного гада? — мовив один з переслідувачів. — Притаскав нас сюди у своїй справі, а тепер ушився й покинув ні з чим!

— Одначе треба йти забрати того другого, — обізвався ще один. — Хоч як на мене, нехай йому біс, живий він там чи мертвий.

Ідучи на Томів голос, вони почали продиратися між корчів, завалів каміння та чагарів, аж поки натрапили того героя, що лежав, несамовито стогнучи й лаючись.

— Та ти ж і репетуєш, Томе! — сказав один. — Дуже забився?

— Не знаю. Підведіть мене, чи вам руки поодбирало? А нехай йому сто чортів, тому клятому квакерів! Коли б не він, я б сам скинув декого сюди наниз. Отоді б я на них подивився!

На превелику силу поваленому героєві допомогли звестися на ноги й, підтримуючи з обох боків, повели його до коней.

— От якби ви одвезли мене назад до того заїзду!.. Дайте хто хустку або що та затуліть отут-о, щоб спинити цю кляту кровотечу!

Джордж визирнув із-за скель і побачив, як вони силкуються підняти здорового Тома на сідло. Та по двох чи трьох невдалих спробах він заточився і важко гепнувся на землю.

— Тільки б він не помер! — мовила Еліза, що разом з усіма дивилася на ту прояву.

— А чому б ні? — озвався Файнес. — Було б йому по заслuzі... Е, та вони, либонь, хочуть його покинути! — додав він.

Так воно й було. Трохи повагавшись і про щось порадившись між собою, вся ватага посідала на коней і гайнула геть.

Коли верхівці зникли з очей, Файнес і собі заворушився.

— Тепер нам треба спуститися звідси й піти пішки, — мовив він. — Я сказав Майклові їхати вперед, узяти підмогу й вернутися сюди возом. То ми трохи пройдемо дорогою, а там і він над'їде. От аби тільки швидше! Поки ще рано, на дорозі буде мало перехожих, а до осаді нам лишилося всього-то зо дві милі. Коли б не така погана дорога, їм би нізачо нас не здогнати.

Повернувшись до огорожі, вони забачили оддалік на дорозі свою будку, що їхала назад у супроводі кількох верхівців.

— Онде вони — Майкл, Стефен і Амарая! — радісно вигукнув Файнес. — Ну, тепер нам нема чого боятися, ми вже однаково що в безпеці.

— Тоді постривайте, — мовила Еліза, — й допоможіть цьому неведасі. Він так страшно стогне!

— Давайте підніmemo його і покладем на воза, — підтримав її Джордж.

— І повеземо лікувати до квакерів! — докинув Файнес— Оце то чудасія! А втім, про мене хай і так. Ану дайте я на нього гляну!

І Файнес, що за свого лісового мисливського життя набув деяких необхідних навичок у хірургії, улякнув біля пораненого й узявся ретельно його оглядати.

— Мерксе... — кволим голосом обізвався Том. — Це ви, Мерксе?

— Та ні, друже, начебто не він, — сказав Файнес. — Твій Мерксе більше дбає за свою шкіру, аніж за тебе, його вже тут і сліду нема.

— Мабуть, оце мені й капут, — мовив Том. — Ач, клятий собака, покинув мене здихати самого! Моя бідна стара мати завше казала, що отакий і буде мій кінець.

— Ой-ой! Ви чуєте, що каже цей сердега? Він теж має неньку! — подала голос стара негритянка. — Чи ж можна його не пожаліти!

— Тихо, тихо, друже, не шарпайся і не рикай, — сказав Файнес до Тома, що стенався од болю й відштовхував його руку. — Якщо я не спиню кровотечу, тобі таки буде капут.

І він заходився лаштувати нехитрий завій зі своєї хусточки та іншого надобу, що знайшовсь у його супутників.

— Це ти скинув мене туди, — ледве видувив із себе Том.

— Ну звісно. А то б ти сам покидав нас наниз, ось воно як, — відказав Файнес, нахилившись, щоб перев'язати йому рану. — Лежи, лежи, мені треба закріпити пов'язку. Ми не маємо на тебе зла й не зробимо тобі нічого лихого. Ось зараз одвезем тебе в один дім, і там тебе доглядатимуть не згірш, як у рідної мами.

Том застогнав і склепив очі. У таких людей, як він, мужність і сила — речі несталі, що часто спливають разом із кров'ю. Отож і цей велет мав тепер доволі жалюгідний та безпорадний вигляд.

Тим часом над'їхала підмога. З воза повиймали сідалки, на поденні намостили згорнуті буйволячі попони, і четверо чоловіків на превелику силу втягли туди важеного Тома. Поки його піднімали, він зовсім зімлів. Жаліслива стара негритянка сіла просто на подення й поклала його голову собі на коліна. Еліза, Джордж і Джим примістилися, хто де міг, і віз рушив уперед.

— Що ви скажете про його рану? — запитав Джордж, що сидів спереду, поруч із Файнесом.

— Йому пробило тільки м'якуш, хоч і досить глибоко. Одначе всі оті переверти, коли він летів зі скелі, не дуже-то пішли йому на ко-

ристь. Надто багато крові з нього витекло, от він і охляв. Та все воно минеться і, може, хоч дечого його навчить.

— Я радий це чути, — сказав Джордж. — Мене б завжди гнітила думка, що я заподіяв йому смерть, хай навіть і справедливо.

— Еге ж, — потакнув Файнес, — убивство — то страшна річ, хоч про кого б ішлося — про людину чи тварину. Свого часу я був знаменитий мисливець, то, скажу тобі, не раз бачив, як дивиться перед смертю підстрелений олень. Так він на тебе дивиться, аж сам собі гидкий стаєш, що ти його вбив. А людину вбити ще страшніше...

— То що ж нам робити з цим бідолахою? — спитав Джордж.

— Та оце ж завезем його до Амараї. Там у них є Стефенова стара бабуся, її звать Доркас, вона така доглядальниця, що просто чудо. Її хлібом не годуй, тільки дай виглядіти якогось хворого. Отож ми й звіримо його на неї тижнів на два.

Десь за годину стомлені подорожні під'їхали до чепурного фермерського будинку, де на них уже чекав ситий сніданок. Тома Локкера дбайливо уклали в чисту м'яку постіль, в якій йому навряд чи траплялося коли лежати. Його рану старанно перев'язали, і він лежав собі, мов зморена дитина, мляво глипаючи очима на білі фіранки на вікнах та постаті людей, що безгучно рухались навколо нього.

Тут ми й полишимо на час наших подорожніх і повернемося до інших дійових осіб.

Розділ XVIII

ВРАЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ МІС ОФЕЛІЇ

Сен-Клер, людина легкої та безтурботної вдачі, ставився до грошей вельми недбало. До останнього часу майже всі заготовлі й покупки в господі робив Адольф, що був достату такий самий легковажний та химерний, як і його пан, отож вони обидва неначе змагалися між собою в марнотратстві. Том, що за багато літ звик дбати про господареву маєтність, ніби про свою власну, не міг погамувати тривоги, дивлячись на всі ті величезні збитки, і іноді, хоча й манівцями, як то здебільшого роблять люди його стану, все ж виказував свої погляди.

Попервах Сен-Клер лише вряди-годи доручав йому якісь справи, та поступово, вражений його здоровим глуздом і неабияким діловим хистом, звирявся на нього дедалі більше, аж доки Том перебрав на себе всі видатки родини.

— Ні-ні, Адольфе, — сказав Сен-Клер, коли одного дня Адольф обурився проти того, що влада випорсає йому з рук, — Тома ти не

чіпай. Ти знаєш тільки свої забаганки, а Том розуміється на цінах і вміє лічити гроші. А якщо їх ніхто не лічитиме, вони, гляди, так усі й підуть за вітром.

Заживши необмеженої довіри в безтурботного господаря, що давав йому великі банкноти не дивлячись і клав решту в кишеню не лічивши, Том мав безліч нагод схитрувати собі на користь, і тільки непохитна чесність уберігала його від спокуси. Така-бо вже була його вдача: сама ота довіра немовби накладала на нього обов'язок платити господареві скрупульозною сумлінністю.

Зовсім не такий був Адольф. Нерозважний та себелюбний, не маючи над собою твердої руки господаря, він давно вже перестав розрізняти, що належить йому, а що – господареві, і це часом непокоїло навіть Сен-Клера. Здоровий глузд підказував йому, що таке потурання слугам до добра не призведе. Він повсякчас відчував докори сумління, одначе не досить сильні, аби змусити його рішуче перемінити свої звичаї, та й самі ті докори зрештою оберталися новими вільготами щодо слуг. Він легко попускав своїм невільникам найтяжчі провини, бо завжди переконував себе, що коли б він сам ставився до них як належить, то вони б до такого не дійшли.

Та чи здатен хто змалювати всі ті злигодні, що спіткали нашу приятельку міс Офелію, коли вона взялася порядкувати в цій господі?

Першого ж ранку свого правування міс Офелія вже о четвертій була на ногах і, прибравши у себе в кімнаті (відколи приїхала, вона завжди робила це сама, на превеликий подив покоївки), наготувалася до рішучого нападу на шафи та хижки, ключі від яких були тепер у її руках.

Комора, білизняна шафа, буфет, кухня, льох – усе піддано того дня найдоскіпливішому оглядові. З темряви витягнуто на світ стільки всіляких потаємних речей, що кухняні й покойові можновладці неабияк сполохались, і все служебне вельможество збуджено зашепотілося, пересуджуючи «отих-от північних паній».

Стара Діна, головна куховарка і самоправна володарка в кухняному урядництві, аж кипіла гнівом проти цього відвертого зазіхання на її привілеї. Либонь, жоден феодал за часів Великої хартії не чинив такого запеклого опору втручання корони в його справи.

Діна мала неординарну вдачу, отож слід було б сказати про неї читачеві бодай кілька слів. Як і тітонька Хлоя, вона була природжена куховарка, та коли Хлоя являла собою взірець ретельності й методичності і додержувала порядку в кожній дрібниці, то Діна належала до саморідних геніїв і, як усі генії, була надзвичайно вперта, норавлива й свавільна.

Подібно до деяких новочасних філософів, Діна глибоко зневажала логіку та здоровий глузд і покладалася тільки на свою інтуїцію – щодо цього вона була правдивий кремінь. Найкрасномовніший речник не здолав би переконати її в тому, що її метода далеко не найліпша, ані навіть у тому, що ця метода може бути хоч на йоту змінена. Колишня Дінина господиня, мати Марі, давала їй цілковиту волю, та й «панночка Марі», як називала Діна свою молоду господиню навіть і по одруженні, теж визнала за краще не сперечатися з куховаркою. Отож Діна й заправляла собі самовладно. Цьому чимало сприяв її суто дипломатичний хист бути вкрай улесливою на словах і геть незгідливою на ділі. До того ж вона досконально опанувала мистецтво завжди виправдатися. Та й сама щиро вважала, що куховарка не може помилятися. Тим паче, що в кухні у неї ніколи не бракувало голів і плечей, аби перекласти на них усі провини та недогляди й вийти сухою з води. І коли якась обідня страва не вдавалася, притьмом знаходилося із півсотні незаперечних причин і стільки ж безсумнівних винуватців, і Діна ревно шпепила їх на всі заставки.

Та невдачі у Діни траплялися дуже рідко. І хоч вона робила все навмання, без складу та ладу, хоч кухня мала звичайно такий вигляд, наче там щойно погуляв буревій, і кожна річ трохи не щодня опинялася на новому місці, проте коли б вам стало терпцю дочекатися щасливої нагоди, ви скуштували б такого обіду, що вдовольнив би найвибагливішого ласуна.

Була саме та пора, коли Діна тільки-но починала готуватися до варіння обіду. Потребуючи немало часу на роздуми й спочинок і взагалі не полюбляючи квапитись, вона сиділа собі на підлозі серед кухні й покурювала коротеньку бокату люльку, що завжди надихала її на звитяги в куховарстві. То був, сказати б, її спосіб прикликати до себе муз хатнього вогнища.

Навколо неї засідали недолітні одноплемінці, що їх подостатком у кожній південній господі. Вони лушили горох, оббирали картоплю, патрала птицю й робили всілякі інші справи, дотичні до готування. Раз по раз Діна відволікалась од своїх роздумів, аби стукнути котрогось юного помічника кописткою, що лежала в неї напихваті. Вона тримала своїх кучерявоголових підданців під залізною рукою і, як видно, вважала, що вони тільки на те й існують, аби їй самій, як вона казала, «не перериватися». Так її проваджено змалечку, і так вона тепер провадила інших.

Та от міс Офелія, закінчуючи свій направний обхід, вступила до кухні. Діна вже чула про те, що діється в домі, отож подумки й поклала собі стояти на оборонній позиції і чинити мовчазний опір будь-яким новозаведенням, хоч і не давати того взнаки.

Кухня була простора, вимощена цеглою, з великим старовинним огнищем, що тяглося уподовж цілої стіни. Сен-Клер давно вже намагався переконати Діну, щоб поставити замість нього нову кухонну плиту. Та де там! Жоден поборник давнини не чіплявся за усвячені часом невігоди так затято, як Діна.

Коли Сен-Клер тільки-но повернувся з півночі, під свіжим враженням бездоганного ладу в кухні у його дядька, він і собі накупив до кухні всіляких шаф, мисників та іншого надіб'я, простодушно сподіваючись, що вони допоможуть Діні гримати справу в порядку. Та вийшло однаково, як він купив би все те білці чи сороці. Чим більше з'являлось у кухні шаф та шухляд, тим більше мала Діна схованок, аби прихищати старі ганчірки, гребінці, зношені черевики, стрічки, вичвілі штучні квіти й інші коштовності, що тішили їй душу.

Коли міс Офелія зайшла до кухні, Діна не зрушила з місця. Вона й далі спокійно курила свою люльку і лиш краєм ока непомітно позирала на міс Офелію, вдаючи, ніби цілком заклопотана роботою, що точилася навколо.

Міс Офелія взялася висувати шухляди мисника.

— До чого в тебе ця шухляда, Діно? — спитала вона.

— Та так, до сього-того, пані, — відказала Діна.

Воно було й справді так. З розмаїтого вмісту шухляди міс Офелія передусім витягла гарну дамастову скатерку, поплямлену кров'ю, — як видно, в неї загортали сире м'ясо.

— Що це, Діно? Невже ти загортаєш м'ясо в найліпші хазяйські скатерки?

— Ой пані, та звісно, що ні! Просто не було чистого рушника, от я й узяла її. А потім відклала випрати, ото вона й тут.

— Яка безпорадність! — мовила про себе міс Офелія і знов повернулася до шухляди.

Вона знайшла там тертушку до мускатних горіхів, кілька горіхів, молитовник, двійко брудних шовкових хусточок, клубок пряжі та недокончену в'язанину, пачку тютюну й люльку, кілька коржиків, два позолочених порцелянових блюдечка з якоюсь помадою, пару стоптаних черевиків, клапоть фланелі, в який дбайливо загорнуто й зашпилено кілька невеличких цибулин, дамастові серветки, грубі рушники, мотузки, циганські голки, декілька розірваних паперових пакуночків, з яких по всій шухляді порозсипалось пахуче зілля.

— Де ти тримаєш мускатні горіхи, Діно? — запитала міс Офелія з виглядом людини, що насилу тамує обурення.

— Та де доведеться, пані. Онде кілька їх в отій шербатій філіжанці, а ще є отам у миснику.

— Ось іще в тертушці, — сказала міс Офелія, виймаючи горіхи.

— А й справді, це ж я сама їх туди поклала допіру вранці. Люблю, коли все напихвати, — мовила Діна. — Ану, Джейку, ти чого мені пристав? Ось я тобі... — додала вона, заміряючись на винуватця кописткою.

— А це що таке? — спитала міс Офелія, діставши з шухляди блю-дечко з помадую.

— Ой, та це ж моя масть до волосся! Я поклала її туди, щоб була напихваті.

— І ти береш на неї хазяйську порцеляну?

— Та що ви! Просто я дуже поспішала, а оце якраз хотіла її пере-класти.

— Ось тут дві дамастові серветки.

— То я відклала їх, щоб оддати випрати.

— Хіба ти не маєш осібного місця до брудної білизни?

— Та купив був хазяїн оту скриню, казав, що на білизну. Але я люблю місити на ній тісто, та й поставити часом дещо, отож і незручно піднімати віко.

— А чому ти не місиш тісто на столі?

— Ой пані, таж там завше повно брудного посуду і того, і сього, то де ж би там приткнутися...

— Посуд треба мити й прибирати на місце.

— Щоб я мила посуд! — аж скрикнула Діна, в якій гнів починав брати гору над позірною штивістю. — Та хіба пані що тямлять у нашій роботі, хотіла б я знати! Коли ж би то хазяїн дочекався обіду, якби я галяла весь свій час на посуд? Онде панночка Марі ніколи мені такого не загадує, далєбі.

— А що це за цибуля?

— Ой, ось вона де! — мовила Діна. — А я ніяк не пригадаю, куди її поклала. Це ж особлива цибуля, я її зумисне берегла до сьогоднішньої печені. Та й забула, що вона в цій старій фланельці.

Міс Офелія підняла розірваного пакета з зіллям.

— Краше б пані там нічого мені не рушили. Я люблю, щоб усе в мене завше лежало на місці, — рішуче мовила Діна.

— Та пакети ж геть усі розірвані.

— Зате мені зручно з них витрушувати, — одказала Діна.

— Але ж усе воно порозсипалося по шухляді.

— Ще б пак! Коли пані перевернули все догори дном, то звісно, що порозсипається. Онде скільки пані розтрусили, — сказала Діна, занепокоєно підступаючи до шухляди. — А нехай би пані посиділи нагорі та почекали, доки мені зайде час прибирати і я все тут опоряджу. Де ж би то мені щось робити, коли пані ходять і заважають... Гей, Семе, ти навіщо даєш малому цукерницю? Ось я тобі як стукну!..

— Я сама приберу в кухні й дам усьому лад, раз і назавжди. І сподіваюсь, Діно, що надалі ти його триматимеш.

— Та що ви! Міс Феліє, чи ж видано де, щоб шляхетні дами робили таку роботу? Та де ж би то! Ні моя стара хазяйка, ні панночка Марі й гадки про таке ніколи не мали. Та й ні до чого воно, як на мене.

Діна обурено походжала по кухні, а тим часом міс Офелія розібрала посуд, позсипала цукор з десятка цукерниць в одну велику, повідкладала до прання серветки й рушники, а тоді сама заходилася мити, чистити й поряджати кухняне начиння, та так швидко і вправно, що Діна тільки очима лупала з подиву.

— Оце то маєш! Та коли всі північні панії отак поведені, то ніякі вони й не панії, далебі! — мовила вона до своїх попихачів, коли міс Офелія одійшла на безпечну віддаль. — Як мені зайде час прибирати, я й сама годна зробити все не згірше. Не треба мені, щоб тут крутилися всякі панії і запроторювали мої речі хтозна-куди!

Віддамо Діні належне: подеколи на неї нападала жага чистоти й порядку. Тоді вона казала, що «зайшов час прибирати», і з величезним запалом бралася до діла. Насамперед вона вивертала вміст усіх шаф і шухляд на підлогу та столи, внаслідок чого безладдя, що звичайно панувало в кухні, збільшувалось принаймні вдесятеро. Відтак Діна запалювала люльку, сідала й повагом перебирала своє знадіб'я, оглядаючи кожну річ з усіх боків і висловлюючи свою думку щодо неї, а тим часом кухняна малеча на її загад ретельно начищала циновий посуд, і в кухні на кілька годин поспіль зчинявся страшенний гармидер. На всі запити Діна відказувала, що в неї «час прибирання»: вона, мовляв, не може далі терпіти такого безладу і хоче привчити цю молодь до справжнього порядку. Сама вона щиро вважала себе взірцем охайності і всі вади й хиби в цій царині покладала на карб «молоді» та інших обивателів будинку.

Коли весь посуд бував начищений, столи повишкребані до білого, а все, що могло прикро вразити око, порозтикане по кутках, Діна вбиралася в святкову сукню, чистий фартух та розкішний високий завій і вигонила з кухні всіх малих шибайголів, аби «тримати її в порядку». Треба сказати, що ці періодичні напади дбалості часто спричинялися до чималих невигод для цілої господи, бо Діна бувала така замилована в своїх начищених каструлях, що вперто відмовлялася вживати їх на діло, принаймні доти, доки не згасав її запал.

Минуло кілька днів, і міс Офелія порядила все в господі на новий штиб. Одначе там, де порядок залежав од прислуги, її зусилля оберталися достоту Сізіфовою працею¹. З великого розпачу вона зрештою вдалася до Сен-Клера.

¹ За старогрецьким міфом, цареві Сізіфу по смерті присуджено витягати на гору величезний камінь, що кожного разу скочувався назад.

— В цьому домі годі й думати домогтись хоч якого порядку!
— Не маю щодо цього жодного сумніву, — одказав Сен-Клер.
— Я ще ніколи не бачила такої безпорадності, такого марнотратства, такого безладдя!

— Охоче вірю.

— Але ж, Огюстене, ви собі навіть не уявляєте, в якому стані все було!

— Не уявляю? Ви думаєте, я не знаю, що качалка валяється в Діни під ліжком, що тертушку до горіхів вона носить у кишені разом із тютюном, що в домі не менш як півсотні цукерниць і що посуд вона має день серветкою, а день клаптем від старої спідниці? Та хоч як там воно є, а обіди в неї знамениті, і каву вона варить пречудову. Отож і судити її треба, як вояків та державників; — за здобутками.

— Але скільки переводиться добра... які збитки!..

— Ну що ж! Позамикайте все, що можете, й держіть ключі при собі. Видавайте всього помалу й ніколи не питайтеся про остачу — це неподобно.

— Оце мене й тривожить, Огюстене. Мені чогось здається, ніби ваші слуги не зовсім чесні. Чи певні ви, що на них можна звіритись?

Побачивши, яке серйозне та стурбоване в неї обличчя, Сен-Клер голосно засміявся.

— Далєбі, сестрице, ви забагато хочете. Не зовсім чесні! Наче можна сподіватись од них чесності! Ну звісно, що нечесні! Та й з чого б їм бути чесними? Звідки б воно в них узялося?

— Чого ж ви не навчаєте їх?

— Научати? Дурниці! Чого я, по-вашому, маю їх научати? Оце то знайшли навчителя! Що ж до Марі, то дайте їй лишень волю, і вона вам заб'є на смерть цілу плантацію негрів — її на це стане, будь-те певні, — але шахрувати їх однаково не відучить.

— Невже серед них зовсім нема чесних?

— Трапляються подеколи такі безхитрі, правдиві та вірні од природи, що їх не зіб'є з пуття жоден лихий вплив. Та загалом негритянські діти змалечку починають тямити, що сягнути чогось вони можуть тільки темними манівцями. Інших доріг для них нема — ні в стосунках з батьками, ні з господинею, ні з малими паничами, з якими вони разом зростають. Хитрощі й двоєдушність помалу стають у них життєвим звичаєм, другою натурою. То де там сподіватись од них чогось іншого. І карати їх за не не годиться. Що ж до чесності, то я навіть не уявляю собі, як вони можуть бути чесні. Такі, як наш Том, це просто чудо!

— Який жах! — мовила міс Офелія. — Невже вам не соромно за себе?

— Не знаю, чи соромно. Нас таких чималенька громада, — відказав Сен-Клер. — Погляньте ви на вищих і нижчих у цілому світі — скрізь однакова картина. Нижчі верстви оддають і тіло своє і душу на пожиток вищим. Те саме і в Англії, те саме й повсюди... А ось і дзвоник! Тож забудьмо на час про наші суперечності й ходімте, сестрице, обідати.

По обіді міс Офелія саме була в кухні, коли хтось із чорної малечі гукнув:

— О, тітка Прю іде й бурчить, як завше!

До кухні зайшла висока й кошава темношкіра жінка. На голові вона несла кошик з гарячими булками та хлібцями.

— А, це ти, Прю! — озвалась до неї Діна.

Обличчя Прю було похмуре, голос грубий і сердитий.

Вона поставила кіш на підлогу, сіла навпочіпки і, впершись ліктями в коліна, промовила:

— Ох, бодай би я вже сконала!

— Чому ви хочете померти? — спитала міс Офелія.

— Скінчились би тоді мої муки, — хрипло відказала жінка, не зводячи очей від підлоги.

— А навіщо ж ти напиваєшся, Прю, і сама собі робиш шкоду? — обізвалась дженджуриста покоївка з квартеронки, побрязкуючи кораловими сережками.

Жінка спідлоба зиркнула на неї.

— Постривай, може, й сама колись така будеш. Отоді подивлюсь я на тебе! Радитимеш, як і я, краплині того зілля, аби забути своє горе.

— Ану, Прю, — мовила Діна, — показуй свої хлібці. Осьде й пані тут, вони заплатять.

Міс Офелія відібрала два десятки хлібців.

— Квитки отам на горішній полиці, в шербатому глечуку, — сказала Діна. — Полізь, Джейку, дістань.

— Квитки... Які ще квитки? — спитала міс Офелія.

— Ми купуємо квитки в її хазяїна, а вона дає нам за них хліб.

— А коли я вертаюся, хазяїн лічать квитки й гроші і як чогось там недолічаться, то б'ють мене смертним боєм.

— Так тобі й треба, — мовила Джейн, ота метка покоївка. — Ти ж береш його гроші й пропиваєш. Оце таке вона чинить, пані.

— І завше так чинитиму. Інакше жити я не годна. А ото хильну та й забуваю своє горе.

— Це вельми зле й нерозумно, — сказала міс Офелія, — красти в хазяїна гроші й втрачати людську подобу.

— Може й так, пані. Та я однаково це робитиму, от робитиму — і край! Ох, сконати б мені швидше! Сконати й позбутися всіх мук...

Стара жінка важко підвелася й знову поставила на голову свій кіш, та, перше ніж вийти за двері, вона окинула поглядом молоду квартеронку, що й досі стояла, граючись своїми сережками.

— Думаєш, така вже ти краля з цими брязкотельцями! Радієш, трусиш кучерями й позираєш на всіх, мов яка цяця. Та дарма, ось доживеш колись і станеш така ж стара, злиденна й немічна, як і я. А бодай би таки стала! Отоді побачимо, чи ти не питимеш. Питимеш, іще й як! Геть зіп'єшся. Та й по заслугі, отак-то!..

І, злісно гмукнувши, вона вийшла з кухні.

— Ач, стара потвора! — мовив Адольф, що прийшов по воду господареві до гоління. — Бувши її хазяїном, я б ще дужче її лупцював.

— Куди вже там дужче, — озвалася Діна. — В неї і так уся спина геть розмальована, аж плаття застебнути не можна.

— Як на мене, то таких нищих істот не слід би й пускати в порядні доми, — сказала міс Джейн. — Як ви гадаєте, містере Сен-Клере? — кокетно повела вона голівкою в бік Адольфа.

Треба завважити, що, привласнюючи різні господареві речі, Адольф прибрав собі і його ім'я; отож серед кольорових обивателів Нового Орлеана він був відомий як містер Сен-Клер.

— Цілком з вами згоден, міс Бенуар, — відказав Адольф.

Бенуар було дівоче прізвище Марі Сен-Клер, а Джейн належала їй.

— Дозвольте вас запитати, міс Бенуар, чи не до сьогоднішнього балу на вас ці сережки? Вони просто чарівні!

— Мені аж дивно, містере Сен-Клере, які ви всі, чоловіки, нескромні! — відказала Джейн, труснувши своєю гарненькою голівкою, так що сережки знов забряжчали. — От не танцюватиму з вами сьогодні цілий вечір, коли будете ще про щось питатися!

— Ой, та невже ж ви така жорстока? А я саме жадав спитати, чи будете ви сьогодні в своїй рожевій сукні, — не вгавав Адольф.

— Про що це ви тут? — запитала гарненька і жвава квартеронка Роза, збігаючи східцями до кухні.

— Цей містер Сен-Клер такий нескромний!

— Слово честі, ні, — мовив Адольф. — Ось нехай і міс Роза скаже.

— Я знаю, який він зухвалець, — сказала Роза, сердито стрельнувши оченятами на Адольфа. — Він так мене завше драгує!

— О дами, дами, моє серце напевне розірветься між вас двох! — промовив Адольф. — Одного ранку мене знайдуть на ліжку мертвого, і винні в тому будете ви.

— Ви тільки послушайте, що каже це жахливе створіння! — вигукнули обидві дами, заходячись сміхом.

— Ану вимітайтеся звідси, ви! Нема чого тут мені під ногами крутитись і дурниці плескати, — обізвалася Діна.

— Тітка Діна того така сердита, що не може піти на бал, — зауважила Роза.

— Ні до чого мені ваші мулатські бали, — одказала Діна. — Вихляєтесь там одне перед одним і вдаєте з себе білих. А насправді ви такі самі муринки, як я.

— Тітка Діна щодня мастить помадою свої шорсткі крутики, аби вони випростались, — мовила Джейн.

— А вони однаково крутики, — докинула Роза, зловтішно труснувши своїми шовковистими кучерями.

— Хоч крутики, хоч патли — чи не те саме волосся? — озвалася Діна. — А ось нехай би хазяйка сказала, хто з нас більшого вартий — двійко отаких, як ви, чи одна я. Ану забирайтеся звідси, панство задрипане, не муляйте мені очі!

Тут розмову перервало втручання одразу з двох боків. Зі сходів долинув невдоволений голос Сен-Клера, що запитав Адольфа, чи не думає він там ночувати з водою до гоління. Водночас із ідальні вийшла міс Офелія і сказала:

— Джейн, Розо, чого це ви тут гулі справляєте? Ану йдіть на місце та беріться до шитва!

Тим часом наш приятель Том, що був у кухні при розмові зі старою пекаревою служницею, вийшов слідом за нею на вулицю. Він бачив, як вона почвалала геть, тихо стогнучи за кожним кроком. Зрештою вона поставила свій кіш на якийсь ганок і взялася поправляти стару вицвілу шаль, що була в неї на плечах.

— Давай я трохи понесу твого коша, — співчутливо сказав Том.

— Чого б то? — озвалася жінка. — Не треба мені твоєї допомоги.

— Ти начебто хвора або щось тобі не гаразд, — мовив Том.

— Ніяка я не хвора, — відрубала жінка.

— Якби я міг, — сказав Том, значливо дивлячись на неї, — якби я тільки міг тебе розряти, щоб ти покинула пити. Хіба ти не знаєш, що це неминуча погибель?

— Я знаю, мені однаково горіти в пеклі, — понуро відказала жінка. — То нема чого мені про це й балакати. Я бридка й зіпсута, отож і втраплю прямісінько в пекло. Ой, тільки швидше б уже!

Том аж здригнувся на ті страшні слова, промовлені з похмурою пристрасстю.

— Бідолашна! — мовив він. — А звідки ти родом?

— З Кентуккі. Тамтешній хазяїн тримав мене, щоб я родила й вигодувала дітей, а коли вони трохи підростали, продавав їх. А тоді й мене продав торговцеві, а той перепродав теперішньому хазяїну.

— А чого ти стала так тяжко пити?

— Щоб приспати своє горе. Уже тут я народила ще одну дитину й думала, що сама її зрощу, бо мій хазяїн не торгує людьми. Яке бу-

ло втішне дитинча! Попервах і хазяйці воно начебто полюбилося, бо ніколи не кричало й було гоже та пухкеньке. А потім хазяйка заслабла, і я її доглядала й теж заразилася лихоманкою, і в мене геть пропало молоко. Дитина почала сохнути, а хазяйка й слухати не хотіла, щоб купити їй молока. Казала, я любісінько можу годувати її тим, що їдять усі. А дитинча все сохло й кричало, кричало день і ніч, аж поки стало мов трісочка, і хазяйка од нього зовсім очманіла й казала, що то просто напасть. Казала, нехай би воно швидше померло, й не дозволяла мені бути при ньому ночами, бо, мовляв, через нього я не сплю й від того стаю ні на що не годна. Вона звеліла мені ночувати в її кімнаті, а дитинча я мусила залишати в комірчині на горищі, і одної ночі воно задихнулось там од крику, на смерть задихнулось. От відтоді я й п'ю, бо той крик дотепер лящить мені в вухах! П'ю і завше питиму! Хазяїн каже, що буду я горіти за це в пеклі, а я йому – що мені вже й так достоту пекло!

Вона знов застогнала, підняла на голову свій кіш і понуро почувалала геть.

Засмучений Том рушив назад до господи. У дворі він побачив маленьку Єву. На голові в неї був вінок із тубероз, очі радісно блищали.

– А, Томе! От добре, що ти прийшов! Тато дозволив, щоб ти запряг коників і покатав мене в новій колясочці, – мовила вона, схопивши його за руку. – Ой, що це з тобою, Томе? Ти такий невеселий...

– Не гаразд мені панночко Єво, – сумно відказав Том. – Але коників я зараз запряжу.

– Ні, скажи мені, Томе, що тобі таке. Я бачила, ти розмовляв із сердитою старою Прю.

Том простими й зворушливими словами розповів їй історію старої жінки. Єва не скрикнула, не здивувалась, не заплакала, як то зробила б інша дитина. Вона лиш поблідла на виду, і очі їй затьмарила глибока тінь. Склавши руки на грудях, дівчинка тяжко зітхнула.

Розділ XIX

ВРАЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ МІС ОФЕЛІЇ

(Продовження)

– Томе, не треба запрягати коні. Я не хочу кататися, – сказала вона.

– Чому, панночко Єво?

– Ці речі западають мені в серце, – мовила Єва. – Так, западають у серце, – поважно проказала вона знов. – Я не хочу нікуди їхати, – і, повернувшись, пішла в дім.

Минуло кілька днів, і замість старої Прю хліб принесла інша жінка. Міс Офелія саме була в кухні.

— А що таке з Прю? — спитала Діна.

— Прю більше не ходитиме, — загадково одказала жінка.

— Чому? — здивувалася Діна. — Померла вона, чи що?

— Ми не знаємо до пуття. Вона в коморі, — сказала жінка, позирнувши на міс Офелію.

Коли міс Офелія купила хлібців, Діна пройшла за жінкою до дверей.

— То що ж там усе-таки сталося з Прю? — запитала вона.

Жінці видимо кортіло про все розповісти і, трохи повагавшись, вона тихо й таємниче промовила:

— Ну гаразд. Тільки ти нікому не кажи. Прю знов упилася, і її за-мкнули в коморі. Вона була там цілий день, а потім я чула, як вони казали, що її обсіли мухи і вона мертва!

Діна звела руки догори і, обернувшись, побачила поруч себе маленьку Єванжеліну. Великі, незбагненні очі дівчинки розширилися з жаху, щоки й уста побіліли.

— Ой лишенько! Панночка Єва зараз зомліють! І як це ми недо-гляділи, що вона таке почула? Ну й розгніваються ж її тато!

— Я не зомлію, Діно, — твердо мовила дівчинка. — І чому це мені не можна такого чути? Либонь, слухати мені легше, ніж бідо-лашній Прю було мучитись.

— Ой, та що ви! Ця історія зовсім не для такої малої тендітної панночки, як ви. Ще, гляди, до смерті налякається!

Єва тяжко зітхнула й повільно, занурено побрела нагору.

Міс Офелія стривожено запитала Діну, що сказала їй пекарева служниця. Діна переповіла їй усе до слова, а Том додав до цього деякі подробиці, що їх вивідав у тої ж таки жінки ще вранці.

— Обурлива історія! Жах та й годі! — вигукнула міс Офелія, захо-дячи до кімнати, де Сен-Клер лежав собі, читаючи газету.

— Ну-бо, яке там ще неподобство скоїлось? — запитав він.

— Яке? А ось яке: замордували стару Прю! — відказала міс Офелія і детально переповіла йому все, що чула, особливо наголосивши найразючіші подробиці.

— Я так і думав, що колись цим скінчиться, — сказав Сен-Клер, знову беручись до газети.

— Ви так і думали! А ви не думаете, що треба щось вдіяти? — спи-тала міс Офелія. — Невже у вас тут нема урядовців, що втручалися б у подібні справи?

— Заведено вважати, що в таких випадках найбільш зацікавле-ною особою є власник і що це досить надійна убезпека. А коли лю-

дина сама воліє знищувати свою власність, то я вже й не знаю, що гут можна вдіяти. Здається, та нещасна жінка була злодійка і п'яничка, отож навряд чи вдасться збудити до неї співчуття.

— Це ж нечувана жорстокість! Це просто жахливо, Огюстене!

— Люба сестрице, моєї вини тут нема, і зарадити цьому я теж нічого не можу, бо якби міг, то щось таки вдівав би. Та коли ниці бездушні люди чинять відповідно до своєї натури, що можна вдіяти? Вони повновладні господарі, свавільні деспоти. Втручатися в цю справу марно, нема такого закону, щоб хоч якось до неї прикласти. Найліпше заплющити очі й затулити вуха. Оце єдине, що нам лишається.

— Як ви можете заплющувати очі на таке злочинство?

— Люба моя сестрице, а чого ви сподіваєтесь? Адже цілий народ — принижений темний і пасивний — беззастережно віддано під владу людям, анітрохи не кращим від більшості обивателів нашого світу, людям безпорадним і нерозважливим, що не вміють навіть пильнувати власної вигоди. То що ж робити в такому оточенні людині шляхетній та чутливій, як не заплющувати очі й не придушувати порухи серця? Не можу ж я купувати кожного нещасного, якого десь побачу. Не можу й стати мандрівним лицарем і карати кожну несправедливість у цьому великому місті. Найбільше, що я можу, — це старатися не чинити їх самому.

Вродливе обличчя Сен-Клера на мить потьмарила досада, але нараз він весело усміхнувся і сказав:

— Та ну ж бо, сестрице, не дивіться ви на мене так грізно. Ви оце побачили краєчком ока лиш маленький взірєць того, що так чи так діється в цілому світі. Якщо вдаватися в усі болі й кривди навколо, то й серця не вистачить. Це однаково, що надто пильно доскіпуватися до кожної дрібниці в Дініній кухні.

І, відкинувшись на канапі, Сен-Клер занурився в газету.

Міс Офелія сіла й витягла своє плетиво. Вона сиділа, аж потемнівши на виду з обурення, і ревно плела, та думки пекли її вогнем. Нарешті вона не витримала й заявила:

— Знаєте що, Огюстене, ви собі миріться з цим, коли хочете, а я не можу. Боронити такий устрій просто ганебно — ось як я вважаю!

— Що таке? — спитав Сен-Клер, зводячи на неї очі. — А, ви знов про те саме?

— Я кажу, просто ганебно з вашого боку боронити такий устрій! — промовила міс Офелія, ще дужче розпалюючись.

— З мого боку, добродійко? А хто вам сказав, що я його бороню? — здивувався Сен-Клер.

— Звісно, що бороните, — всі ви, південці. А як ні, то чого ж ви тримаєте рабів?

— Невже ви така свята простота, що гадаєте, ніби ніхто в цьому світі ніколи не робить того, що вважає за несправедливе? Невже вам самій не трапляється чи не траплялося такого чинити?

— Коли й трапляється, я потім каюсь, — відказала міс Офелія, ревно орудуючи дротиками.

— От і я теж, — докинув Сен-Клер, оббираючи помаранчу. — Я тільки те й роблю, що каюсь.

— Чому ж ви й далі чините зло?

— А ви, моя любя сестрице, ніколи не чинили зло по тому, як покаялись?

— Хіба лиш тоді, коли було надто важко встояти проти спокуси, — сказала міс Офелія.

— Ну, то мені теж надто важко встояти, — мовив Сен-Клер. — У цьому-от і вся притичина.

— Але я завжди покладаю собі ніколи більше не подаватись і стараюся бути твердою.

— Е, я ось уже десять років таке собі покладаю, — мовив Сен-Клер, — та все ніяк не потраплю доконати свого. А ви вже позбулися всіх своїх вад, сестрице?

— Огюстене, — поважно відказала міс Офелія, відклавши своє плетиво, — можливо, я заслуговую на те, щоб ви закидали мені мої вади. Я згодна, все, що ви кажете, доволі справедливе, і ніхто не знає моїх вад краще од мене самої. Та здається мені, що все-таки між нами є істотна різниця. Либонь, я радніш дала б відтяти собі руку, аніж погодилась день у день чинити те, що я вважаю за зло.

— Та ну ж бо, сестрице, — сказав Сен-Клер, вмощуючись на підлозі й кладучи голову їй на коліна, — не беріть цього так близько до серця! Ви ж знаєте, я завжди був негідний і зухвалий хлопчисько. Просто я люблю дратувати вас, ото й тільки — аби лиш побачити, як ви розпалюєтесь. Як на мене, ви до краю, до знемоги добродчинна особа. Така добродчинна, що мені аж несила про це думати.

— Це ж вельми поважна розмова, друже мій Огюстене, — сказала міс Офелія, поклавши руку йому на чоло.

— Страх яка поважна, — озвався Сен-Клер, — а я... а мене в таку спекоту просто верне од поважних розмов. Де ж би то заноситись у високі матерії, коли й від москітів спокою нема, і взагалі... О, ідея! — вигукнув він, нараз підводячись. — Тепер я розумію, чому північні народи добродчесніші од південних — ось у цьому вся штука.

— Ой Огюстене, який же ви пустомолот!

— Хіба? А втім, може й так. Одначе раз у житті я дозволю собі бути поважним. Дайте мені лишень отого кошика з помаранчами, і я зроблю над собою таке зусилля... Отже, починаю, — мовив Сен-

Клер, присуваючи до себе кошика. — Коли обставини змушують людину тримати в рабстві два-три десятки таких самих, як вона, хробаків, повага до громадської думки вимагає...

— Щось я не бачу, щоб ви дуже споважніли, — обізвалася міс Офелія.

— Заждіть, я ж іще тільки почав. Ви слухайте, що буде далі. Коротко кажучи, сестрице, — мовив він, і його вродливе обличчя нараз прибрало поважного й замисленого виразу, — як на мене, то з питання про рабовласництво двох думок бути не може. І плантатори, що наживають на цьому грубі гроші, і священники, що всіляко догоджають плантаторам, і політичні діячі, що хочуть покласти його в основу свого урядування, — всі вони аж зі шкури пнуться, аби лиш перекрутити правду, так що цілий світ з того дивується. Та все ж ні вони самі, ні хто інший у світі не вірить їхнім словам ані на крихту. Рабство йде від нечистого — ось у чім суть, і, по-моєму, це одна з найудатніших його мерзот.

Міс Офелія спинилася плести й здуміло витріщилась на нього, а Сен-Клер, видимо потішений її подивом, провадив далі:

— Ви, як я бачу, вражені. Та вислухайте мене до кінця, і ви геть усе зрозумієте. Що воно, зрештою, таке, це трикляте рабство? Відкиньмо всі прикраси й погляньмо в корінь, у самісіньку суть. То що ж ми побачимо? А ось що. Мій чорний брат темний і слабкий, а я розумний і сильний — отож мені вільно привласнювати все, що він має, а йому давати лиш те, що мені негоже. Я ж бо вмю і можу це робити. Все, що для мене надто важке, брудне чи неприємне, я можу перекласти на нього. Я не люблю працювати — нехай працює чорний. Мені не хочеться пектись на сонці — нехай печеться чорний. Нехай чорний заробляє гроші, а я витрачатиму їх на себе. Нехай чорний лягає в калюжу, а я перейду собі, мов по сухому. Всеньке життя, аж до скону, він мусить виконувати мою волю, а не свою власну. Ось що таке, по-моєму, рабство!..

Сен-Клер схопився з місця і, як завжди в хвилини збудження, квапливо заходив по кімнаті. Його вродливе, наче в грецької статуї, обличчя аж пашіло від надміру почуттів, а великі голубі очі іскрили й зблискували. В нестямному запалі він шоразу вимахував руками. Міс Офелія ще ніколи не бачила його такого і сиділа, не озиваючись ані словом.

— Запевняю вас, — промовив Сен-Клер, раптом спинившись перед нею, — хоч воно й ні до чого про все це балакати, але запевняю вас, були хвилини, коли я думав: якби ціла наша країна провалилася крізь землю, аби світ не бачив більше цієї кривди та зла, я радо провалився б разом із нею. Подорожуючи пароплавами чи виїжджаючи десь у своїх справах, я часто думав про те, що за наши-

ми законами кожен нищий і грубий невіглас може забрати необмежену владу над безліччю людей, досить лиш йому здобути грошей, аби їх купити, а як він здобуде ті гроші – шахрайством, крадіжкою чи картярством – то байдуже. І коли я бачив, як такі типи попихають безборонними дітьми, молодими дівчатами й жінками, я ладен був проклясти і свою країну, і весь рід людський!

– Огюстене, Огюстене! – мовила міс Офелія. – Чи не доволі вже? Я ще зроду такого не чула, навіть у нас на півночі.

– На півночі! – проказав за нею Сен-Клер, нараз міняючи тон і прибираючи свого звичайного безтурботного вигляду. – Ха! Та у вас же там на півночі геть у всіх холодна кров. Ви собі завше спокійні. Отож і проклинати негодні так, як ми, коли вже нас допече до живого... А ось уже й до чаю дзвонять. Ходімо, і не кажіть те пер, що я ніколи в житті не розмовляв з вами цілком поважно.

За столом Марі згадала про історію з Прю.

– Певне, ви тепер вважатимете всіх нас за варварів, сестрице, – сказала вона.

– Я вважаю, що це варварський вчинок, – відказала міс Офелія, – але зовсім не думаю, що всі ви тут варвари.

– Повірте мені, – мовила Марі, – серед цього люду є такі, що з ними просто неможливо ладнати. Такі вони погані, що їм і жити ні до чого. Отож я не маю до них ані крихти співчуття. Коли б вони шанувались, такого не трапилося б.

– Але ж, мамо, – обізвалася Єва, – бідолашна Прю була така нещасна! Вона й пити з того почала.

– Ет, дурниці! Нібито це її виправдує! Я й сама дуже часто буваю нещасна. Як на мене, – замислено мовила вона, – то я терплю такі тяжкі муки, яких їй і не снилося. Ні, все це від того, що вони такі погані. Деяких з них не приборкаєш і найсуворішим поведженням. Пригадую, у батька був один негр, такий ледачий, що аж з дому тікав, аби тільки не працювати. Втече ото й вештається довкола по болотах, крадіжки чинить і всіляке інше самовілля. Зловлять його, було, відшмагають, а йому хоч би що. А останній раз то вже поповзком утік, бо й ходити не міг, та так і сконав у болоті. І все те без ніякої причини, бо слугам у батька завжди жилося добре.

– А от я колись приборкав одного такого, – мовив Сен-Клер, – що його не міг упокорити жоден доглядач і жоден хазяїн.

– Ти? – здивувалася Марі. – Хотіла б я знати, коли це ти вчинив щось подібне.

– То був дуженний велетень, уроджений африканець, і він мав надзвичайно розвинену несвідому жагу до волі. Правдивий африканський лев. Звали його Сціпіон. Ніхто не міг з ним нічого вдіяти,

і його продавали з рук у руки, аж доки його купив мій брат Олфред, сподіваючись як-небудь укоськати. Та одної красної днини той збив з ніг доглядача, а сам чкурнув на болота. Я тоді саме гостював у Олфреда, бо це вже було по тому, як ми поділили маєтність. Олфред аж не тямився з люті, але я сказав йому, що він сам винен, і запропонував який завгодно заклад на те, що здужаю приборкати того велета. Зрештою ми умовились, що коли я зловлю його, то можу взяти собі на спробу. І от ватага чоловік із шести-семи, з рушницями й собаками, відправилась на лови. А щоб ви знали, багато хто полює на людину з не меншим завзяттям, аніж на оленя, треба тільки звикнути. Сказати правду, я й сам був трохи запалився, хоч пристав до них лиш як посередник, на той випадок, якщо його спіймають.

Аж ось собаки завалували, ми наддали ходу й нарешті зрушили його. Він біг та стрибає, мов олень і на якийсь час залишив нас далеко позаду, та кінець кінцем застряг у непрохідній хащі й обернувся до нас лицем, щоб боронитись. І мушу вам сказати, що бився він з собаками прехоробро. Він розкидав їх на всі боки, а трьох убив на смерть самими голими кулаками. Та постріл з рушниці звалив його додолу, і він упав поранений, весь у крові, майже біля моїх ніг. Бідолаха подивився на мене, і в очах його були мужність і розпач водночас. Я одігнав собак, заступив дорогу ловцям і сказав, що він мій бранець. То було єдине, що я міг зробити, аби вони в запалі перемоги не пристрілили його там-таки на місці. А що я наполягав на нашій умові, то Олфред таки продав його мені. Отоді я й узявся до нього, і десь за два тижні він став у мене такий слухняний та сумирний, що аж любо глянути.

— То що ж ти все-таки йому робив? — запитала Марі.

— Та нічого особливого. Примістив у своїй кімнаті, загадав послати йому добру постіль, перев'язав рани й сам доглядав його, аж доки він знову звівся на ноги. А згодом виправив для нього звільного листа й сказав, що він може йти собі куди хоче.

— І він пішов? — спитала міс Офелія.

— Ні. Цей нерозумник порвав листа й наодріз відмовився покинути мене. Ніколи я не мав такого хороброго, чесного й відданого слуги. Потім він багато років доглядав мою садибу на озері і там теж показав себе якнайкраще. Я втратив його за першої пошесті холери. Власне, він наклав життям задля мене. Я тоді захворів і мало не вмер. І от, коли всі з ляку повтікали хто куди, Сціпіон сам один ходив коло мене і надлюдськими зусиллями повернув мене до життя. Та одразу ж по тому й сам, бідолаха, звалився, і ніщо не могло його порятувати. Ні за ким я так тяжко не жалів, як за ним.

Під час цієї розповіді Єва помалу підступала все ближче до батька. Usta її розтулилися, очі споважніли й захоплено розширилися.

Коли Сен-Клер замовк, вона раптом обхопила його за шию і гірко, розпачливо заридала.

— Єво, доню моя, що тобі таке? — запитував Сен-Клер, відчуваючи, як стрясається від ридань усе її тільце. — Цій дитині не можна слухати про такі речі, -- додав він. — Надто вона нервова.

— Ні, тату, я не нервова, — озвалася Єва, нараз опановуючи себе, з рішучістю, аж дивній у малій дитині. — Я не нервова, просто такі речі западають мені в серце.

— Як це розуміти, Єво?

— Я не можу тобі пояснити, тату. Оце я все думаю, думаю. Може, колись тобі розкажу.

— Ну гаразд, думай собі, люба, тільки не плач і не тривож свого тата, — мовив Сен-Клер. — А ось поглянь-но, якого прегарного персика я для тебе знайшов!

Єва взяла персика й усміхнулася, хоч кутики її уст і досі нервово посіпувались.

— Ходімо подивимось на золотих рибок, — сказав Сен-Клер, беручи її за руку й виводячи на веранду.

За кілька хвилин крізь шовкові завіси долинув веселий сміх: то Єва з батьком ганялись одне за одним по алеях і перекидалися трояндами.

Не вийшло б так, що за пригодами всіх цих високородних героїв ми занедбаємо нашого скромного приятеля Тома. Та коли читач разом з нами загляне до невеличкої комірчини над стайнею, він дізнається дещо про Томів побит.

То було доволі пристойне помешкання, в якому стояли ліжко, стілець і грубий столик. Перед цим-от столиком ми й бачимо Тома: він схилився над грифельною дошкою, занурений у якусь справу, що, видимо, потребує од нього чималого напруження думки.

А річ ось у чім. Томова туга за рідною домівкою стала така нестерпна, що він попрохав у Єви аркуш писального паперу й, зібравши докупи всі свої мізерні знання з краснопису, набуті під орудою панича Джорджа, поставив собі сміливу мету написати листа. Отож він і сидить тепер над грифельною дошкою, ревно виводячи чернетку. То для нього вельми клопітна робота, бо деякі літери він геть позабував, а ті, що пам'ятав, не знав до ладу, куди ставити. А поки він отак силкувався й зосереджено сопів, Єва легко, мов пташка, пурхнула на стілець позад нього й стала дивитись через його плече.

— Ой, дядечку Томе, які кумедні закарлюки ти вимальовуєш!

— Я пробую написати листа, панночко Єво, до своєї бідолашної старої та діточок, — сказав Том, потираючи долонею очі. — Та боюся, нічого з того не вийде.

— Якби ж то я могла допомогти тобі, Томе! Мене трохи вчили писати. Торік я знала всі літери, та, мабуть, уже забула.

Єва прихилилась до нього своєю золотистою голівкою, і вони заповзялися жваво обговорювати справу, обоє однаково поважні й однаково невідущі. Отак, радячись між собою за кожне слово, вони речно трудилися над листом, аж поки він, як запевне здавалось обом, став скидатися на справжнє письмо.

— А так, дядечку Томе, тепер уже достоту гарно виходить, — сказала Єва, потішено роздивляючись листа. — Ото зрадіє твоя жінка і твої бідні діточки! Як це зле, що тобі довелося їх покинути! Ось я попрошу тата, щоб він колись одпустив тебе до них.

— Пані казала, що одразу, як назбирає грошей, пришле за мене викуп, — озвався Том. — Гадаю, вона додержить слова. А панич Джордж пообіцяв, що сам приїде по мене, й дав мені на запоруку оцього долара.

І Том витяг з-під одежі свій дорогоцінний долар.

— О, тоді він напевне приїде! — мовила Єва. — Я така рада!

— Отож я й хотів послати їм листа, аби вони знали, де я. Нехай би моя бідна Хлоя дізналась, як мені тут добре, бо вона ж так поби-валася, сердешна!

— Ти тут, Томе? — почувся голос Сен-Клера, що саме ступив на поріг.

Том і Єва рвучко обернулися.

— Що це тут у вас? — запитав Сен-Клер, підходячи і дивлячись на грифельну дошку.

— Том пише листа, а я йому помагаю, — відказала Єва. — Гарно виходить, правда ж?

— Не хочу вас обох засмучувати, — сказав Сен-Клер, — але краще б ти, Томе, попросив мене, щоб я сам написав тобі листа. Ось я вернуся з прогулянки й напишу.

— Йому треба написати про важливі речі, — мовила Єва. — Розумієш, тату, його хазяйка хоче прислати гроші, щоб викупити його. Вона сама йому сказала.

Сен-Клер подумав собі, що це, мабуть, одна з тих обіцянок, що їх дають слугам добродушні хазяї, аби полегшити їм страждання від продажу, а самі й не думають справджувати збуджених в такий спосіб надій. Одначе він нічого не сказав з цього приводу, лиш загадав Томові осідлати коней до прогулянки.

Того ж вечора Томів лист був належним чином написаний і віднесений на пошту.

Тим часом міс Офелія і далі вперто провадила свою лінію в господарстві. Уся челядь, починаючи від Діни й кінчаючи найменшим кухарчуком, однодушно визнала її «чудною» — це слівце південні слуги прикладають звичайно до тих осіб над ними, що не припали їм до душі.

Хатне вельможество, себто Адольф, Джейн і Роза, погодилося на тому, що вона зовсім не пані, — мовляв, справжні пані ніколи не працюють так, як вона, та й загалом і вигляд у неї не той. Просто дивно, казали вони, що така особа може бути родичкою Сен-Клерів.

Навіть Марі запевняла, що їй уже просто несила дивитися, як сестриця Офелія увесь час щось робить. І як по правді, то бурхлива діяльність міс Офелії таки давала деякі підстави до тих нарікань. Від рана до темна вона шила, наживляла, стібала, та ще й з таким завзяттям, наче то була хтозна-яка нагальна справа. А коли смеркалось, відкладала шитво й тут-таки бралася до плетива, що його завжди мала напихваті. І знову сиділа заклопотана, так само ревно орудуючи дротиками. Тож дивитись на неї і справді було нелегко.

Розділ XX

ТОПСІ

Одного ранку, коли міс Офелія сиділа занурена в якусь роботу, знизу до неї долинув голос Сен-Клера.

— Ідіть-но сюди, сестрице! Я вам щось покажу.

— Що таке? — запитала міс Офелія, спускаючись сходами з шитвом у руках.

— Я тут купив для вас дещо, ось погляньте, — сказав Сен-Клер.

За цими словами він підштовхнув наперед маленьку негритянську дівчинку, років десь на вісім чи дев'ять.

То була чи не найчорніша дитина чорної раси. Її оченята, круглі та блискучі, мов скляні намистини, неспокійно бігали, з цікавістю озираючи все довкола. Зачудована небаченими дивами у вітальні свого нового господаря, вона трохи розтулила рота, відкривши рівний ряд сліпучо-білих зубів. Її кучеряве волосся було заплетене в тоненькі дрібушки, що безладно стирчали на всі боки. На обличчі її дивно поєдналися злоба й хитрість, ледь приховані, мов вуалем, виразом сумовитої та врочистої поважності. Одягнена в брудне й подерте плаття з мішковини, вона стояла, з удаваною соромливістю склавши руки, і було в усій її подобі щось химерне, сказати б, відьомське.

Прикро вражена виглядом дівчинки, міс Офелія обернулася до Сен-Клера й запитала:

— Огюстене, ну навіщо ви притягли сюди цю істоту?

— Та кажу ж — для вас, щоб ви належно її виховували й научали. Вона здалася мені доволі кумедним малим галченням. Ану, Топсі, — обернувся він до дівчинки, свиснувши так, неначе кликав собача, — заспівай нам і покажи, як ти вмієш танцювати.

У блискучих чорних оченятах дівчинки спалахнув недобрый вогник, і вона високим чистим голосом завела чудної негритянської пісні, сплескуючи в долоні й притупуючи ногами в лад мелодії. Вона вертілася дзигією, змахувала руками, виляла колінами в якомусь дикому, чудернацькому ритмі, видобуваючи з себе химерні горлові звуки, притаманні негритянському співові. Нарешті, двічі крутнувшись у повітрі й видавши наостанку неймовірний протяглий зойк, схожий хіба що на гудок паротяга, вона враз спинилася, склала руки на грудях і прибрала сумирного та поважного вигляду, лиш хитрувато стріляючи оченятами.

Міс Офелія стояла мовчки, наче громом уражена. Сен-Клер, мов пустотливий хлопчисько, яким він і був у душі, видимо тішився з її подиву. Тоді знов обернувся до дівчинки й сказав:

— Топсі, оце твоя нова хазяйка, і я віддаю тебе їй. Гляди мені, шануйся.

— Еге, пане, — покірливо озвалася Топсі, зблиснувши своїми лисими оченятами.

— Ти повинна бути хорошою дівчинкою, Топсі. Зрозуміла? — мовив Сен-Клер.

— Еге ж, пане, — відказала Топсі, і оченята її знову зблиснули.

— Огюстене, ну навіщо, навіщо вона вам? — здобулась на слово міс Офелія. — У домі й так повно цих малих бузувирів, не можна й кроку ступити, щоб не спіткнутися на котрогось. Вийдеш уранці з кімнати, аж глядь — одне спить під дверима, друге виткнуло свою чорну голову з-під стола, а ще одне вместилося на підстилці. Скрізь тільки й бачиш, як вони гримасують, скалять зуби, вовтузяться на підлозі! То навіщо ж, скажіть мені, вам знадобилася ще й ця?

— Я ж вам сказав — щоб ви її виховували. Ви завжди розводитеся про виховання, от я й надумав зробити вам подарунок. Беріть це дике створіння під свою руку й доводьте його до пуття.

— Та не потрібна вона мені, зрозумійте. З мене й тих, що є, задовсить.

— Отакі ви всі, доброхоти!.. А покажіть мені хоч одного, що взяв би котрогось із цих нещасних до себе в дім та сам і провадив. Де там! Як доходить до діла, то вони ураз і брудні, й неприємні, і морочки з ними забагато, і все таке інше.

— Огюстене, ви ж знаєте, що я так не думаю, — відказала міс Офелія, видимо поступаючись. — Зрештою, може, це й справді мій обов'язок, — додала вона, уже прихильніше поглянувши на дівчинку.

Сен-Клер торкнув саме ту, що треба, струну. Сумління міс Офелії ніколи не дрімало.

— І все-таки, — зауважила вона, — я не розумію, навіщо було її купувати. В домі й без того їх стільки, що мені б не вистачило на всіх ні часу, ні снаги.

— Ну гаразд, сестрице, — мовив Сен-Клер, одводячи її набік. — Пробачте мені моє недоречне базікання. Ви така добра, що все воно справді ні до чого. Так от, річ у тім, що ця істота належала двом п'яницям, які держать тут непоодаль таку собі пивничку. Я щодня поминаю її, і мені вже набридло чути, як верещить ця дівчинка, коли вони її лупцюють і лають. На взір вона кмітлива й потішна, і схоже на те, що з неї можна щось зробити. Отож я й купив її, щоб віддати вам. Спробуйте виховати її по-своєму, як у Новій Англії, і подивіться, що з того вийде. Ви ж знаєте, я сам на таке не здатен, але хотів би, щоб ви спробували.

— Гаразд, я зроблю все, що зможу, — сказала міс Офелія.

Вона підступила до своєї нової підданиці з таким виглядом, наче зближалася до страшного чорного павука, не будучи певна щодо його замірів.

— Вона страшенно брудна і майже гола, — мовила вона.

— То одведіть її наниз і загадайте комусь, щоб її вимили й одягнули.

Міс Офелія повела дівчинку до кухні.

— Не збагну я, куди це хазяїнові ще одна муринка!— сказала Діна, неприязно озираючи дівчинку. — Ну, та мені під ногами крутитись я їй не дозволю!

— Пхе! — гидливо мовили Роза і Джейн. — Хай не навертається нам на очі! І навіщо хазяїнові стільки цих брудних муринів — просто дивно!

— Хто б казав! Чи ти сама не така ж муринка, міс Розо? — спалахнула Діна, якій здалося, що останні слова стосуються її. — Ти, либонь, уявляєш собі, що ти біла. А насправді ні се ні те — ні біла ти ні чорна. Як на мене, то ліпше вже щось одне.

Міс Офелія зрозуміла, що в цьому стані не знайдеться охочих вимити й одягнути новеньку, отож довелось їй узятися до діла самій. Джейн знехотя й бридливо дечим їй допомагала.

Подробці того туалету бездоглядної, занедбаної дитини — не для делікатних вух. А скільки ще людей на цьому світі мусять жити й помирати в таких умовах, що сама розповідь про них тяжко вразила б чутливу душу! Одначе міс Офелія була жінка тверда й рішуча. Переборовши огиду, вона мужньо, не проминаючи жодної дрібниці, довела розпочату справу до кінця, хоч, як правду сказати, вигляд

мала при цьому не вельми захоплений, бо найбільше, на що могли подвигнути її високі засади, було терпіння. Та коли вона побачила на спині та плечах дитини великі рубці й синяки — незгідні сліди вживаної щодо неї методи виховання, — серце її сповнилось жалю.

— Ви погляньте! — мовила Джейн, показуючи на ті сліди. — Чи це не доказ того, яка вона зіпсута? Наморочимось ми з нею, от побачите. Терпіти не можу цих муринят! Такі вони бридкі! І навіщо це хазяїн купив її?

Згадане «муриня» слухало ті міркування з таким самим, як і перше, покірливим та сумовитим виглядом, лиш крадькома зиркаючи своїми гострими блискучими оченятами на сережки у вухах Джейн.

Коли нарешті дівчинку одягнули в усе ціле й коротко постригли, міс Офелія вдоволено зауважила, що тепер вона стала трохи схожа на людину. В голові міс Офелії вже зродилися деякі заміри щодо її виховання, і сівши проти дівчинки, вона вдалася до розпитів.

— Скільки тобі років, Топсі?

— Не знаю, пані, — відказало те створіння, вискаливши зуби.

— Не знаєш, скільки тобі років? Невже ніхто тобі це не казав? Хто була твоя мати?

— Не було в мене матері, — сказала дівчинка і знов оскалилась.

— Не було матері? Як це так? Де ти народилася?

— Я не народилася, — впевно мовила Топсі з таким відьомським вищиром, що коли б міс Офелія була вразливіша, то могла б подумати, що перед нею не дівчинка, а якесь бісівське поріддя.

Та міс Офелія мала міцні нерви, до того ж була розважна й діловита, а тому суворо сказала:

— Так відповідати негоже, дитино. Я з тобою не жартую. Скажи мені, де ти народилася і хто були твої батько й мати.

— Я не народилася! — правила своєї дитина, ще дужче затавшившись. — Не було в мене ні батька, ні матері, нікого не було! Я виросла в торговця, з цілим гуртом малих. Нас доглядала стара тітка Сью.

Було очевидно, що дівчинка говорить щиро. Джейн, хихотнувши, докинула:

— Ой пані, таж їх таких скільки хочете. Торговці купують їх за безцінь зовсім малих і виросшують на продаж.

— А в хазяїв ти довго жила?

— Не знаю, пані.

— Ну, скільки часу — рік, чи менше?

— Не знаю, пані.

— Ой пані, ці дурні муринки нічогісінько не тямлять, — знов обізвалася Джейн. — Вони й гадки не мають про час, не знають, що таке рік і скільки вони прожили на світі.

— Ти вмієш шити? — спитала міс Офелія, розваживши, що слід звернутися до простішої матерії.

— Ні, пані.

— А що ти вмієш? Що ти робила в хазяїв?

— Носила воду, мила посуд, чистила ножі, прислужувала гостям.

— Хазяї були добрі до тебе?

— Та вже ж, — одказала дівчинка, хитрувато скинувши оком на міс Офелію.

Міс Офелія припинила цю багатонадійну розмову й підвелася. Позад неї, зіпершись на спинку стільця, стояв Сен-Клер.

— Маєте незасіяний лан, сестрице. Тут доволі простору для ваших засад, і виполювати майже нічого не доведеться.

Виховальні засади міс Офелії, як і всі інші її засади, були сталі й чітко визначені. Такі засади панували в Новій Англії десь перед століттям і збереглися дотепер лиш по віддалених і темних місцях, куди не сягнули залізничі. Коротко їх можна б висловити так: треба навчати дітей слухатися старших, читати й шити, а коли вони брешуть — шмагати їх. Оце й усе, що міс Офелія знала про виховання, і з цими-от знаннями вона ревно взялася напроваджувати на пуття малу дикунку.

Усі в господі вважали, що дівчинка належить міс Офелії. Отож, знаючи, що кухняня челядь поглядає на неї зизим оком, міс Офелія розважила за краще обмежити царину виховних заходів своєю кімнатою. Певно, дехто з читачів гідно оцінить її самопожертву, коли ми скажемо, що вона вирішила поступитися своїм незмінним правилом власноручно стелити собі постіль та прибирати в кімнаті й поклала на себе страдницький обов'язок навчити цього Топсі.

Почала вона з того, що другого ж ранку привела Топсі до себе в кімнату й стала урочисто втаємничувати її в мистецтво застеляння ліжка.

І от уявіть собі Топсі, вимиту й підстрижену, вже без любих її серцю дрібушок, убрану в чисте платтячко й накрохмалений фартушок, що поштиво стоїть перед міс Офелією з таким урочистим виглядом, наче прийшла на похорон.

— Дивись, Топсі, зараз я покажу тобі, як треба застеляти мое ліжко. Я люблю, щоб воно було охайне. Ти повинна навчитися робити все достеменно, як я скажу.

— Еге, пані, — тяжко зітхнувши, озвалася Топсі з сумним та по-важним виглядом.

– Ну, то дивись, Топсі. Ось рубець простирала. Отут лице, а тут спід. Затямила?

– Еге, пані, – відказала Топсі й знову зітхнула.

– Тепер дивись далі. Спіднім простиралом ти покриваєш валок під подушку – отак, – а потім рівненько підтикаєш край під перину – отак. Бачиш?

– Еге, пані, – мовила Топсі, зосереджено дивлячись на простирало.

– А верхнє простирало, – провадила далі міс Офелія, – треба стелити отак і добре підіткнути сюди – отак, вузьким краєм у ноги.

– Еге, пані, – знову потакнула Топсі.

Та ми розкажемо й те, чого не бачила міс Офелія. Тимчасом як вона одвернулася, заклопотана своїми простиралами, її недолітня учениця ухистилася вхопити пару рукавичок та шовкову стрічку й спритно сховала їх у рукава. За мить вона знову стояла, як перше, сумирно згорнувши руки.

– А тепер, Топсі, подивимось, як це зробиш ти, – сказала міс Офелія і, стягнувши з ліжка простирала, сіла на стілець.

Топсі занурено й вправно зробила все, як хотіла міс Офелія: розрівняла простирала, розгладила кожну зморщечку, і все те з такою пильністю та дбайливістю, що її навчителька аж дивом дивувалася. Та вже наостанку за якимсь нещасливим порухом кінець стрічки вислизнув їй з рукава. Міс Офелія враз помітила його й підскочила до дівчинки.

– Це що таке? Ах ти ж, погане дівчисько! Ти її вкрала!

Вона витягла стрічку з рукава Топсі, але дівчинка й оком не змигнула, тільки втупилася на неї з невинним подивом.

– Ой, та це ж стрічка міс Фелі, правда? Як же вона втрапила мені в рукав?

– Топсі, поганко, ану не брешти мені! Ти вкрала цю стрічку!

– Ой пані, та кажу ж вам, що ні! Я її оце допіру тільки побачила.

– Топсі, – мовила міс Офелія, – хіба ти не знаєш, що брехати зле?

– Я ніколи не брешу, міс Фелі, – озвалася Топсі з поважним і доброчесним виглядом. – Усе воно правда, оце, що я допіру сказала, чистісінька правда.

– Топсі, не брешти мені, а то я звелю тебе відшмагати.

– Ой пані, та шмагайте мене хоч цілий день, а я одначе не скажу інак! – мовила Топсі, заходячись плачем. – Я ніколи не бачила цієї стрічки, вона, либонь, сама забилася мені в рукав. Мабуть, міс Фелі покинули її на ліжку, а вона заплуталася в простиралах, а тоді залізла мені в рукав.

Міс Офелію так обурила ця безсоромна брехня, що вона схопила дівчинку й добре труснула.

– Щоб ти не сміла мені брехати!

Від струсу з другого рукава на підлогу випали рукавички.

– Он воно як! – вигукнула міс Офелія. – Може, ти й тепер скажеш, що не брала стрічки?

Топсі призналася, що взяла рукавички, але крадіжку стрічки й далі заперечувала.

– Слухай, Топсі, – сказала міс Офелія, – якщо ти признаєшся в усьому, я не відшмагаю тебе.

Знаджена цією обіцянкою, Топсі визнала обидва гріхи й заходилася гірко каятись.

– А тепер скажи мені ось що. Вчора я дозволила тобі цілий день бігати по всьому домі, і ти напевне взяла ще якісь речі. Тож розкажи мені, що ти взяла, і я не стану тебе шмагати.

– Ой пані! Я взяла оту червону штучку, що міс Єва носять на шії.

– Он як, капосне ти дівчисько! А ще?

– А ще Розині сережки... червоненькі.

– Ану йди і зараз же принеси сюди намисто й сережки.

– Ой пані, не можу! Вони згоріли!

– Згоріли? Що ти вигадуєш? Іди принеси, а то я тебе відшмагаю.

Топсі з криком і сльозами присягалася, що не може.

– Вони згоріли... я спалила їх!

– Навіщо ж ти їх спалила? – запитала міс Офелія.

– Бо я погана... Така погана... просто страх яка. От не можу себе здержати, і край.

Якраз об цій хвилі до кімнати безтурботно зайшла Єва. На шії в неї було те саме коралове намисто.

– Єво, де ти взяла своє намисто? – запитала міс Офелія.

– Як це взяла? Воно весь час на мені, – відказала Єва.

– І вчора теж було?

– А так. І знаєте, що смішно, тітонько? Я навіть і спала в ньому. Забулася зняти на ніч.

Міс Офелія аж остовпіла з подиву. Тим більше, що цю мить до кімнати зайшла Роза, несучи на голові кіш із шойно випрасуваною білизною, і в вухах у неї хилиталися коралові сережки.

– Ні, я просто не знаю, що мені робити з цією дитиною! – в розпачі мовила міс Офелія. – Ну навіщо ти сказала мені, що взяла ці речі, га, Топсі?

– Таж пані звеліла мені признаватись, а я не могла надумати, в чому б мені ще признатися, – відказала Топсі, витираючи очі.

– Ніхто не казав тобі признаватись в тому, чого ти не робила, – заперечила міс Офелія. – Це ж бо така сама брехня, як і перша.

– Ой, та невже? – мовила Топсі, невинно розширивши очі.

— Ха! Дё вже там сподіватись од неї правди, — обізвалася Роза, обурено дивлячись на Топсі. — Бувши хазяїном, я відшмагала б її до крові, далєбі! Я б їй показала, як брєхати!

— Ні, ні, Розо! — мовила Єва з владним виразом, що його іноді прибирала. — Не можна так, Розо. Я й чути про це не хочу.

— Ой лишенько! Ви такі добрі, панночко Єво, і зовсім не вмієте поводитися з муринами. Коли їх не бити, то діла не буде, це вже як є.

— Замовч, Розо! — звеліла Єва. — Щоб я більше не чула від тебе такого!

Очі дівчинки палали, щічки розшарілися. Роза вмить притихла.

— У панночки Єви татова кров, одразу видно. Всіх на світі ладна боронити, достоту як і він, — пробурмотіла вона, виходячи з кімнати.

Єва стояла й дивилася на Топсі.

— Бідна Топсі, ну нащо тобі красти? — лагідно мовила вона. — Тепер за тебе добре дбатимуть. А коли хочеш, я дам тобі будь-яку свою річ, аби лиш ти не крала.

То було перше добре слово, що його почула нещасна дитина за все своє життя. Лагідна мова так вразила цю дику, зашкарублу душу, що в її гострих круглих оченятах зблиснуло щось ніби сльоза. Та її ту ж мить притлумило уривчасте хихотіння і звичний вищир. Ні! Коли вже вухо зроду не чуло нічого, крім лайки, йому не так легко повірити доброму слову. Те, що казала Єва, видалося Топсі чудним, незрозумілим, і вона не повірила їй.

То що ж було робити з Топсі? Її поведінка спантеличила міс Офелію. Виявилось, що її власні виховальні засади тут непридатні. Отож, щоб вигадати час на роздуми, вона замкнула Топсі в темну комору, сподіваючись, що там дівчинка набуде хоч трохи добродчинності, а вона сама тим часом розважить, як їй діяти далі.

— Не уявляю собі, — сказала вона Сен-Клерові, — як я впораюся з цією дитиною без побою.

— Ну, то бийте її на здоров'я. Я даю вам цілковиту волю робити все, що ви хочете.

— Дітей треба шмагати, — промовила міс Офелія. — Я ще ніколи не чула, щоб їх виховували інакше.

— Та звісно ж, — озвався Сен-Клер, — чиніть так, як вважаєте за краще. Тільки мушу сказати вам ось що. Я бачив, як цю дитину лупцювали і кочергою, і лопатою, і всім, що трапить під руку. Отож вона звикла до такого поводження, і коли ви хочете досягти чогось більшого, то, либонь, доведеться всім молотити її ще дужче.

— То що ж тоді з нею робити? — спитала міс Офелія.

— Ви порушили серйозне питання, — сказав Сен-Клер, — і я хотів би, щоб ви самі знайшли на нього відповідь. Що робити з

людською істотою, яку можна приборкати лише з допомогою батога? Та й то не завжди. Тут у нас таке часто трапляється.

— Рішуче не знаю. Я зроду не бачила такої дитини.

— Такі діти тут не дивина, та й дорослі теж. То як же ними порядкувати? — спитав Сен-Клер.

— Просто ради собі не дам, — відказала міс Офелія.

— От і я теж, — докинув Сен-Клер. — Ви так багато говорили про наші обов'язки щодо їх виховання, що мені й справді забаглося, аби ви самі спробували виховати хоч одну дитину, яких у нас тут тисячі.

— Це ваш лад творить таких дітей, — сказала міс Офелія.

— Я знаю. Але вони створені, вони існують — то що ж із ними робити?

— Не можу сказати, що я дуже вдячна вам за таку спробу. Та коли вже виходить так, ніби це мій обов'язок, я докладу всіх зусиль, — відказала міс Офелія.

Після цієї розмови міс Офелія ще з більшим запалом узялася до своєї підданиці. Призначивши певні години на кожну справу, вона почала навчати Топсі читати і шити.

У першому предметі дівчинка швидко поступала. Навдивовижу легко, мов яким чаром, вона завчила літери і небавом уже вміла читати по складах. Зате швацька справа давалася їй куди важче. Вихиляста, як кицька, й жвава, як мавпочка, вона одразу ж зненавиділа вимушене сидіння над шитвом. Вона ламала голки, нишком викидала їх за вікно чи застромляла в шпари у стінах; сплутувала, рвала та бруднила нитки або й крадькома запроторювала десь цілий коток. Все це вона виробляла спритно, мов бувалий штукар, та й з не меншим самовладанням, і хоч міс Офелія відчувала, що стільки нещасних пригод поспіль навряд чи випадкові, проте, змушена вряди-годи відволікатись на інші справи, ніяк не могла застукати дівчинку на гарячому.

Незабаром Топсі зажила собі слави в цілій господі. Вона мала достоту невичерпний хист до всіляких кумедних витівок та пересміхів, залюбки танцювала, вистрибувала, співала, свистіла, наслідувала різці звуки, що вражали її уяву. Щоразу, як їй випадала вільна часина, всі дітлахи в господі юрмилися коло неї, аж роти пороззявлявши із захвату, і навіть міс Єва, здавалось, була зачудована тими бісівськими штуками, наче голубка, що їй несила одвести заворожений погляд від лискучої змії.

Міс Офелію вельми непокоїло, що Єва так уподобала товариство Топсі, і вона попрохала Сен-Клера покласти цьому край.

— Ет, дайте дитині спокій, — відказав Сен-Клер. — Це їй тільки на користь.

— Але ж Топсі така зіпсута! Невже ви не боїтеся, що вона навчить Єву чогось лихого?

— Аж ніяк не навчить. Іншу дитину, може, й навчила б, а з Єви все лихе скочується, мов роса з капустианого листя — ні краплі не проходить усередину.

— Ви того певні? — мовила міс Офелія. — А от я нізачо б не дозволила своїй дитині водитися з Топсі.

— То нехай ваші діти й не водяться, — відказав Сен-Клер, — а моїй дочці вільно. Якби Єву можна було зіпсувати, це б уже сто разів зробили.

Попервах слуги вищого стану одверто зневажали Топсі, та згодом вони визнали за краще змінити своє ставлення до неї. Дуже скоро виявилось, що кожного, хто хоч раз зайняв дівчинку, невдовзі по тому неминуче спобігає якась біда: чи то пропадуть сережки або ще яка улюблена дрібничка, чи раптом він знайде котрусь свою одержину геть пошматовану, чи спіткнеться на цебро з гарячою водою, чи вбраний як на весілля попаде під зливу помиїв, виплеснутих з горішнього вікна. І хоч як дошукувались винуватця всіх тих приключок, знайти його було годі. Раз по раз Топсі ставала перед хатнім судом і завжди витримувала допит з таким невинним та поважним виглядом, який не часто трапляється бачити. Ніхто не мав і тіні сумніву, що то все справа її рук, але жодного доказу на potwierдження цього запопасти не вдавалося, а міс Офелія була надто справедлива, аби вживати рішучих заходів без достатніх підстав.

До того ж усі згадані лиходійства завжди прилучалися під такий час, коли злочинцеві було найлегше уникнути кари. Приміром, помста на Розі та Джейн, уже знайомих нам двох покоївках, щоразу припадала на ті дні, коли вони були в неласці у господині (а таке траплялося нерідко) і, отже, їхні скарги аж ніяк не викликали співчуття. Одно слово, вся челядь скоро зрозуміла, що Топсі краще не чіпати, і їй таки дали спокій.

У хатній роботі Топсі була метка та вправна і напрочуд швидко схоплювала все, чого її навчали. За кілька уроків вона так навчилася прибирати в кімнаті міс Офелії, що навіть сама вибаглива господиня не мала до чого прискіпатись. Жодна жива душа не змогла б краще розрівняти простирало, збити подушки, замести підлогу, витерти порошок і поставити все на місце, аніж це робила Топсі, коли мала охоту. Але охоту вона мала не вельми часто. І коли по трьох або чотирьох днях пильного й терплячого назирання міс Офелія, чимало потішена тим, що врешті навернула Топсі на пуття, полишала її на саму себе й ішла десь в інших справах, Топсі вчиняла в кімнаті сутий погром. Замість того, щоб стелити ліжку, вона захо-

дилась розважатися: стягала пошивки й буцалась головою в подушки, аж доки її шорстке кучеряве волосся геть убиралося в пір'я, що химерно стриміло на всі боки; здиралася на поперечини ліжка й повисала сторчачка; вимахувала простиралами, а тоді розстеляла їх по всій підлозі; напинала на подушчаний валок нічну сорочку та очіпок міс Офелії і вдавала з ним різні штуки; співала, свистіла й гримасувала перед великим люстром, — одно слово, як казала міс Офелія, «справляла відьомський шабаш».

Одного разу, коли міс Офелія, завжди така скрупульозна, не знати вже й як забула в кімнаті ключ від комода, вона застала таку сцену: спорудивши на голові височенний завій з її найкращої індійської шалі, Топсі велично походжала перед люстром.

— Топсі! — вигукнула міс Офелія, коли її уривався всякий терпець. — Ну чому ти отаке витворяєш?

— Не знаю, пані... Мабуть, тому, що я погана!

— Просто не дам собі ради, Топсі, що з тобою робити.

— Ой пані, та відшмагайте мене! От і тая моя хазяйка завше мене шмагала. А як не шмагати, то я й робити не годна.

— Та не хочу я тебе шмагати, Топсі. Ти й так можеш добре все робити, аби лиш забажала. Чому ж ти не бажаєш?

— Ой пані, я вже так звикла, щоб мене шмагали! Мабуть, воно мені корисне.

Часом міс Офелія вдавалася й до цього засобу. Топсі щоразу зчиняла страшенний крик — плакала, верещала, благала прощення, — а десь за півгодини, вмовившись, мов на сідалі, на балясах веранди, оточена юрбою кухняної «молоді», зневажливо розповідала про недавню пригоду.

— Ну міс Фелі й шмагає! Таким шмаганням і комара не приб'єш. Побачила б вона, як лупив з мене шкіру той хазяїн. От він у цьому ділі тямив!

Топсі вельми пишалася своїми гріхами та злочинствами й очевидячки мала їх за неабиякі чесноти.

— Гей ви, мурини! — промовляла вона до своїх слухачів. — А знаєте, що всі ви грішники? Атож, геть усі як є! І білі люди теж грішники — так каже міс Фелі. Одначе мурини, либонь, гірші. Та ба, де вам братися до мене! Тая моя хазяйка тільки те й робила, що лаяла мене. Надісь, поганшої за мене нема в цілому світі!

За цими словами Топсі перекидалася через голову і, сяючи з утіхи, спиналася ще вище, видимо звеличена у власних очах.

По неділях міс Офелія з вельми поважним виглядом навчала Топсі молитов. Дівчинка мала дивовижну пам'ять і швидко задовбувала їх, на превелике вдоволення своєї навчительки.

— Невже ви гадаєте, що це дасть їй хоч якусь користь? — запитав Сен-Клер.

— Аякже, дітям воно завжди на користь, — відказала міс Офелія.

— Навіть коли вони їх не тямлять? — не вгавав Сен-Клер.

— До пори, звісно, не тямлять. А виростуть — і все зрозуміють.

— Щодо мене, то я й досі нічого не зрозумів, — сказав Сен-Клер, — хоч як ретельно ви мені їх утовкмачували змалечку.

— Ну, ви були здібним учнем, Огюстене. Я тоді поклала на вас чималі надії, — мовила міс Офелія.

— А тепер уже не покладаєте? — спитав Сен-Клер.

— Я б воліла, Огюстене, щоб ви були такий, як тоді, в дитинстві.

— Правду сказати, і я теж, сестрице, — мовив Сен-Клер. — Ну що ж, навчайте Топсі далі. Може, з неї що й вийде... Я більше вам не заважатиму, слово честі.

Міс Офелія дала знак, і Топсі, що протягом цієї розмови стояла, поштиво склавши руки, незворушна, мов чорна статуя, знову взялася переказувати завчене. Сен-Клер сховався за газетою і сидів, аж доки вона скінчила. Все було гаразд, тільки вряди-годи Топсі чудно плутала важкі слова і, попри всі зусилля міс Офелії, вперто перекручувала їх по-своєму. Сен-Клер, хоча й пообіцяв сидіти тихо, вельми зловтішався з тих помилок, щоразу прикликав Топсі до себе й задля розваги загадував їй знову проказувати перекручені місця, незважаючи на протести міс Офелії.

— Огюстене, як же я можу навчати дитину, коли ви таке чините? — докоряла вона.

— Ваша правда, я вчинив недобре, більше не буду. Надто вже мені подобається, коли це кумедне мавпеня спотикається на тих словах!

— Але ж ви заохочуєте її до помилок.

— Ну то й що? Чи їй не однаково, як казати?

— Ви самі хотіли, щоб я виховала її як належить. Тож маєте пам'ятати, що вона розумна істота, і не впливати на неї зле.

— Ой лишенько! Та маю, маю... Але, як каже Топсі, я такий поганий!

В отакий приблизно спосіб і тривало виховання Топсі десь років зо два. Міс Офелія день у день терпіла її вибрики, мов напади якої хронічної недуги, і з часом навіть звикла до них, як ото, бува, звикаєш до невралгії чи мігрені.

Що ж до Сен-Клера, то його ця дівчинка просто забавляла, як забавляють людей штуки папуги чи цуценяти. Коли Топсі за свої лихі витівки потрапляла в неласку у інших обивателів будинку, вона завжди шукала захисту біля його крісла, і Сен-Клер незмінно вирятовував її з біди. Він часто давав дівчинці дрібні монетки, що їх вона ви-

трачала на горіхи та цукерки і з безтурботною щедрістю обділяла всіх дітлахів у господі. Слід віддати Топсі належне: вона мала добру та великодушну вдачу, а злою ставала лиш тоді, коли мусила боронитися.

Отже, тепер Топсі введена в нашу оповідь і надалі від часу до часу з'являтиметься в ній поряд з іншими дійовими особами.

Розділ XXI

КЕНТУККИ

Певне, читач не відмовиться повернутись на час до знайомого нам кентуккійського маєтку, заглянути в Томову хатину й побачити, як маються ті, кого ми там полишили.

Було тихе літне надвечір'я, і двері та вікна просторої вітальні стояли геть розчинені, немовби припрошуючи хоч сякий-такий вітерець ласкаво завітати до господи. Містер Шелбі сидів у суміжній з вітальною галереї, що тяглася вповдовж усього будинку й з обох боків мала вихід на балкони. При дверях вітальні, схилившись над шитвом, сиділа місіс Шелбі. З усього було видно, що їй не дає спокою якась думка і вона тільки й чекає слушної нагоди, аби її висловити.

— А ти знаєш, — нарешті обізвалася вона, — що Хлоя одержала від Тома листа?

— Справді? Либонь, Том уже має на новому місці якогось приятеля. Ну, то як же йому там ведеться?

— Як я зрозуміла, його купив якийсь дуже шляхетний господар, — відказала місіс Шелбі. — З ним добре поводяться і не вельми обтяжують роботою.

— Он як! Ну що ж, я радий за нього... дуже радий, — щиро мовив містер Шелбі. — Може статись, він так звикне до півдня, що й не схоче повернутися сюди.

— Навпаки, — заперечила місіс Шелбі, — йому дуже кортить знати, коли ми назбираємо грошей, щоб викупити його.

— Цього я й сам не знаю, далєбі, — сказав містер Шелбі. — Досить раз потрапити в скруту, як потім їй і кінця не видно. Вона мов те болото: одну ногу витягнеш, друга загрузне. Позичаєш в одного, щоб віддати другому, а тоді ще в когось, щоб поквитатися з першим. А там не встигнеш і сигари скурити, як на тебе вже сиплються всі оті трикляті папірці від кредиторів — нагадування, вимоги, оповістки, — і пішла колотнеча!

— Як на мене, любий, то цьому лихові можна зарадити. Чому б нам не продати коней і одну з твоїх ферм, щоб геть розплатитися з боргами?

– Сміх та й годі, Емілі! Ти наймиліша жінка в цілому Кентуккі, а все ж тобі й невтямки, що ти нічого не розумієш у цих справах. І взагалі жінки нездатні їх розуміти.

– Але принаймні, – мовила місіс Шелбі, – ти міг би трохи пояснити мені своє становище. Ну, хоча б показати список усіх твоїх боргів і перелік того, що винні тобі інші. Може, я й допомогла б тобі щось заощадити.

– Ой Емілі, дай мені спокій! Не могу я напевне сказати. Я й сам лиш приблизно знаю, як ідуть справи. Це тобі не Хлоїні пироги, що їх можна обміряти і сяк і так. Кажу ж тобі, ти нічого в цьому не тямий!

І містер Шелбі, за браком іншого способу підтвердити свої слова, підвищив голос. То вельми зручний і переконливий доказ, коли чоловік обговорює справи з дружиною.

Місіс Шелбі зітхнула й облишила розмову. Правду сказати, хоч вона, як цілком слушно зауважив її чоловік, була жінка, проте розум мала ясний та діяльний, а твердістю вдачі з усіх поглядів переважала самого містера Шелбі. Отож її пропозиція допомогти йому в справах була не така вже й безглузда, як то здавалося містерові Шелбі. Вона всім серцем прагнула додержати слова, що його дала Томові й тітоньці Хлої, і скрушно зітхала, пригнічена марністю своїх спроб.

– То ти гадаєш, що ми ніяк не зможемо зібрати грошей на викуп? Бідолашна тітонька Хлоя! Вона ж так сподівається!

– Дуже жаль. Мабуть, я таки поквапився з тою обіцянкою. Хтозна, як усе воно буде, але краще б уже тепер сказати Хлої, щоб вона не сподівалася даремно. Десь за рік чи два Том придбає нову жінку, то нехай би й вона підшукала собі когось іншого.

– Містере Шелбі, я завжди навчала своїх людей, що шлюб для них так само священний, як і для нас. Тож я й подумати не могу прирадити таке Хлої... І ніколи не дозволю собі зрікатись обіцянок, що їх дала цим нещасним створінням. Коли вже нема іншого способу дістати ці гроші, я зароблю їх уроками музики. Я певна, що охочих знайдеться досить, і я здобуду потрібну суму власною працею.

– Невже ти принизишся до такого, Емілі? Ні, я цього не попусти.

– Принижуся? Не більше, ніж коли б зрадила довіру цих нещасних. Аж ніяк!

– Ну, ти завжди схильна розводити героїчність, Емілі, – сказав містер Шелбі. – Але я раджу тобі добре подумати, перше як вкидатися в таке донкіхотство.

Тут розмова була перервана появою тітоньки Хлої.

– Будьте ласкаві, пані... – мовила вона з веранди.

– Чого тобі, Хлоє? – спитала господиня, підводячись і йдучи туди.

— Чи не зволили б пані подивитися на оцю птицю?

Місіс Шелбі побачила кіш з попатраними курчатами й качками. Хлоя стояла над ними з сумовитим і зануреним обличчям.

— Я думала, може, пані звелють приготувати з них паштет.

— Та мені байдуже, тігонько Хлоє. Роби що хочеш.

Хлоя стояла, неухважливо перебираючи пташині тушки. Було цілком очевидно, що думає вона зовсім не про них. Нарешті, уривчасто засміявшись, як то часто роблять негри, перше ніж висловити якусь непевну думку, вона промовила:

— Оце ж я кажу, чого б то панові й пані сушити голову, де б його роздобути на гроші? Хай би брали те, що самé пливе до рук. — І вона знову видала короткий смішок.

— Про що це ти, Хлоє? — спитала місіс Шелбі.

Вона вже догадалася з Хлоїної поведінки, що та до слова чула всю її розмову з чоловіком.

— Ой, та про оте ж саме, пані! — відказала Хлоя, знову засміявшись. — Онде інші хазяї віддають своїх муринів у найми і мають з того гроші, та ще й збуваються в господі зайвих ротів.

— То кого ж ти пропонуєш оддати в найми?

— О пані, та нічого я не пропоную. Оце тільки Сем казав, що в Луїсвіллі є один кодитор, чи як їх там звуть, то він ніби хоче найняти людину, щоб уміла добре пекти, і казав, платитиме їй чотири долари на тиждень, ось як.

— Ну то й що, Хлоє?

— То оце ж я й думаю, чи не час уже приставити Селлі до якогось діла. Вона ж бо онде вже скільки часу в мене під рукою і навчилася робити все не згірш, як я. То коли б пані відпустили мене, я допомогла б призбирати ті гроші. А за печиво своє я не боюся й ладна помірятися хоч з яким там кодитором.

— Кондитером, Хлоє.

— Ет, байдуже, пані! Всіх тих чудних слів однак до ладу не затишиш.

— І ти думаєш покинути своїх малих?

— Та що там, пані. Хлопчики вже величенькі й можуть самі собі дати раду, вони до роботи беручкі. А малу візьме Селлі, то ж така славна дитинка, що її і доглядати не треба.

— Луїсвілл — не близький світ.

— Ет, ну то й що? Воно ж бо їхати вниз за водою, то, либонь, і мій старий десь там недалеко? — промовила Хлоя запитливим тоном і подивилася на місіс Шелбі.

— Ні, Хлоє, він ще на сотні миль далі, — відказала міс Шелбі.

Обличчя Хлоїне посмутніло.

— Та дарма, все одно ти будеш там ближче до нього. Гаразд, можеш їхати, Хлоє, а твою платню, всю до цента, я відкладатиму на викуп чоловікові.

Хлоїне темне обличчя враз проясніло, мов хмарка, осяяна сонцем, і аж засвітилося радістю.

— Ой, яка ж у мене добра пані! Оце ж і я про те саме подумала, бо мені не треба ні одежі, ні черевиків, анічогісінько. На мене не піде жодного цента. Скільки це в нас тижнів на рік, пані?

— П'ятдесят два, — одказала місіс Шелбі.

— Та невже? І за кожен тиждень по чотири долари... То скільки ж це буде за рік?

— Двісті вісім доларів, — сказала місіс Шелбі.

— Ого-о! — здивовано й радісно вигукнула Хлоя. — А скільки мені треба робити, щоб назбирати на викуп?

— Десь років чотири чи п'ять. Але ти не будеш стільки робити, Хлоє, я тобі щось докладу.

— Нехай пані й не думають собі братись до отих уроків або ще до чого. Хазяїн правду кажуть, це ніяк не годиться. Надісь, нікому з родини до такого не дійдеться, допоки я маю руки.

— Не бійся, Хлоє, за честь родини я подбаю, — усміхнулася місіс Шелбі. — То коли ж ти думаєш їхати?

— Та я собі нічого не думаю, пані, оце тільки Сем має везти туди лошата, то він казав, що і я могла б з ним податися. От я на всяк випадок і поскладала речі. Коли пані дозволяють, я б ото завтра рано з Семом і поїхала. Тільки нехай пані напишуть мені дозвіл і рекомендацію.

— Гаразд, Хлоє, я приготую тобі папери, якщо містер Шелбі не матиме нічого проти. Мені треба побалакати з ним.

Місіс Шелбі пішла нагору, а зрадувана тітонька Хлоя гайнула до своєї хатини лаштуватися в дорогу.

— Ой паничу Джордже! Ви й не знаєте, що я завтра їду в Луїсвілл! — сказала вона Джорджеві, коли той зайшов до хатини й побачив, що вона заклопотано перебирає одіжку малої донечки. — Отож я й подумала, що треба опорядити ці знадібки. А сама поїду, паничу Джордже, і зароблятиму там по чотири долари на тиждень. А пані сказала, що відкладатиме їх, аби викупити мого старого!

— Овва! — вигукнув Джордж. — Оце то діло, щоб я так жив! А яке ти поїдеш?

— Завтра, разом із Семом. А тепер, паничу Джордже, зробіть уже таку ласку — сядьте та напишіть листа моему старому. Розкажіть йому про все, як воно є, гаразд?

— Авжеж, — відказав Джордж. — Ото зрадіє дядечко Том, як дістане од нас вістку! Зараз я скочу додому по папір та чорнило.

А знаєш, тітонько Хлоє, можна ж написати йому й про нових лошат і про всякі такі речі.

— Та звісно ж, паничу Джордже. То ви йдїть, а я тим часом приготую вам шматок курчати або ще чогось смачненького. Бо коли тепер вам випаде повечеряти у вашої бідної тітки Хлої!

Розділ XXII

БЛЯКНЕ ЛИСТЯ, В'ЯНЕ КВІТКА...

День по дню минає людське життя. Отак воно минало і в нашого приятеля Тома, аж поки збігло два роки. І хоч він жив у розлуці з усім, що було миле та любе його серцю, і часто з тугою згадував рідну домівку, одначе геть нещасним ніколи не почувався.

На свій лист додому, про який ми розповідали в одному з попередніх розділів, Том невдовзі одержав відповідь од панича Джорджа, виведену таким гарним та заокруглим учнівським письмом, що його, як казав Том, можна читати «через усю кімнату». Лист містив усілякі цікаві новини хатнього життя, вже відомі нашому читачеві; зокрема, в ньому розповідалося, що тітонька Хлоя поїхала в найми до кондитора в Луїсвілл, де з її хистом до пекарства заживатиме хтозна-які гроші, і всі ті гроші, сповіщав Джордж, відкладатимуть на викуп Томові. Моз і Піт маютья пречудово, а менша дівчинка тупцює по всьому дому під наглядом Селлі й іншої челяді. Томову хатину тим часом замкнено, але Джордж, не шкодуючи слів, барвисто змальовував, як її розбудують та прикрасять, коли повернеться Том.

Наприкінці листа були перелічені всі предмети Джорджевої шкільної науки, виписані кожен окремо з кучерявої великої літери. Там-таки були імена чотирьох лошат, що знайшлися після Томового від'їзду, а також принагідна звістка про те, що батько й мати живі та здорові. Загалом лист був надто короткий і не вельми виразистий, але Томові здавалося, що то неперевершений взірець красного письма. Він ніяк не міг намиливатися тою цидулкою і навіть радився з Євою, чи не оправити її в рамці й не повісити на стіну в своїй кімнаті. Лиш єдине стало на заваді цьому замірові — те, що годі було почепити листа в такий спосіб, аби бачити обидва боки аркуши-ка водночас.

Дружба між Євою і Томом дедалі міцніла в міру того, як підросала дівчинка. Том прихилився до неї всім своїм добрим і вірним серцем. Чи не найбільшою його втіхою було вдовольняти всі її маленькі нехитрі забаганки, що надають дитинству принадності бар-

вистої веселки. Буваючи щоранку на базарі, він завжди вишукував очима найдивовижніші квіти, відкладав до кишені найдобріші персики й помаранчі, щоб оддати їх Єві, повернувшись додому. І як же він радів, коли бачив ще здалеку її осяйну голівку, що виглядала з воріт, і чув оте дитяче запитання:

— Ну, дядечку Томе, а що ти приніс мені сьогодні?

Єва платила йому не меншою приязню і прислужувалась чим тільки могла. Хоч була ще й мала літами, вона чудово, виразисто читала вголос і охоче тішила цим свого скромного друга.

На той час, до якого дійшла наша оповідь, Сен-Клери з усією челяддю переїхали в свій замський будинок на озері Поншартрен. Літня спеkota повигонила всіх, хто мав змогу залишити душе, нездорове місто, на береги озера, де повівав свіжий морський вітерець.

Сен-Клерова вілла була побудована на індійський манір і з усіх боків оточена легкими бамбуковими верандами, що потопали в зелені. Вікна та двері вітальні виходили просто у великий парк, сповнений ароматом квітучих тропічних рослин. Звивисті стежки збігали до самого озера, срібляста гладінь якого безнастанно мінілася в променях сонця й щораз видавалася мальовничіша.

Було одне з тих ясних літніх надвечір'їв, коли призахідне сонце запалює золотавим багрянцем увесь небокрай і вода, відбиваючи ті буйні барви, неначе стає другим небом. Озеро лежало геть укрите рожевими й золотими пасмугами, на яких де-не-де вирізнялися білокрилі вітрильники, що нечутно ковзали сюди-туди. Золотисті зірочки ледь проглядали крізь ту заграву й дивилися вниз, на своє мерехтливе відображення у воді.

Том і Єва сиділи на замшій лавочці в повітій зеленню альтанці на березі озера.

— Дядечку Томе, — мовила Єва, — скоро я піду од вас.

— Куди, панночко Єво?

Дівчинка підвелась і показала рученькою на небо. Багрянний одсвіт заходу саяннув на її золотих кучерях та розпашілому личку. Очі її задумливо дивилися вгору.

— Туди, — відказала вона, — до ясних зір, Томе. Скоро вже.

Томові боляче стислося серце, і він пригадав, що останніми місяцями йому часто впадало в око, як схудли Євині рученята, яка прозора зробилася її шкіра, уривчастий став віддих. Раніше вона годинами бігала й бавилась у саду, а тепер швидко стомлювалась і охлявала. Він не раз чув, як міс Офелія говорила про кашель, що його несила збути жодними ліками. Навіть тепер щічки й рученята дівчинки палали сухотним жаром. І все ж Томові ніколи й на думку не спадало те, на що допіру натякнула Єва.

Їхню розмову перепинив занепокоєний голос міс Офелії:

— Єво!.. Єво!.. Ну ж бо, дитино, вже роса впала, тобі не можна бути надворі!

Єва й Том поспішилися додому.

Міс Офелія мала великий досвід у догляданні хворих. Живши в Новій Англії, вона добре навчилася розпізнавати найперші закрадливі кроки цієї тихої, підступної недуги, що забирає стільки прекрасних, найдорожчих душ і задалегідь, ще не порвавши жодної видимої нитки життя, накладає на них печать неминучої смерті.

Вона давно уже завважила легкий сухий кашель дівчинки, хворобливий рум'янець на щоках. Не помилялася вона й щодо того, звідки у Єви незвичайний блиск в очах і чому вона так легко збуджується, — все воно було від гарячки.

Міс Офелія пробувала поділитися своїми побоюваннями з Сен-Клером, але той, завжди такий добродушний, сердито й роздратовано відкидав її припущення.

— Не кричте, сестрице, я терпіти цього не можу! — Казав він. — Хіба ви не бачите, що дитина просто росте? Діти завжди слабшають, коли швидко ростуть.

— Але отой кашель!..

— Кашель то пусте... нічого він не значить! Мабуть, вона трохи застудилася.

— Достоту так само починалось і в Елізи-Джейн, і в Елен, і в Марії Сендерс.

— Ой, облиште ви ці нісенітні вигадки! Всі ви, доглядальниці, аж надто мудрі. Ледве дитина кахикне або чхне, як вам уже ввижаються хтозна-які страхіття. Глядіть за нею добре, не пускайте ввечері надвір, не давайте багато бігати, і все буде гаразд.

Так казав Сен-Клер, але в душі дедалі дужче нервувавсь і непокоївся. Він день у день стривожено назирав за Євою, і це виявлялося навіть у тому, як він щоразу повторював, що «дитина цілком здорова», що її кашель нічого ще не говорить — то, мовляв, просто невеличке шлункове нездужання, які нерідко бувають у дітей. Але сам він приділяв дівчинці набагато більше часу, ніж раніш, частіше брав її з собою кататися верхи і мало не кожного дня приносив додому якісь приписи чи покріпні засоби — «не тому, — казав він, — що вони потрібні дитині, а про всяк випадок — шкоди вони їй не завдають».

Та коли вже казати все, як є, то найдужче краями йому серце дедалі виразніші прояви дочасної зрілості Євиних думок і почуттів. Попри всю її дитячу жвавість і безпосередність, у неї часто вихоплювались такі навдивовижу розумні та глибокі судження, що здавалося, ніби її надихає якась вища сила. В такі хвилини Сен-Клер

відчував раптовий дроз і міцно стискав дівчинку в обіймах, неначе це могло порятувати її, а в серці його зринала шалена рішучість будь-що вдержати її при собі, не дати їй піти в небуття.

Усю свою душу Єва вклала в турботи про інших. Вона завжди була добра та великодушна, але останнім часом усі помітили в ній щось нове: зворушливу, суто жіночу дбайливість. Вона й тепер залюбки гралася з Топсі та іншими кольоровими дитлаками, однак була вже радше споглядачкою, аніж товаришкою їхніх забав. Інколи вона десь півгодини сиділа й сміялася з чудернацьких витівок Топсі, а тоді на обличчя їй нараз набігала тінь, очі мружіли, і думки її линули ген далеко.

— Мамо, — якось звернулася вона до матері, — чому ми не навчаємо наших слуг читати?

— Отакої, доню! Це не заведено.

— А чому? — спитала Єва.

— Та тому, що їм зовсім не треба вміти читати. Працювати вони од цього краще не стануть, а ні до чого іншого вони не годні.

— А от міс Офелія навчила Топсі читати, — не вгавала Єва.

— Так, але ж ти сама бачиш, як мало з того користі. Топсі — найгірша дитина, яку я будь-коли здибала в житті!

— А сердешна няня! — мовила Єва. — Вона так хоче навчитися читати! Що вона робитиме, коли я не зможу читати їй уголос?

Марі, заклопотано перебираючи щось у шухлядці, відказала:

— Я певна, Єво, що з часом ти думатимеш про щось інше, а не про те, щоб читати слугам уголос. Воно все дуже добре, я й сама це робила, поки ще мала здоров'я. Та коли тобі треба буде дбати про вбрання і виїздити в світ, на це не зостанеться часу. Ось подивися! — додала вона. — Усі ці коштовності я віддам тобі, коли ти почнеш виїжджати. Я надягала їх на свій перший бал. І можеш мені повірити, Єво, я викликала справжню сенсацію.

Єва взяла скринечку з коштовностями й дістала з неї діамантове намисто. Її великі замислені очі дивилися на нього, але думки були десь далеко.

— Ти так байдужно дивишся на нього, доню! — мовила Марі.

— Воно дорого коштує, мамо?

— Ще й як! Батькові привезли його з Франції. Ці діаманти — чимале багатство.

— От аби воно було моє! — сказала Єва. — І щоб я могла робити з ним що хочу!

— То що б ти зробила?

— Я б продала його, а тоді купила б маєток у вільних штатах, одвезла б туди всіх наших слуг і найняла б учителів, щоб навчали їх читати й писати...

Євину відповідь урвав сміх її матері.

— Заснувала б пансіон для негрів! А може, ти ще вчила б їх грати на роялі й малювати на оксамиті?

— Я б навчила їх грамоти, щоб вони могли самі написати листа і прочитати, коли їм хто напише, — твердо відказала Єва. — Я знаю, мамо, як їм тяжко, що вони цього не вміють. І Томові, і няні... і ще багатьом. Як на мене, то це несправедливо.

— Ну годі, годі, Єво! Ти ще зовсім дитина й нічого не тямиш у цих речах, — сказала Марі. — Та й голова мені вже болить од твоїх балачок.

Коли якась розмова була їй не до вподоби, Марі завжди мала напхвати головний біль.

Єва тихенько вийшла з покою. Але від того дня вона з запалом узялася навчати няню читати.

Розділ XXIII

АНРІК

Під той-таки час до вілли на озері приїхав погостювати на кілька днів Сен-Клерів брат Олфред зі своїм старшим сином, хлопчиком дванадцяти років.

Годі й привидіти картину незвичайнішу та привабнішу від тієї, що її являли собою ці двоє братів-близнят. Природа, замість того щоб надати їм подібності, зробила їх геть відмінними один від одного, і все ж якісь таємничі нитки пов'язували їх між собою дужче, аніж простою дружбою.

Вони часто походжали під руку по алеях та стежках парку: блакитноокий і золотокучерий Огюстен, з його жвавим обличчям та гнучкою граціозною поставою, і Олфред — чорнявий, темноокий, міцно збитий, з гордовитим римським профілем та рішучими манерами. Кожен завзято ганив погляди та вчинки другого, а проте їм ніколи не набридало бути вкупі, неначе сама ота протилежність тісно єднала їх одне з одним.

Олфредів син, Анрік, був шляхетний з виду темноокий хлопчик, з гордовитою поставою, вельми меткий та бистрий на розум. Від першої ж хвилини знайомства його видимо полонили духовні принади двоюрідної сестрички Єванжеліни.

У Єви був улюблений сніжно-білий коник. Він мав таку саму лагідну вдачу, як і його маленька господиня, отож кататися на ньому верхи було не важче, аніж у колісці. Цього от муцика Том і вивів до затильної веранди, тимчасом як хлопчик-мулат, років десь три-

надцяти, припровадив туди ж таки вороного арабського коника, що його лиш недавно за великі гроші привезено для Анріка.

Анрік по-хлоп'ячому тішився своїм новим набутком. Узнявши з рук малого конюшого поводи, він пильно оглянув воронця, і чоло його спохмурніло.

— Що це значить, Додо, погане ти ледащо?! Ти сьогодні не чистив мого коника!

— Я чистив, паничу, — покірливо мовив Додо. — То він десь ізнов забруднився.

— Ану заткнися, поганцю! — крикнув Анрік, люто заміряючись на нього гарапником. — Як ти смієш розмовляти!

Додо був гарний на вроду волоокий мулат, на зріст достоту такий, як Анрік, з пишними кучерями, що спадали на високе чоло. В його жилах текла благородна кров — це видно було з того, як спалахнуло його обличчя й зблиснули очі, коли він гаряче намагався щось заперечити.

— Паничу Анріку... — почав він.

Анрік оперіщив його гарапником по обличчю, тоді, схопивши за руку, пригнув на коліна й бив доти, аж доки геть засапався.

— Ось тобі, нахабний собако! Тепер ти знатимеш, що треба мовчати, коли я щось тобі кажу? Забери коня назад і почисть як слід. Я тебе навчу, де твоє місце!

— Паничу, — обізвався Том, — мабуть, він хотів сказати вам, що коник покачався по землі, коли вів його зі стайні. Він-бо такий жвавий, от і забруднився по дорозі. А хлопець чистив його, я сам бачив.

— А ти припни язика, тебе ніхто не питає! — відказав Анрік.

Повернувшись на підборах, він рушив до Єви, що стояла на веранді, убрана до верхової їзди.

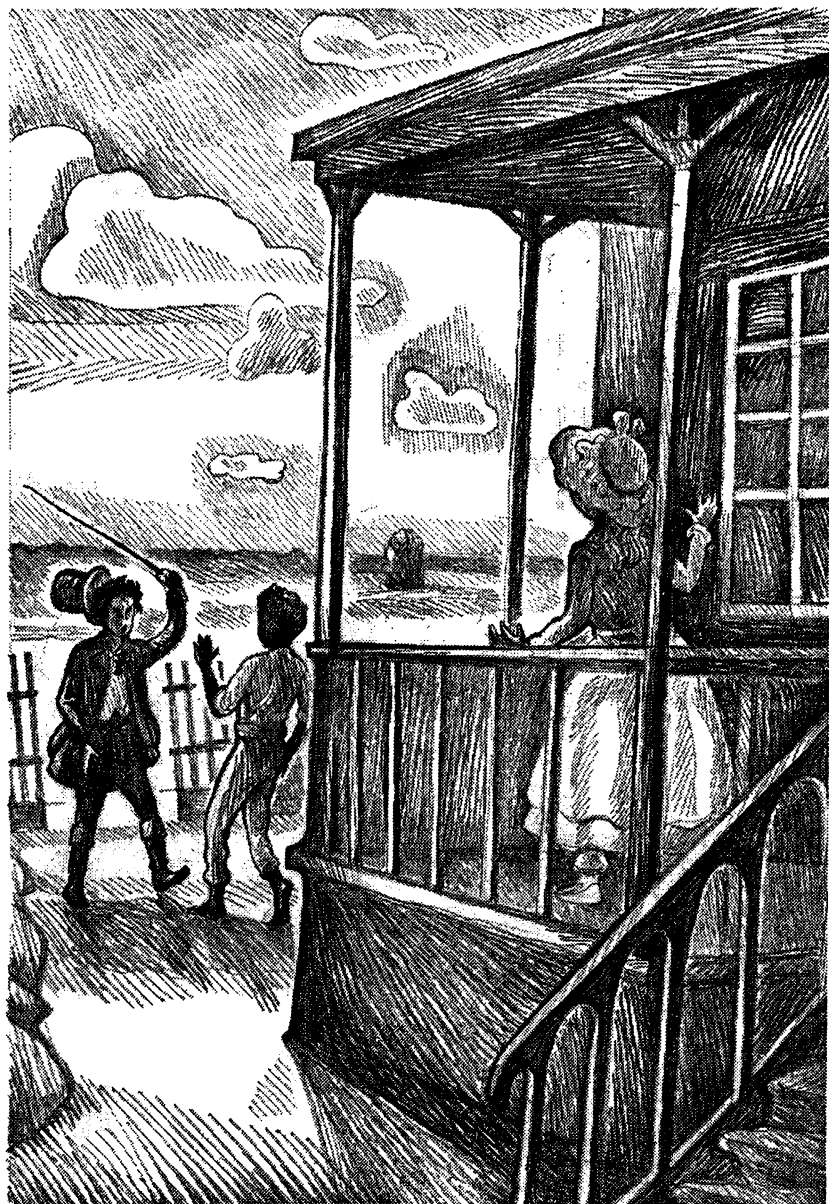
— Люба сестричко, ти вже пробач, що тобі доводиться чекати через цього недоумка, — мовив він. — Посидьмо-но отут на лавочці, доки він приведе коня. Та що це з тобою, сестричко? Ти начебто сумтна.

— Як ти можеш бути такий лихий і жорстокий до бідного Додо? — озвалася Єва.

— Лихий? Жорстокий? — зі щирим подивом перепитав хлопчик. — Про що це ти, любя Єво?

— Я не хочу, щоб ти називав мене «люба Єва», коли ти отаке чиниш, — сказала Єва.

— Сестричко, ти ж не знаєш Додо. Якщо його не бити, то нічого з ним не вдієш, бо брехня з нього так і пре. Ото єдина рада — зразу приструнить його, доки він ще рота не встиг розкрити. Так само і тато робить.

– Але ж дядечко Том сказав, як усе було, а він ніколи не бреше.
– Ну, тоді цей старий мурін просто якась дивовижа! – мовив Анрік. – Додо починає брехати, тільки-но розтулить рота.
– Ти його залякуєш, от він і каже тобі неправду.
– Слухай, Єво, ти так замилювана в тому Додо, що я, дивись, почну тебе ревнувати.

– Та ти ж побив його ні за що!
– Ну, нехай це запишеться на майбутнє, коли буде за що. Тоді я йому подарую. А взагалі зайвий раз дістати хлости йому тільки на користь. Знаєш, який він норовистий! Та коли тобі неприємно, я більше не битиму його при тобі.

Така обіцянка не вельми задовольнила Єву, але марно було б сподіватися, що красень Анрік зрозуміє її перечування.

Невдовзі надійшов Додо з кіньми.

– От тепер, Додо, ти зробив усе добре, – сказав йому молодий господар уже прихильніше. – Ану йди потримай коника міс Єви, поки я підсаджу її на сідло.

Додо підійшов і став біля Євиного музика. Обличчя його було невеселе, очі почервоніли, ніби він шойно плавав.

Анрік, що вельми пишався своєю галантністю, вправно підсадив двоюрідну сестричку на сідло і, забравши в Додо поводи, передав їй.

Та Єва одхилилась у другий бік, де стояв Додо, і, беручи поводи, промовила:

– Ти хороший хлопчик, Додо. Дякую.

Додо вражено звів погляд на її лагідне обличчя. Щоки йому спалені, на очі навернулися сльози.

– Додо, сюди! – владно гукнув йому панич.

Додо мерщій подався до нього й придержав коня, поки Анрік сідав верхи.

– Ось тобі, Додо, – сказав Анрік. – Купиш собі цукерок.

І, пустивши свого коника легким чвалом, він поскакав за Євою.

Додо стояв і дивився їм услід. Один дав йому грошей, а друга – те, чого він потребував куди більше, – щире та добре слово. Минуло лише кілька місяців, відколи Додо забрали від матері. Господар купив його на невідільницькому ринку, вподобавши за гожий вид, що добре пасував до гарного коника. І ось тепер молодий панич саме присвоював хлопця.

Брати Сен-Клери бачили всю ту сцену з другого кінця саду. Обличчя Огюстенове спалахнуло, але він стримався і тільки зауважив насмішкувато й безтурботно, як звикле:

– Оце, либонь, і є те, що зветься республіканським вихованням, га, Олфреде?

— Анрік — правдиве бісеня, коли скипить, — недбало відказав Олфред.

— Певно, ти вважаєш, що це для нього добра наука? — сухо запитав Огюстен.

— Хоч як би я вважав, а з ним однак нічого не вдієш. Анрік — це просто буревій якийсь. Ми з дружиною давно вже втратили надію його приборкати. Але Додо теж добрячий неслух, і побій йому ніколи не завадить.

— До того ж це навчить Анріка першої республіканської заповіді: «Всі люди народжуються вільними та рівними»¹.

— Пхе! — мовив Олфред. — Пустопорожні французькі словеса! Смішно й згадувати про них у наші дні.

— От і я так думаю, — значливо докинув Сен-Клер.

— Адже ми чудово знаємо, — сказав Олфред, — що насправді далеко не всі люди народжуються вільними та рівними. Справа стоїть інакше. Як на мене, то добра половина отих республіканських теревенів — просто бредня. Рівні права можуть мати освічені, розумні й заможні люди, але аж ніяк не чернь.

— А ти спробуй довести це самій черні! — мовив Огюстен. — Колись вона вже повернула на своє у Франції.

— Тим-то й треба держати її в покорі, твердо й несхибно, ось як я, — відказав Олфред і з силою тупнув ногою, немовби притлумлюючи когось додолу.

— Та коли вже вона повстане, спинити її годі, — сказав Огюстен. — Як от, приміром, у Сан-Домінго².

— Ет! — мовив Олфред. — У нас такого не буде, ми про це подбаємо. Треба тільки покласти край отим балачкам про освіту й виховання, що поширились останнім часом. Нижчим верствам освіта ні до чого.

— Пізно схаменулися, — відказав Огюстен. — Освіту вони однаково матимуть, але яку — ось у чім річ. Наш устрій напроваджує їх лиш на варварство та жорстокість. Ми зневажаємо всі людські почуття й робимо з них грубих звірів. І коли вони візьмуть гору, добра нам од них не буде.

— Вони ніколи не візьмуть гору! — заперечив Олфред.

— Так-так, — мовив Сен-Клерк, — наддайте пари, замкніть випускного хлипака й сядьте на нього зверху. Побачимо, куди вас позакидає.

¹ Слова з «Декларації прав людини та громадянина», проголошеної Французькою революцією 1789 року.

² Матся на увазі повстання чорних рабів, що спалахнуло 1791 року у французькій колонії Сан-Домінго на острові Гаїті і призвело до повалення влади та проголошення незалежної республіки.

— Гаразд, — відказав Олфред, — побачимо. Поки казан міцний і машина робить справно, я не боюся сидіти й на хлипаку.

— Французькі дворяни міркували так само, та й тепер дехто в світі так міркує. Дивіться тільки, щоб одної красної днини ваші казани не повибухали і ви всі не здибалися десь у повітрі.

— Час покаже! — зі сміхом озвався Олфред. — Та, либонь, годі про це, Огюстене. Ми з тобою вже сотні разів повертаємось до цієї розмови, та все не дійдемо згоди. Чи не пограти нам краще в триктрак?¹

Брати піднялися на веранду, сіли до легкого бамбукового столика і незабаром цілковито поринули в гру. Вони не бачили нічого довкола, аж поки зачули неподаль кінське тупотіння.

— Діти їдуть, — мовив Огюстен, підводячись. — Поглянь, Олфе! Чи ти бачив коли щось прекрасніше?

І справді, то було прекрасне видово. Анрік, ясночолій, з чорними, як шовк, кучерями та розпашілим обличчям, весело сміявся, нахилившись до своєї чарівної сестрички. Єва була убрана в голубий їздецький стрій та капелюшок такого самого кольору. Після прогулянки на щічках їй паленіли рум'янці, ще дужче відтіняючи навдивовижу ніжну, аж прозору шкіру та золотаві коси.

— О небо! Яка вона довершена красуня! — вигукнув Олфред. — Згадаєш моє слово, Огюстене, ще не одне серце буде краятись через неї!

— А буде, твоя правда... І я так цього боюся! — відказав Сен-Клер з несподіваною гіркотою в голосі.

Він квапливо зійшов з веранди, щоб зняти Єву з коня.

— Єво, ясочко моя! Ти не дуже стомилася? — запитав він, стискаючи її в обіймах.

— Ні, тату, — відказала дівчинка.

Та її тяжкий, уривистий віддих стривожив батька.

— Навіщо ти так гналася, люба? Ти ж знаєш, це тобі шкодить.

— Мені було так хороше, тату, що я про все забула.

Сен-Клер на руках одніс її до вітальні й поклав на канапу.

— Анріку, ти повинен уберігати Єву, — сказав він, — їй не можна так швидко їздити.

— Я буду піклуватися нею, — відповів Анрік, сідаючи біля канапи й беручи Єву за руку.

Трохи перегода Єві полегшало. Її батько й дядечко повернулися до своїх дамок, і діти zostались удвох.

— Знаєш, Єво, мені дуже жаль, що тато думає побути тут ще тільки два дні. Я ж тепер так довго тебе не побачу! От аби я лишив-

¹Триктрак — старовинна французька гра, різновид дамок.

ся тут з тобою, я б постарався бути хорошим, не кривдити Додо, ну і взагалі... Я сам не хочу бути до нього лихим, але, знаєш, така вже у мене запальна вдача. Та й непогано йому при мені, далєбі. Я іноді даю йому трохи грошей, і одяг у нього, як бачиш, справний. Помоему, загалом йому живеться добре.

— А ти сказав би, що тобі живеться добре, коли б не мав у світі жодної душі, яка б тебе любила?

— Я? Ну звісно, що ні.

— Але ж ти розлучив Додо з усіма друзями, яких він мав, і тепер у нього нема нікого, хто б його любив. А так нікому не може бути добре.

— Ну, з цим я нічого не годе зарадити. Повернути йому матір я не можу і сам любити його теж не можу, та й ніхто цього не може, як я розумію.

— Чому ти не можеш його любити? — спитала Єва.

— Любити Додо? Та що ти, Єво! Ну, подобати його я ще сьак-так можу. Але ж і ти сама не любиш своїх слуг.

— Ні, люблю.

— Ото дивина!

Єва змовчала. Якусь хвилю очі її незворушно й замислено дивилися перед себе.

— І все ж, милий братику, — сказала вона, — люби бідного Додо й будь до нього добрий, хоч би задля мене!

— Задля тебе, сестричко, я ладен полюбити кого хочеш. Повір мені, крашої, ніж ти, я ще зроду не бачив!

Анрік промовив це так гаряче, що його вродливе обличчя аж спалахнуло. Єва вислухала його спокійно, анітрохи не змінившись на виду, і тільки сказала:

— Я дуже рада, любий Анріку, що ти так думаєш. Сподіваюся, ти не забудеш свого слова.

Дзвоник до обіду поклав край їхній розмові.

Розділ XXIV

НЕДОБРІ ПРИЗВІСТКИ

Через два дні по тому Олфред і Огюстен Сен-Клери попросилися. У товаристві двоюрідного братика Єва дуже збуджувалась і тепер, стомлена тією надмірною напругою, почала швидко підупадати на силі. Кінець кінцем Сен-Клер погодився вдатись до медицини. Досі він цього вперто уникав, боячись визнати в такий спосіб

страшну правду. Та наступні кілька днів Єва почувалася так зле, що не могла й виходити з дому, і він послав по лікаря.

Марі Сен-Клер навіть і не помічала, як в'яне та марніє її дочка, бо саме в той час цілком занурилась у вивчення двох чи трьох нових недуг, жертвою яких вона себе уявила. Вона мала непохитне переконання, що ніхто так не страждає, та й не може страждати, як вона сама, і з обуренням відкидала хоч найменший натяк на те, що хтось, окрім неї, може ослабнути. В таких випадках вона завжди твердила, що то просто лінощі або малодушність: от, мовляв, якби хто звідав усіх тих мук, що їх терпить вона, то швидко збагнув би різницю.

Міс Офелія кілька разів намагалася збудити в ній матерню тривогу за Єву, та все надаремне.

— Не бачу я, щоб дитина була недужа, — відказала Марі. — Онде як вона бігає та пустує.

— Але вона кашляє.

— Кашляє! Кому ви говорите про кашель! Та я сама все своє життя кашляю. Коли я була така, як Єва, всі думали, що в мене сухоти. Няня ніч у ніч сиділа біля мого ліжка. А що там Євин кашель!

— Та вона ж слабне, задихається.

— Ет, і зі мною скільки років те саме було! Нервовий розлад, ото й тільки.

— А як вона пітніє ночами!

— Я теж пітнію ось уже десять років. Мало не щоночі білизну на мені хоч викручуй. Сорочки до рубця мокрі, простирала няня вішає сушитися! Де ж би то Єві так пітніти!

І міс Офелія на якийсь час замовкала.

Та тепер, коли хвороба Єви стала очевидна й довелося прикликати лікаря, Марі нараз заговорила по-іншому. Мовляв, вона знала, вона завжди передчувала, що їй суджено бути найнещаснішою з матерів. І от тепер, геть недужа, вона мусить дивитися, як її єдина, її укохана крихітка сходить у домовину! Ночами Марі не давала спокою няні, а від рана до темна без утаву розводилася про нове тяжке горе; що випало на її долю.

— Марі, люба, не кажи такого! — умовляв її Сен-Клер. — Не можна ж отак зразу й зневіритися.

— Тобі, Сен-Клере, недоступні материнські почуття! Ти ніколи не розумів мене, тож не розумієш і тепер!

— Але не говори так, наче вже по всьому!

— Я не можу ставитись до цього так незворушно, як ти, Сен-Клере. Коли тобі байдуже до того, що твоя дитина під такою страшною загрозою, то мені аж ніяк. Для мене це надто тяжкий удар, та ще й після всього, що я мусила зносити.

— Єва справді квола дитина, — казав Сен-Клер, — я завжди це знав. Вона швидко виросла, це її виснажило, і її здоров'я таки викликає побоювання. Але останніми днями її просто зморила спека, до того ж вона трохи перевтомилася, коли тут був її двоюрідний братик. Лікар каже, що можна сподіватися на краще.

— Ну, коли ти можеш манити себе надіями, тим краще для тебе. Блаженні ті люди, що мають нечутливу душу. Далєбі, хотіла б і я не брати цього так близько до серця — воно ж бо напевне мене доконає! О, якби ж то я могла бути така незворушна, як ви всі в цьому домі!

І «всі в цьому домі» несамохїть зичили їй того самого, бо Марі, хизуючись перед челяддю своїм новим нещастям, зробила з нього привід до незчисленних нападок на всіх і кожного. Хто б що сказав, зробив чи не зробив, як це враз оберталось на зайвий доказ того, що її оточують бездушні, нечутливі людці, яким байдуже до її страждань.

Бідолашна Єва іноді чула ті нарікання і мало очі не виплакала з жалю до матері, що так побивалася через неї.

Десь тижнів через два Єва почувалася куди краще. То був один з тих оманливих відбігів неблаганної хвороби, що часто вселяють надію в жагучі серця, навіть коли смерть уже на порозі. Євину легку ходу знову було чути в саду й на веранді, вона знову бавилась та сміялася, і зрадуваний батько запевняв, що невдовзі вона зовсім одужає. Тільки міс Офелія та лікар не тішилися цим примарним полегшенням. Не помилялось і ще одне серце — сердечко самої Єви...

Та хоч дівчинка й була виплекана з глибокою ніжністю і перед нею розгорталося прекрасне життя з усіма принадами, що їх можуть дати любов та добробут, вона не боялася смерті й не жаліла себе. Її сердечко боліло тільки за тих, кого вона полишала, а найдужче — за батька. Єва ніколи не замислювалася над такими речами, проте підсвідомо відчувала, що посідає в його серці куди більше місця, ніж будь-хто інший. Матір вона теж любила, бо взагалі була ніжна та чутлива, і всі оті прояви материного себелюбства, які їй траплялося бачити, смутили й бентежили її — адже, як і кожна дитина, вона беззастережно вірила, що мати не може чинити зла. І хоч деяких речей Єві було просто не збагнути, вона завжди заспокоювала себе думкою, що, зрештою, це її мама і що вона теж її широко любить.

Жаліла вона й добрих та відданих слуг, для яких була наче ясний сонячний промінь. Діти звичайно не схильні узагальнювати, однак Єва напрочуд рано дійшла розуму, і всі згубні вади рабовласницького устрою, які вона бачила навколо, одна по одній глибоко западали в її чутливу та мисленну душу. Її поривали невизразні бажання зробити якесь добро своїм слугам, порятувати і обласкавити

не тільки їх, а й усіх людей їхнього стану, та, на жаль, вона була надто мала й немічна, аби здійснити ті поривання.

— Знаєш, дядечку Томе, — сказала вона якось, зводячи очі від книжки, що її читала вголос своєму другові, — а я розумію, як ото хочеться вмерти задля когось іншого.

— Чому, панночко Єво?

— Бо я й сама таке відчуваю.

— Про що це ви, панночко Єво? Щось я не збагну.

— Я не можу пояснити... Та пам'ятаєш, коли ми їхали на пароплаві і я побачила отих нещасних... кого розлучили з матір'ю, кого з чоловіком, кого з малими діточками... і ще коли я почула про сердешну Прю — який то дув жах, правда ж? — та й ще багато разів я відчувала, що радо вмерла б сама, аби моя смерть визволила їх од усього того лиха. Кажу тобі, Томе, я хотіла б умерти задля них, якби було можна, — палко промовила Єва, поклавши свою тендітну рученьку на Томову руку.

Том зирнув на дівчинку з побожним трепетом і, коли вона, зачувши батьків поклик, швиденько гайнула до дому, ще довго дивився їй услід, раз по раз витираючи очі.

Єва легко збігла на веранду, де чекав її батько. Убрана в біле платтячко, злотокоса, з розпашілим личком та неприродно блискучими від нутрянної гарячки очима, вона аж світилася вся у промінні призахідного сонця.

Сен-Клер покликав дочку, щоб показати їй статуетку, яку він купив для неї в місті. Та вигляд дівчинки так болісно вразив його, що він умить забув про свій намір і рвучко пригорнув її до себе.

— Єво, ясочко, тобі останніми днями полегшало, правда ж?

— Тату, — несподівано твердо промовила Єва, — я давно вже хотіла дещо тобі сказати. То давай скажу тепер, поки ще не знесиліла.

Сен-Клера неначе морозом усипало. Єва сіла батькові на коліна, прихилилася голівкою до його грудей і сказала:

— Тепер уже з цим нема чого критися, тату. Настає мені година піти од вас. Я піду й ніколи більше не повернуся! — І горло їй здавило ридання.

— Та ну ж бо, моя люба донечко! — мовив Сен-Клер. Його бив дрож, але він силкувався говорити весело. — Ти просто знервована й трохи підупала духом. Не треба вкидатися в такі чорні думи. Ось поглянь, яку я тобі купив статуетку!

— Ні, тату, — сказала Єва, лагідно відсуваючи дарунок, — не обманюй себе! Мені анітрохи не краще, я це знаю достеменно. І я скоро піду. Я не знервована і духом не підупала. Якби не жаль було те-

бе, тату, і всіх моїх друзів, я почувалася б тільки щасливою. Я сама хочу піти... так хочу!..

— Що ж тобі, ясочко, тут не до серця? Хіба не робиться для тебе все, що можна, аби лиш ти була щаслива?

— І все ж я радніша піти... А жити хотіла б хіба що задля своїх друзів. Багато чого смутить мені серце, видається жахливим. Отож краще мені піти... Але я не хочу полишати тебе... Мені несила навіть про це подумати!

— Що ж тебе смутить і жахає, доню?

— Та всі оті речі, що день у день діються довкола. Мені жаль наших бідних слуг. Вони так люблять мене, такі до мене добрі! Як мені хочеться, тату, щоб усі вони були вільні!

— Єво, донечко, невже ти вважаєш, що їм погано в нас живеться?

— Ой тату, а що, як раптом з тобою щось станеться? Що тоді буде з ними? Таких людей, як ти, тату, дуже мало. Он дядечко Олфред зовсім не такий, і мама теж... А згадай-но хазяїв нещасної старої Прю! На який тільки жах здатні люди! — І Єва здригнулася.

— Люба моя дитино, ти надто чутлива. Даремно я дозволяв тобі слухати такі історії.

— Оце ж і не дає мені спокою, тату. Ти хотів, щоб я жила в добрі й ніколи не знала найменшого лиха і навіть сумних історій щоб не чула. А тим часом скільки бідолах усе життя не бачать нічого, крім горя та смутку. Хіба це справедливо? То як було мені не знати про такі речі, як не жаліти цих людей? Усе воно завжди западало мені в серце, глибоко так западало. І я все думала, думала... Тату, невже не можна, щоб усі раби стали вільні?

— На це нелегко відповісти, донечко. Безперечно, все воно вельми зле, так думає багато людей, і я теж. Я щиро бажав би, щоб у нашій країні не було жодного раба, але що для цього треба зробити — я не знаю.

— Тату, ти ж такий добрий та шляхетний і завжди так красно говориш. То чи не міг би ти ходити скрізь і переконувати людей на добре діло? Коли я помру, тату, ти згадаєш ці мої слова і зробиш так задля мене. Я й сама б це зробила, якби могла.

— Коли ти помреш, Єво!.. — схвильовано вигукнув Сен-Клер. — Ні-ні, не кажи такого, доню! Ти ж єдина моя втіха на світі!

— Дитина бідної старої Прю теж була її єдиною втіхою, а проте вона мусила слухати її крик і нічого не могла вдіяти! Тату, ці нещасні люди так само люблять своїх дітей, як і ти мене. Ну зроби для них що-небудь! Он і бідна няня любить своїх малих. Я сама бачила, як вона плаче, коли говорить про них. І Том своїх діточок любить... Це ж просто жах, тату, що весь час коїться отаке!

— Ну годі, годі, ясочко, — заспокійливо мовив Сен-Клер, — ти тільки не впадай у розпач, не говори про смерть, і я зроблю все, що ти хочеш.

— І дай мені слово, любий тату, що ти відпустиш Тома на волю, як тільки... — вона затнулась і нерішуче докінчила: — як тільки мене не стане.

— Гаразд, серденько, я зроблю все... все, що тільки ти скажеш.

— Любий тату, — мовила дівчинка, притиснувшись до його лица гарячою щічкою, — от якби нам піти разом...

Сен-Клер міцніше пригорнув її до себе, але нічого не сказав.

— Ти прийдеш до мене, — додала вона тихо і впевнено.

— Я піду за тобою. Я тебе не забуду.

Урочиста вечірня сутінь оповивала їх дедалі густіше. Сен-Клер сидів мовчки, пригортаючи до грудей тендітне дитяче тільце. Він уже не бачив доччиних незглибимих очей, тільки чув її тихий, немов потойбічний голос. І нараз миттєвим привиддям перед очима йому постало все його минуле: материні молитви, його власні дитячі поривання до добра, а між ними й цим вечором — довгі роки безділля і марноти, що їх звать великосвітнім життям. За одну мить людина може досягнути думкою дуже багато. Тож і Сен-Клер багато чого побачив і перечув, але не обмовився про те ані словом. А коли зовсім посутеніло, він одніс дочку до її спальні, почекав, доки її перевдягнуть на ніч, а тоді одпустив слуг і колисав її на руках та співав їй, аж поки вона заснула.

Розділ XXV

МАЛЕНЬКА НАПУТНИЦЯ

Заходив недільний вечір. Сен-Клер сидів на веранді, простягнувшись у плетеному кріслі, і тішився сигарою. Марі лежала на канапі проти розчиненого на веранду вікна, сховавшись од москітів за прозорою флеровою заслоною. В руці вона тримала гарно оправленого молитовника. Була неділя, отож Марі й удавала, ніби читає, хоч насправді куняла над розгорнутою книжкою, то розплющуючи очі, то знову їх заплющуючи.

— Знаєш, Огюстене, — мовила вона, трохи прочумавшись од дрімоти, — треба буде послати до міста по мого давнього лікаря, доктора Позі. Я певна, що в мене зле із серцем.

— Та навіщо ж тобі посилати по нього? Лікар, що їздить до Єви, теж цілком тямущий.

— Я не звірилася б на нього в разі небезпеки, — відказала Марі. — А як я розумію, становище моє доволі небезпечне. Я ось уже кілька ночей про це думаю. У мене страшні напади болю і якісь такі дивні відчуття.

— Ой Марі, це все просто з нудьги. Я не вірю, що в тебе хворе серце.

— Де ж би ти повірив! — сказала Марі. — Я так і знала, що почую од тебе саме це. Ти тривожися, тільки-но Єва раз кашляне чи ще щось їй трохи не так, а до мене тобі байдуже.

— Коли вже тобі так доконче хочеться мати хворе серце — гаразд, я згоден на це пристати, — мовив Сен-Клер. — Та до сьогодні ж воно було здорове.

— Щоб не довелося тобі пожаліти про ці слова, коли вже буде пізно! — сказала Марі. — Ти собі хоч вір, хоч не вір, а тривога за Єву і всі мої зусилля задля цієї любої крихітки лиш прискорили те, про що я давно вже догадувалася.

Які зусилля мала на увазі Марі, збагнути було важко. Те саме подумав собі й Сен-Клер і спокійнісінько курился далі, мов бездушний злобитель, аж поки до веранди під'їхала коляска і з неї висіли міс Офелія та Єва, що їздили з Томом на прогулянку.

Міс Офелія, як звичайно, передусім подалася до свого покою зняти очіпок і шаль, а Єва підійшла на поклик батька й примостилася в нього на колінах.

Трохи перегодя в кімнаті міс Офелії, що так само виходила дверима на веранду, почувися голосні вигуки й звернені до когось гнівні докори.

— Якого ще лиха накоїла там Топсі? — обізвався Сен-Клер. — Б'юсь об заклад, що весь цей гвалт через неї!

В наступну мить на веранді з'явилася до краю обурена міс Офелія, тягнучи за собою малу провинницю.

— Іди, іди сюди! — примовляла міс Офелія. — Ось я все розкажу твоєму хазяїнові!

— Що там таке? — спитав Сен-Клер.

— А те, що я не можу більше терпіти цього знущання! Це вже просто над усяку силу! Я замкнула її в кімнаті й загадала вивчити молитву. А вона що? Підгледіла, де я ховаю ключа, залізла в шафу, витягла звідти оздобу до очіпків і геть покремсала на кохти своїм лялькам! Ні, такої лихої дитини я ще зроду не бачила!

— Я ж казала вам, сестрице, — обізвалася Марі, — що з цими створіннями по-доброму не можна. Коли б оце моя воля, — додала вона, докірливо глипнувши на Сен-Клера, — я б звеліла як слід відшмагати цю малу негідницю. Так відшмагати, щоб вона й на ноги не звелася!

— Не сумніваюся, — мовив Сен-Клер. — Ось і розкажіть після цього про лагідну жіночу вдачу! Дайте жінці волю, то вона вам і коня мало не до смерті заб'є, а не те що слугу!

— Та вже ж не ходити коло та навколо так, як ти! — відрубала Марі, — Сестриця розумна жінка і сама це збагнула не згірш за мене.

Міс Офелія, як і кожна дбайлива господарка, не могла стримати обурення, коли дівчинка своїми витівками марно переводила добро. Та й багато хто з наших читачок, будиши нею, напевне відчували б те саме. Одначе слова Марі аж ніяк не вкладалися в її рамці, і вона враз прохолола.

— Я б нізащо не дозволила вчинити таке над дитиною, — мовила вона, — але кажу вам, Огюстене, я рішуче не знаю, що робити. Научала я її научала, товкмачила одне й те ж до знемоги, і шмагала її, і карала, як тільки могла — а вона все така сама, як перше!

— Топсі, ану йди сюди, мавпеня! — покликвав дівчинку Сен-Клер.

Топсі підійшла до нього. Її круглі гострі оченята блимали винувато і в той же час, як завжди, лукаво.

— Чому ти так поводишся? — запитав Сен-Клер, несамохіть потішаючись виразом її обличчя.

— Та, либонь, тому, що в мене лиха душа, — поштиво озвалася Топсі. — Так каже міс Фелі.

— Хіба ти не бачиш, скільки добра зробила тобі міс Офелія? Вона каже, що зробила все можливе.

— Ой, та звісно ж, пане! Ось і тая моя хазяйка завше так говорила. Вона й лупцювала мене страх як сильно, і за волосся скубла, і головою об двері стукала, та й то мені не помагало! Та мені, либонь, хоч би й усе волосся геть повискубти, то однак добра не буде. Така вже я погана! А все воно того, що я муринка, оце ж тільки того!

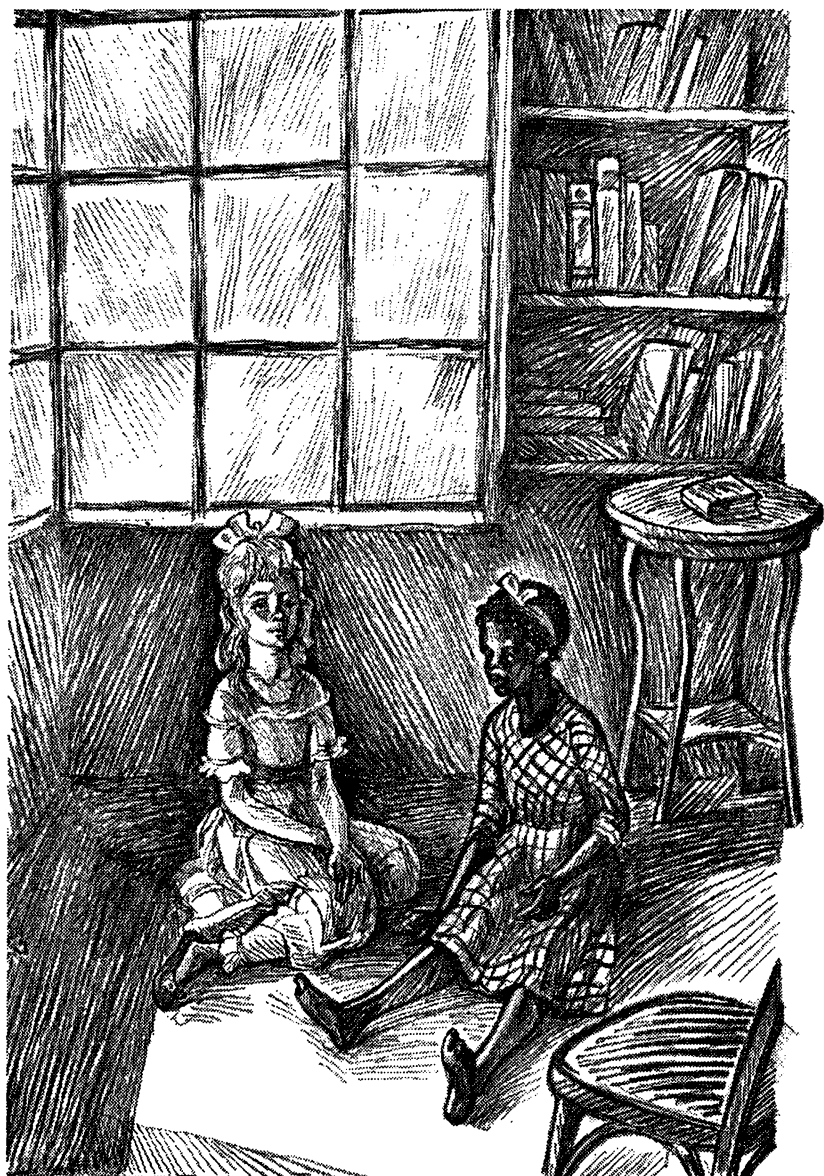
— Ні, я таки мушу од неї відмовитись, — сказала міс Офелія. — Годі вже з мене цієї халеви.

Єва, що до останньої хвилини мовчки споглядала всю ту сцену, нишком дала знак Топсі йти за нею. В кінці веранди була невелика засклена переділка, що правила Сен-Клерові за читальню, і Єва з Топсі зникли за її дверима.

— Що це там Єва надумала? — спитав Сен-Клер. — Ану підудивлюся.

Він навшпиньках підступив до переділки, відслонив завіску, що закривала скляні двері, й зазирнув туди. Відтак, приклавши палець до уст, знаком показав міс Офелії, щоб і вона підійшла подивилася.

Обидві дівчинки сиділи на підлозі боком до дверей. На обличчі Топсі був звичайний лукавий та безтурботний вираз, зате в Єви, що

сиділа проти неї, личко аж пашіло від перечувань, а у великих очах блищали сльози.

— Чому ти так погано поводишся, Топсі? Хіба ти не можеш постаратися бути хорошою? Невже ти нікого не любиш, га, Топсі?

— Не знаю я, як це любити. Я люблю цукерки, ото і все, — відказала Топсі.

— Але ж своїх батька й матір ти любиш?

— Та в мене їх ніколи й не було. Я ж вам казала, панночко Єво.

— Еге ж, я знаю, — сумно мовила Єва. — Ну, то, може, в тебе є братик чи сестричка, або тітка, або ж...

— Ні, нема... Ніколи нікого не було.

— Але, Топсі, якби ти тільки постаралася бути хорошою, ти могла б...

— Хоч би як я старалася, а однак завше була б муринка, — сказала Топсі. — От аби мені злупити з себе шкуру й зробитися білою, отоді б я вже постаралася.

— Але ж люди можуть любити тебе й чорну, Топсі. І міс Офелія тебе любила б, якби ти була хороша.

Топсі уривчасто хихотнула — то був її звичайний спосіб виявляти свою недовіру.

— Ти не віриш? — спитала Єва.

— Ні. Вона терпіти мене не може, бо я муринка! І й до мене доторкнутися все'дно що до жаби. Та й ніхто не може любити муринів, вони не годні, аби їх любити. А мені й начхать! — сказала Топсі й почала свистіти.

— Ой Топсі, бідолашка, та я ж люблю тебе! — вигукнула Єва з раптовим спалахом співчуття і поклала свою тендітну білу рученьку на плече Топсі. — Я люблю тебе, бо ти не маєш ні батька, ні матері, ані друзів... бо ти нещасна, скривджена дитина! Я люблю тебе і хочу, щоб ти була хороша. Я уже слаба, Топсі, і, мабуть, жити мені лишилося зовсім мало. То дуже мене смутить, що ти отака неслухняна. Прошу тебе, постарайся бути хорошою, ну хоч би задля мене. Вже ж недовго мені бути з тобою разом.

Меткі круглі оченята маленької негритянки сповнилися слізьми. Важкі прозорі краплі одна по одній скочувались їй по щоках і падали на Євину білу рученьку. Топсі похилила голову на коліна й грірко заридала.

— Панночко Єво! Люба панночко Єво! — проказувала вона крізь сльози. — Я старатимусь! Ось побачите, як старатимусь! Раніш мені було все'дно.

Сен-Клер спустив завіску.

— Сьогодні Єва нагадала мені мою матінку... — мовив він до міс Офелії.

— Я завжди мала упередження проти негрів, — сказала міс Офелія. — Ніде правди діти — мені таки було гидко доторкнутися до цієї дитини. Але я й подумати не могла, що вона про це знає.

— О, діти одразу відчувають такі речі, — озвався Сен-Клер, — від них цього не приховаєш. Повірте мені, хоч би скільки добра ви робили дитині, хоч би як її уласкавлювали, вона ніколи не буде вам вдячна, поки відчуватиме, що ви ставитесь до неї з огидою. Воно дуже дивно, але це так.

— Не знаю, як мені себе перебороти, — мовила міс Офелія. — Вони ж бо й справді мені неприємні, а ця дитина особливо. Як я могу збутися цього почуття?

— А от Єва, здається, знає як.

— Ну, вона така щедросерда! — сказала міс Офелія. — Аби ж то я могла стати такою, як вона! Либонь, мені є чого в неї повчитися.

— Коли так, то ви не перша, кого напроваджує на розум дитина, — зауважив Сен-Клер.

Розділ XXVI

СМЕРТЬ

Простора спальня Єви, як і всі кімнати в будинку, виходила на широку веранду. З одного боку вона притикала до покою батьків, з другого — до кімнати міс Офелії. Сен-Клер сам наглядав за умеблюванням та оздобленням доччиного помешкання й подбав про те, щоб усе у ньому відповідало вдачі його маленької господині. На вікнах висіли рожеві та білі муслінові завіси. Підлогу вкривала квітчаста мата, зроблена в Парижі за малюнком самого Сен-Клера: по краях рожеві пуп'янки в зеленому листі, а посередині — пишні троянди в цвіту. Ліжка, стільці й крісла були бамбукові, тонкої мистецької роботи. Над узголів'ям ліжка на гіпсовій консолі стояла красива фігура янгола зі згорнутими крилами й миртовим вінком у простягнутій руці. З вінка на ліжка спадала рожева флерова запона, прошита срібною ниткою, — захисток од москітів, який є доконечною приналежністю кожної спальні в тій місцевості. На вишуканих бамбукових кріслах було подостатком рожевих атласових подушок, а з рук гіпсових статуй на них спадали такі самі флерові запони, як і над ліжком. Посеред кімнати стояв легкий та вигадливий бамбуковий столик, а на ньому — тонка порцелянова ваза у формі білої лілеї, завжди повна квітів. На цьому столику були Євині книжки та всілякі дрібнички, а також гарно вироблене писемне приладдя, що його подарував їй батько, завваживши, як рев-

но вона вправляється у краснописі. На полиці над коминком стояли чудові статуетки дітей, а обабіч них – дві мармурові вази, в які Том щоранку ставив свіжі букети квітів. Стіни прикрашало кілька чарівних картин, що зображували різні дитячі забави. Одне слово, кожна річ у цій кімнаті неначе промовляла про безжурне дитинство, красу та спокій. Все, на що падало око маленької господині, коли вона вранці прокидалась од сну, тішило душу й навіювало радісні думки.

Оманлива снага, що на якийсь час підбудила була Єву, швидко залишала її. Все рідше було чути на веранді її легку ходу і все частіше лежала вона в кріслі перед розчиненим вікном, утупивши очі в колихливі хвилі озера.

Одного дня, лежачи отак у кріслі з розгорнутою книжкою на колінах, Єва раптом почула на веранді сердитий голос матері:

– А це що таке, негіднице? Знову в шкоду? Пообривала квіти, он як?

І Єва почула лункий звук ляпаса.

– Ой пані! Та це ж для панночки Єви! – обізвався знайомий голос, що належав Топсі.

– Для панночки Єви! Ач якої вигадала! Ти думаєш, їй потрібні твої квіти, нікчемна чорна мавпо? Ану забирайся геть!

Єва миттю схопилася з крісла й вибігла на веранду.

– Ой, не треба, мамо! Я хочу ці квіти, нехай дасть їх мені! Вони мені потрібні.

– Та ну ж бо, Єво, в тебе й так їх повна кімната.

– Мені квіти ніколи не зайві, – одказала Єва. – Неси їх сюди, Топсі.

Топсі, що, понуривши голову, стояла осторонь, підійшла до Єви й оддала їй квіти. На обличчі в неї був нерішучий та соромливий вираз, цілком відмінний від її звичайної зухвалої гримаси.

– Який чудовий букет! – мовила Єва, розглядаючи квіти.

Насправді той букет був скорше чудний – пучок червоногарячих гераній і серед них одна-єдина біла камелія з лискучим темним листям. Квіти очевидячки були дібрані за протилежністю кольорів і дбайливо складені пелюстка до пелюстки.

Топсі аж засяяла від утіхи, коли Єва сказала:

– Топсі, ти дуже гарно добираєш квіти. Осьде в мене порожня ваза. Я хочу, аби ти щодня приносила до неї букет.

– Що за химера! – мовила Марі. – Ну навіщо б то воно тобі?

– Нехай собі рве квіти, мамо. Чи тобі не однаково, якщо Топсі робитиме це для мене? Однаково ж, правда?

– Та звісно, коли ти цього хочеш, любя!.. Топсі, ти чуєш, що каже твоя маленька хазяйка? Гляди мені, слухайся її!

Топсі швидко прилякнула й спустила очі. Коли вона оберталась, щоб іти, Єва побачила, як по її темній щоці скотилася сльоза.

— Ось бачиш, мамо, я знала, що бідна Топсі хоче зробити для мене щось приємне, — сказала вона.

— Ет, дурниці! Просто це ще одна зловмисна витівка, які вона так полюбляє. Вона знає, що не можна рвати квіти, і робить навкір, ото й тільки. Та коли вже тобі цього забаглося, то нехай буде так.

— Мамо, по-моєму, Топсі дуже змінилася. Вона старається виправитись.

— Довго їй треба буде старатись, поки вона виправиться! — зневажливо засміявшись, мовила Марі.

— Бідна Топсі! Ти ж знаєш, мамо, як її кривдили все життя.

— Ну, відколи вона тут, їй нема на що жалітися, далєбі. І навчали її, і умовляли, й упали всі коло неї як тільки могли, а їй хоч би що! Яка була капосна, така й зосталася і завжди така буде. Нічого вже з неї не зробиш!

— Але ж, мамо, одна річ зростати так, як я, серед друзів, у добрі та ласці, і зовсім інша — так, як довелося їй, аж поки вона потрапила сюди!

— Можливо, — сказала Марі, позіхаючи. — Ой, ну ж і пече сьогодні...

— Мамо, — знов обізвалася Єва, — я хочу, щоб мені зрізали трохи кучерів... Себто, не трохи, а чимало.

— Навіщо? — запитала Марі.

— Я хочу пороздавати їх своїм друзям, мамо, поки ще можу зробити це сама. Чи не попросила б ти тітоньку прийти й підстригти мене? Марі гукнула міс Офелію, що була в сусідній кімнаті.

Коли та прийшла, дівчинка підвелася з подушки і, струснувши на плечі свої довгі злотисто-каштанові кучері, з усмішкою мовила:

— Ану, тітонько, пострижіть овечку.

— Що це тут діється? — спитав Сен-Клер, заходячи до кімнати з якоюсь садовою для Єви.

— Нічого, тату. Просто я хочу, щоб тітонька трохи підкоротила мені коси. Вони такі буйні, що аж голові жарко. А ще я хотіла б подарувати декому по кучерику.

Міс Офелія принесла ножиці.

— Обережно, не зіпсуйте! — сказав батько. — Стрижіть ізнизу, щоб не було помітно. Євині кучері — моя втіха.

— О тату! — скрушно мовила Єва.

— Атож, і я хочу зберегти їх у всій красі на той час, коли повезу тебе на дядечкову плантацію побачитися з Анріком, — весело провадив Сен-Клер.

— Я ніколи вже туди не поїду, тату. Мені лежить інша дорога. Ну повір же ти мені! Невже ти не бачиш, тату, як я слабшаю з кожним днем?

— Чому ти хочеш, аби я повірив у таке страхіття, Єво? — спитав батько.

— Бо це правда, тату. І якщо ти повіриш тепер, то, може, звикнеш до цього, як і я.

Сен-Клер стулив уста й похмуро дивився, як один по одному падають Єві на коліна її прекрасні довгі кучері. Вона брала їх у руки, сумно розглядала й накручувала на тоненькі пальчики, вряди-годи занепокоєно позираючи на батька.

— Оцього я завжди боялася, — мовила Марі. — Оце й підточувало день у день моє здоров'я і зводило мене в домовину, хоч усім до цього байдуже. Я давно вже знала, що так буде. І скоро ти побачиш, Сен-Клере, що я таки мала рацію.

— І звісно, то буде для тебе неабияка втіха! — неприязно й гірко озвався Сен-Клер.

Марі відкинулася в кріслі й затулила обличчя батистовою хусточкою.

Єва замислено переводила свої ясні голубі очі з батька на матір. То був спокійний, проникливий погляд людини, що вже не належить до цього світу. Вона очевидячки бачила, розуміла й належно цінувала всю різницю між ними.

Трохи перегода вона поманила батька рукою. Сен-Клер підійшов і сів поруч неї.

— Тату, я дедалі змагаю і певна, що скоро вже кінець. Мені треба дещо сказати й зробити, але ж ти й слова чути про це не хочеш. А цього ж однаково не відвернути. То прошу тебе, дозволь мені сказати тепер!

— Кажи, доню, кажи, — мовив Сен-Клер, прикривши очі однією рукою, а другою тримаючи рученьку Єви.

— Тоді нехай сюди прийдуть усі люди. Я маю щось сказати і їм, повинна сказати, — провадила Єва.

— Гаразд, — покірливо згодився Сен-Клер.

Міс Офелія послала по челядь, і незабаром усі зібралися в кімнаті.

Єва лежала, відкинувшись на подушки. Її коси вільно спадали на плечі, щічки паленіли густим рум'янцем, що прикро вирізнявся проти блідого, аж наче прозорого личка, худенького тільця й величезних незглибимих очей, які сумовито спинялись на кожному.

Слуги нараз припишкли, вражені цим видом.

Євине натхненне личко, зістрижені довгі кучері, що лежали поруч неї, одвернуте обличчя батька, хлипання Марі — все це миттю

зворушило їхні добрі та чутливі од природи душі. Заходячи до кімнати, вони презиралися між собою, скрушно зітхали й хитали головами. Тиша була така, як на похороні.

Єва підвела голову й обкинула кожного довгим проникливим поглядом. Усі стояли пригнічені та зажурені. Деякі з жінок затуляли обличчя фартухами.

— Любі мої друзі, — мовила Єва, — я просила, щоб ви всі прийшли, бо я люблю вас. Я люблю вас усіх і хочу з вами попрощатися... Я залишаю вас. Десь тижнів за два ви мене більше не побачите...

Тут мову дівчинці перепинили тужні вигуки, жалощі й ридання, що вихопилися разом з усіх грудей і заглушили її кволий голос.

Єва трохи почекала, а тоді як могла гучніше промовила, аби всі почули її за тим тужінням:

— Якщо ви мене любите, то не перебивайте...

— Аякже!.. Звісно, що любимо!.. Хай вас Бог береже!.. — однодушно озвалися всі.

— Так, я знаю, що любите. Ви всі завжди були до мене добрі, і я хочу залишити вам щось на спомин про себе. Я подарую кожному з вас свій кучерик, аби ви щоразу, як поглянете на нього, згадували, що я вас любила...

Годі змалювати ту сцену, коли всі вони зі слізьми на очах обступили свою маленьку господиню, щоб узяти з її рук цей дарунок, який був для них останнім знаком її любові. Вони, плачучи, уклікали перед нею на коліна, цілували край її убору, щиро й гаряче благословляли її.

Кожному, хто отримував свій дарунок, міс Офелія робила знак вийти з кімнати, боячись, щоб надмірне збудження не зашкодило хворій дитині.

Нарешті біля Єви zostалися лиш Том і няня.

— Ось, дядечку Томе, — мовила Єва, — поглянь, який гарний для тебе кучерик!.. А оце тобі, моя добра, люба, мила няню! — додала вона, ніжно обіймаючи свою стару мамку.

— Ой панночко Єво, та як же я без вас житиму! — вигукнула віддана служниця. — Воно ж наче кінець світу, як вас не стане! — І няня гірко заридала.

Міс Офелія лагідно вирядила її і Тома з кімнати й думала, що вже по всьому. Та, обернувшись, раптом побачила Топсі.

— А ти звідки взялася? — суворо запитала вона.

— Я весь час тут, — відказала Топсі, витираючи сльози з очей. — О панночко Єво, я завше була така погана! Та, може, ви дасте й мені одного кучерика?

— Авжеж, бідна Топсі! Звісно, що дам. Ось на... Як подивишся на нього, так і згадай, що я любила тебе й хотіла, щоб ти була хороша дівчинка!

— Ой панночко Єво, я так стараюся! — поважно промовила Топсі. — А як же воно тяжко бути хорошої! Либонь, це тому, що я не звикла, от правда!..

Топсі затулила обличчя фартушком, і міс Офелія тихенько вивела її з кімнати. Виходячи, дівчинка сховала дорогий дарунок на грудах.

Повернувшись до кімнати, міс Офелія зачинила двері. Протягом попередньої сцени ця поважна жінка й сама втерла не одну сльозу, але турбота про маленьку племінницю була для неї понад усе.

Сен-Клер увесь час сидів у тій самій позі, прикривши очі рукою. Він не зрушився й тоді, коли всі пішли з кімнати.

— Тату! — мовила Єва, лагідно торкнувшись його руки.

Він аж стелується, але нічого не відповів.

— Любий тату! — знову сказала Єва.

— Ні, я не можу! — вигукнув Сен-Клер, підводячись. — Не можу я цього знести! За що мені така гірка доля?!

В голосі його була невимовна туга.

— Тату, ти краєш мені серце! — сказала Єва, встаючи й кидаючись йому в обійми. — Годі побиватися!

І вона зайшлася такими буйними риданнями, що всі аж злякались, а батькові думки враз повернули на інше.

— Та ну ж бо, Єво... ну, моя ясочко! Годі вже, годі!.. Це я винен, я тебе засмутив. Я буду спокійний, буду який ти хочеш, тільки не плач...

І невдовзі Єва, мов зморена голубка, затихла в нього на руках, а він, схилившись над нею, втішав її всіма лагідними словами, які тільки міг придумати.

Марі схопилася з місця, метнулася в свою кімнату й зчинила там страшну істерику.

— А мені кучерика ти, Єво, так і не дала, — сумно всміхнувся Сен-Клер.

— Вони всі твої, тату, — з усміхом відказала Єва. — Твої і мамині. І любій тітоньці дасте, скільки вона захоче. Я тільки нашим бідним слугам хотіла роздати їх сама, бо, знаєш, тату, коли мене не стане, про них можуть забути, а мені хочеться, аби й вони мали щось на згадку про мене...

Від того дня Єва швидко почала згасати. Тепер уже щодо цього не лишалося жодного сумніву, й годі було плекати хоч якусь надію.

Її гарну кімнату вже неприховано обернули на лікарняний покій, і міс Офелія день і ніч була там за доглядальницю. Тільки тепер усі в господі зрозуміли, на що вона здатна, і вперше склали їй повну ціну. Напрочуд вправні руки й несхибне око, скрупульозна охайність і дбайливість у кожній дрібниці, дивовижне вміння приховати від сторонніх очей усі неприємні прояви хвороби, непомильне чуття часу, ясна голова й бездоганна пам'ять, в якій не губилося жодного лікарєвого припису чи настанови, — усе це зробило її найпершою помічницею лікаря. І ті, хто раніше знизував плечима, осуджуючи її маленькі дивацтва та відмінні од їхніх звичаї, тепер мусили визнати, що вона таки справді незамінна людина.

Дядечко Том часто бував у Євиній кімнаті. Дівчинку виснажувало постійне нервове збудження, і вона заспокоювалась лиш тоді, коли її носили на руках. Для Тома було великою втіхою колисати на подушці її тендітне тільце, походжаючи з нею по кімнаті чи по веранді. А іноді вранці, коли з озера повівав свіжий вітерець і Єва почувалася трохи краще, він носив її по саду в затінку помаранчевих дерев або сідав з нею в котрійсь із їхніх улюблених місцинок і наспівував їй старовинних пісень.

Батько також часто носив Єву на руках, але він був не такий дужий, швидше стомлювався, і тоді вона казала:

— Тату, нехай мене візьме Том. Йому, бідолашному, це так приємно! Адже він нічого більше не може для мене зробити, а йому дуже хочеться!

— Мені теж, Єво, — одказував батько.

— Ну, тату, ти можеш робити що завгодно, та ти й так для мене все. Ти читаєш мені, сидиш біля мене ночами, а в Тома це єдина змога. До того ж йому легше носити. Він такий сильний!

Бажання зробити щось для Єви опанувало не тільки Тома. Кожен у господі прагнув якомсь виявити свою приязнь до дівчинки й робив для цього все, що міг.

Бідолашна няня всім серцем поривалася до своєї пестунки, але ні вдень ні вночі не могла вибрати слушної хвилини. Марі заявила, що від тривоги за дочку їй одібрало сон, і певна річ, що давати спати комусь іншому було б супроти її звичаю. По двадцять разів на ніч вона будила няню, щоб та розтерла їй ноги, чи поклала на чоло мокрого рушника, чи знайшла хусточку, чи подивилася, що там за гамір у Євиній кімнаті, чи спустила завісу, бо в спальні надто світло, чи підняла завісу, бо в спальні надто темно. А вдень, коли няня намагалася хоч чим-небудь допомогти коло своєї крихітки, Марі знову знаходила для неї безліч всіляких справ чи то десь у господі, чи при власній персоні, і сердешній жінці лише вряди-годи

випадало крадькома побачити Єву й перемовитися з нею кількома словами.

— Тепер я вважаю за свій обов'язок особливо ревно піклуватися собою, — казала Марі. — Я ж бо така слабосила, а тут іще мушу доглядати свою любу дитину.

— Де ж пак, голубонько, — мовив Сен-Клер. — А мені, бач, здавалося, що сестриця Офелія звільнила тебе від турбот про дитину.

— Ти міркуєш суто по-чоловічому, Сен-Клере. Неначе матір можна звільнити від турбот про дитину, коли вона в такому стані! А втім, нічого дивного — адже ніхто не знає моїх перечувань! Я ж не годна так легковажити цими речами, як ти.

Сен-Клер посміхнувся. Нехай читач дарує йому цю посмішку — він не здолав стримати себе. Так, Сен-Клер іще міг посміхатися. Бо Єва відходила так легко й спокійно, аж годі було й подумати, що то наближається смерть. Вона не мучилась — її лиш дедалі огортала тиша, закрадлива слабість, що майже невідчутно зростала з кожним днем. Дівчинка була така мила й лагідна, така щиросерда й безжурна, що кожен мимоволі улягав миротворному духові невинності та супокою, що ним, здавалося, дихало все навколо неї. І на Сен-Клера теж зійшла якась дивна мирнота. То не була надія — для неї не лишилося місця; то не була й покора, а просто собі спочинок у сьогодні, яке видавалось йому таким прекрасним, що про майбутнє і думати не хотілося. Таке відчуття спокою посідає нас у ясному й тихому осінньому лісі, коли дерева палають золотим багрянцем, а понад струмком одцвітають останні квіти, і ми ще радніше тішимося всією тою красою, бо знаємо, що скоро, дуже скоро вона одійде в небуття.

Єдиний, хто знав чи не всі Євині думки й передчуття, був її вірний друг Том. Дівчинка сповіряла йому все, що не наважувалася казати навіть батькові, аби не засмутити його.

Зрештою Том перестав ночувати в своїй комірчині, а облягався на веранді, щоб схопитися на перший поклик.

— Дядечку Томе, з чого це ти надумав спати де попало, мов той бездомний собака? — спитала міс Офелія. — Мені здавалося, що ти чоловік поважний і волиш спати в ліжку.

— Та воно так, міс Фелі, — таємниче відказав Том. — Але тепер...

— Що «тепер»?

— Не говоріть так голосно, бо нас може почути хазяїн. Знаєте, міс Фелі, треба, щоб хтось чатував...

— Про що це ти, Томе?

— Панночка Єва казала мені, що їй була ознака... Я повинен бути тут, міс Фелі, бо скоро ця благословенна душа полине од нас.

— Томе, хіба панночка Єва казала, що їй сьогодні погіршало?

— Ні, але вона сказала, що її кінець уже близько...

Ця розмова відбулася десь між десятою і одинадцятою годиною вечора, коли міс Офелія, приготувавши все на ніч, пішла замкнути надвірні двері й побачила Тома, що простягнувся біля порога на веранді.

Вона мала міцні нерви й добре владала собою, однак Томів урочистий і прочутий тон дуже вразив її. Того вечора Єва була на диво жвава та весела і довго сиділа в ліжку, перебираючи свої дрібнички й призначаючи, кому з її друзів що віддати. Вона мала помітно бадьоріший вигляд і певніший голос, ніж протягом багатьох останніх тижнів. Батько весь вечір був коло неї і зауважив, що вона майже така сама, якою була колись, іще до хвороби. Поцілувавши її на добраніч, він сказав міс Офелії:

— Може, ми все-таки зарятуємо її, сестрице. Сьогодні їй безперечно краще, — і пішов з такою полегкістю в серці, якої давно вже не відчував.

Але опівночі — об цій незбагненній таємничій годині, коли відхиляється заслона між тлінним сьогоденням та безвічним майбуттям, — смерть подала привістку!

У Євиній кімнаті почалося зворушення. Спочатку звідти долинули згуки чиеїсь швидкої ходи. То була міс Офелія, що вирішила сидіти біля хворої до ранку і саме над північ завважила те, що досвідчені доглядальниці значливо називають «поворотом». Вона рвучко розчинила надвірні двері, і Том, що чатував на веранді, миттю підхопився на ноги.

— Біжи по лікаря, Томе! Не гай ні хвилини! — звеліла міс Офелія.

Відтак тихо постукала в двері Сен-Клерової кімнати.

— Огюстене! — мовила вона. — Ви мені потрібні.

Ті слова впали йому на серце, наче грудки землі на віко домовини. За мить він був уже біля ліжка й схилився над Євою, що й досі спала. Серце йому боляче стислося.

Що ж він побачив? Чому ні він, ні міс Офелія не сказали одне одному ані слова? На це може відповісти лиш той, хто сам бачив на обличчі дорогої йому істоти отой неказаний вираз, який непомільно свідчить, що ця найлюбіша в світі душа вже не належить тобі.

Вони стояли над сплячою дівчинкою, не спускаючи з неї очей, і в моторошній тиші чути було тільки надміру лунке цокання годинника.

За кілька хвилин повернувся Том з лікарем. Увійшовши до кімнати, лікар поглянув на хвору і так само мовчки став поряд з іншими.

— Коли подіявся цей злам? — пошепки спитав він міс Офелію.

— Десь над північ, — відказала вона. Прокинувшись од звуку лікаревої ходи, зі своєї кімнати квапливо вийшла Марі.

— Огюстене! Сестрице! Ой!.. Що тут?.. — поспіхом заговорила вона.

— Помовч! — хрипло мовив Сен-Клер. — Вона вмирає!

Ці слова почула няня й побігла будити слуг. Незабаром уся челядь була на ногах — замелькало світло, зчинилася ходанина, на веранді показалися стривожені обличчя, що з острахом зазирали до кімнати крізь скляні двері. Та Сен-Клер нічого не бачив і не чув — він бачив лиш отой вираз на личку сплячої дитини.

— О, якби вона прокинулась і сказала що-небудь! — мовив він і, нахилившись до дочки, тихенько покликав: — Єво, ясочко!..

Великі голубі очі розплющилися. По обличчю Єви перебіг усміх. Вона силкувалася підвестись і заговорити.

— Ти впізнаєш мене, Єво?

— Любий тату... — останнім зусиллям проказала дівчинка й обняла його за шию.

Але ту ж мить рученята її знов упали, і коли Сен-Клер підвів голову, то побачив, як личко їй викривила передсмертна судома. Єва насилу дихала й поривалася звести рученята догори.

— Який жах! — з мукою в голосі мовив Сен-Клер і, ледве тямлячи, що робить, схопив Тома за руку. — Томе, друже мій, я цього не знесу!

Том стиснув господареву руку в своїй. По його чорному обличчю котилися сльози.

— Скоріше б уже кінець! — провадив Сен-Клер. — Це розриває мені серце!

— Уже!.. Уже по всьому, любий хазяїне! — сказав Том. — Погляньте на неї.

Дівчинка, задихаючись, лежала на подушках, уже зовсім знесилена. Її великі ясні очі підкотилися й застигли. Та на личку її був такий урочистий спокій, таке осяйне блаженство, що змовкли навіть гіркі ридання. Всі, затамувавши віддих, збилися навколо неї.

— Єво! — лагідно покликав Сен-Клер.

Вона не озивалася.

— О Єво, скажи нам що-небудь! — благав батько. Ясний, променистий усміх осяяв її личко, і вона уривчасто прошепотіла:

— Любов... радість... упокій...

Відтак востаннє зітхнула й затихла назавжди.

ОСТАННЯ ПУТЬ

Статуетки й картини в Євиній кімнаті були запнуті білими серветками. Тишу порушували тільки притамовані зітхання і ледь чутні згуки ходи. Крізь затінені вікна до кімнати проходило неясне урочисте світло.

Ліжко було задраповане білою матерією, і там, під фігурою пониклого ангела, лежала дитина, що заснула вічним сном.

Вона лежала убрана в просте біле платтячко, що його так полюбляла за життя, і рожевий відсвіт од впущених завіс осявав її залякле мертве личко теплою барвою. Важкі вії м'яко припали на білі щічки, а голівка трохи схилилася набік, неначе дівчинка просто спала. Та вираз неземного блаженства й супокою, що проймав кожну рисочку її личка, непомильно свідчив, що то не звичайний дочасний сон, а безвічний спочинок.

Такі, як ти, любя Єво, не підвладні смерті! Вони не поринають у смертельний морок, а лиш примеркають, наче вранішні зорі в золотому сяєві світанку...

Чи не так думав собі Сен-Клер, що стояв, склавши руки на грудях, і невідривно дивився на дочку. А втім, хто може сказати, про що він думав? Від самої тої хвили, коли в смертельному покої пролунало слово: «Одійшла...», все для нього ніби огорнулося темним туманом, важкою запоною смутку. Він чув коло себе голоси, його про щось запитували, і він відповідав. Його спитали, на коли він хоче призначити похорон і де її поховати, і він роздратовано відказав, що йому однаково.

Адольф і Роза причепурили кімнату. Хоч які вони були легковажні, безтурботні й дитинні, проте серця мали добрі та чутливі, і, тимчасом як міс Офелія назирала над прибиранням загалом, саме їхні руки надали смертельному покоєві м'якого, поетичного вигляду, усунувши з нього той похмурий і гнітючий дух, що так часто позначає похорони в Новій Англії.

Скрізь, як і перед тим, були квіти — білі, ніжні, запашні, з граціозно похиленими пелюстками. На Євиному столику, вкритому білою скатеркою, стояла її улюблена ваза з одним великим пуп'янком білої троянди. Адольф і Роза, що, як і всі люди їхньої раси, мали гостре відчуття краси, по кілька разів перелаштовували кожну складинку завіс і драперії. Ось і тепер, поки Сен-Клер стояв, занурений у свої думи, Роза тихо зайшла до покою з кошиком білих квітів. Завваживши господаря, вона відступила й шанобливо спи-

нилася. Та, побачивши, що він її не помічає, підійшла до ліжка й стала викладати квіти коло небіжчиці. Немов уві сні, Сен-Клер бачив, як вона вклала Єві в рученята ясинову гілочку, а рештою квітів з тонким смаком оздобила ліжко.

Двері знов одчинились, і на порозі, ховаючи щось під фартушком, з'явилася Топсі з напухлими від сліз очима. Роза зробила швидкий застережливий знак рукою, але дівчинка вступила до кімнати.

— Іди звідси! — різко й владно мовила пошепки Роза. — Тобі тут нема чого робити!

— Ой, пусти мене! Я принесла квітку... таку гарну! — сказала Топсі. — Дозволь мені покласти там, оце тільки одну.

— Іди геть! — ще рішучіше мовила Роза.

— Не чіпай її! — обіззався Сен-Клер, нараз тупнувши ногою. — Нехай заїде.

Роза вмить замовкла, і Топсі підійшла й поклала свою квітку до ніг небіжчиці. І раптом з диким зойком повалилася на підлогу обіч ліжка і зайшлася голосним плачем.

До кімнати квапливо увійшла міс Офелія і спробувала підвести й угамувати дівчинку, але намарне.

— Ой панночко Єво! Панночко Єво! І я теж хочу померти... так хочу!

У голосі її бринів одчайдушний розпач. Кров прилинула до Сен-Клерового блідого, наче мармурового обличчя, і на очі йому вперше, відколи померла Єва, навернулися сльози.

— Встань, дитино, — тихо мовила міс Офелія, — не треба так кричати. Панночка Єва тепер на небі...

— Але ж я її не побачу! — відказала Топсі. — Я ніколи більше її не побачу! — І знову заридала.

Якусь хвилю всі стояли мовчки.

— Вона казала, що любить мене! — голосила Топсі. — Ой лишенько, лишенько! Тепер же нікого в мене не зосталося, анікогісінько!

— Воно таки правда, — мовив Сен-Клер. — І все ж, — обернувся він до міс Офелії, — постарайтеся якось заспокоїти бідну дитину.

— Ой, краще б мені й світу білого не бачити! — не вгавала Топсі. — Нащо він мені, нащо!

Міс Офелія лагідно, але рішуче підвела її і відпровадила з кімнати. Та в неї самої з очей капали сльози.

— Топсі, нещасна ти дитино, — сказала вона, привівши її до своєї кімнати, — не побивайся так! Я теж тебе любитиму, хоч я й не така, як була наша дорога дівчинка. Та я навчилася в неї любити ближніх. Я любитиму тебе й допоможу тобі стати хорошою.

Голос міс Офелії промовляв більше, ніж її слова, а ще більше промовляли щирі сльози, що збігали їй по щоках. Від тої хвили вона назавжди заволоділа душею знедаланої дитини.

«О любя моя Єво, чи зробив хто стільки добра, як ти за своє коротке життя? — думав Сен-Клер. — А яку відповідь дам я за всі мої довгі літа?»

Якийсь час у покої чути було тільки тихе перешіптування і ступні тих, що заходили поглянути на небіжчицю. Потім принесли маленьку труну. Потім був похорон; до будинку підїжджали карети, заходили незнайомі люди; скрізь були білі шарфи й стрічки, жалобні пов'язки, чорні убори; лунали слова молитов. І Сен-Клер жив, ходив, рухався, мов людина, що вже виплакала всі сльози. До останньої хвилини він бачив лиш одне: доньчину золотисту голівку в труні. Та потім її загнули покривалом і наклали на труну віко. І він покірливо пішов разом з іншими до затишного куточка в кінці парку, де коло дерникової лавочки, на якій так часто бавили час Єва з Томом, була маленька яма. Сен-Клер стояв обіч неї, вступивши долі безтямні очі. Він бачив, як спускали маленьку труну, невідразно чув урочисті слова молитви і, навіть коли яму закидали землею, не міг поійняти віри, що там навік сховано від очей його Єву...

А потім усі пішли, і родина повернулася до будинку, що вже ніколи не побачить маленької господині. Вікна в кімнаті Марі були затінені, а сама вона лежала на ліжку й невтїшно ридала, давши волю своєму горю і щохвилини прикликаючи до себе всіх слуг. Вони, певна річ, не мали коли поплакати, та й до чого б воно їм? Адже то було її горе, і вона анітрохи не сумнівалася, що ніхто в світі не зможе й не схоче тужити так, як вона.

— Сен-Клер не зронив ні сльозинки, — казала вона. — Йому зовсім не жаль дочки. Аж подив бере, як подумаєш про таку нечулість та бездушність — адже він знав, як тяжко вона страждала.

А що люди звикли беззастережно вірити своїм очам і вухам, то й багато хто з прислуги справді думав, ніби їхня пані побивається найдужче, а надто коли Марі почала корчитись в істеричному нападі, зажадала лікаря і нарешті оголосила, що помирає. В будинку зчинилася метушня й біганина, до мрущої тягли пляшки з гарячою водою, припарки, масті, і все те чимало розважало її.

Одначе Томове серце горнулося до господаря. Сумний та похмурий, він скрізь ходив за Сен-Клером, і, коли той сидів у Євиній кімнаті, блідий, принишклий, вступивши погляд перед себе, Том добачав у його сухих невидющих застиглих очах куди більше смутку, аніж в усіх риданнях і жалошах Марі.

Через кілька днів Сен-Клери повернулися до міста. Знеможений горем Огюстен прагнув переміни, яка відволікла б його думки на щось інше. Отож вони полишили свою віллу та парк з дорогою могилкою і приїхали назад у Новий Орлеан.

Сен-Клер заклопотано поспішався вулицями, сподіваючись, що гомінке й бурхливе міське життя з повсякчасними новими враженнями заповнить болісну порожнечу в його серці. І ті, хто бачив його на вулиці чи здибав у кав'ярні, дізнавалися про його тяжку втрату лише з жалобної стрічки на капелюсі, бо він був, як завжди, усміхнений та балакучий, читав газети, обговорював політичні новини, вдався у справи. То й хто б міг подумати, що його незмінний усміх — лиш позірна оболонка, під якою ховається серце, сповнене могильного мороку.

— Містер Сен-Клер — дивовижна людина, — жалілася Марі міс Офелії. — Я завжди вважала, що коли він і любить хоч когось у світі, то це нашу дорогу крихітку Єву. Але він, здається, дуже швидко її забуває. Мені годі зрушити його на розмову про неї. А я, далєбі, сподівалась од нього глибших перечувань.

— Кажуть, тиха вода греблі рве, — мовила міс Офелія пророчим тоном.

— Ет, не вірю я, все це пусті балачки! Якщо людина має почуття, вона доконче їх виказує, не може не виказати. Але ж і нещасний той, хто їх має! Я б радніша бути така, як Сен-Клер. Мої почуття так тяжко крають мені серце!

— Ой пані, таж хазяїн зробився худий, мов та тріска! Я чула, він анічогісінько не їсть, — обізвалася няня. — Я ж бо знаю, що він не забув панночки Єви. Та й хто ж би то міг її забути, нашу любу маленьку рибоньку! — додала вона, втираючи очі.

— Може й так, але до мене йому байдуже, — сказала Марі. — Я не почула од нього жодного співчутливого слова. А де ж би то йому не знати, що материнські почуття куди глибші, ніж будь-які батьківські!

— Кожне серце знає своє горе, — поважно промовила ліс Офелія.

— От про це ж я й кажу. Кому, як не мені, знати свої перечування. Хіба ще тільки Єва могла їх зрозуміти, але тепер її нема! — І Марі, відкинувшись у кріслі, гірко заридала.

Марі була з тих безталанних натур, що в їхніх очах усе втрачене без вороття набуває особливої ваги, якої воно ніколи перед тим не мало. В тому, що у неї було, вона дошукувалась тільки вад, та скоро чогось позбувалась, як не могла вже й скласти йому ціни.

ВОЗЗ'ЄДНАННЯ

Один по одному збігали тижні в будинку Сен-Клерів, і хвили життя знову плинули своїм звичаєм на тому місці, де пішов на дно маленький човник. Бо хоч би що ми перечували, а жорстока, байдужна, одноманітна повсякденність владно й невблаганно тягне нас за собою. Ми так само повинні їсти й пити, спати й прокидатися, так само продавати й купувати, про щось запитувати й відповідати на запитання – одне слово, вкидатися в сотні марних справ, не маючи вже до них жодного інтересу; нам лишається тільки холодна, механічна звичка існувати, хоч будь-яка душевна потреба в цьому давно минула.

Колись усі Сен-Клерові життєві інтереси та сподівання непомітно для нього самого кружили навколо дочки. Лиш задля Єви клопотався він своєю маєтністю, задля Єви розподіляв свій час і протягом років так звик робити все задля Єви – купувати, поліпшувати, змінювати, опоряджати, влаштовувати, – що тепер, коли її не стало, йому наче й не лишилось ані про що дбати, ані до чого докласти рук.

Та до одного діла Сен-Клер усе-таки взявся; невдовзі після повернення до Нового Орлеана він почав уживати заходів, щоб законним чином надати Томові волю, наміряючись відпустити його одразу ж, як буде доконано всіх належних формальностей. А тим часом він щодень дужче прихилився до Тома душею. Здавалося, не було нікого іншого в цілому світі, хто так живо нагадував би йому про Єву. Він раз у раз вимагав, аби Том повсякчас був при ньому, і хоч як пильно приховував од людей свої таємні почуття, але перед Томом трохи що не виливав усю душу. Та й хто б із цього здивувався, бачивши, з якою любов'ю та відданістю Том скрізь і всюди супроводив свого молодого господаря.

– Ну, Томе, – сказав Сен-Клер другого дня, після того як офіційно порушив справу про його визволення, – я хочу зробити тебе вільною людиною. Отож збирай свій пожиток і лаштуйся в дорогу до рідного Кентуккі.

Спалах радості, що нараз осяяв Томове обличчя, і його прочуте «Хвалити Бога!» трохи збентежили Сен-Клера; йому стало прикро, що Том так легко ладен з ним розлучитися.

– Здається, Томе, тобі не так уже й погано тут жилося, аби отак умлівати з радощів, – сухо мовив він.

– Ні, ні, пане! Я не того... Вільною людиною стану – ось чого я радію!

— А чи не думаєш ти, Томе, що тобі краще жити отак, аніж бути вільному?

— Ой ні, що ви, пане! — гаряче заперечив Том. — Аж ніяк!

— Але ж, Томе, навряд чи ти заробиш власною працею такий одяг і прожиток, як маєш у мене.

— Авжеж, пане, я знаю. Пан до мене аж надто добрий. І все ж, мій пане, я радніше матиму бідний одяг, бідну халупу, бідне все — зате своє, аніж житиму в добрі, що належить не мені! Отак я розважаю, пане, і, як на мене, то так воно й має бути!

— Мабуть, твоя правда, Томе. Отже, десь за місяць поїдеш собі од мене, — трохи невдоволено мовив Сен-Клер. — Та й чого б тобі тут лишатися, далєбі! — додав він уже веселіше і, підвівшись, заходив по кімнаті.

— Я не поїду, доки в пана горе, — сказав Том. — Я зостануся при панові, скільки йому треба, доки може стати в пригоді.

— Поки в мене горе, Томе? — перепитав Сен-Клер. — Ти й справді думаєш чекати так довго? — Він сумно всміхнувся й поклав руку Томові на плече. — Ох, Томе, добра ти, нерозумна душе! Ні, я не держатиму тебе аж доти. Їдь собі додому, до жінки й дітей, та привітай їх там од мене.

— Я вірю, що цей день настане, — поважно проказав Том, і в очах йому зблиснули сльози.

Їхню розмову урвав приїзд якихось гостей.

Марі Сен-Клер перечувала втрату дочки так, як узагалі була здатна щось перечувати. А що вона мала неабиякий хист за найменшого свого горя робити нещасними всіх навколо, то в її прислуги було ще більше підстав жаліти за маленькою панночкою — доброю заступницею, що так часто боронила їх од гніву своєї деспотичної та себелюбної матері. А надто в бідної старої няні: одірвана від сім'ї, вона прикипіла серцем до тої чарівної дитини й тепер аж нетямилася з туги. Вона день і ніч плакала й, убита горем, не так справно та моторно, як завжди, прислужувала своїй господині, що стягало на її беззахисну голову повсякчасні громи-блискавиці.

Міс Офелія теж перечувала втрату, але в її доброму та щирому серці визріли інші плоди. Вона стала м'якіша, лагідніша і хоч так само ретельно пильнувала всіх своїх обов'язків, проте робила це стримано й спокійно, як людина, що недаремно питається ради в свого серця. Ще з більшим запалом узялась вона навчати Топсі, вже не сахалася її дотику й не мала потреби приховувати свою огиду, бо перестала її відчувати. Тепер вона дивилася на Топсі іншими очима, мовби наслідуючи приклад, що свого часу подала їй Єва, і

вбачала в ній людську істоту, яку вона повинна повернути на праву путь.

Топсі не одразу стала святою, проте життя і смерть Єви таки спричинили в ній чималу перемену. Бездушна байдужість поступилася місцем почуттям, надіям, бажанням, пориванням до добра, і хоч то були поодинокі, безладні й невиразні прояви, але вони виникали знов і знов.

Одного дня, коли міс Офелія послала по Топсі, дівчинка прийшла, похапцем запихаючи щось за пазуху.

— Ану, що це там у тебе, мала поганко? Щось уже поцупила, не я буду! — сказала Роза, що ходила по Топсі, й грубо схопила її за руку.

— Не чіпайте, міс Розо! — відказала Топсі, пручаючись. — Не ваш це клопіт!

— Ану не огризайся! — гримнула Роза. — Я бачила, як ти щось ховала, мене не обдуриш!

І, тримаючи Топсі, вона полізла рукою їй за пазуху. Розлючена Топсі відбивалася руками й ногами, боронячи свої права. До місця бою поспішили міс Офелія і Сен-Клер.

— Вона щось украла! — сказала Роза.

— Неправда, нічого я не крала! — заволатала Топсі, гірко ридаючи.

— Ану дай мені, що там у тебе є, — рішуче звеліла міс Офелія.

Топсі вагалася, та за другим наказом витягла з пазухи невеличкий пакуночок, замотаний у її стару панчохо.

Міс Офелія розгорнула панчохо. Там був маленький молитовник — подарунок Єви — і загорнутий у папір кучерик, якого вона дала Топсі того незабутнього дня, коли назавжди прощалася з друзями.

Ці пам'ятки дуже вразили Сен-Клера. Молитовник був оббитий довгою чорною стрічкою, одірваною від жалобного вбрання.

— Чому ти загорнула книжку в оце? — спитав Сен-Клер, піднімаючи стрічку.

— Тому... тому, що це по панночці Єві. Ой, не забирайте в мене ці речі, дуже вас прошу! — сказала Топсі.

Нараз вона сіла на підлогу, затулила обличчя фартушком і зайшлася невтишимим плачем.

То було дивне видовище, смішне й зворушливе водночас: стара дитяча панчоха, чорна жалобна стрічка, молитовник, м'який злоти-стий кучерик — і гіркі сльози Топсі.

Сен-Клер усміхнувся, але в очах у нього теж блищали сльози.

— Ну, ну, не плач, можеш узяти їх назад! — сказав він.

Згорнувши все до купи, він кинув пакуночка їй на коліна, а відтак узяв міс Офелію під руку й повів до вітальні.

— Я таки думаю, що ви зробите з неї людину, — мовив він, киваючи пальцем через плече. — Будь-яка душа, здатна до правдивого жалю, так само здатна й до добра. Ви вже постарайтеся задля неї.

— Дівчинка дуже змінилася на краще, — сказала міс Офелія. — Я покладаю на неї чималі надії. Але, Огюстене, — додала вона, поклавши руку йому на плече, — я хочу спитати вас про одну річ. Кому належить ця дитина — вам чи мені?

— Та я ж подарував її вам, — одказав Сен-Клер.

— Але не по закону. А я хочу мати на неї законне право, — не вгавала міс Офелія.

— Ого, сестрице! — мовив Сен-Клер. — Ви хочете стати робовласницею!

— Не кажіть дурниць! Це потрібно мені лиш для того, щоб я могла забрати її у вільні штати й відпустити на волю, бо інакше всі мої зусилля пропадуть марно.

— Який жах, сестрице, чинити зло в ім'я добра! Ні, я не можу цього попустити.

— Ви б не жартували, а добре подумали, — сказала міс Офелія. — Зовсім ні до чого виховувати цю дитину, якщо я не зможу врятувати її од згубного впливу рабства. Отож, коли ви й справді хочете, щоб вона належала мені, напишіть дарчого листа або ще якого там папера.

— Ну гаразд, — мовив Сен-Клер, — напишу.

Він сів і розгорнув газету, наміряючись читати.

— Але я хочу, щоб ви зробили це зараз, — наполягала міс Офелія.

— До чого такий поспіх?

— Ніколи не треба відкладати того, що можна зробити зараз, — сказала міс Офелія. — Осьде вам папір, перо, чорнило, сідайте і пишіть.

Сен-Клер, як і більшість людей його вдачі, терпіти не міг дієслів теперішнього часу, і наполегливість міс Офелії почала його дратувати.

— Та що це ви, далебі! — мовив він. — Чи вам мало мого слова? Можна подумати, що ви пройшли науку в лихварів, так настаєте з ножем до горла!

— Просто я хочу бути певна, — сказала міс Офелія. — Ви можете померти, збанкрутувати, і тоді Топсі продадуть з торгів, і я нічого не вдю.

— Он яка ви завбачлива особа! Ну що ж, коли вже я попався вам до рук, мені лишається тільки скоритись.

І Сен-Клер, добре обізнаний з усіма формальностями закону, швиденько написав дарчого листа й розгонисто, з великим розчерком, поставив під ним свій підпис.

— Ну от, чорним по білому, чи не так, моя вермонтська добродійко? — мовив він, подаючи їй листа.

— Молодець, — усміхнулася міс Офелія. — Але ж його треба засвідчити?

— Ой, докука! Та треба ж... Марі, — сказав він, одчиняючи двері до покою дружини, — сестриці потрібен твій автограф. То підпишись отут унизу.

— Що це? — спитала Марі, перебігаючи очима папір. — Ну й чудасія! Я думала, сестриця надто доброчесна, аби заходити в такі нищі справи, — додала вона, недбало підписавши листа. — Та коли вже їй цього заманулося, то будь ласка.

— Ну, тепер уже вона ваша, тілом і душею, — сказав Сен-Клер, віддаючи листа міс Офелії.

— Не більше, аніж дотепер, — заперечила міс Офелія. — Але принаймні я можу її захистити.

— Ну, тоді скажімо так: ваша перед законом, — докинув Сен-Клер. Він повернувся до вітальні й сів читати газету.

Міс Офелія, що рідко зоставалася в товаристві Марі довший час, подалася за ним, перед тим дбайливо сховавши дарчого листа.

— Огюстене, — раптом мовила вона, сидячи з плетивом у руках, — чи подбали ви про долю своїх слуг на випадок смерті?

— Ні, — одказав Сен-Клер, не підводячи очей від газети.

— Тоді вся ваша поблажливість до них може зрештою обернутися великою жорстокістю.

Сен-Клер і сам часто про це думав, однак безтурботно сказав:

— Та оце збираюся якось зробити запис.

— Коли? — спитала міс Офелія.

— Ну, десь цими днями.

— А що, як ви помрете раніш?

— Та що це з вами, сестрице? — запитав Сен-Клер, відкладаючи газету й зводячи очі на міс Офелію. — Чи ви добачили у мене ознаки жовтої пропасниці або холери, що з таким запалом клопочетесь моїми посмертними справами?

— І в полудень життя на нас чатує смерть, — нагадала йому міс Офелія.

Сен-Клер підвівся і, покинувши газету, безжурно рушив до розчинених на веранду дверей, щоб покласти край цій неприємній розмові. «Смерть!» — машинально проказав він останнє слово і, зіпершись на баляси, задивився на блискітливий струмінь водограю, тоді невиразно, наче крізь марево, побачив у дворі дерева, квіти, вази й знову повторив оте таємниче слово, таке звичайне в устах кожного, але водночас і таке страшне та невблаганне: «СМЕРТЬ!..»

«Як дивно, — подумав він, — що існує таке слово й таке явище, а ми завжди про це забуваємо; сьогодні людина живе — запальна, красива, сповнена надій, прагнень, бажань, — а завтра її немає і ніколи вже більш не буде!»

Сен-Клер випростався й почав замислено походжати по веранді. Занурившись у свої думи, він, здавалося, забув про все навколо, і Томові довелося двічі нагадувати, що був дзвоник до чаю, перше ніж господар звернув на нього увагу.

За столом Сен-Клер був такий самий замислений і неуважний. Після чаю він, Марі й міс Офелія, майже не обзиваючись одне до одного, перейшли до вітальні.

Марі вмостилася в кріслі і, сховавшись од москітів під шовковою запоною, незабаром міцно заснула. Міс Офелія мовчки орудувала дротиками. Сен-Клер сів до піаніно й тихо загравав якусь сумну мелодію. Здавалося, він виливає музикою свої заповітні думи. Трохи перегода він висунув одну з шухляд, дістав звідти старий нотний зошит і почав гортати пожовклі від часу сторінки.

— Ось подивіться, — мовив він до міс Офелії, — це зошит моєї матінки, а отут її власноручне письмо. Бона переписала сюди уривки з Моцартового «Реквієму»¹.

Міс Офелія встала й підійшла до нього.

— Вона часто співала це, — сказав Сен-Клер. — Я наче й тепер чую її голос.

Він узяв кілька врочистих акордів і заспівав величний латинський гімн.

Том, зачувши з веранди звуки музики, підступив до самих дверей вітальні і став слухати. Слів він, звісно, не розумів, але мелодія і манера співу глибоко вразили його, особливо в найзворушливіших місцях.

Сен-Клер вкладав у кожне слово всю свою душу, йому здавалося, що відкинулась темна заслона літ, що він знову чує материн голос і вторує йому. І спів, і музика бриніли живим, почуттям, достеменно відтворюючи ті чарівні звуки, що за задумом Моцартового генія мали стати його посмертною піснею.

Закінчивши співати, Сен-Клер якусь хвилю сидів, підперши голову рукою, а тоді встав і заходив по кімнаті.

Міс Офелія мовчала. У вітальні запала тиша. Обличчя Сен-Клєрове було сумне й замріяне.

— Не знаю, чому це я сьогодні весь час згадую матінку, — мовив він. — Якесь таке дивне відчуття, наче вона тут, коло мене. І все ду-

¹ «Реквієм» — твір славнозвісного німецького композитора Вольфганга-Амадея Моцарта (1756–1791), написаний у формі жалобної меси на латинські тексти.

маю про ті слова, що вона завжди мені казала. Просто дивно, як живо іноді постає в пам'яті минуле!

Він ще якийсь час походжав по кімнаті, відтак сказав:

— Піду я, мабуть, пройдуся трохи та дізнаюся, що там нового у вечірніх газетах, — і, взявши капелюха, вийшов надвір.

Том провів його до воріт і спитав, чи не піти і йому з ним.

— Ні, друже, — відказав Сен-Клер. — Я десь за годину повернуся. Том подався назад на веранду. Був прегарний місячний вечір. Том сидів, дивлячись, як шугає догори й спадає вниз струмінь води у водограї, і дослухався до його журкоту. Він думав про рідну домівку, про те, що скоро стане вільною людиною і зможе повернутися туди. Подумав, як ревно працюватиме, щоб викупити дружину й хлопчиків. Тоді з утіхою помацав м'язи на своїх темних руках — так, скоро вже вони належатимуть йому самому й, коли треба, зрушать гори, аби визволити його сім'ю. Потім він подумав про свого шляхетного молодого господаря, а відтак і про чарівну маленьку Єву, і так заглибився в спогади про неї, аж йому стало ввижатися, ніби він бачить у струмені водограю її ясне личко й злотисті кучері. В отій задумі він і незчувся, як заснув, і йому привиділась Єва, що легким підтюпцем зближалася до нього — достоту так, як завжди, — з ясиновою гілочкою в косах, з розпашілим личком і радісно усміхненими очима; та коли він поглянув на неї, вона нібито знялась угору, личко її враз поблідло, очі дивно заяскрили, і, огорнувшись золотим сявом, вона зникла з очей... Цю мить від воріт долинув гучний стукіт, гомін голосів, і Том прокинувся.

Він притьмом побіг відчинити, і в двір важкою ходою зайшло кілька засапаних незнайомих, несучи на знятій віконниці якусь людину, загорнуту в плащ. Світло лампи впало на обличчя людини, і Том нагло та дико закричав од здуміння й розпачу. Крик той розлігся луною по всіх галереях, а прибульці зі своєю ношею рушили до розчинених дверей вітальні, де міс Офелія і досі сиділа над плетінням.

Виявилось, що Сен-Клер зайшов у кафе переглянути вечірню газету. Поки він читав, поруч спалахнула бійка між двома чоловіками, що були вже трохи напідпитку. Сен-Клер і ще хтось там кинулись їх розбороняти, і, коли Сен-Клер намагався забрати в одного з розб'як ножа, той шибонув його цим-таки ножем у бік.

Будинок сповнився плачем, криком, лементом. Слуги в нестямі рвали на собі волосся, падали додолу, безладно й галасливо металися туди-сюди. Здавалося, лише Том і міс Офелія не втратили духу, бо й Марі билася в сильному нападі істерики. На загад міс Офелії, поспіхом приготували одну з канап у вітальні й поклали на неї закривавлене тіло. Від болю і втрати крові Сен-Клер знепритомнів,

та, коли міс Офелія дала йому покріпного, він прийшов до тями, розплющив очі, пильно подивився на всіх довкола, повів очима по кімнаті, спиняючи задумливий погляд на кожній речі, і, зрештою, втупився в материн портрет.

Приїхав лікар і взявся до огляду. З виразу його обличчя було зрозуміло, що жодної надії нема, проте він заходився перев'язувати рану; міс Офелія і Том допомагали йому якомога, а кругом лунав плач і голосіння переляканих слуг, що юрмилися в дверях і під вікнами на веранді.

— А тепер, — сказав лікар, — треба, щоб вони всі пішли звідси. Єдині ліки для нього — цілковитий спокій.

Сен-Клер знову розплющив очі й довгим поглядом дивився на охоплених розпачем людей, що їх міс Офелія і лікар намагалися відпровадити з кімнати.

— Бідолашні! — мовив він, і по обличчю його перебіг вираз гірко-го каяття.

Адольф нізащо не хотів іти. Знавіснівши з жаху, він кинувся на підлогу, і годі було переконати його підвестися. Решта здалася на умовляння міс Офелії, бо вона сказала, що життя господаря залежить від їхнього спокою та послуху.

Сен-Клер майже не міг говорити. Він лежав, заплющивши очі, та було видко, що його мучать гіркі думи. Трохи перегодя він поклав свою руку на руку Томові, що стояв на колінах обіч нього, і проказав:

— Томе! Бідний мій друже!

— Що, пане? — засмучено спитав Том.

— Я вмираю! — мовив Сен-Клер, стиснувши йому руку.

— Може, послати по священника? — обізвався лікар.

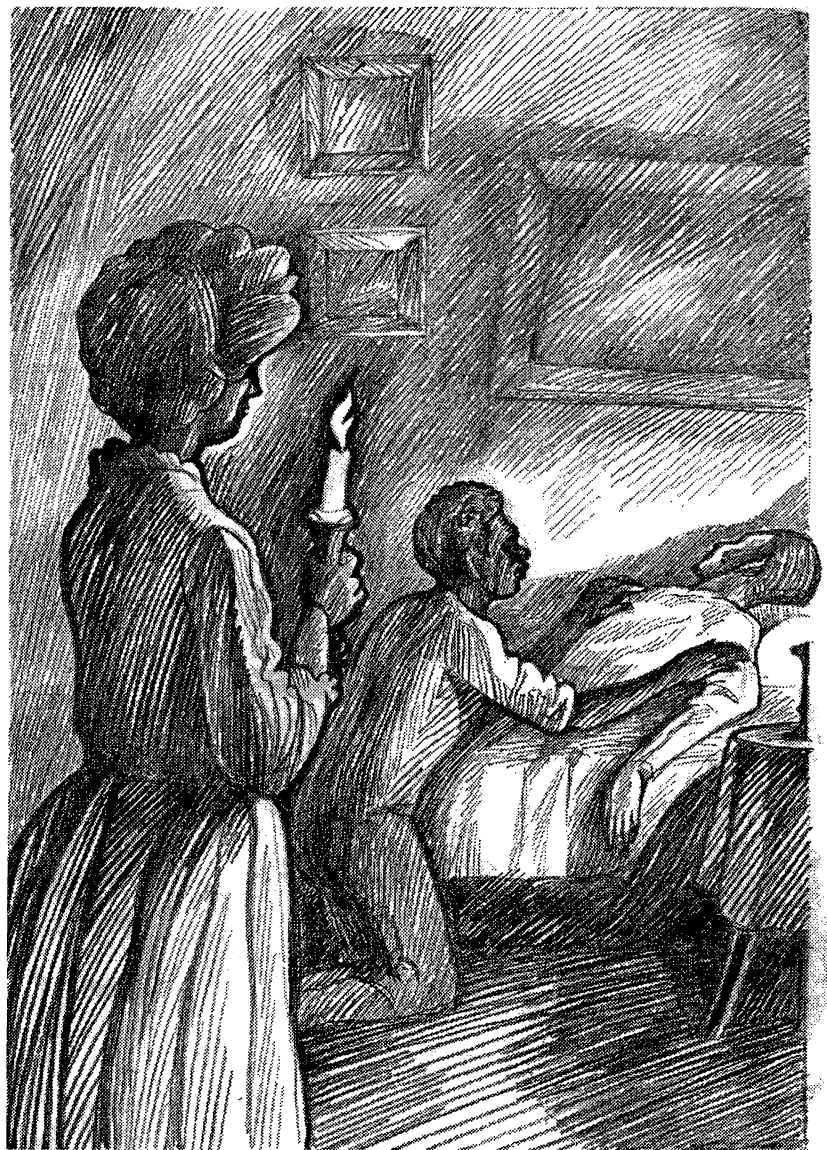
Сен-Клер заперечливо похитав головою. Тримаючи Тома за руку, він сумовито дивився на нього. Потім заплющив очі, але Томової руки не пустив. Отак перед вратами вічності чорна й біла рука поєднались у братерському потиску. Уста Сен-Клерові ворушилися, наче він промовляв щось сам до себе.

— Свідомість потьмарилась... — сказав лікар.

— Ні! Навпаки — прояснилась! — жваво заперечив Сен-Клер. — Нарешті прояснилась!

Це зусилля до краю виснажило його. Обличчя йому обгорнула смертельна блідота, але водночас на ньому з'явився блаженний вираз супокою, ніби в заснулої змороеної дитини.

Так він лежав кілька хвилин. Усі бачили, що настає кінець. Та, перше ніж пуститися духу, він розплющив очі, в яких нараз сяйнула радість, неначе він когось упізнав, тоді промовив: «Мамо!» — і одійшов.

БЕЗЗАСТУПНІ

Часто трапляється чути про те, як побиваються негри, втративши доброго господаря. І то недарма, бо немає в світі нещасніших та беззаступніших людей, як раби за такої скрути.

Дитина, що втратила батька, все ж залишається під опікою друзів і закону – вона щось важить, має певне становище і визнані права. Раб не має нічого. Закон трактує його як істоту цілком безправну, як предмет купівлі та продажу. Якщо за ним колись і визнаються які-небудь людські бажання й потреби, то лише з ласки та доброї волі господаря, а коли той господар помирає, у раба не зостається нічого.

Людей, що вміють уживати свою необмежену владу на добро іншим, дуже мало. Це знають усі, а найліпше – раби. Де ж то пак їм не знати, що на десять лихих, жорстоких господарів припадає хіба один добрий та справедливий.

Отож не дивно, що по доброму господареві плачуть так невтишимо й довго.

Коли Сен-Клер віддав Богові душу, всю госпуду пойняли жах і розпука. Смерть спобігла його так нагло, в розквіті молодості й сили! По всіх кімнатах та галереях будинку лунали плач і тужне голосіння.

Марі, геть розшарпавши собі нерви від безнастанного потурання власним примхам, не мала духу протистояти страшному ударові і, тимчасом як її чоловік лежав на смертельній постелі, її раз по раз брали млості. І той, з ким її пов'язало священне таїнство шлюбу, пішов од неї без вороття, не мавши змоги навіть сказати їй прощальне слово. Міс Офелія з притаманними їй мужністю та самовладанням була коло двоюрідного брата до останньої хвили. Напруживши до краю зір, слух та увагу, вона робила все, що можна було ще зробити, і всім серцем прилучалася до тих палких молитов, що їх підносили нещасні раби за свого мрушого господаря.

Коли Сен-Клера споряджали в останню путь, на грудях у нього знайшли простий медальйон. Усередині був мініатюрний образок жінки з вродливим та шляхетним обличчям, а насподі, під скельцем – пасмочко темного волосся. Медальйона поклали назад на мертві груди – тлін до тліну, сумні рештки юнацьких мрій, що колись так хвилювали це холодне серце!

Минув похорон, з його позірною пишнотою, жалобними вбраннями, молитвами та урочистими обличчями, і знову поплинули хо-

лодні, каламутні хвилі повсякденності, і знову постало осоружне питання: «Що діяти далі?»

Воно поставало перед Марі, коли, убрана в жалобне одіння й оточена стривоженими слугами, вона сиділа в глибокому кріслі, розглядаючи взірці чорного крепу та бархату. Воно поставало перед міс Офелією, котра вже почала думати про те, щоб вернутися додому, на північ. Поставало воно моторошною примарою і в свідомості слуг, що добре знали, яка лиха та свавільна вдача в господині, під чиею рукою вони лишилися. Всі вони розуміли, що той попуск, який їм давалося передніше, ішов не од неї, а од господаря, і що тепер, коли його не стало, вони не матимуть більше захисту від безжальних нападок, на які така вдатна знемилосерджена горем душа.

Десь тижнів за два після похорону міс Офелія, пораючись у своїй кімнаті, почула, як хтось тихенько постукав у двері. Вона одчинила й побачила Розу, гарненьку молоду квартеронку, про яку ми не раз уже згадували. Коси дівчини були розпатлані, очі напухли від сліз.

— Ой, пані! — мовила вона, падаючи на коліна й хапаючи міс Офелію за поділ сукні. — Благаю вас, підіть до міс Марі! Заступіться перед нею за мене! Вона посилає мене до сікаря... ось погляньте! — І Роза подала їй якогось папірця.

То був гарно виписаний рукою Марі наказ до хазяїна екзекутні, щоб подавниці його всипали п'ятнадцять канчуків.

— Чим же ти завинила? — спитала міс Офелія.

— Ви знаєте, міс Фелі, в мене така погана вдача! Я справді вчинила зле. Я приміряла сукню міс Марі, а вона дала мені ляпаса. Тоді я, не подумавши, нагрубіятила їй. А вона сказала, що укоськає мене й назавше одучить задирати носа. Ото й написала цього папера та звеліла мені самій його однести. Ліпше б вона вбила мене там-таки на місці!

Міс Офелія замислено стояла з тим папірцем у руці.

— Розумієте, міс Фелі, — провадила далі Роза, — нехай би вже мене й побили, коли б то мала зробити сама міс Марі або ж ви. Але послати мене до чоловіка, та ще й до такого нелюда! Це ж просто сором, міс Фелі!

Міс Офелія добре знала про цей звичай посилати жінок і дівчат до екзекутні, на ганьбу й поталу ницим та безчільним чоловікам, гидким уже з самого того, що вони вдалися до такого ремесства. Вона знала про це й раніш, але не уявляла собі, що воно гаке, аж доки побачила, як тендітна, струнка Роза мало не корчиться з відчаю. І добродісна жіноча душа міс Офелії обурилась проти цього неподобства; волелюбна кров рожденки Нової Англії набігла їй до обличчя і запа-

лила серце гнівом. Та, як завжди обачна й розважлива, вона опанувала себе і, рішуче зібгавши папірця, тільки й сказала Розі:

— Посидь тут, голубонько, а я піду до твоєї господині.

«Ганьба! Дикунство! Мерзота!» — промовляла вона подумки, ідучи через вітальню.

Марі сиділа в своєму кріслі. Поруч стояла няня й розчісувала їй коси, а Джейн, улякнувши на підлозі, розтирала господині ноги.

— Як ви сьогодні почуваетесь? — запитала міс Офелія.

На відповідь Марі лише тяжко зітхнула й склепила повіки, а вже тоді проказала:

— Ой, і не знаю, сестрице... Либонь, так я вже й почуватимуся завжди!

Марі втерла очі батистовою хусточкою з широким чорним ок-райцем.

— Я прийшла, — мовила міс Офелія, сухо прокашлявшись, як то звичайно роблять, починаючи неприємну розмову, — я прийшла поговорити з вами про бідолашну Розу.

Очі Марі враз широко розплющились, жовтаві щоки спалахнули, і вона гостро запитала:

— Он як? А що ж їй таке?

— Вона дуже карається своєю провиною.

— Карається, кажете? Вона в мене ще не так каратиметься! Я довго терпіла нахабство цього дівчиська, а тепер покладу йому край. У болото її втопчу, негідницю!

— Але хіба не можна покарати її в якийсь інший спосіб, не такий ганебний?

— А я якраз і хочу її зганьбити, атож. Звикла, бачте, змалечку вдавати з себе хтозна-яку пані та пишатися своїм гожим видом і делікатними манерами, то й забула, хто вона така! А це буде їй наука, щоб знала своє місце!

— Але ж розважте, сестрице: якщо потоптати в дівчині делікатність і почуття соромливості, то їй недовго і з пуття збитися.

— Делікатність! — зневажливо засміялася Марі. — Надто красне слово для такої, як вона! Ось я їй покажу, що з усіма своїми панськими манерами вона анітрохи не ліпша за отих обідраних паплюжок, які віються по вулицях. Вона в мене забуде, як то пишатися!

— Щоб не довелось вам пожаліти про свою жорстокість, — мовила міс Офелія.

— Жорстокість? Та де ви бачите ту жорстокість? Я написала, щоб їй дали всього п'ятнадцять канчуків, і то не дуже сильно. Нічого жорстокого в цьому немає, далєбі!

— Нічого жорстокого! — проказала за нею міс Офелія. — Та я певна, що будь-яка дівчина радніше померла б!

— Як на людину з вашими почуттями, воно, може, й так, але цим створінням до побою не звикати. Це ж бо єдиний спосіб тримати їх у покорі. А тільки-но дозволю їм забрати в голову щось про делікатність або ще там про що, то й життя од них не буде, отак достоту, як од моїх слуг. Ну, та тепер я швидко їх укоськаю. Нехай знають: хто мені не шануватиметься, того враз пошлю до сікаря! — докінчила Марі, владно повівши очима довкола.

Джейн зіщулилась і похнюпила голову, відчуваючи, що ця погроза прямо стосується її. Міс Офелія з хвилину сиділа з таким виглядом, ніби наковталася розривного знадобу і от-от мала вибухнути. Та зрештою, розуміючи, що сперечатися далі марно, підвелась і вийшла з кімнати.

Нелегко було їй вернутись і сказати Розі, що вона не змогла нічого вдіяти. А трохи перегода прийшов один зі слуг і сповістив, що пані звеліла йому одвести Розу до екекутні. І хоч як вона плакала та благала, а довелось-таки їй іти.

За кілька днів по тій пригоді, коли Том у задумі стояв на веранді, до нього підійшов Адольф, що після смерті господаря зовсім занепав духом і ходив сумний та безпорадний. Адольф знав, що Марі завжди дивилася на нього зизим оком, та поки був живий Сен-Клер, не вельми на те зважав. А тепер, коли господаря не стало, він жив у повсякчасній тривозі та страху, не знаючи, яка доля спіткає його завтра. Марі вже кілька разів розмовляла зі своїм повіреним. Нарешті, порадившись із Сен-Клеровим братом, вона постановила продати маєток і всіх слуг, окрім тих, що належали особисто їй, — їх вона хотіла забрати з собою на батькову плантацію, куди мала намір невдовзі повернутися.

— Ти знаєш, Томе, що нас усіх продадуть? — мовив Адольф.

— Хто тобі сказав? — спитав Том.

— Я сховався за запоною, коли хазяйка балакала з правником. За кілька день усіх нас пустять з торгів.

— На все Божа воля! — промовив Том і, згорнувши руки на грудях, тяжко зітхнув.

— Ніколи більше не буде в нас такого хазяїна, — скрушно сказав Адольф. — Та як на мене, то нехай краще продають, аніж zostавати-ся під рукою хазяйки.

Том одвернувся. Серце йому сповнилося смутку. Надія на відзвілення, думки про далеких дружину та дітей зринули в його стражденній душі, як ото морякові, що потопає, трохи не дотягнувши до берега, востаннє бачаться за гребенем чорної хвилі церковний шпиль та любі дахи рідного містечка. Він міцно стиснув руки на грудях, притлумив гіркі сльози, що підступали до горла, і намагався знайти розраду в молитві. Та його бідна душа так палко праг-

нула свободи, що то була марна потуга, і чим більше він твердив: «Хай станеться воля Твоя!» – тим тяжче краялось йому серце.

Том пішов до міс Офелії, що по смерті Єви ставилася до нього з неприхованою повагою та зичливістю.

– Міс Фелі, – мовив він, – хазяїн Сен-Клер обіцяв дати мені волю. Він казав, що вже порушив цю справу, то якби міс Фелі зробили таку ласку та побалакали з хазяйкою, вона, може, й згодилася б dokonати його почин, бо ж хазяїн так хотів.

– Я замовлю за тебе слово, Томе, і зроблю що зможу, – відказала міс Офелія. – Але все залежить од місіс Сен-Клер, і тому я не стану манити тебе надіями. Одначе побалакати спробую.

Ця розмова відбулася за кілька днів після пригоди з Розою. Міс Офелія вже лаштувалася в поворотну дорогу на північ. Ретельно все обміркувавши, вона розважила, що того разу балакала з Марі надто запально, і тепер поклала собі не гарячитися й бути по змозі згідливою. Отож, узявши своє плетиво, ця добра жінка рушила до покою Марі з твердим наміром виказати в наступних перемогах про Тома всю свою улесливість та дипломатичний хист.

Марі лежала на канапі, зіпершись ліктем на подушки, і Джейн, що допіру ходила по крамницях, показувала їй зразки тонких чорних матерій.

– Оця мені підійде, – мовила Марі, вибравши один клаптик. – От тільки я не певна, чи годиться вона на жалобну сукню.

– Та що ви, пані! – догідливо озвалася Джейн. – Онде й місіс Дербенон, генералова вдова, носила того літа достоту таку сукню. Ще й як годиться!

– А ви що скажете? – звернулася Марі до міс Офелії.

– У кожного свій звичай, – мовила міс Офелія. – Либонь, вам воно видніше.

– Річ у тім, – сказала Марі, – що я зовсім не маю чого надягти. А що я на тому тижні спродуюсь і від'їжджаю, то доконче мушу щось вибрати.

– Ви так скоро їдете?

– Еге ж. Сен-Клерів брат прислав листа. Він і його адвокат вважають, що слуг і меблі треба пустити з торгів, а продаж будинку дооручити повіреному.

– Я хочу поговорити з вами про одну річ, – сказала міс Офелія. – Огюстен обіцяв Томові, що одпустить його на волю, і вже розпочав цю справу законним звичаєм. Сподіваюся, ви поклопочетесь про те, щоб довести її до кінця.

– Навіть і не подумаю! – різко відказала Марі. – З усіх слуг у господі Том коштує чи не найдорожче, отож про це й мови бути не мо-

же. Та й навіщо йому тая воля? Йому куди краще жити так, як він живе.

— Але ж він дуже хоче стати вільною людиною, і господар обіцяв його відпустити.

— О, звісно, що хоче! — вигукнула Марі. — Вони всі цього хочуть. Такі-бо вже вони є — завжди всім невдоволені й завидючі на те, чого не мають. Ні, я рішуча супротивниця відзволнення, і то без жодного винятку. Поки негри живуть під опікою господаря, вони й роблять як слід, і шануються Та відпустіть ви їх на волю, як вони враз поледащать, огинатимуться від роботи, вкинуться в пияцтво і взагалі пустяться берега. Бачила я таке сто разів. Воля їм аж ніяк не на користь.

— Але ж Том такий статечний, працьовитий і побожний.

— Ой, та що ви мені кажете! Я бачила сотні таких, як він. І він теж буде хороший лиш доти, доки за ним наглядатимуть, ото й тільки.

— Але зважте й на те, — мовила міс Офелія, — що його можуть продати лихому господареві.

— Ет, усе це пусті балачки! — відказала Марі. — Навряд чи трапляється одна нагода зі ста, щоб хороший слуга попав до лихого господаря. Хай там хоч що кажуть, а більшість господарів — цілком порядні люди. Я змалечку живу на півдні і ніколи ще не бачила господаря, що поведився б зі своїми слугами гірше, аніж вони на те заслуговують. Отож про це турбуватись нема чого.

— Але ж я знаю, — жваво заперечила міс Офелія, — що перед смертю ваш чоловік хотів одпустити Тома на волю і що він обіцяв це нашій любій маленькій Єві, коли вона вже була на Божій дорозі. То чи могла я подумати, що ви дозволите собі знехтувати їхні бажання!

Марі затулила обличчя хусткою, гірко захлипала й схопилася за слоїк з нюхальною сіллю.

— Всі проти мене! — вигукнула вона. — Всі такі бездушні! От уже не думала, що ви нагадаєте мені про мої тяжкі втрати, це ж бо так жорстоко! Та хто там співчуває моему горю, хто думає, яка я нещасна! Мала одну-єдину дочку — вона померла! Мала чоловіка, що був мені якраз до пари, — а такого знайти нелегко! — то і його забрала смерть! А ви зовсім не маєте до мене жалю й так необачно роз'ятруєте мої рани! Адже ж ви знаєте, як тяжко я страждаю. Може, ви й не зичите мені зла, і все ж це страшна бездушність!

І Марі аж зайшлася риданням. Вона задихалася, раз по раз кликала няню, щоб та повідчиняла вікна, принесла камфору, розстебнула їй сукню та поклала примочку на голову. В кімнаті зчинилася звичайна метушня, і міс Офелія тихенько пішла собі геть.

Вона з самого початку зрозуміла, що ніякі умовляння не допоможуть, бо Марі була навдивовижу вдатна до істеричних нападів і на саму згадку про чоловікові чи Євіні побажання щодо слуг одразу ж пускала їх у діло. Отож міс Офелія вдалася до іншого способу якось зарадити Томові: вона написала листа до місіс Шелбі, в якому розповіла про його скруту й прохала якомога скорше прислати за нього викуп.

Другого дня Тома, Адольфа і ще півдесятка слуг повели до невідьницького ринку, де вони мали дождити, поки їх разом з іншими рабами виставлять на продаж з торгів.

Розділ XXX

НЕВІЛЬНИЦЬКИЙ РИНОК

Невідьницький ринок! Певно, декому з наших читачів уже ввижаються страхітливі картини, і вони уявляють собі якийсь темний смердючий вертеп, правдиве пекло... Ба ні, простодушний читачу! В наш час люди навчилися лиховодити так спритно та штучно, що це не вражає зору й чуттів поважної громади. Живий товар має добру ціну, отож його належно годують, чепурять і доглядають, щоб виставити на продаж у щонайкращому вигляді. І невідьницький ринок у Новому Орлеані зовні мало чим різниться від інших навколишніх будинків. Там завжди чисто, а під таким собі піддашком, що тягнеться вповодж чільної стіни, кожного дня стоять ряди темношкірих чоловіків і жінок — зразки товару, яким торгують усередині. Вас гостинно припросять зайти подивитись, і ви побачите силу-силенну чоловіків та жінок, братів та сестер, батьків та дітей, що продаються гуртом і вроздріб, на бажання покупця. Усіх цих людей можна купити за готівку, заставити, обміняти на бакалію або інший крам — як кому знадобиться чи забагнеться.

Не минуло й двох днів після розмови міс Офелії з Марі, як Тома, Адольфа та ще кількох чоловіків із Сен-Клерової челяді припроваджено під ласкаву опіку містера Скегза, доглядача того закладу, дождити торгів, що мали відбутися наступного дня.

Як і більшість його товаришів, Том мав при собі чималу скриньку зі своїм пожитком. На ніч їх примістили у довгій кімнаті, де вже був велелюдний гурт інших чоловіків різного віку, статури й відтінків шкіри. У тому гурті не вщухав веселий та безтурботний гомін і раз по раз лунали вибухи реготу.

— Еге ж! Оце до діла! Так, хлопці, так! — підохотив їх містер Скегз. — У мене людові завше весело. А, це твоя робота, Сембо! —

схвально мовив він до здорового негра, що своїми грубими штуками спричиняв увесь той галас.

Неважко зрозуміти, що Томові не в голові були веселощі. Отож, поставивши свою скриньку якнайдалі од галасливого гурту, він сів на неї і прихилився щокою до стіни.

Торговці живим товаром завжди зумисне заохочують рабів до таких-от бурхливих веселощів, щоб ті не вкидалися в сумні роздуми й забули про свою гірку долю. Відколи негра куплено на північному ринку й аж допоки його привезуть на південь, усі зусилля гуртівника скеровані на те, щоб зробити його нечутливим, бездумним і грубим. Работорговець призбирує свій гурт у Віргинії чи Кентуккі, а тоді везе його десь у затишну, здорову місцину, щоб негри набрали тіла. Там їх цілими днями напихають їством, а щоб ніхто не сумував, ще й скрипаля наймають та загадують їм танцювати. А хто не хоче веселитися, кого гнітять думи про дружину, дітей чи рідну домівку – тих вирізняють як лихих та небезпечних і піддають усім знущанням, які тільки може вигадати свавільний та жорстокий гуртівник. Неграм безнастанно товкмачать, що вони мають бути жваві, моторні й веселі на взір, особливо коли їх оглядають, і вони здаються на ті умовляння – почасти з надії потрапити в такий спосіб до доброго господаря, почасти зі страху перед покарою, якщо ніхто не захоче їх купити:

– А що там робить отой мурин? – мовив Сембо, простуючи до Тома, коли містер Скегз вийшов з кімнати.

Сембо був чорний, як смола, височенний на зріст здоровило, жвавий, балакучий, дотепний до всіляких фіглів та вихилясів.

– То що ти тут робиш? – запитав він, підступаючи до Тома й жартівливо тицяючи його в бік. – Думу думаєш, га?

– Завтра мене продадуть з торгів! – тихо відказав Том.

– Продадуть з торгів! Го-го! Ото сміха, га, хлопці? Мені б такий талан! Чи не утнув би я їм кумедію, га? А це ж як – уся ваша компанія завтра на продаж? – запитав Сембо, безцеремонно поклавши руку на плече Адольфові.

– Прошу мене не займати! – визвірився на нього Адольф, бридливо одхиляючись.

– Ого, хлопці! Та це ж білий мурин! Білий мов сметана, щоб я так жив... та ще й напахчений! – додав Сембо, підступивши до Адольфа і потягнувши носом. – Мама моя рідна! Та його б до табашника, табаку напахчувати! Од нього б там геть усе пропахтіло, далєбі!

– Відчепись, кажу, чуєш! – розлютився Адольф.

– Ой-ой, які ми делікатні, білі мурини! Ви тільки погляньте на нас! – І Сембо кумедно перекривив Адольфа. – Ач, як кирпу гнемо! Бачця, ми з доброї господи.

– Атож, – сказав Адольф. – Мій хазяїн міг би всіх вас тут купити як старий мотлох.

– Ого, ви подумайте лишень, – не вгавав Сембо, – який ми великий пан!

– Я належав родині Сен-Клерів, – гордо промовив Адольф.

– Та що ти кажеш! Хай мене повісять, коли вони не раді тебе здихатись! Либонь, продають тебе разом з битим посудом та всякою іншою негіддю! – сказав Сембо, глумливо скривившись.

Адольф, посатанівши з люті, кинувся на напасника. Він лаявся і молотив його кулаками, а всі довкола аж за боки бралися з реготу. На те ревище з'явився доглядач.

– Що це тут, хлопці? Ану, вгамуйтеся! – мовив він, заходячи, і замахнувся довгим канчуком.

Усі миттю розбіглися хто куди. Тільки Сембо, покладаючись на свої привілеї визнаного блазня, зостався на місці і з гримасами крутив головою щоразу, як доглядач замірявся на нього канчуком.

– Та що ви, пане, це ж не ми винні, далєбі. Ми тут усі тихі й сумирні. А оці нові мурини – просто якісь розбійники, весь час до нас чіпляються!

Доглядач обернувся до Тома й Адольфа і, не заходячи в розпити, вділив кожному по кілька лящів та стусанів. Тоді наказав усім лягати спати й пішов собі.

Тимчасом як у чоловічій спочивальні діється ця сцена, читачеві, можливо, цікаво буде заглянути до такої самої кімнати, призначеної для жінок. Там він побачить велике зборище невольниць усіх відтінків шкіри між чорним і білим та будь-якого віку – од малих дівчаток до древніх бабусь, – що покотом лежать на підлозі в розмаїтих позах. Ось гарненька десятирічна дівчинка – напередодні продано її матір, і вона цілий вечір плакала, аж поки заснула, та ніхто на неї навіть і не глянув. А ось стара німічна негритянка з кощавими плечима й зашкарубленими від тяжкої праці руками – її продадуть завтра за безцінь як нікому не потрібну заваль. А навколо них іще з півсотні жінок, що попростягалися долі, угорнувши голови хто в ковдру, хто в якусь одіж. Та онде в кутку, осторонь від інших, сидять дві невольниці, зовсім одмінні виглядом. Одна – пристойно убрана мулатка, літами десь між сорока й п'ятдесятьма, з добрими очима та приємним лагідним обличчям. Високий завій з ясно-червоної індійської хустки найліпшого гатунку та гарно пошита сукня з хорошої матерії свідчать про те, що ця жінка жила у дбайли-

вих господарів. Поруч, пригорнувшись до неї, сидить дівчинка років п'ятнадцяти — її дочка. Вона квартеронка — це видно зі світлішого кольору її шкіри, хоч загалом вона дуже схожа на матір. У неї такі самі темні лагідні очі, ще й з довшими в'ями, та пишні каштанові кучері. Убрана вона теж вельми чепурно, а її тендітні білі руки, очевидячки, ніколи не знали чорної роботи. Цих двох мають продати завтра в одному гурті з Сен-Клеровими слугами.

Обидві ці жінки — назвемо їх Сьюзен і Емелін — були хатніми служницями в одній доброї та побожної новоорлеанської дами, що дбайливо доглядала й провадила їх. Вона навчила їх читати й писати, ретельно наvertала на праву путь, і жилося їм так щасливо, як тільки може житися невільникам. Але єдиний син їхньої заступниці, що правував усім її добром, через свою недбалість та легковажність, заплутався в боргах і врешті збанкрутував. Одним з його найбільших кредиторів була поважна фірма Б. і К° у Нью-Йорку. Після його банкрутства Б. і К° надіслали листа своєму повіреному в Новому Орлеані, і той наклав заборону на майно (головну його вартість становили ці дві жінки та ще невільники, що працювали на плантації), а тоді сповістив про це своїх віродавців у Нью-Йорку. Містер Б., чоловік побожний, громадянин вільного штату, одержавши цю звістку, почувся трохи ніяково. Він не схвалював работорівлі, аж ніяк не схвалював, одначе тут ішлося про тридцять тисяч доларів, а то були надто великі гроші, аби поступитися ними задля тих чи тих засад. Отож, добре все обміркувавши й порадившись із людьми, думку яких він знав наперед, містер Б. відписав своєму повіреному, щоб той залагодив справу на власний розсуд, а виторг надіслав йому.

Другого дня після того, як цей лист надійшов у Новий Орлеан, Сьюзен і Емелін забрано з дому й пристановлено до ринку дожидати торгів, призначених на наступний ранок. І, поки вони сидять там, ледь освітлювані блідим місячним промінням, що проходить крізь загразоване вікно, ми можемо послухати їхню розмову. Обидві плачуть, але приховують це одна від одної.

— Мамо, поклали б ви голову мені на коліна, то, може, трохи поспите, — каже дівчина, силкуючись удавати спокійну.

— Не до сну мені, Ем! Не можу я спати. Може, це остання ніч, що ми з тобою вкупі!

— О мамо, не кажіть такого! А може, нас іще продадуть разом, хто знає.

— Якби це не ти, Ем, я б і не потерпала, — мовила жінка. — Але я так боюся тебе втратити, що мені весь час увижається саме страхіння.

— Чому, мамо? Он і той чоловік казав, що ми обидві гожі на взір і що нас залюбки куплять.

Сьюзен пригадала подобу та слова того чоловіка. Їй боляче стиснулося серце на згадку про те, як він роздивлявся руки Емелін, як підняв їй кучері й назвав її першорядним товаром. Як і кожну матір, її жахала думка про те, що її дитину продадуть на безчестя й ганьбу. Та надії вона не мала, заступи не сподівалася.

— Ото було б чудово, мамо, якби ми потрапили до якоїсь одної родини. Ти стала б куховаркою, а я покоївкою чи швачкою. Та, либонь, так воно й буде. Приберемо завтра якого можемо веселого та моторного вигляду, розкажемо про все, до чого ми вдатні, то, дивись, нас і куплять обох, — не вгавала Емелін.

— Причешеш завтра коси зовсім гладенько назад, — сказала Сьюзен.

— Навіщо, мамо? Мені ж так буде гірше.

— Нехай. Зате попадеш до кращих господарів.

— Я тебе не розумію, — мовила дівчина.

— Поважні люди куплять тебе радніше, коли побачать, що ти порядна та проста у виду й не пнешся в красухи. Я ж бо краще знаю їхні звичаї, — сказала Сьюзен.

— Гаразд, мамо, я причешуся просто.

— І ще, Емелін... Якщо від завтра ми більше не побачимось, якщо мене продадуть десь на плантацію, а тебе куди-інде, то завше пам'ятай, чого тебе навчали змалечку, і шануйся...

Так промовляє вбита горем мати. Вона знає, що завтра перший-ліпший бездушний та ниций мугир може стати повновладним господарем її дочки — аби лиш він мав гроші, щоб її купити. То де вже тоді дитині шануватися? Думаючи про це, мати пригортає до себе дочку й гірко шкодує, що дівчина така гожа та привабна. А гадка про те, що її проваджено в цноті й доброчесності аж над звичайну міру, ще дужче крає матерне серце. Та розрада в неї лиш одна — молитва, і скільки таких молитов лине до неба з отих чистих, добре опоряджених та показних в'язниць для рабів!..

Мирне й сумовите місячне сяєво відкидає на сплячих людей чорну тінь ґрат. Мати й дочка співають тужної погрібної пісні, що її завжди чути на похоронах рабів:

Ой де ж це наша Мері?
Ой де ж це наша Мері?
Назавше покинула нас.
Вона тепер на небі,
Вона тепер на небі.
Назавше покинула нас.
Назавше покинула нас.

Вони співають тихими сумними голосами, і здається, то не пісня, а тяжке зітхання, сповнене розпачу та безнадії, лине по темній в'язниці в лад із прочутими словами.

Ой де ж це Пол і Сайлас?
Ой де ж це Пол і Сайлас?
Назавше покинули нас.
Вони тепер на небі,
Вони тепер на небі.

Співайте, бідолашні, співайте! Ніч така недовга, а ранок розлучить вас на безвік!

Але ось і ранок, і все зворушилося, і шановний містер Скегз уже рівно клопочеться, споряджаючи товар до торгів. Чіпким поглядом окидає вбрання кожного, сипле навсібіч наказами – ану жвавіше, ану веселіше! І ось уже всі пошикувалися колом до останнього огляду перед тим, як рушати до торговлиці.

Містер Скегз, у пальмовому брилі, з сигарою в зубах, походжає всередині кола, накладаючи на свій товар завершальні мазки.

– А це що таке? – пита він, спиняючись перед Сьюзен і Емелін. – Де твої кучері, дівчино?

Дівчина боязко позирає на матір, а та помірковано й поштиво, як і годиться невірльниці, одказує:

– То я звеліла їй зачесатися гладенько, щоб не була розпатлана. Так воно поважніш на взір.

– Дурниці! – владно мовить доглядач і наказує дівчині: – Ану зараз же йди та зроби собі гарні кучері! – І, ляснувши тростинкою, яку держить у руці, додає: – Та гляди мені, не барися там! А ти йди поможи їй, – обертається він до матері. – З тими кучерями за неї дадуть на сотню більше.

Під високим склепінням по мармурових плитах підлоги походжає різноплемінне панство. Круг широкої площини стоять невеликі трибуни для торгових урядників. З двох таких трибун у протилежних кінцях зали вже промовляють великотямущі проречисті добродії. Мішаючи англійські й французькі слова, вони завзято вихваляють свій товар і підохочують покупців накидати ціну. Ще одна трибуна, з іншого боку, стоїть вільна, але й коло неї вже зібрався гурт людей, що дожидають початку торгів. Тут ми бачимо Сен-Клерових слуг – Тома, Адольфа та інших, – і тут-таки, чекаючи свого ряду, стоять сумні та стривожені Сьюзен і Емелін. Навколо них з'юрмилися споглядачі – хто з наміром купити, а хто й просто з цікавості, – і роздивляються, мацають та обговорюють кожного так само невимушено, як наїзники, що складають ціну коневі.

– Здоров, Олфе! А ти що тут робиш? – мовив якийсь молодий ферт, яскаючи по плечі другого вичепуреного панка, що розглядав крізь лорнетку Адольфа.

– Та мені, бач, треба лакея, а я чув, що сьогодні продаватимуть Сен-Клерову прислугу. Отож і надумав подивитися...

– Боронь мене Боже купити когось із Сен-Клерових слуг! Розбещені мурини геть усі й нахабні, мов чорти! – сказав перший.

– Ну, цього я не боюся! – мовив другий. – Нехай тільки попадуть до мене, то я їх швидко навчу розуму. Враз дотямлять, що це їм не в мосьє Сен-Клера... Далєбі, куплю я таки оцього молодика. Мені подобається його статура.

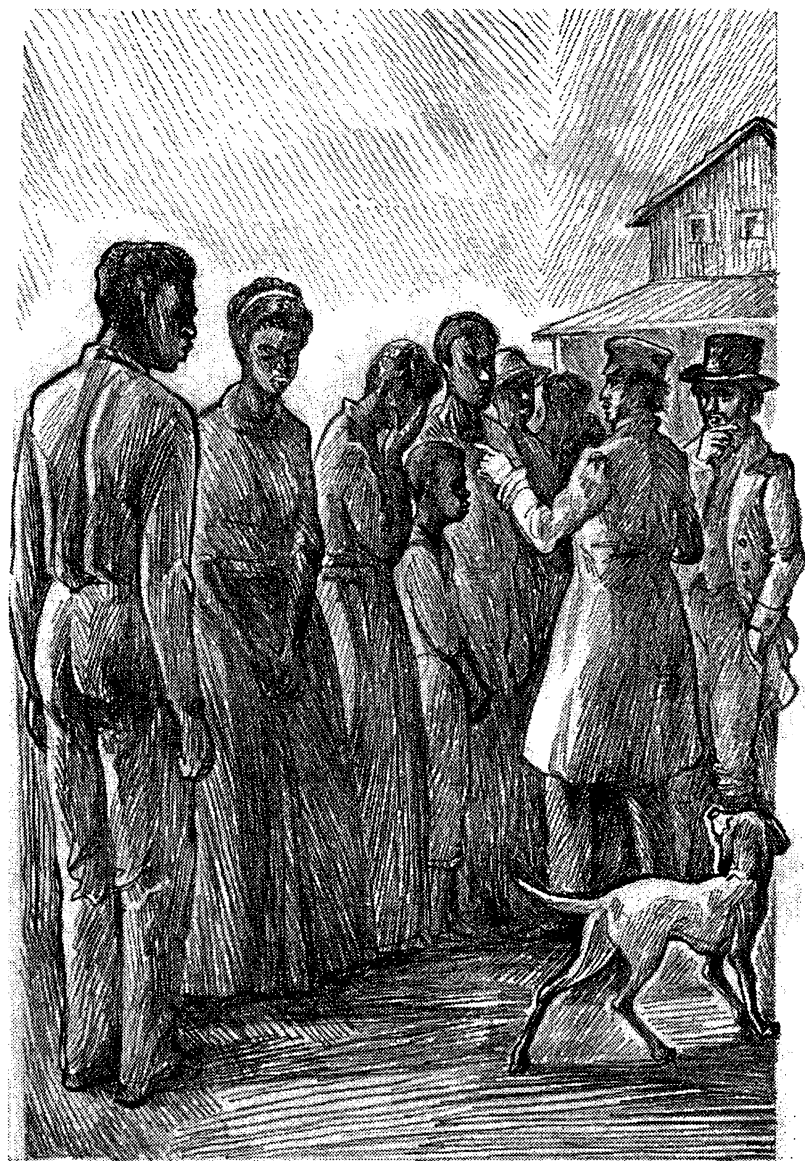
– Та ти ж на нього грошей не настачишся. Поглянь лишень, який з біса пишний!

– Дарма, у мене цей мілорд не буде пишний. Разів зо два пошлю до буцегарні, дадуть йому там доброго чосу, то він мені прийде до тями, будь певен! Я його геть перевиховаю, ось побачиш! Отже, ухвалено – я його купую!

Том стояв у зажурі, пильно придивляючись до облич усіх тих людей, що юрмилися довкола, й шукаючи серед них такого, що його схотів би назвати своїм господарем. Якби й вам, вельмишановний пане, колись довелося вибирати з двохсот чоловік одного, котрий мав би стати вашим необмеженим володарем, то, певне, ви, як і Том, зрозуміли б, як мало є таких, аби спокійно здатися на їхню ласку. Том бачив навколо себе силу всілякого люду: і дебелих брусуватих здорованів, і приземкуватих кощавих живчиків, і довготелесих похмурих мовчунів, і ще хтозна-скільки непоказних на вигляд, грубих людей, що для них невільник важить не більше, ніж тріска на підлозі, яку вони однаково байдуже кидають у вогонь чи в кіш – куди ближче. Але такого, як Сен-Клер, він там не бачив.

Недовго перед тим, як розпочались торги, крізь натовп протиснувся кремезний приземкуватий чолов'яга в розхристаній на грудях картатій сорочці та старих засмальцьованих штанях і, підступивши до невільників, заходився пильно їх оглядати. З першого ж погляду на нього Тома обійняв непоборний жах, змішаний з огидою, і що ближче підходив незнайомиць, то дужчий ставав той жах.

Незважаючи на малий зріст, у незнайомцеві вчувалася величезна сила. Його кругла, мов куля, голова, великі сірі очі під кошлатими білястими бровами, шорстка, наче дріт, зблякла від сонця чуприна являли, як сказати правду, не вельми привабливе видовище. Його великий грубий рот був напханий тютюном, і від часу до часу він із силою вивергав ту жуйку долі. Руки в нього були величезні, волохаті, засмаглі на сонці та всіяні ластовинням, до того ж дуже брудні й прикрашені довгими неохайними нігтями.

Оцей-то чолов'яга і взявся безцеремонно роздивлятися невільників. Він схопив Тома за щелепу й розтулив йому рота, щоб побачити зуби, тоді звелів засукати рукава та показати м'язи і нарешті повернув його й загадав поплигати, аби перевірити ноги.

— Звідки ти? — коротко запитав він, скінчивши ці оглядини.

— З Кентуккі, пане, — відказав Том і повів очима довкола, неначе шукаючи порятунку.

— Що там робив?

— Порядкував у хазяїна на фермі, — сказав Том.

— Ач, яке вигадав! — буркнув той чолов'яга і пішов собі.

На мить він спинився проти Адольфа, тоді виплюнув на його дбайливо наваксовані чоботи набій тютюнової жуйки, презирливо гмукнув і рушив далі. Зупинився перед Сьюзен і Емелін, підняв своє важенне брудне ручисько й притягнув дівчину до себе. Обмацав їй шию та груди, поторгав руки, подивися на зуби, а відтак штовхнув назад до матері, чиє стражденне обличчя аж кривилося з болю щоразу, як цей жаский незнайомиць торкався її дочки. Перелякана дівчина заплакала.

— Ану замовч, ти, стерво! — гримнув на неї урядник. — Нема чого мені тут рюмсати, зараз починаємо!

І торги розпочались.

Адольфа за добрі гроші продали молодому панові, що забажав його купити ще передніш. Інші Сен-Клерові слуги припали різним покупцям.

— А тепер ти, мурице! Чуєш? — гукнув урядник до Тома.

Том зійшов на підвищення й неспокійно озирнувся довкола. Усе змішалось в невиразному гаморі — і швидка мова урядника, що по-французькому й по-англійському оголошував якості товару, і вигуки покупців, що набавляли ціну; здавалося, минула лише мить — і ось уже востаннє грюкнув молоток, лунко розляглося слово «...долларів!» за останньою ціною, що її назвав урядник, — і було по всьому. Том мав нового господаря!

Його зіпхнули з підвищення. Присадкуватий чолов'яга з круглою головою грубо схопив його за плече, штовхнув убік і звелів:

— Стань отут, ти!

Том ледве тямив, що діється. А тим часом торги тривали — го-мін, вигуки, то по-французькому, то по-англійському. Ось знову грюкнув молоток — продано Сьюзен. Вона сходить з підвищення, зупиняється, зажурено оглядається назад. Дочка простягає до неї руки. Мати з тугою дивиться на чоловіка, що купив її. Це поважний літній добродій із зичливим обличчям.

— Ой пане, зробіть ласку — купіть і мою дочку!

— Та я б з охотою, але боюся, що вона не по моїх грошах, — відказує добродій.

Він з жалем і цікавістю дивиться, як дівчина, боязко озираючись, сходить на підвищення. Її бліді щоки болісно спалахнули, очі гарячково блищать, і мати аж стогне з розпачу, бо цю мить вона видається ще краща, ніж будь-коли. Урядник теж добачає свою вигоду і велемовно вихваляє товар, мішаючи французькі й англійські слова. Покупці швидко накидають ціну.

— Спробую щось вдіяти, доки буде змога, — каже зичливий добродій і, протиснувшись ближче, пристає до торгу.

Та за якусь хвилю ціна перевищує його статки, і він замовкає. Урядник дедалі розпалюється, але торг поступово вщухає. Тепер його провадять лиш якийсь старий аристократ і наш круглоголовий знайомец. Аристократ ще кілька разів надбавляє ціну, з погордою озираючи суперника, та круглоголовий переважає його і впертістю, і гаманом. Суперечка триває недовго — грюкає молоток, і дівчина стає його неподільною власністю.

Її господаря звуть містер Лєґрі, він власник бавовняної плантації на Червоній річці. Він штовхає дівчину до Тома та ще двох щойно куплених рабів, і вона йде туди, гірко плачучи.

Зичливий добродій прикро вражений. Але ж такі речі трапляються день у день! По цих торгах дочки й матері плачуть завжди! І нічого тут не зарадиш і т. д. Отож він забирає свою нову власність і йде собі геть.

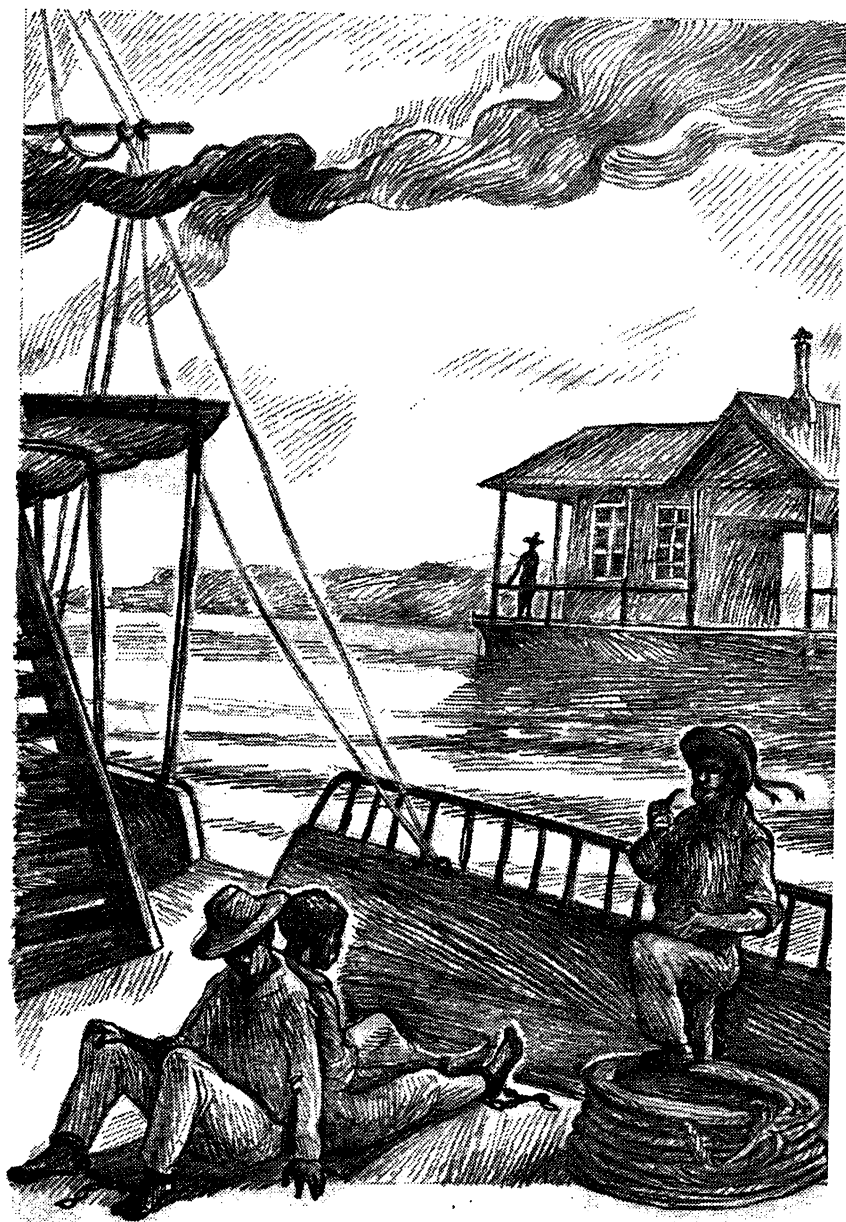
Через два дні повірений нью-йоркської фірми Б. і К° надіслав своїм віродавцям належні їм гроші.

Розділ XXXI

ПОДОРОЖ

На долішній палубі малого непоказного судна, що пливе Червоною річкою, сидить Том. Руки й ноги його закуті в кайдани, та серце йому гнітить тягар іще важчий, ніж залізо. Померхло небо, згасли місяць і зорі, все минуло без вороття, так само як минають тепер отам за облавком береги та дерева. Рідна домівка в Кентуккі, дружина та діти, добрі господарі, Сен-Клерів дім з його вишуканою пишнотою, злотиста голівка Єви, її променисті очі, гордовитий і веселий, гожий і безтурботний, проте завжди добрий Сен-Клер, години легкого й приємного дозвілля — все пішло в небуття! А що ж лишається натомість?

Однією з найгірших властивостей рабства є те, що негр, чутливий та перейнятливий од природи, живучи в шляхетній родині, не-

самохіть засвоює її смаки й звичаї, а після того може стати підневільним рабом грубого й бездушного господаря — так само як стіл чи стілець, що колись прикрашав розкішну великосвітню вітальню, зрештою опиняється, побитий і пошарпаний, у брудній пивничці чи ще в якому мерзенному кублі розпусти. Та велика різниця між ними полягає в тому, що стіл чи стілець не мають жодних почуттів, а людина їх має. Адже навіть правосильна постанова, за якою негра можна «взяти силоміць і законним присудом обернути на рухоме майно»¹, нездатна позбавити його душі та маленького особистого світу спогадів, надій, любові, страху та прагнень.

Містер Саймон Легрі, новий Томів господар, придбав у різних місцях Нового Орлеана вісім рабів і, скувавши їх по двоє, припровадив на пароплав «Пірат», що стояв біля причалу, готовий вирушити в подорож до верхів'я Червоної річки.

Коли вони повантажились і пароплав відчалив од пристані, містер Легрі з притаманною йому пильністю почав обходити й ретельно оглядати своїх підданців. Зупинившись проти Тома, якого вивели на торги в його найкращому ворсяному костюмі, накрохмаленій сорочці та лискучих чоботах, він коротко звелів:

— Устань.

Том підвівся.

— Скидай цю одіж!

Томові заважали кайдани, і Легрі взявся йому допомагати. Грубо стягнувши з нього сорочку, він запхав її до кишені. Потім підійшов до Томової скриньки, що її вже обшукав перед тим, видобув звідти старі штани та ветху куртку, яку Том надягав до стайні, а відтак зняв з нього наручні й, показавши на закапелок між ящиками, звелів:

— Іди туди й надягни оце.

Том пішов і за кілька хвилин повернувся.

— Скидай чоботи, — наказав містер Легрі.

Том роззувся.

— Ось тобі, — мовив господар, кидаючи йому пару грубих важких черевиків, у яких звичайно ходять раби. — Назувай.

Хапливо перевдягаючись, Том не забув, проте, перекласти на нове місце свою заповітну Біблію. І добре зробив, бо містер Легрі, знову наклавши на нього кайдани, заходився неквапно обсліджувати його кишені. Витяг шовкову хусточку й поклав у власну кишеню. Знайшовши кілька дрібничок, які Том зберігав головне через те, що вони подобались Єві, він подивився на них, зневажливо форкнув і жбурнув через плече в річку.

¹Трохи змінені слова, що визначають становище рабів, із тогочасної законодавчої постанови штату Південна Кароліна.

Аж ось він надибав молитовника, що його Том з поспіху забув переховати, й, узявши в руки, почав гортати сторінки.

— Хм! Святенник, де ж пак! То ти, як там тебе... ти й до церкви ходиш, га?

— Так, пане, — твердо відказав Том.

— Ну, я з тебе ці дурощі швидко виб'ю. Не попусти, щоб мої мурина молилися й скиглили, так і знай. І зятям собі, — додав він, тупнувши ногою і люто блимнувши на Тома своїми гострими сірими очима, — тепер я тобі церква! Зрозумів? Як я скажу, так і роби тимеш.

Том мовчав, але якийсь внутрішній голос у його душі рішуче промовляв: «Ні!»

Та Саймон Легрі не чув того голосу. Він ще якусь мить люто дивився на похнюплене Томове обличчя, тоді повернувся й пішов. Забравши Томову скриньку з чималим запасом чистого одягу, він подався на ніс судна, де його враз оточили матроси. Серед гучного посміху з муринів, що пнуться в пани, всі речі дуже скоро були продані в різні руки, а наслідок пущено з торгів і порожню скриньку. Всім здавалося, що то знаменита витинка, а надто коли бачити, як Том проводжав очима кожну свою річ. Та ще кумедніший був торг за скриньку, що викликав зливу веселих дотепів.

Покінчивши з цією обгородкою, Легрі спроквола вернувся до своєї живої власності.

— От бачиш, Томе, я звільнив тебе од зайвого вантажу. Тепер добре пильнуй свою одіж, бо нову дістанеш не скоро. Я привчаю своїх муринів до ошаді. Одної переміни має вистачати на рік.

Сказавши це, Легрі пішов туди, де сиділа Емелін, прикута до іншої невольниці.

— Ну, моя рибонько, — мовив він, плескаючи її по підборіддю, — не треба журитися!

Огида й жах, що мимоволі відбилися у її погляді, не пройшли повз його увагу. Він грізно нахмурич чоло.

— Ти, дівчино, на мене не блимай! Будь ласкава усміхатись, коли я до тебе говорю, чуєш? А ти, стара жовта паскудо, — мовив він, штурхонувши мулатку, до якої була прикута Емелін, — не кривись мені, як середа на п'ятницю! Гляди веселіш, кажу! І ви всі, — додав він, одступаючи трохи назад, — глядіть на мене, чуєте? Глядіть на мене... у вічі глядіть... просто у вічі! — приказував він, тупаючи ногою.

І всі, мов заворожені, звернули погляди на його розлючені зеленкувато-сірі очі.

— Ну от, — провадив він далі, стиснувши величезний важкий кулачицько, схожий на ковальський молот, — бачите оцього кулачка?

Ану зваж його! — мовив до Тома, зронивши кулак йому на руку. — Полюбуйтеся-но на ці кістки! То от, щоб ви знали, цей кулак добре наломився на муринах, як залізо став. Я ще не бачив жодного мурина, якого не збив би з ніг за першим ударом, — додав він і підніс свого кулачиська так близько до Томового обличчя, що той аж закліпав очима й сахнувся. — У мене нема отих бісових доглядачів, я сам собі за доглядача й бачу все як є, будьте певні. І кожен з вас мусить улягати моїм звичаям. Ледве щось загадаю — ту ж мить роби притьмом. Тільки так можна жити зі мною в злагоді. Попуску од мене не ждять, ніколи й ні в чому. Отож зятяйте собі це, бо жалю я не знаю!

Жінки несамохіть затамували віддих, усі сиділи смутні та пригнічені. А Легрі повернувся на підборах і попростував до буфету вихилити чарчину.

— Отак я знайомлюся зі своїми муринами, — мовив він до шляхетного з вигляду чоловіка, що стояв трохи осторонь, слухаючи його напучення. — Мій спосіб — з самого початку показати силу, аби вони знали, чого чекати.

— Он як? — озвався незнайомиць, розглядаючи його з цікавістю природознавця, що надібав якусь небачену комаху.

— Еге ж, отак. Я не з тих слинявих плантаторів-білоруків, яких водять за носа всякі там паршиві пригоничі. Торкніть-но мої м'язи, погляньте на мій кулак. Далєбі, добродію, він став наче кам'яний, обкресавшись об муринів. Ось помацайте!

Незнайомиць торкнувся пальцем згаданого знадобу і просто мовив:

— Еге ж, доволі твердий. Та я гадаю, — додав він, — що й серце ваше закам'яніло так само, як кулак.

— Атож, маю чим похвалитися, — відказав Легрі, потішено сміючись. — Чого-чого, а м'якосердя в мені й крихти не зосталося. Потуру нікому не даю, аж ніяк! Жоден мурин мене не дійме ні слізьми, ні лестощами, це вже будьте певні!

— Непоганий гурт ви зібрали.

— Ваша правда, — погодився Легрі. — Отой Том, як мені казали, просто дивовижа якась. Я за нього навіть трохи переплатив. Думаю зробити його кучером і шапарем. Треба тільки вибити йому з голови дурниці, яких він понабирався передніш, бо з ним там поводитися так, як з муринами поводитися не годиться, — і тоді все буде чудово! А от з тою жовтою бабою я, здається, схибив. Либонь, вона таки немічна, але свою ціну вона мені відробить. Рік чи два якось протягне. Я не маю звичаю берегти муринів. Витискаю з них усе, а тоді купую нових — отаке моє правило. І клопоту менше, та й дешевше воно зрештою, далєбі, — просторікував Легрі, посьорбуючи із склянки.

— А на скільки їх звичайно вистачає? — запитав незнайомиць.

— Та хтозна, це яке в кого здоров'я. Міцні тягнуть по шість-сім років, а негідь конає за два чи три. Попервах я ще був морочився з ними — лікував, коли нездужали, давав їм одіж, ковдри і всяке таке інше. Одне слово, тримав у теплі й добрі. Та все надаремне. Тільки дурно переводив гроші й не вилазив із халепи. А тепер у мене, бачте, так слабий ти чи здоровий — однак роби. Сконає мурин — купую нового. Як на мене, так воно з усіх боків і легше й дешевше...

А тим часом на долішній палубі точилась інша розмова. Балакали Емелін і мулатка, з якою вона була скута. Звісна річ, вони розповідали одна одній про своє життя.

— Хто був твій хазяїн? — спитала Емелін.

— Містер Еліс, він живе на Леві-стріт. Може, ти бачила його будинок?

— Він був добрий до тебе?

— Загалом добрий, допоки заслаб. Він більш як півроку лежав недужий і зробився страх який нетерплячий. Немов затявся, щоб нікому спочинку не дати ні вдень ні вночі. Та ще такий став вередливий — геть усе йому не так. І що далі, то гірше. Цілі ночі не давав мені спати, аж я вже з ніг падала. А то одну ніч була заснула, то Боже ж ти мій, як він на мене сварився! Кричав, що продасть мене найлютішому хазяїнові, якого тільки знайде. А колись же казав був, що як помре, то я буду вільна.

— А друзів ти мала? — спитала Емелін.

— Я маю чоловіка, він коваль. Хазяїн завше оддавав його в найми. Мене забрали з дому так швидко, що я не встигла навіть з ним попрощатися. І діточок маю четверо. Ой, лихо мені, лишенько! — вигукнула жінка й затулила руками обличчя.

Коли чуєш отаку сумну розповідь про чиєсь горе, мимоволі хочеться сказати щось на розраду. Емелін теж хотіла розважити бідолашну жінку бодай словом, але не могла нічого придумати. Та й чим було її розважити? І, неначе змовившись між собою, обидві вони, з остраху та відрази, ані словом не згадували про жаского чоловіка, що був тепер їхнім господарем.

А пароплав зі своїм журним вантажем ішов собі далі по рудих каламутних хвилях бурливої Червоної річки, між стрімких заломистих берегів, і сповнені смутку очі знеможено дивилися на ті руді глинясті урвища, що безконечною осоружною биндою пропливали повз них. Нарешті пароплав зупинився біля одного невеликого містечка, і Лєґрі зі своїм гуртом висів на березі.

ПОХМУРА МІСЦИНА

Том і його товариші важкою ступою тягнуться по нерівній дорозі слідом за грубою будкою. На передку сидить Саймон Легрі, а обидвох жінок, і досі прикутих одна до одної, запхано в будку разом з іншим вантажем. Уся та валка верстає путь до плантації Легрі, що лежить у віддаленій безлюдній місцині.

Глуха, занедбана дорога то в'ється серед темрявих, порослих сонняком пусток, де лиш вітер тужно шепоче в галуззі, то заходить у безкрай мочарі, загачені гатами з колод, де над грузьким багнищем стримлять сумні кипариси, пообвішувані жалобними гірляндами чорного моху, а поміж корчів та голого гілля, що тут і там зогниває у воді, вряди-годи плазують жаскі отруйні змії.

Ця дорога видалася б доволі похмурою кожному, хто вперше її бачив, хоч би йому й випадало їхати нею в якійсь своїй справі з повним гаманом і на доброму коні. То якою ж страшною та моторошною мала вона видаватися невірникам, що за кожним ступнем оддалялись від усього, що було любе й миле їхньому сердцю.

Так подумав би кожен, побачивши їхні хмурі й зажурені чорні обличчя, їхні сумні, стражденні очі, які з мовчазною покорою озирали все, що подибували в тій гіркій дорозі.

Зате Саймон Легрі видимо тішився. Він раз по раз видобував з кишені фляжку з горілкою і припадав до неї губами.

— Гей ви! — гукнув він, обернувшись і побачивши ззаду смутні обличчя. — А заведіть-но пісню, молодці! Ану!

Невірники мовчки Perezирнулися. Та після другого «Ану!» й добрячого виляску пуга Том заспівав урочистого псалма:

Благословенний край святий,
Мій любий рідний край!
Гірку журбу мою розвій
І радість мені дай...

— Замовч ти, чорна падлюко! — grimнув Легрі. — Ти гадаєш, я слухатиму твої клятві святенницькї співи? Я кажу — пісню, веселу, хвацьку... Ану мерщій!

Інший невірник затягнув одну з тих нісенітних пісень, що їх часто співають раби:

Пан тхора зловить сказав.
Нумо гей!

А тоді зареготав: «Чи ти місяця видав?»
Нумо, хлопці, гей!
Гей, гей-йо, егей!

Співак, очевидячки, не вельми дбав за лад і провадив, що в голову набреде, лиш сяк-так дотримуючи ритму. І щоразу весь гурт підхоплював хором:

Нумо, хлопці, гей!
Гей, гей-йо, егей!

Вони співали дуже хвацько, щосили вдаючи веселих, та в тому дикому співі вчувалося більше горя, аніж у найтужнішому голосінні чи найпалкішій мольбі. Неначе їхні нещасні темні душі, зацьковані й поневолені, однайшли собі продухвину саме в тих недоладних згуках і висловлювали в них свої благання. Але Саймон Легрі не чув тих благань. Він чув тільки бучний спів і тішився з того, що «розвеселив своїх молодців».

— Ну, любонько, — мовив він, обернувшись до Емелін і поклавши руку їй на плече, — ми майже вдома!

Коли Легрі сварився і лютував, Емелін жахалася, та коли він розмовляв отак, як тепер, і клав своє ручисько їй на плече, вона була б радніша, аби він бив її. Від самого його погляду її аж з душі вернуло й наче морозом переймало. І вона мимоволі прихилилася ближче до мулатки, наче то була її рідна ненька.

— Я бачу, ти ніколи не носила сережок, — сказав Легрі, беручи її маленьке вушко своїми шкарубкими пальцями.

— Ні, пане, — відказала Емелін, уся тремтячи й понуривши очі.

— Дарма, ось приїдемо додому, то я подарую тобі сережки, якщо будеш добре шануватися. І нема чого тобі отак потерпати, до тяжкої праці я тебе не приставлю. Житимеш у мене, мов та пані, аби тільки шанувалася.

Легрі так упився, що його напала великодушність. Та на той час оддалік уже показалися його володіння. Колись цей маєток належав заможному та шляхетному господареві, що дуже піклувався своєю садибою і всіляко прикрашав її. Та помер він не виплатним винуватцем, і його плантацію вигідно одкупив Легрі, що вживав її, як і все, до чого допадався, лиш на одне — аби витиснути з неї якнайбільше грошей. І тепер усе в тій садибі мало неподобний та занедбаний вигляд, який завжди буває там, де дбайливі зусилля колишнього господаря пущено нанівець.

Перед будинком, де колись був гладенький моріжок з мальовничими кущами, тепер буяли бур'яни, лиш подекуди, біля конов'язей, витолочені кінськими копитами й засмічені розбитими цебрами, кукурудзяними качанами та всілякими іншими покидьками. Пошарпані віти ямину й жимолості сумно звисали з похиленої оздобної підпори — до неї тепер припинали коней. Великий сад також геть

заріс бур'яном, з якого де-не-де ще витикалися занехаяні тропічні рослини. У теплиці були повибивані всі шибки, а на струхлявілих полицях стояло кілька забутих вазонів з висхлою землею, і в них стриміли сухі тички з рештками листя, що колись теж були квітами.

Будка в'їхала на всипану жорствою, але так само забур'янілу алею, обсажену з боків гордими меліями. Здавалося, лиш ці стрункі дерева з буйними кронами не улягли загальному занепадові – достоту мов шляхетні душі, так глибоко пройняті доброчесністю, що вони тільки мужніють у життєвих знегодах.

Великий будинок, свого часу гарний та пишний, був споруджений на звичайний південний штиб і обведений кругом широкою двоповерховою верандою на кам'яних підпорах, куди виходили дверима всі кімнати.

Однак й будинок той мав тепер спустошений і незатишний вигляд. Деякі вікна були позабивані дошками, в інших бракувало шиб; віконниці хилиталися на поламаних завісах. Усе свідчило про нехлюйство та байдужність господаря.

По всьому дворі були розкидані старі дошки, солома, побиті діжки та ящики. На гуркіт коліс не знати відки вихопилось кілька здоровенних, лютих з виду собак і кинулось до Тома та його товаришів. Двоє обідраних слуг, вискочивши слідом, насилу одігнали їх.

– Ось бачите, що на вас чекає!.. – мовив Легрі до Тома і його товаришів, з похмурою втіхою пестячи собак. – Ось що на вас чекає, коли надумаєте тікати! Ці пси намуштровані ловити муринів і любісінько загризуть хоч кого. Отож пильнуйтеся! Агов, Сембо! – гукнув він до одного з обідранців, що мав на голові бриля без крис і догідливо ліз йому перед очі. – Як тут у вас справи?

– Пречудово, пане!

– Квімбо, – обернувся Легрі до другого, що так само ревно силкувався повернути його увагу, – ти не забув, що я тобі звелів?

– Ні, не забув, пане.

Ці двоє негрів були головні помічники господаря. Легрі наламував їх до бузувірства й жорстокості так само ретельно, як і своїх ввкодавів, і, відбувши ту науку, вони стали мало чим різнитися від лютих собак.

Подібно до багатьох можновладців, про яких оповідає історія, Легрі порядкував на своїй плантації за приписом «поділяй і пануй». Сембо і Квімбо люто ненавиділи один одного, а решта негрів на плантації всі як один люто ненавиділи їх, і, розпалюючи цей розбрат собі на користь, Легрі був певен: котрась із трьох сторін неодмінно дасть йому знати про все, що б там сталося в маєтку.

Людині важко жити, не заходячи в стосунки з іншими людьми, отож і Легрі часом захоплював своїх чорних посіпак до такого собі простацького панібратства. А втім, це панібратство кожному мить могло обернутися бідою для котрогось із них, бо і той і той завжди були напоготові за першим знаком господаря вчинити криваву помсту над суперником.

Стоячи, як оце тепер, перед Легрі, вони здавалися живим potwierдженням того, що ница, брутальна людина гірша від будь-якої тварини. Їхні грубі й тупі обличчя, вирячені очі, якими вони злісно блимали один на одного, їхні хриплі звірячі голоси й подерта одіж, що тріпотіла од вітру, — все воно навдивовижу пасувало до похмурого та непривітного окола.

— Гей, Сембо, — сказав Легрі, — одведи-но цих молодців до осади. А оця краля для тебе, — додав він, одчепивши від Емелін мулатку і штовхнувши її до Сембо. — Я ж обіцяв привезти тобі жінку, пам'ятаєш?

Мулатка здригнулася і, сахнувшись назад, квапливо мовила:

— Ой паночку! Та я ж маю чоловіка в Новому Орлеані.

— Ну то й що? А тут матимеш іншого. Ану не балакай мені! Йди геть! — гримнув Легрі, заміряючись на неї пугом. — А ти, панночко, — обернувся він до Емелін, — ходи зі мною в дім.

Ту ж мить в одному з вікон будинку майнуло чиєсь безтямне смагляве обличчя і, коли Легрі відчинив двері, почувся жіночий голос, який швидко й владно щось промовив. Том, що занепокоєно проводив очима Емелін, завважив це, а тоді почув, як Легрі сердито відказав:

— Пригни язика! Як я схочу, так і буде, хоч би ти мені що!

Більше Том нічого не чув, бо мусив іти за Сембо до осади. Вона являла собою ряд грубих халуп, що складали ніби невеличку вулицю у віддаленій од панського будинку частині плантації. Всі вони мали жалюгідний, занедбаний вигляд. Томові аж серце стиснулось, коли він їх побачив. Адже він плекав думку про осібну хатину, хоч яку поганеньку, що її міг би опорядити на свій смак і відпочивати там після праці в тихій самотині. Він зазирнув у кілька халуп. То були темні кубла без будь-яких меблів. За постелі правили купи брудної соломи, навалені на земляній долівці, втопаній безліччю ніг.

— У котрій я житиму? — покірливо спитав він у Сембо.

— А я знаю? Заходь, либонь, в оцю, — відказав Сембо. — Може, там ще один втиснеться. У кожній халупі повно муринів. Не знаю вже, куди й пхати.

Був уже пізній вечір, коли мешканці халуп стомленою чередою вернулися до осади. Усі ті чоловіки й жінки, понурі та виснажені,

вдягнені в брудне дрантя, непривітно позирали на прибульців. Ніде не чути було жодного веселого згуку, лиш сердиті горлові голоси, що сварилися за жорна, якими кожен молов свою пайку кукурудзяного зерна, аби спекти собі на вечерю грубого коржа – єдину їхню поживу. Від самого світанку ці люди були в полі, тяжко працюючи під батогами наглядачів. На плантаціях зайшла найгарячіша пора, і господарі не гребували жодним способом, щоб примусити кожного робити аж до знемоги.

«Стривайте, – скаже якийсь безтурботний лежень, – хіба збирати бавовну – то така вже тяжка праця?»

А хіба ні? Адже ж не так уже й неприємно, коли тобі на тім'я впаде крапля води, а тим часом серед найстрашніших тортур інквізиції були й оці-от краплі, що падали людині на тім'я одна по одній, одна по одній, кожную мить, розмірно, безупинно, і всі в одне місце. Отак і праця, не тяжка сама собою, стає нестерпною, коли тебе змушують робити те саме багато годин поспіль, не розгинаючись, не відволікаючись на щось інше, і ти позбавлений навіть свідомості того, що робиш цю осоружну роботу з власної доброї волі.

Том дивився на людей, що проходили повз нього, і марно шукав очима хоч одне приязне обличчя. Він бачив лиш похмурих, ступілих чоловіків і виснажених, занепалих духом жінок або ж таких жінок, що давно уже втратили жіночу подобу. Дужі тіснили слабосилих, грубе тваринне себелюбство не знало меж. Від цих людей не сподівалися й не воліли нічого доброго, на них дивились як на бидло, і вони таки збидліли до краю. До самої ночі не вщухав скрегіт помолу, бо жорен було обмаль, і ті, що не мали спромоги опиратися дужчим, аж тільки тепер дочекалися свого ряду.

– Гей ти! – мовив Сембо, підходячи до мулатки й кидаючи їй під ноги торбу з мливом. – Як тебе, в біса, звати?

– Люсі, – відказала мулатка.

– То от, Люсі, тепер ти моя жінка. Змели оце зерно та зготуй мені вечерю, чуєш?

– Я тобі не жінка й ніколи нею не буду! – нараз осмілівши з розпачу, відрубала мулатка. – Іди собі, звідки прийшов!

– Ось я тобі зараз як дам! – гримнув Сембо, заміряючись на неї ногою.

– А хоч і вбий! Та чимскорше! Ліпше вже мені й не жити! – мовила вона.

– Гей, Сембо, як будеш калічити рабів, я скажу хазяїнові, – обізвався Квімбо, що порався коло жорен, одігнавши від них кількох змучених жінок, які ще не змололи своє зерно.

— А я скажу йому, що ти не даєш жінкам підступитися до жорен, бісів ти мурине! — крикнув Сембо. — Ти мусиш чекати свого ряду!

Том так виголоднів за день подорожі, що його аж млості брали.

— Гей ти! — гукнув Квімбо, жбурнувши йому торбину зерна. — Це тобі, мурине! Та гляди бережи, бо на цьому тижні більше не дістанеш.

Том довго ще чекав, доки звільниться місце біля жорен. Пожальвіши двох геть знеможених жінок, що не мали сили зрушити жорнівку, він змолов їм зерно, опорядив і роздмухав жариво, на якому вже було спечено стільки коржів, і лиш тоді взявся готувати вечерю собі. До співчуття в тій місцині не звикли, і хоч яку малу послугу зробив Том жінкам, проте вона знайшла відгук у їхніх серцях, і їхні загрубілі обличчя по-жіночому лагідно засвітилися. Вони самі замісили Томові коржа й доглянули, поки він спікся. Том сів біля вогнища й видобув свою Біблію, сподіваючись знайти в ній розраду.

— Що це в тебе? — спитала одна з жінок.

— Біблія, — відказав Том.

— О Боже! Це ж я ні разу її не бачила, відколи поїхала з Кентуккі.

— А ти родом із Кентуккі? — жваво запитав Том.

— Еге ж, та ще й з доброго дому. От уже ніколи не думала, що потраплю сюди! — зітхнула жінка.

— То що це за книжка? — спитала друга жінка.

— Біблія.

— А що ж воно таке?

— Як? Невже ти не знаєш? — здивувалася перша жінка. — Моя хазяйка в Кентуккі, було, не раз читала її нам уголос. А тут де ж би то! Тут нічого не почуєш, окрім лайки та ляскоту батогів.

— Ану прочитай щось! — попрохала друга жінка, з цікавістю дивлячись, як Том занурено схилився над книжкою.

Том прочитав:

— «Прийдіть до мене всі зморені працею та обтяжені ношею, і я дам вам спочинок».

— Гарні слова, — мовила жінка. — Хто це так сказав?

— Бог, — відповів Том.

— Аби ж то знала, де його шукати, — сказала жінка, — я б пішла до нього. Та навряд чи буде мені колись той спочинок. Тіло мое геть усе болить, руки й ноги тремтять, і Сембо весь час на мене свариться, що я не годна робити хутчій. А ввечері, поки спечеш собі того коржа, то аж глядь — уже ніч. Отож не встигнеш лягти та очі skleпити, як знову ріг гуде і знову вставай. Аби знати, де він, той Бог, я б йому пожалілася.

— Він і тут, і скрізь, — мовив Том.

— Тут? Так я тобі й повірила! Де вже де, а тут його бути не може, — сказала жінка. — Ет, та що там балакати! Піду-но я краще ляжу, поки ще є час поспати.

Жінки розійшлися по своїх халупах, і Том лишився сам біля пригаслого вогнища, що кидало йому на обличчя червоний відсвіт.

На багряному небі зійшов сріблястий ясночолоий місяць і тихо задивився вниз, на самотнього чорного чоловіка, що сидів, склавши руки на грудях і поклавши на коліна Біблію.

«Чи є Бог тут?» — думав Том. Далєбі, як може темна, непросвічена душа зберегти незайманою свою віру перед лицем страшної сваволі та неприхованої, кричущої несправедливості? Цю просту душу роздирали суперечливі почуття: обурення проти кривди, безрадісна свідомість того, що попереду, аж до скону, самі злигодні, туга за потоптаними надіями, — усе це нараз зринуло в Томовій душі, немов жаске видиво мертвих тіл дружини, дітей і друзів, яке постає на темній хвилі перед очима моряка, що от-от захлинеться й піде на дно...

Не віднайшовши розради, Том підвівся й почвалав до халупи, призначеної йому за житло. Там було вже повно зморених людей, що покотом спали на долівці. Важкий дух, що стояв у халупі, мало не вигнав його назад, та надворі було вогко й холодно, а він аж хитався з утоми. Отож він загорнувся в подерту ряднину, ліг на солому і невдовзі заснув.

Розділ XXXIII

КАССІ

Минуло небагато часу, і Том дізнався, чого можна сподіватися й чого треба стеретись у його новому житті. Він мав хист до будь-якого діла і все, до чого брався, робив справно та сумлінно — такий-бо вже був його звичай. Спокійний і незлобливий од природи, він сподівався своєю щирою працею відвернути од себе хоч би частину тих знегод, що могли спіткати його на плантації. Він бачив навколо чимало кривди й лиха, та, хоч серце йому обкипало кров'ю, твердо поклав собі терпляче зносити все й працювати не покладаючи рук, а в душі плекав надію на можливий порятунок.

Лєгрі завважив Томову старанність, але не давав того взнаки. Хоч який був Том справний робітник, проте Лєгрі почував до нього таємну неприязнь — щось на зразок вродженої зневаги лихої людини до людини доброчесної. Він добре бачив, як щоразу, коли він чинив жорстоку розправу над безборонними людьми, Том з мов-

чазним осудом дивився на нього, і такий промовистий був той погляд, що Легрі розумів його без слів і ще дужче злостився, бо лихого господаря дошкуляє навіть думка раба. Том у різні способи виказував до своїх страждених товаришів жаль та співчуття, такі незвичні й дивовижні для них, і це теж не проходило повз пильне око Легрі. Він купив Тома, маючи намір з часом зробити його доглядачем, на якого вряди-годи можна буде звиряти господа, від'їжджаючи з дому. Така людина, на думку Легрі, мала бути передусім над усе безжальна, а що Том цій вимозі не відповідав, то Легрі вирішив загартувати його душу і, перегодивши кілька тижнів, доки Том звичається до життя на плантації, взявся до цього діла.

Одного ранку, коли невільників зібрали до гурту, щоб вигонити в поле, Том з подивом помітив серед них незнайому жінку, подоба якої враз привернула його увагу. Жінка була висока та струнка, з тендітними руками й ногами, охайно та пристойно убрана. З обличчя вона виглядала років десь на тридцять п'ять чи сорок, і, раз побачивши те обличчя, годі було забути — так виразно промовляло воно про якусь страшну душевну драму. Високе чоло, гарні, мов намальовані, брови, рівний, правильної форми ніс, тонко окреслені уста, зграбна шия та шляхетна постава голови — усе свідчило, що свого часу ця жінка була справжня красуня. Та обличчя їй помережили глибокі зморшки зневаженої гордості й гірких страждань, шкіра набула хворобливого жовтого відтінку, щоки позападали, риси обличчя загострились, і вся вона геть змарніла.

Та найдужче вражали зір її очі — величезні, незглибно-чорні, затінені такими самими чорнющими віями і сповнені відчайдушною, безнадійною туги. В кожній рисочці її обличчя, в кожному вигині уст та русі тіла вчувалася гордість і рішучість і тим страхітливішим видавався отой застиглий в очах вираз пекучого, незвичайного болю, як порівняти його з гордовитою зверхністю цілої її подоби.

Звідки взялася ця жінка і хто вона така, Том не знав. Він оце тільки вперше побачив її поряд себе в гурті невільників, що тягся дорогою у сірому світанковому присмерку. Але інші, очевидячки, знали її, бо її поява викликала помітне збудження серед цього нещасного, обідраного та голодного люду. Невільники раз по раз обертались і скидали на неї очима.

- До цього воно йшлося. Я дуже радий! — мовив один.
- Хе-хе-хе! — обізвався другий. — Скуштуйте, пані, нашого меду!
- Побачимо, як вона робитиме!
- А цікаво, чи шмаруватимуть її ввечері, як нас?
- Ото б подивитися, як їй дадуть хлости! — докинув ще один.

Жінка не зважала на ті глузи, ніби й не чула їх, і з погордою йшла собі далі. Том, змалечку живши серед шляхетних і вихованих людей, з її вигляду та поведження підсвідомо відчув, що й вона належить до тої верстви, але як і чому вона опинилась у такому нищому середовищі, було для нього незбагненою загадкою. Жінка ні разу не подивилася на нього й не обізвалась ані словом, хоч усю дорогу йшла поруч.

Незабаром Том ревно взявся до роботи. А що та жінка весь час була непоодаль, то він вряди-годи позирав на неї. Він одразу примітив, що завдяки природній вправності та гнучкості їй працюється легше, ніж багатьом іншим. Вона оббирала бавовну дуже швидко й чисто, і з обличчя її не сходив зневажливий вираз, неначе вона гребала і тою роботою, і принизливим становищем, що випало їй на долю.

Того дня Том працював поруч із мулаткою, котру куплено разом з ним. Було видно, що вона зовсім знесиліла: руки їй тремтіли, ноги підтиналися, і Том раз по раз чув її болісний стогін. Він підступив до жінки й мовчки переклав кілька пригорщ бавовни зі свого мішка до її.

— Ой, не треба, не треба! — мовила жінка, звівши на нього очі. — Щоб не було тобі через мене біди.

Ту ж мить до них підскочив Сембо, що мав особливий храп на цю жінку. Замахнувшись батогом, він люто закричав:

— Це що таке, Люсі? Махлюєш, га?

Він копнув жінку своїм важким черевиком, тоді обернувся до Тома й оперіщив його батогом по обличчю.

Не кажучи й слова, Том знову взявся до роботи. Але жінка, й без того до краю виснажена, впала непритомна.

— Ось я її швидко підведу! — злобливо вишкірившись, мовив пригонич. — Маю такі ліки, що куди там тій камфорі! — І, витягши з рукава довгу шпильку, він застромив її в тіло жінки.

Жінка застогнала й підвела голову.

— Ану вставай, бидло, та берися до роботи, а то я тобі ще не таке утну!

Зробивши над собою надлюдське зусилля, жінка в розпачі підвелась і почала хапливо оббирати бавовну.

— Гляди мені, не дляйся, — сказав Сембо, — бо я тобі ввечері такого гарту дам, що й жити не схочеш!

— Та я вже й так не хочу! — почув Том її кволий голос.

Наражаючи себе на ще гірше лихо, він знову підійшов до жінки і переклав їй у мішок усю свою бавовну.

— Ой, не треба! Вони ж тобі не знаю що зроблять! — мовила вона.

— Мені легше все знести, аніж тобі, — відказав Том і притьмом вернувся на місце.

Незнайома жінка, яку ми вже описали, на той час була досить близько й почула Томові останні слова. Вона підвела свої похмурі чорні очі й якусь мить пильно дивилась на нього. Тоді взяла з свого коша частину бавовни й поклала їй у мішок.

— Ти ще не знаєш, куди ти попав, — мовила вона, — а то не вчинив би такого. Ось поживеш тут ще з місяць, то не будеш нікому допомагати. Збагнеш тоді, що власна шкура дорожча.

— Боронь Боже, пані! — сказав Том, несвідомо звертаючись до цієї збирачки бавовни так само шанобливо, як до високородних людей, що в них жив передніш.

— Бог сюди ніколи й не заглядає, — гірко промовила жінка.

За мить вона вже ревно працювала далі, і уста їй знову кривила зневажлива посмішка.

Та пригонич, хоча й був далеко, побачив, що вона зробила, і, махаючи батоном, підбіг до неї.

— Он воно як! — зловтішно вигукнув він. — То й ти махлювати? Ну, тепер я візьму тебе в шори, начувайся! Ти в мене побачиш смаленого вовка!

Раптом у чорних очах жінки неначе блискавиця спалахнула. Уста їй затремтіли, ніздрі розширились. Вона рвучко випросталась і окинула пригонича лютим, презирливим поглядом.

— Ти, псявіро! — мовила вона. — Ану лиш зачепи мене! Я ще маю тут владу, аби кинути тебе на поживу собакам, спалити живцем, роздерти на шмаття! Досить мені слово сказати!

— То якого ж біса ви тут? — буркнув, видимо, наляканий пригонич і похмуро відступив назад. — Я ж і в гадці не мав чогось лихого, міс Каса!

— Отож знай своє місце! — сказала жінка.

І справді, пригонич начебто миттю згадав, що має якісь справи на другому кінці поля, і притьмом подався геть.

Жінка знову взялася до роботи й працювала так шпарко, що Том аж дивом дивувався. Усе в неї виходило немов чарами. Ще не скінчився день, а її кіш був ущерть натоптаний, хоч вона ще кілька разів підкладала чималі оберемки своєї бавовни Томові.

Уже поночіло, коли знесилені збирачі, примостивши на голову свої коші, довгою низкою поплентались до комори зважувати бавовну. Там уже стояв Легрі з обома пригоничами й про щось із ними балакав.

— З тим бісовим Томом ще буде нам халепи. Тільки те й робить, що підкладає бавовну в кіш до Люсі. То такий, що всіх муринів з пуття зіб'є, а вони й почнуть нарікати. Йому тільки дай волю! — сказав Сембо.

– Ти ба! От чорна падлюка! – мовив Легрі. – Треба буде його провчити, га, хлопці?

Обидва негри жаско вищипали зуби.

– Авжеж! Нехай пан Легрі самі його провчать. У цьому ділі пан закусують і нечистого! – озвався Квімбо.

– От що, хлопці, найліпший спосіб привести його до тям – це загадати йому самому когось відбатожити. Буде йому наука!

– Ой, матимуть пан мороку, аби приставити його до цього діла!

– Дарма, укоськаю! – сказав Легрі, перекочуючи в роті тютюнову жуйку.

– А ще я хочу сказати про Люсі... То найвредніше й найпаскудніше бабисько на плантації! – провадив далі Сембо.

– Гляди мені, Семе! Надісь, я знаю, чого ти на неї таким чортом дихаєш.

– Та певно ж пан знають, що вона не послухалась пайового загаду й не схотіла мене за чоловіка, як пан сказали.

– Я б вибив з неї цей дур, – мовив Легрі, спльовуючи, – та от пор тепер гаряча і, либонь, не варто позбуватися робочих рук. Вона ж бо кощава, а кощаві бабиська вперті, як чорти, їх треба бити смертельним боєм, щоб вони скорилися.

– Ет, ця Люсі така бісова ледацюга, вона однак нічого не робить, тільки ходить та мурмоситься. А працює за неї Том.

– Он як? Ну що ж, тоді нехай він сам її і відшмагає. І йому користь буде, і мені – адже він не вибиватиме з неї душу так, як ви, бісове поріддя!

– Го-го! Га-га-га! – заіржали обидва негідники.

У тому моторошному гоготі й справді було щось бісівське, що цілком потверджувало визначення Легрі.

– Але ж, пане, Том і міс Кассі змовились між собою і натоптали їй кіш. То, либонь, вага буде справна.

– Я сам важитиму! – значливо сказав Легрі.

Обидва пригоничі знову зайшлися своїм бісівським гоготом.

– Отже, – мовив Легрі, – міс Кассі свою роботу зробила?

– Вона працювала, мов сатана з усіма чортами!

– Скидається на те, що в ній і справді сидить сатана! – сказав Легрі і, брутално вилаявшись, пішов до вагарні.

Стомлені та понурі, невірники мляво заходили до комори і з острахом ставили свої коші на вагу.

Поруч з вагою була грифельна дошка з іменами, і Легрі позначав на ній, хто скільки зібрав за день.

Томів кіш заважив належне, і тепер він занепокоєно дивився, чи поведеться жінці, якій він допомагав.

Хитаючись з втоми, вона виступила наперед і поставила свій кіш. Він заважив скільки треба, і Легрі добре це бачив, але, вдавши розлюченого, закричав:

— Ах ти ж ледаче бидло! Знову не вистачає! Ану стань отут, це тобі так не минеться!

Жінка застогнала з розпачу й знеможено повалилася на лаву.

Тепер до ваги підійшла жінка, яку звали міс Кассі, і з гордовитим та недбалим виглядом поставила свій кіш. Легрі глузливо, хоча й трохи запобігливо, зазирнув їй в лице.

Жінка пильно подивилася на нього своїми чорними очима, губи їй ледь помітно заворушилися, і вона сказала щось по-французькому. Ніхто не знав, що вона сказала, проте Легрі аж посатанів на виду й навіть підняв був руку, наче хотів її вдарити. Жінка окинула його гнівним та презирливим поглядом, повернулася і пішла геть.

— А тепер, — мовив Легрі, — ходи-но сюди, Томе. Пам'ятаєш, я вже казав колись, що купиш тебе не до чорної роботи. Я хочу тебе підвищити й поставити за доглядача. Отож сьогодні й почнеш наламувати руку в цьому ділі. Ану бери оцю негідницю та дай їй доброї хлости. Ти ж бо не раз уже бачив, як це робиться.

— Нехай пан мені дарує, — сказав Том, — тільки я дуже прошу не ставити мене до такого діла. Я до нього незвичний, ніколи цього не робив і не годен робити, аж ніяк не годен.

— Не робив — то навчишся! А ні — то я швидко вкорочу тобі віку! — гримнув Легрі і, схопивши канчука з волової шкіри, щосили оперішив Тома по обличчю.

За першим ударом без упину посипалися ще і ще.

— Отак! — мовив Легрі, спинившись, аби звести дух. — Може, ти й тепер скажеш, що не годен цього робити?

— Так, пане, — відказав Том, утираючи кров, що збігала йому по обличчю. — Я ладен працювати день і ніч, аж до скону, але такої кривди чинити не можу. Ні, пане, я ніколи цього не робитиму, ніколи!

Том завжди розмовляв тихо й лагідно, тримався поштиво, і Легрі вважав його за легкодуха, якого неважко буде скорити. Та коли Том проказав останні слова, всі, хто був при цьому, вражено замерли.

— О Боже! — сплеснувши руками, вигукнула нещасна жінка.

Всі мимоволі презирнулися і затамували віддих, ніби передчуваючи страшну грозу.

Легрі на якусь мить аж остовпів, та потім люто загорлав:

— Що?! Ах ти ж мерзенне чорне бидло! Ти смієш казати мені, що я велю чинити кривду! Де ж би то вам, нікчемній худобі, розумувати про такі речі! Ось я покладу цьому край! Та за кого ти себе маєш,

пане Томе? Либонь, за велику персону, коли вже берешся навчати свого хазяїна, де правда, а де кривда! То ти кажеш, що відбатожити цю негідницю буде зле?

— По-моєму, зле, пане, — мовив Том. — Бідолашна жінка квола та недужа. Це буде жорстоко, несправедливо, і я ніколи такого не вчиню. Краще вбийте мене, пане, коли ваша воля, але щоб я підняв на когось тут руку — ні, нізащо! Я радніший померти!

Том говорив тихо, але в голосі його вчувалася непохитна рішучість. Легрі аж трусувся з люті, його зеленкуваті очі палали ненавистю і, здавалося, навіть чуприна погрозово настовбурчилась. Та, подібно до хижого звіра, що бавиться зі своєю жертвою, перше ніж її розірвати, він погамував свою нетерплячку і глумливо заговорив:

— Ач який превелебний собака завітав нарешті до нас грішних! Ну чисто тобі святий, та ще й панського роду! З'явився, бач, наvertати нас, грішників, на праву путь! О, він, певне, велике цабе! Гей ти, святенний дурисвіте, а ти ніколи не читав у тій своїй Біблії, що слуга повинен коритися своєму панові? А хіба не я твій пан? Хіба не я виклав тисячу двісті доларів готівкою за все, чим напхана твоя клята чорна шкура? Хіба не мені тепер належать і тіло твоє, і душа? — І він люто стусонув Тома своїм важким чоботом. — Ану кажи!

Перемагаючи нестерпний біль, Том нараз випростався і, звівши догори залляте кров'ю та слізьми лице, вигукнув:

— Ні, ні, ні! Моя душа належить не вам, пане! Ви не купили її, не можете купити! І хоч би що ви робили, вам не заподіяти мені зла!

— Он як? — глузливо скривився Легрі. — А ось ми побачимо! Гей, Сембо, Квімбо! Ану відчухрайте цього собаку так, щоб він мені місяць рачки повзав!

Два здоровенних негри, що з лиховісною радістю накинулись на Тома, були достоту живі образи темної сили. Нещасна мулатка злякано зойкнула; всі, немов у єдиному пориванні, схопилися на ноги. А ті двоє грубо потягли Тома геть, хоч він і не чинив ніякого опору.

Розділ XXXIV

ІСТОРІЯ КВАРТЕРОНКИ

Настала ніч. Стогнувши й спливаючи кров'ю, Том лежав у старій занедбаній коморі серед поламаного реманенту, куп негодящої бавовни та іншого мотлоху.

Ніч була вогка й душна, і в густому повітрі роїлися хмари москітів, ще дужче роз'ятрюючи Томові рани, а пекуча жага, що була

чи не найстрашнішою мукою, довершувала його нестерпні страждання.

— О Боже! Зглянься на мене, дай мені сили все здолати! — у відчаї шепотів він.

Раптом почулася чиясь хода, і в очі йому сяйнуло світло ліхтаря.

— Хто там? Ой, Бога ради, дайте хоч ковток води!

То була жінка, яку звали Кассі. Вона поставила на підлогу ліхтар, налила з бутля води і, підвівши Томові голову, дала йому пити. Він пив спрагло, гарячково, спорожняючи кувальню за кувальню.

— Пити — оце все, що тобі треба, — мовила жінка. — Мені не первина носити ночами воду таким бідолахам, як ти.

— Дякую, пані, — обізвався Том, угамувавши спрагу.

— Не називай мене пані! Я така сама жалюгідна невольниця, як і ти. Та де — ще й нікчемніша за тебе! — гірко сказала жінка. — А тепер, — додала вона, притягнувши од дверей невеликого солом'яника й постеливши на ньому змочену холодною водою тонку ряднину, — спробуй, сердего, пересунутись сюди.

Весь у ранах та синцях, Том на превелику силу зрушив з місця. Та коли нарешті добувся на солом'яник, йому одразу полегшало від холоднуватої вільготи, що діткнулась його зраненого тіла.

Тим часом жінка, що віддавна звикла допомагати жертвам таких-от звірячих розправ і знала чимало засобів полегшувати їхні страждання, заходилася прикладати щось до Томових ран, і незабаром біль трохи вщух.

— Ну от, — сказала вона, підмощуючи йому під голову замість подушки оберемок бракової бавовни, — це й усе, що я можу для тебе зробити.

Том подякував їй. Жінка сіла на підлогу і, обхопивши руками коліна, втупила просто себе тужний та похмурий погляд. Очіпок їй зсунувся назад, і з-під нього, облямувавши її загадкове скорботне обличчя, вибилися хвилясті й довгі чорні коси.

— Усе намарне, мій бідний друже, — нарешті обізвалася вона. — І всі твої поривання марні. Ти тримався хоробро, і правда була за тобою, але все воно ні до чого. Отож тобі годі й думати боротися. Ти в лабетах диявола, він сильніший за тебе, і ти мусиш скоритися.

Скоритися! Чи не те саме нашіптували йому допіру людська слабість і пекучий біль? Том здригнувся. Ця похмура жінка з нестямними очима й сумовитим голосом нараз видалась йому втіленням спокуси, що їй він так запекло опирався.

— О Боже, Боже! — простогнав він. — Як я можу скоритися?

— Даремне волати до Бога — він нічого не чує, — спокійно мовила жінка. — Здається мені, що його й немає, того Бога, а коли навіть є, то він проти нас. Усе проти нас — і небо, й земля...

Почувши ті лихі безбожницькі слова, Том заплющив очі й аж стenusвся з жаху.

— Ти ж іще нічого тут не знаєш, — сказала жінка, — а я знаю. Цілих п'ять років прожила я під владою цього чоловіка і ненавиджу його, як самого диявола! Щоб ти знав, це глуха, далека плантація, і на десять миль навколо нема жодної іншої — лиш самі мочари. Тут нема ні одної білої людини, що посвідчила б у суді, якщо тебе сплять живцем чи кинуть в окріп, покремсають на шматки чи віддадуть на поталу собакам, повісять чи засічуть до смерті. Тут нема ні Бога, ні закону, нема нікого, хто зробив би тобі чи будь-кому з нас хоч крихту добра. А цей чоловік!.. Немає в світі такої мерзоти, якої він не годен вчинити! Коли б я розповіла, що я тут бачила і що знаю, то, либонь, багатьом би волос дибом став і жижки затрусились. І опиратися марно! Чи ж я сама хотіла жити з ним? Адже я була добропристойна та делікатна. А він?.. О небо, хто він такий? І все ж я прожила з ним п'ять років і проклинала кожную мить цього життя, день і ніч проклинала! А тепер він привіз собі нову, молоденьку — п'ятнадцятилітню дівчину. Вона каже, що її виховували побожною та благочестивою. Добра господиня навчила її читати Біблію, і вона привезла цю Біблію сюди... Ет, нехай їй абищо!

І жінка засміялася гірким нестямним сміхом, що моторошною луною розлігся по старій, напівзруйнованій коморі.

Том згорнув руки. Кругом була пільма й страхіття.

Жінка суворо провадила далі:

— А оті жалюгідні ниці тварі, з якими ти працюєш, — чи варті вони того, щоб ти страждав за них? Та кожен з них зречеться тебе при першій же нагоді! Вони геть усі підлі й жорстокі один до одного, і ні до чого тобі терпіти муки, аби порятувати їх від побою.

— Нещасні створіння! — мовив Том. — А що зробило їх жорстокими? І якщо я скорюся, то теж помалу звикну до цього й стану зрештою такий самий, як вони! Ні, ні, пані! Я втратив усе — жінку й дітей, рідний дім і доброго хазяїна, що відпустив би мене на волю, коли б йому судилося прожити ще хоч один тиждень. Геть усе втратив я на цьому світі... І все ж я не можу стати лихим та бездушним!

— Ой, годі вже, — мовила Кассі. — Не від тебе першого я таке чую. А одначе всіх, хто це казав, кінець кінцем зломали й потоптали. Онде й Емелін намагається опиратись, і ти теж... А що воно дасть? Ти мусиш скоритися, а ні — то тебе поволі замордують.

— Ну що ж, тоді я радніший померти! — сказав Том. — Хоч би як повільно вони мене вбивали, а колись я однак помру, і тоді вже вони нічого мені не заподіють. То нехай буде так!..

Жінка сиділа мовчки, втупивши свої чорні очі в підлогу.

— А може, його правда, — прошепотіла вона сама до себе. — Адже тим, що скорилися, не зостається жодної надії, жоднісінької! Ми живем серед мерзоти й так звикаємо до ненависті інших, що починаємо ненавидіти самих себе! Тоді ми жадаємо смерті, але нам бракує духу вкоротити собі віку. І надії нема!.. нема!.. нема!.. А ота дівчина... Їй стільки ж років, як було мені... Ось ти бачиш мене тепер, — швидко заговорила вона до Тома, — бачиш, якою я стала. А я ж виросла в розкошах. Найперші мої спогади — як я зовсім маленькою дівчинкою бавилась у пишній вітальні. Мене завжди одягали, як лялечку, і всі, хто мене бачив, аж умлівав наді мною. Вікна вітальні виходили в сад, і в тому саду під помаранчевими деревами я гралася в хованки зі своїми братами й сестрами. Потім мене віддали до монастирської школи, там я вчилася музики, французької мови, рукоділля і ще багато чого. А в чотирнадцять років я поїхала на похорон батька. Він помер зовсім нагло, і коли взялися давати лад маєтності, то побачили, що її навряд чи вистачить на виплат боргів. Кредитори переписали майно і залічили туди й мене, бо мати моя була рабиня. Батько все збирався виправити на мене визвольного листа, але так і не встиг, отож мене й оцінювали. Я змалечку знала, хто я така, одначе ніколи про це не замислювалась. Та й де було подумати, що цей здоровий і дужий чоловік отак раптом помре! Ще за чотири години до смерті батько мався зовсім добре — він став одною з перших жертв холери, що спалахнула тоді в Новому Орлеані.

Наступного дня після похорону його дружина забрала своїх дітей і повернулася до батьків. Я відчувала, що зі мною повелися ніби негарзд, але до пуття нічого не розуміла. Там був один молодий адвокат, якого залишили полагоджувати справи. Він щодня бував у домі й розмовляв зі мною дуже чемно. Одного разу він привів із собою незнайомого молодика — такого красеня я ще зроду не бачила. Ніколи не забуду того вечора. Ми з ним гуляли в саду. Я почувалася самотною та нещасною, а він був такий добрий, такий лагідний до мене! Казав, що бачив мене ще перед тим, як я поїхала до школи, що віддавна мене кохає і хоче бути моїм другом і заступником. Одне слово, хоч він і не сказав тоді, що заплатив за мене дві тисячі доларів і що я вже належу йому, я радо звірилася на нього, бо покохала його. Покохала!.. — мовила вона й на мить спинилася. — О, як я кохала його! І тепер кохаю, і кохатиму довіку! Він був такий вродливий, такий великодушний і шляхетний! Він оселив мене в прекрасному будинку, я мала слуг, коней, карети, меблі, вбрання. Він купував мені все, що можна купити за гроші, але мені було до того байдуже — мені потрібен був тільки він. Я любила його над усе на світі і, навіть якби хотіла, ні в чому не могла б йому суперечити.

Лиш одного я бажала — щоб він одружився зі мною. Я думала, що коли він справді кохає мене так, як каже, і має за дружину, то й сам захоче взяти зі мною шлюб і дати мені волю. Та він переконав мене, що це неможливо, що коли ми будемо вірні одне одному, то воно вже наче шлюб перед Богом. І справді — хіба не була я дружиною цьому чоловікові? Хіба не була я йому вірна? Цілих сім років я ловила кожен його погляд і порух, тільки на те й жила, щоб дати йому втіху. А коли він хворів на жовту пропасницю, я три тижні не відходила од нього ні вдень, ні вночі — давала ліки, робила геть усе, що було треба. Потім він називав мене своїм добрим янголом і казав, що я врятувала йому життя.

Ми мали двійко прегарних діточок. Перший народився хлопчик, і ми назвали його Генрі. Він був викапаний батько — такі самі прекрасні очі, високе чоло, буйні кучері, — та й вдачу мав достоту батькову і розум його. А маленька Еліза, казав батько, була схожа на мене. Він часто називав мене найпершою красунею в Луїзіані й дуже пишався мною та дітьми. Він любив, щоб я причепурила дітей, а тоді катався з нами по місту у відкритій колясі й вельми тішився, коли бачив замилені погляди перехожих. Та й мені геть вуха протуркав, переказуючи всі ті хвальні слова, що їх чув про нас від інших.

Які то були щасливі дні! Мені здавалося, нема в світі людини, щасливішої за мене. Але потім прийшла біда. До Нового Орлеана приїхав його двоюрідний брат, якого він мав за найліпшого друга й ставив над усе. А я, тільки-но вперше його побачила, сама не знаю чому вжахнулася. Як наперед угадала, що він принесе нам горе. Тепер вечорами Генрі йшов із дому разом з ним і часто вертався десь аж глибокої ночі. Я не сміла сказати ані слова, бо Генрі був дуже гарячкуватий, і я його боялася. Той брат водив його по картярнях, а Генрі з його вдачею як один раз туди потрапив, то вороття вже не було. Потім той познайомив його з якоюсь іншою жінкою, і я скоро відчула, що він мене розлюбив. Він нічого не казав, але я все бачила, все розуміла — що далі, то більше. Серце мені краялося мукою, але дорікнути йому хоч словом я не могла. І тоді той негідник запропонував Генрі продати йому мене з дітьми, аби сплатити картярські борги, що стояли на заваді його одруженню. І він продав нас.

Одного дня він сказав мені, що має поїхати в справах тижнів на два чи три. Говорив він лагідніше, ніж звичайно, обіцяв повернутися, та мене було годі обдурити — я знала, що настала страшна година. Я вся неначе скам'яніла, не могла ані слова мовити, ані сльози зронити. Він поцілував мене, пообцілював дітей і вийшов. Я бачила, як він сів на коня, й проводила його поглядом, аж доки він зник з очей, а тоді впала непритомна.

А потім прийшов той, триклятий негідник! Прийшов забрати свою власність. Він сказав, що купив мене та дітей, і показав папери. Я прокляла його й одповіла, що радше помру, аніж житиму з ним.

«Воля твоя, — сказав він, — але якщо ти не прийдеш до розуму, я продам обох дітей, і ти їх ніколи більше не побачиш».

Він розповів, що давно вже надумав запосісти мене, від першого ж дня, як мене побачив, і що він зумисне заплутав Генрі в боргах, аби той погодився мене продати. І з іншою жінкою спарував його зумисне, отож, мовляв, тепер свого він не зречеться, хоч би як я комизилась та рюмсала.

І я скорилася, бо руки мені були зв'язані. Він мав владу над моїми дітьми, і щоразу, коли я пробувала йому хоч у чомусь опиратися, він погрожував, що продасть їх. Отож я мусила догоджати йому, як тільки він хотів.

О, що то було за життя! Жити з розбитим серцем, день у день терпіти гірку муку, на яку обернулося твоє потоптане кохання, улягати ненависній людині й тілом, і душею!.. Колись я залюбки читала вголос для Генрі, грала з ним, танцювала вальс, співала йому. А все, що я мусила робити для цього чоловіка, було мені важким тягарем, одначе відмовити йому хоч у чім-небудь я боялася.

З дітьми моїми він поводився владно й суворо. Еліза була тиха, боязка дівчинка, але Генрі мав сміливу та запальну батькову вдачу й ні перед ким не схиляв голови. Господар щоразу вишукував якусь зачіпку, аби насваритися на нього, і я ні на хвилину не виходила із страху. Я умовляла хлопчика бути шанобливим, намагалася тримати його далі від господаревих очей, бо діти важили мені більше за життя. Та все надаремне. Він продав обох дітей. Одного разу він узяв мене в проїздку, а коли я повернулася, дітей ніде не було! Він признався мені, що продав їх, і показав уторговані за них гроші.

Тут я геть знавісніла з горя. Я зчинила страшений лемент, проклинала Бога й людей, так що він навіть був злякався. Але од свого не одступивсь. Він сказав, що тепер, коли дітей продано, тільки від нього залежить, чи побачу я їх знов, і якщо я не схаменуся, то їм від того буде лиш гірше. Гай-гай, з жінкою можна вчинити що завгодно — досить тільки забрати владу над її дітьми! Він примусив мене скоритися, вгамував мене, ще й потішив надією, що, може, викупить їх назад. Отак воно тяглося тиждень чи два. Якось я пішла прогулятися й дорогою поминала буцегарню. Біля воріт я помітила юрбу людей і почула дитячий голос... І раптом бачу: мій хлопчик, випручавшись із рук якихось чоловіків, з криком біжить до мене й хапається за мою сукню. Ті кидаються слідом за ним, жадливо лають, і один з них — я ніколи не забуду його обличчя! — вигукує:

«Ось я покажу тобі, як тікати! Ану ходімо до буцегарні! Там тебе так провчать, що повік не забудеш!»

Я молила їх, благала, та вони лише сміялися. Нещасний хлопчик, голосно плачучи, вчепився за мене, зазирає мені у вічі, аж поки вони одірвали його разом із подолом моєї сукні. Вони потягли його геть, а він усе кричав: «Мамо! Мамо! Мамо!..»

Там стояв один чоловік, якому начебто було жаль мене. Я попрохала його втрутитися, обіцяла віддати йому всі гроші, які мала при собі. Та він похитав головою і відповів, що хлопчик, як каже його хазяїн, дуже зухвалий та неслухняний, отож його треба укоськати раз і назавше.

Я повернулася й побігла геть, і всю дорогу мені вчувався крик мого хлопчика. Засапана, примчала додому й побачила там Батлера. Я розказала йому все як було і стала благати, щоб він пішов та вирятував мого сина. Але він тільки засміявся на відповідь, а тоді сказав, що хлопчисько дістане по заслугі, бо з нього давно треба вибити гонор, і що цього й слід було сподіватися.

Тут мені враз наче розум одібрало. Я нічого не тямилася з люті. Пам'ятаю тільки, як побачила на столі гострий мисливський ніж, пам'ятаю, як схопила його й кинулася на того негідника!.. А потім усе кругом огорнула темрява, і я не знаю, що було далі... що було зі мною багато днів...

Прийшла до пам'яті я в гарній чепурній кімнаті, але не в своїй. Мене доглядала якась стара негритянка, приходив лікар, і всі хтозна-як піклувалися мною. Трохи згодом я дізналася, що Батлер десь поїхав, а мене залишив у цьому домі на продаж, — тим-то коло мене так і упадали.

Я не хотіла одужувати й сподівалася, що помру, але всупереч моїй волі гарячка минула, я помалу оклигала й зрештою звелася на ноги. Тепер мені щодня загадували пишно вбиратися, і в дім раз по раз приходили покупці. Вони стояли з сигарами в зубах, розглядали мене, про щось питалися, обговорювали ціну. Та я була така мовчазна й похмура, що ніхто не хотів мене купувати. Мої доглядачі навіть пристрашили мене побоєм, якщо я не перестану супитись і не постараюся бути люб'язніша.

Нарешті одного дня прийшов добродій на ім'я Стюарт. Він начебто відчув до мене жаль, бо зрозумів, що серце мені крає якесь страшне горе, відтак став учащати в той дім, балакав зі мною на самоті й помалу умовив розповісти йому про все. Кінець кінцем він купив мене й пообіцяв зробити все, що зможе, аби знайти та викупити моїх дітей. Він пішов до готелю, де служив мій Генрі, але там йому сказали, що хлопчика продано якомусь плантаторові з Перло-

вої річки, і то було останнє, що я почула про свого сина. Потім Стюарт розшукав мою доньку: вона жила в якоїсь старої жінки. Він пропонував за неї величезні гроші, але господиня не схотіла її продати. А Батлер, дізнавшись, що дівчинку хочуть купити для мене, звелів переказати мені, що я ніколи більше її не побачу.

Капітан Стюарт був дуже добрий до мене. Він мав багату плантацію і забрав мене з собою туди. Десь через рік я народила хлопчика. Ой, моя крихітка! Як я його любила! Він так нагадував мені мого сердешного малого Генрі! Але я поклала собі — так, твердо поклала, — що більш ніколи не зрощу жодної дитини! Отож, коли маляті минуло два тижні, я взяла його на руки, поцілувала, поплакала над ним, а тоді дала йому опійної настоянки і пригорнула до грудей, аж поки воно заснуло навіки. Як я тужила та побивалася за ним! І хто міг подумати, що я дала йому опію зумисне, не помилкою? Та це один з небагатьох моїх вчинків, що ними я можу тепер утішатися. І я не шкодую про нього й досі, бо хоч цій моїй дитині не довелося страждати. То що кращого, окрім смерті, могла я дати їй, бідолашній?..

А потім зайшла пошесть холери, і капітан Стюарт помер. Ті, хто хотів жити, помирили, а я... я була на порозі смерті — і вижила! Мене знову продали, і так я переходила з рук до рук, аж доки стала в'янути, братися зморшками, тоді захворіла на пропасницю, а потім мене купив цей негідник і привіз сюди... І от я тут!

Жінка замовкла. Вона оповідала свою історію хапливо, гаряче, то звертаючись до Тома, то ніби розмовляючи сама із собою. І така була палка та несамовита її мова, що Том часом навіть забував про свої болісні рани. Звівшись на лікті, він дивився, як вона збуджено походжає по коморі і як стріпуються за кожним ступнем її довгі чорні коси.

— Ось ти кажеш, — обізвалася вона знову, — що є Бог і що він усе бачить. Хтозна, може, воно й так. Сестри в монастирі теж казали, що настане день Страшного суду, коли все впливе на світло. Ото було б відоміщення нашим кривдникам! Вони ж бо мають за ніщо і наші муки, і муки наших дітей! Для них воно все абищиця. А я ходила вулицями, і душу мені пік такий страшний біль, що його, либонь, стало б, аби спопелити ціле місто! Я бажала, щоб на мене падали стіни будинків, щоб ті вулиці провалювалися мені під ногами. Так, так! І в день Страшного суду я стану перед Богом і свідчитиму проти тих, що занепали мене й моїх дітей, понівечили наші душі й тіла!

Замолоду я вважала себе побожною і ревно молилася. А тепер душа моя пропаща, її запасіли демони зла. Вони не дають мені спокою ні вдень ні вночі, підбурюють на лихе діло... І я таки вчиню його, скоро вже, скоро! — мовила вона, стиснувши кулаки, і її похмури

чорні очі спалахнули безумним огнем. — Я спроваджу цього негідника туди, де на нього давно вже чекають, у самісіньке пекло! І то скоро, в одну з найближчих ночей!

По спустошій коморі розлігся її довгий безтямний сміх. Та одразу ж по тому вона повалилася на підлогу, і все її тіло струснули конвульсійні ридання.

Одначе за якусь хвилю цей істеричний напад минув. Вона звільна підвелась і видимо опанувала себе.

— Чим я можу ще допомогти тобі, бідолахо? — запитала вона, підступивши до Тома. — Води дати?

У голосі її бриніли лагідні, співчутливі нотки, особливо дивні після отого недавнього дикого спалаху.

Том попив води й поважно та жалісливо зазирнув їй у вічі.

— О пані, якби ви звернулися до того, хто здатен відживити вашу душу!

— До кого ж це? Де він і хто він?

— Бог.

— Дівчинкою я бачила його образ над вітварем, — мовила Кассі, замислено втупивши перед себе похмурі очі. — Але тут його нема! Тут нема нічого, крім зла та безмірного, нескінченного розпачу! Ой леле!..

Вона приклала руку до грудей і болісно зітхнула, неначе завдаючи собі на плечі важкий тягар.

Том звів на неї очі й хотів був сказати щось іще, та вона рішучим жестом спинила його.

— Не треба, бідолахо, помовч. Спробуй заснути, коли зможеш.

І, присунувши до нього бутля з водою та поправивши йому постіль, Кассі пішла з комори.

Розділ XXXV

ПРИКМЕТИ

Вітальня в домі Легрі була простора, довга кімната з великим коминком. Колись вона була виклеєна гарними дорогими шпалерами, та з часом вони вицвіли, пошарпались і тепер безформними клаптями звисали з вогких стін. У кімнаті стояв той нудотний, нездоровий дух вільгості, бруду та занепаду, що його часто можна почути в старих замкнених будинках. На шпалерах видніли плями од пива та вина, а подекуди їх прикрашали якісь записи крейдою і довгі колонки цифр, неначе хтось розв'язував там арифметичні приклади. У каміні стояла жарівня, повна палахкітливого жару: хоч

загалом погода була доволі тепла, проте в цій великій кімнаті вечорами завжди давалися знаки вогкість і охолода; до того ж Легрі потребував огню розкурювати сигари та гріти воду на пунш. Багрянний відсвіт жару осявав непривабну картину безладдя: по всій кімнаті були розкидані сідла, вуздечки, всіляка зброя, гарапники, пальта й інша одіж, а серед того розгардіяшу отаборилися собаки, про яких ми вже згадували, — котрому де до вподоби.

Легрі готував собі пунш. Наливаючи в склянку гарячу воду із щербатого чайника з відбитим носком, він бурчав:

— Щоб йому добра не було, тому Сембо! Це ж бо він нацькував мене на нових невільників. А тепер отой мурин цілий тиждень не зможе вийти в поле, і якраз коли сама робота!

— Атож, отак у тебе все, — обіззався чийсь голос за його кріслом. То була Кассі, що нечутно зайшла до кімнати.

— Ха! Це ти, відьмо! То ти вернулася?

— Еге ж, — холодно мовила вона, — вернулася, щоб поставити на своє.

— Брешеш, бісова шапо! Я свого слова не поламаю. Або шануйся, або забирайся до осади й живи та роби, як усі.

— Та я б у тисячу разів радніша жити в найбруднішій халупі, аніж бути в тебе під п'ятою! — сказала жінка.

— Хоч так, хоч так, а ти одначе в мене під п'ятою, — промовив Легрі, дико вискалившись на неї. — Отож утішся, любя, сідай-но мені на коліна та послухай розумної поради, — додав він, поклавши руку їй на стан.

— Гляди, Саймоне Легрі! — вигукнула жінка, дико зблиснувши очима, і в погляді її майнув страхітливий безтямний вогонь. — Ага, злякався, Саймоне! — зловтішно докинула вона. — І недаремно! Начувайся, бо в мені сидить сам сатана!

Останні слова вона просичала йому в самісіньке вухо.

— Іди геть! Ти таки справді сатана, щоб я пропав! — сказав Легрі, відпихаючи її од себе й стривожено дивлячись на неї. — А зрештою, Кассі, — заговорив він знову, — чому б нам з тобою не бути друзями, як ото колись?

— Як колись!.. — гірко проказала вона й замовкла. В душі її збурився цілий вир почуттів і давлячим клубком підступив до горла, заважаючи говорити.

Як і більшість сильних та палких жінок, що годні дати собі раду з найгрубішим чоловіком, Кассі завжди мала деякий вплив на Легрі. Та останнім часом, доведена до розпачу принизливим становищем невільниці, вона ставала дедалі неспокійніша та дражливіша. Вряди-годи її дражливість оберталася шаленими вибухами люті, і це ду-

же страхало Легрі, котрий, як і всі ниці та темні натури, відчував сліпий жах перед божевільними. Коли Легрі привіз у дім Емелін, в зболілому серці Кассі нараз спалахнули пригаслі жарини жіночої ніжності, і вона оступилася за дівчину. Між нею і Легрі зчинилася запекла сварка. Розлючений Легрі запрягся, що коли вона не вгамується, він пошле її робити в поле. Кассі з погордою заявила, що вона сама піде в поле, і, як ми вже знаємо, цілий день працювала разом з невільниками, щоб показати свою зневагу до його погроз.

Увесь той день душу Легрі точив таємний неспокій, бо він і досі улягав її впливові й не мав сили його позбутися. Коли Кассі поставила на вагу свій кіш, він подумав, що тепер вона буде поступливіша, і заговорив до неї хоча й глузливо, але водночас примирливо. Та вона одповіла йому з гнівним презирством.

Нелюдська розправа над бідолашним Томом ще дужче збурила її душу, і вона пішла за Легрі в дім з єдиною метою — вичитати йому за жорстокість.

— Я хочу, Кассі, — мовив Легрі, — щоб ти поводилася пристойно.

— Це-то ти говориш про пристойність! А сам ти що робиш? Зовсім стратив глузд — покалічив такого робітника, та ще й найгарчішої пори! І все через свою гаспидську вдачу!

— Твоя правда, я вчинив дурницю, що допустився сутички, — визнав Легрі. — Але ж він затявся на своєму, і треба було його приборкати.

— Коли хочеш знати, його ти не приборкаєш!

— Не приборкаю? — аж підскаочив Легрі. — Ну, це ми побачимо! Не було ще такого мурина, що не скорився б мені! Та я йому всі кістки потрошу, але він таки подасться!

Цю мить відчинилися двері, й до кімнати зайшов Сембо. Поштиво вклоняючись, він підступив до Легрі й простягнув йому якусь річ, загорнуту в папір.

— Що це таке, псявіро? — спитав Легрі.

— Відьомські чари, пане!

— Що?

— Щось таке заворожене... Муринам дають його відьми. Хто має таку штуку, той ніколи не чує болю. Воно висіло в Тома на шиї, на чорній поворозці.

Легрі, як більшість безбожних та жорстоких людей, був забобонний. Він з острахом узяв у руки пакуночка й розгорнув його.

Звідти випав срібний долар, а тоді довгий злотистий кучерик, що, мов живий, обвинувся Легрі круг пальців,

— Прокляття! — ревноу Легрі, несамовито тупаючи ногами й скидаючи з пальців волосся, неначе воно пекло його. — Де ти його

взяв? Забери! Спали!.. Спали!.. — репетував він і, схопивши кучерика, кинув його в жарівню. — Нащо ти мені його приніс?

Сембо стояв, здуміло роззявивши свого величезного рота. Кассі, що була вже намірялася вийти з кімнати, спинилась і вражено дивилась на Легрі.

— Щоб ти не смів мені більше приносити всякої чортівні! — крикнув він і замахнувся кулаком на Сембо.

Той квапливо одступив до дверей. Легрі підняв з підлоги срібно-го долара й люто пожбурих його в темряву за вікно.

Сембо радий був забратися геть без лиха. Коли він пішов, Легрі нібито застидався свого переляку. Він похмуро сів у крісло і, взявши склянку з пуншем, почав сьорбати з неї.

Кассі непомітно вислизнула за двері й подалася допомогти бідолашному Томові, як ми вже щойно розповіли про те читачам.

Що ж таке подіялося з Легрі? Чому звичайне пасмочко волосся так жахнуло цього бездушного чоловіка, що звик давати волю своїм найжорстокішим пориванням? Щоб відповісти на це, нам доведеться разом із читачем звернутися до його минулого життя.

Хоч який лихий та безчільний був тепер цей чоловік, а проте свого часу і він мав рідну неньку, що колисала його біля грудей, молилася над ним і змалечку навертала на праву путь. Далеко в Новій Англії та злотокоса жінка ніжно й дбайливо провадила свого єдиного сина. Одначе Легрі пішов слідом грубого й безсердного батька, якому та лагідна жінка марно віддала стільки знехтуваної любові. Зухвалий, розбещений і свавільний, він зневажив усі материні поради й не хотів слухати її докорів. Ледве дійшовши літ, він покинув її і подався шукати щастя в морі. Лиш один раз потому вернувся він у рідний дім. Нещасна мати, чиє серце так жадало когось любити, напосілася на нього з палкими благаннями, прагнучи відраяти його од безпутного життя й напровадити на добрий розум.

То був знаменний день у житті Легрі. Його серце відгукнулося на поклик добра, і він уже ладен був податися. У зворушеній душі його точилася боротьба, але зло взяло гору, і він з усією силою своєї незагнужданої вдачі приглушив голос сумління. Він пиячив і лаявся, став ще несамовитіший та бездушніший, ніж звичайно. І одного вечора, коли мати в останньому пориві розпачу вклякнула біля його ніг, він грубо відштовхнув її од себе, так що вона впала на підлогу непритомна, і з брутальною лайкою подався на свій корабель.

Відтоді Легрі й не згадував про матір, аж поки одного разу, коли він пиячив у буйній компанії, йому подали листа. Він розпечатав конверта, і звідти вислизнуло довге пасмочко кучерявого волосся й

обвинулося йому круг пальців. У листі сповіщалося, що його мати померла і перед смертю простила та благословила його.

Така вже темна сила зла, що воно, мов лихим чаром, обертає все найкраще та найсвятіше для людини на жаскі, моторошні привиддя. Блідий образ люблячої матері, що посилала йому своє передсмертне благословення, викликав у запеклій душі Легрі лиш страхітливе передчуття гнівного осуду та покари. Він кинув у вогонь і листа, й волосся, і, побачивши, як його зі шкварчанням пожирає полум'я, аж здригнувся на думку про безвічні пекельні муки. Намагаючись одігнати від себе той спомин, він ще дужче пиячив, ще лютіше бував і лаявся, і все ж не раз серед урочистої нічної тиші, коли його лиха душа зоставалася наодинці сама із собою, він бачив біля свого узголів'я невиразний материн образ і неначе знову відчував, як оте її волосся м'яко обвивається йому круг пальців. Тоді його зливав холодний піт, і він з жахом схоплювався з ліжка.

— А нехай йому лиха година! — мовив Легрі сам до себе, повагом сьорбаючи пунш. — І де він узяв те волосся? Якби ж то хоч не достоту таке саме!.. У-ух!.. А я вже думав був, що все пішло в непам'ять. Ет, щоб я пропав, коли на цьому світі можна щось забути! Де там!.. Як же мені ввірилася проклята ця самотина! Треба покликати Ем. Вона ненавидить мене, бісова мавпа! Ну й начхати!.. Не схоче йти — силою приведу!

Легрі вийшов у великий передпокій, де починалися сходи нагору. Колись то були пишні кручені сходи, але нині перехід мав похмурий та неохайний вигляд — скрізь копичилися якісь короби та інше непоказне збіжжя, а голі й брудні східці вилися в морок, не знати й куди. Крізь розбите віконце над дверима пробивалося бліде місячне світло. Повітря було вогке й притхле, наче в склепі.

Легрі спинився перед сходами й нараз почув, як хтось співає. Чудно та примарно лунав той спів у похмурому старому будинку, а нерви Легрі й без того були до краю напружені.

— А чорт! Що воно таке?..

Нестямний, проникливий голос виводив поширений серед невірників гімн:

Ой як плакатимуть, плакатимуть люди!
Ой як плакатимуть в день Страшного суду!

— Кляте дівчисько! — мовив Легрі. — Я задушу її!.. Ем! Ем! — сердито погукав він, та почув на відповідь лиш глузливу луно.

Проникливий голос співав далі:

Розлучаться діти з батьками!
Розлучаться діти з батьками!
І ніколи не злучаться знов!

У безлюдному будинку гучно й виразно лунав приспів:

Ой як плакатимуть, плакатимуть люди!

Ой як плакатимуть в день Страшного суду!

Легрі наче прикипів до місця. Сором було сказати, але чоло йому зросили великі краплини поту, а серце важко гупало з ляку. Йому навіть здалося, ніби там, нагорі, забовваніло щось біле, і його аж морозом всипало на гадку, що зараз він побачить просто себе покійну матір.

— Одне я знаю добре, — мовив він сам до себе, чвалаючи назад у вітальню і знову сідаючи в своє крісло, — тепер я того мурина й пальцем не зачеплю! І на біса було мені брати в руки його клятий папір! Тепер я, напевне, завідьмований. Авжеж, так і є! Весь час мене трусить і піт проймає. Але де він узяв оте волосся? Ні, не може воно бути те саме, аж ніяк! Те волосся я спалив, я ж це добре знаю! Ото була б штука, якби волосся могло воскресати!.. Чуєте, ви! — гукнув він і, тупнувши ногою, свиснув до собак. — Ану прокиньтесь та розважте мене!

Однак собаки лиш сонно глипнули на нього й знову заплющили очі.

— Покличу-но я Сембо та Квімбо. Нехай заспівають мені, утнуть якогось свого бісівського танцю, аби я збувся цього страхіття, — мовив Легрі.

Надягнувши капелюха, він вийшов на веранду й задудів у ріг, що ним завжди прикликав до себе своїх чорних посіпак. Пробуваючи в доброму гуморі, він частенько приводив до вітальні тих двох добродіїв і, підбудивши їх горілкою, розважався тим, що загадував їм співати, танцювати чи битися — коли як йому було до вподоби.

Десь о другій годині ночі, повертаючись зі старої комори, де вона допомагала нещасному Томові, Кассі почула дикий галас, зик і співи, що долинали з вітальні. Вряди-годи до цього гармидеру долучався гавкіт собак.

Вона піднялася на веранду й зазирнула у вікно. Легрі та обидва пригоничі, геть п'яні, співали, гоготали, перекидали стільці й на всі лади гримасували та вискалялись один до одного.

Кассі поклала свою маленьку, тендітну руку на віконницю і пильно дивилася на них. Її чорні очі були сповнені гніву, презирства й гіркого смутку.

— Невже то гріх — вибавити світ од такого нелюда? — мовила жінка сама до себе.

Вона рвучко відвернулася од вікна, пішла до задніх дверей і, легко збігши сходами, постукала до Емелін.

ЕМЕЛІН І КАССІ

Кассі зайшла до кімнати й побачила, що Емелін сидить, забившись у найдавший куток, бліда з переляку. Коли вона відчинила двері, дівчина сполохано порвалася з місця, та, побачивши, хто прийшов, кинулась до неї і схопила її за руку.

— Ой Кассі, це ти? Я така рада, що ти прийшла! А я була злякалась, думала, це... Ой, ти собі не уявляєш, який там гвалт нанизу цілий вечір!

— Добре уявляю, — похмуро мовила Кассі. — Не раз його чула!

— Скажи мені, Кассі, чи не могли б ми якось утекти звідси? Про мене хоч куди — нехай і в болото до гадюк, байдуже! Невже не можна видобутися звідси куди-інде?

— Хіба що в домовину, — відказала Кассі.

— А ти ніколи не пробувала втекти?

— Я бачила, як пробували інші і чим воно кінчалося, — сказала Кассі.

— Я б радніше жила серед боліт і гризла кору з дерев. А гадюк я не боюся! Ліпше вже жити з гадюками, аніж з ним! — палко промовила Емелін.

— Багато хто й перед тебе так розважав, — сказала Кассі. — Але на мочарах довго не пробудеш — тебе вислідять із собаками, притягнуть назад, а тоді... тоді...

— Що він тоді зробить? — спитала дівчина, аж дух затамувавши з нетерплячки.

— Ти спитай краще, чого він не зробить, — одповіла Кассі. — Він добре наламав руку серед морських розбійників у Вест-Індії. Ти заснути не зможеш, коли я розкажу тобі про те, що бачила й що чула від нього самого. Він часом оповідає про такі речі — задля забавки. Я чула тут такий крик, що він мені потім місяцями з пам'яті не йшов. А отам, за невідьницьким селищем, є голе обгоріле дерево, а під ним чорний попіл. Поспитай-но кого хочеш, що там діялося, то побачиш, чи зважиться хтось тобі розповісти.

— Ой, а що ж воно таке?

— Не хочу я тобі казати. Мені й думати про це страшно. І хто зна, що ми побачимо завтра, коли отой сердега й далі стоятиме на своєму!

— Який жах! — вигукнула Емелін, геть сплотивши на виду. — Ой Кассі, скажи мені, що я маю робити?

— Те саме, що й я. Будь слухняна, роби все, що тобі велять, і втішайся ненавистю та прокльонами.

— Він хоче, щоб я пила з ним оту мерзенну горілку, — мовила Емелін. — А я духу її боюся...

— Краще буде, як питимеш, — сказала Кассі. — Я теж її духу бо-
ялася, а тепер жити без неї не можу. Потрібна хоч якась розрада, а
коли вип'єш, усе наче не таке жаске.

— Мама казала мені, щоб я ніколи до рота її не брала, — про-
мо-вила Емелін.

— Мама тобі казала! — з гирким притиском мовила за нею Кас-
сі. — А яка користь з отих матерніх напучень! Вас купують, платять
за вас гроші, і ви належите своїм господарям, хоч хто б вони були.
Такий-бо звичай. Отож кажу тобі — пий. Пий скільки можеш, і тобі
полегшає на душі.

— Ой Кассі, пожалій мене!

— Пожаліти? А хіба я тебе не жалію? Хіба я сама не маю дочки?
Хтозна, де вона тепер і кому належить! Мабуть, їй судилася така са-
ма доля, як і її матері, та й дітям її теж! Нема кінця-віку цьому про-
кляттю!

— О, ліпше б мені й світу ніколи не бачити! — вигукнула Емелін,
заломлюючи руки.

— Цього і я не раз бажала, — мовила Кассі. — Я б уже давно на-
клала на себе руки, та ніяк зважитись не можу, — додала вона і вту-
пила очі в темряву за вікном. На обличчі її, як завжди в хвилини
спокою, застиг вираз невивабної розпуки.

— Заподіяти собі смерть — то велике зло, — сказала Емелін.

— Чому ж? Далєбі, не більше, аніж те, серед якого ми живемо...

Емелін одвернулась і затулила руками обличчя.

Тимчасом як у горішній кімнаті точилася ця розмова, у вітальні
нанизу геть п'яного Легрі знеміг сон.

Легрі не був гирким п'яницею. Здоровий і дужий, він міг пити до
такої міри, за якої хтось слабкіший напевне пустився б духу чи збо-
жеволів. Та якась підсвідома обачність утримувала його від надужит-
ку хмільного, і він рідко напивався до непам'яті. Одначе того вечора,
гарячково силкуючись притлумити гризоти сумління, що прокину-
лись у його душі, він дозволив собі перебрати міру. Отож, відіславши
геть своїх чорних поплічників, він повалився на осліні і заснув непро-
будним сном...

Легрі спав. У важкому, нездоровому сні йому привиділося, що
обіч нього стоїть якась жінка, запнута покривалом. Ось вона по-
клала йому на чоло холодну м'яку руку... І хоч обличчя жінки не
було видно, він упізнав її і стенився з жаху. Потім він відчув, як те
волосся обвивається йому круг пальців, тоді ковзає до шиї, бере її
в зашморґ і душить — усе цупкіше, цупкіше, аж йому вже несила

дихнути. І раптом він почув шепіт, почув — і весь похолов... А тоді побачив себе перед страхітливою безоднею; переборюючи смертельний жах, він силкувався вдержатись на її краю, а звідусіль до нього тяглися чорні руки й штовхали його вниз, і Кассі теж була там, вона сміялась і собі підштовхувала його в те провалля. Потім перед ним знову явилась ота велична, запнута покривалом постать. Жінка відкрила обличчя — то була його мати. Вона одвернулася від нього, і він загурчав у безодню. Він летів і летів, а довкола розлягвся стогін, зойк та дикий бісівський регіт... І Легрі прокинувся.

До кімнати вже просмикувались тихі рожеві промені світанку. Урочиста вранішня зоря стояла високо в просвітлілому небі й мов ясне око дивилася вниз, на того запеклого лиходія. Серед якої осяйної величі та краси народжується кожен новий день! Усе наче промовляє до темних душ: «Дивіться! Ще не пізно! Порвіться до світла, до добра!» Той голос лунає скрізь, усіма мовами та говірками, одначе Легрі не чув його. Він прокинувся з лайкою та клятьбою на устах. Що було йому до багряно-золотого чуда світанку? Що було йому до тої ясної непорочної зорі? Схожий на дикого звіра, він дивився на все те й нічого не бачив. Насилу підвівшись, він налив собі склянку горілки й за одним духом вихилив половину.

— Ото була пекельна ніч, хай їй чорт! — мовив він до Кассі, що тільки-но зайшла в кімнату.

— У тебе попереду ще не одна така ніч, — сухо озвалася вона.

— Що ти хочеш цим сказати, паскудо?

— Постривай, побачиш, — відповіла Кассі тим самим тоном. — Слухай, Саймоне, я хочу дати тобі одну пораду.

— До біса твої поради!

— Я раджу тобі, — незворушно провадила Кассі, беручись робити сякий-такий лад у кімнаті, — щоб ти дав спокій Томові.

— А тобі що до того ?

— Що? Далєбі, й сама не знаю. Якщо ти волиш платити за невільника тисячу двісті доларів і в таку гарячу пору не знаходиш йому кращого вжитку, ніж зганяти на ньому свою лють, то мені до цього справді байдуже. Я тільки зарадила йому чим могла.

— Он як? А хто просив тебе стромляти свого носа в мої справи?

— Звісно, що ніхто. Я вберегла тобі не одну тисячу, щоразу доглядаючи твоїх невільників, і оце таку маю дяку! А чи не ти програєш свій заклад, якщо збереш гірший від інших урожай? Чи не тобі утре носа Томкінс і чи не твої грошики заплачуть, га? Я вже наперед собі уявляю, як ти труситимеш гаманом.

У Легрі, як і в багатьох інших плантаторів, шанолубство мало лиш один вихід — зібрати найбільший в окрузі врожай, і він, як зви-

чайно, зайшов у кілька закладів в сусідньому містечку на сьогорічний збір. Отож Кассі із суто жіночою проникливістю зачепила чи не єдине його вразливе місце.

— Ну гаразд, досить з нього тої хлости, що він дістав, — мовив Легрі. — Тільки нехай він мене перепросить і дасть слово виправитись.

— Він не буде перепрошувати, — сказала Кассі.

— Не буде, он як?

— Еге ж, не буде, — потвердила Кассі.

— А дозвольте вас спитати чому, пані-добродійко? — глумливо мовив Легрі.

— Бо він правий, і він добре це знає, і ніколи не скаже, що був неправий.

— Кого це, в біса, обходить, що він знає? Цей клятий мурин скаже те, що я йому звелю, або...

— Або він не зможе вийти в поле, а ти збереш менше бавовни й програєш заклад.

— І все ж він подасться, неодмінно подасться! Чи я не знаю муринів? Сьогодні ж буде плазувати переді мною, як собака.

— Не буде, Саймоне. Ти не знаєш таких людей. Можеш покремсати його на шматки, але ні слова каяття ти з нього не вирвеш.

— Побачимо... Де він? — спитав Легрі вже од дверей.

— У старій коморі, — відказала Кассі.

Хоч як рішуче розмовляв Легрі із Кассі, проте, коли він вийшов з дому, душу йому точила незвична тривога. Моторошні привиддя минулої ночі укупі з розважливими острогами Кассі змусили його замислитись. Він визнав за краще перемовитися з Томом віч-на-віч і, коли не вдасться упокорити його погрозами, відкласти розправу до слушнішого часу.

— Ну що, друзяко? — спитав він, зневажливо пхнувши Тома носом. — Як ти тут маєшся? Чи не казав я, що можу тебе дечого навчити? То як тобі моя наука, га? Чи до душі прийшлася? Ти вже не такий гордий, як звечора? Надісь, не будеш читати проповіді бідному грішникові?

Том мовчав.

— Ану встань, бидло! — ревноу Легрі й знову штурхонував його ногою.

То була нелегка річ для побитої, ледве притомної людини, і, наглядаючи, як Том силкується звестись на ноги, Легрі зловтішно реготав.

— Ну й моторний же ти сьогодні, Томе! Чи, бува, не застудився вчора ввечері?

Нарешті Том зіпнувся на рівні і з незворушним обличчям став перед господарем.

— То ти, бісова душа, ще й стояти можеш! — сказав Легрі, оглядаючи його з голови до ніг. — Здається, мало тобі всипали. Ну, от що, Томе, падай на коліна і проси пробачення за вчорашні гріхи.

Том не зворухнувся.

— На коліна, псявіро! — крикнув Легрі й оперіщив його гарапником.

— Містере Легрі, пане, — мовив Том, — я не можу просити пробачення. Я вчинив так, як вважав за справедливе, і чинитиму так завжди. Будь що буде, а на лиходійство я не годен.

— Так-то воно так, але ж ти не уявляєш собі, що може бути, добродію Томе. Либонь, гадаєш, що вчора звідав усе. Та щоб ти знав, це ще далеко не все... і взагалі абищиця. А от як тобі сподобається, коли тебе прив'яжуть до дерева й палитимуть на малому вогні? Приємна буде штука, га, Томе?

— Пане, — відказав Том, — я знаю, ви здатні на страшні діла, одначе... — Він випростався і склав руки на грудях. — Одначе, пане, я анітрохи не боюся вмерти. Ви можете сікти мене, морити голодом, огнем палити — це тільки наблизить жадану смерть.

— Але перед тим я тебе в баранячий ріг скручу! — гукнув розлючений Легрі.

— Не скрутите, пане, — сказав Том. — Я матиму допомогу.

— Який же це біс тобі допоможе? — глумливо запитав Легрі.

— Всемогутній Господь! — відповів Том.

— Ах ти ж кляте поріддя! — гримнув Легрі й ударом кулака звалив його долі.

Туж мить Легрі відчув дотик холоднуватої м'якої руки. Він обернувся й побачив Кассі. Але той холодний м'який дотик нагадав йому нічні мари, перед очима враз, наче осяяні ясним спалахом, постали моторошні привиддя, і його знову поійняв жах.

— Невже ти вчиниш таку дурницю? — мовила Кассі по-французькому. — Дай йому спокій. Полиш його на мене, і він швидко вернеться в поле. А що, хіба не на моє вийшло?

Кажуть, навіть крокодил та носоріг, хоч який міцний у них панцир, і то мають вразливі місця. І в запеклих, бездушних лиходіїв та кож є своє вразливе місце — марновірний страх.

Легрі одвернувся. Він розважив, що встигне ще доконати свого.

— Ну гаразд, хай буде так, — буркнув він до Кассі. — А ти мені гляди! — загрозив Томові. — Поки що я тебе не займатиму, бо врожай не жде і мені потрібен кожний робітник. Але я не забуду! Все залічу тобі на карб, і ти мені заплатиш своєю чорною шкурою, так і знай!

Легрі повернувся і вийшов.

— Іди, іди, — мовила Кассі, похмуро зиркнувши йому вслід. — Настане й для тебе день розплати!.. Ну, як ти тут, мій бідний друже?

— Господь Бог послав мені янгола, і він затулив пащу левові, — одказав Том.

— Цього разу — так, — сказала Кассі. — Але тепер він на тебе лю- тим чортом дихатиме. Він не дасть тобі спокою ні на мить, мов той собака, пильнуватиме, як би вчепитися в горлянку! Всю кров із те- бе виточить по краплі! Я ж бо його добре знаю!

Розділ XXXVII

ВОЛЯ

Полишмо на час бідолашного Тома в руках його напасників і вернімося знову до Джорджа та його дружини, яких ми бачили вос- танне в колі друзів у фермерському будинку край дороги.

Там-таки лишився й Том Локер, що стогнав та шарпався у не- займано-білому ліжку під матернім доглядом тітоньки Доркас і був, на її думку, анітрохи не сумирнішим пацієнтом, ніж, приміром, хворий буйвіл.

Уявіть собі високу на зріст, поважну та статечну сірооку жінку в охайному квакерському очіпку, що прикриває хвилясті сиві коси, розчесані на проділ над широким ясним чолом. На ній сніжно-біла шийна хустка, кінці якої рівненько з'єднані на грудях, та брунатна шовкова сукня, що шелестить, коли зона ходить по кімнаті.

— От чорт! — обізвався Том Локер, збиваючи на собі укривала.

— Я прошу тебе, Томасе, не вживати таких слів, — мовила тітонь- ка Доркас, спокійно поправляючи постіль.

— Гаразд, стара, от тільки не знаю, чи зможу, — відказав Том. — Та й як не лайнутися, коли така бісова спекота!

Тітонька Доркас зняла з ліжка теплу ковдру, знову поправила укривала й підіткнула їх під Тома, так що він став схожий на опря- док. Роблячи це, вона сказала:

— Я хотіла б, друже, аби ти облишив лягати і подумав про свої манери.

— Якого біса я маю думати про такі дурниці? — мовив Том. — Що-що, а це мене найменше обходить, хай йому чорт!

І він знову почав соватись, аж доки геть розшарпав постіль.

— Либонь, той молодик із жінкою ще тут? — трохи помовчавши, запитав він.

— Еге, — відказала Доркас.

— Нехай рушають до озера, — сказав Том, — і що скорше, то краще.

— Певно, так вони й зроблять, — озвалася Доркас, не зводячи очей від плетива.

— Щоб ти знала, — вів далі Том, — у Сандаскі ми маємо спільників, і вони називають за всіма пароплавами. Тепер мені начхати, хай усі знають. Я й сам хочу, аби ці двоє таки втекли, на капость отому клятому Мерксові, нехай йому сто чортів!

— Томасе! — мовила Доркас.

— Ет, стара, якщо заткати мене надто міцно, я можу розірватись, мов та пляшка, — озвався Том, — І ще про оту молодичку... Скажи їм, нехай якось її переодягнуть, щоб ніхто не добачив. У Сандаскі знають її прикмети.

— Щось та придумаємо, — сказала Доркас так само незворушно.

А що на цьому ми прощаємося з Томом Локером, то додамо, що, пролежавши три тижні в квакерській оселі хворий на ревматичну гарячку, яка долучилася до всіх його уверед, Том устав з ліжка трохи поважніший та розумніший, ніж був перед тим. Він облишив лови на негрів, подався до одної з нових осад і знайшов кращий ужиток своєму хистові, полюючи ведмедів, вовків та іншу лісову звірину, чим і здобув собі добру славу в цілій окрузі. І він завжди з пошаною споминав квакерів.

— Хороші люди, — не раз казав він. — Усе хотіли повернути мене на праву путь, але не зовсім потрапили. Та щоб ви знали, чужинцю, хворих вони доглядають знаменито, це вже як є! І юшки та пироги в них пречудові!

Довідавшись од Тома Локера, що в Сандаскі на них чатуватимуть переслідувачі, наші втікачі розважили за краще поділитися. Джим зі своєю старою матір'ю вирушили перші, а через два дні до Сандаскі таємно перевезено й Джорджа та Елізу з дитиною і розміщено в одному гостинному домі, де вони мали підготуватися до переїзду через озеро.

І ось минула ніч, і над ними зійшла ясна вранішня зоря — зоря волі. Воля! Чудодійне слово! Яка сила прихована в ньому? Що вирізняє його з³поміж інших наймень і красних виразів? Скажіть, американці, чому серця ваші починають битися дужче, коли ви чуєте це слово, за яке проливали кров ваші батьки, а ваші хоробрі матері посилали на смерть своїх любих синів?

Та коли це слово таке заповітне й дороге для цієї нації, то чи не таке саме воно й для кожної людини? Що означає воля для нації, як не ту ж таки волю для всіх її громадян? Що таке воля для цього-от молодика, в жилах якого тече дешиця африканської крові, а в очах палає чорний огонь, — для Джорджа Гарріса? Для ваших батьків во-

¹ Ідеться про війну за незалежність (1775—1783 рр.), коли населення Північної Америки повстало проти панування англійців.

ля означала право нації бути незалежною. Для нього вона — право людини бути людиною, а не худобою; право називати рідну дружину своєю та боронити її від свавілля; право захищати й виховувати свою дитину; право мати власну домівку, власну віру, власні, ні від кого не залежні погляди.

Ось які думки вирували у Джорджевій душі, поки він сидів, замислено підперши голову рукою, і наглядав, як його дружина припасовує до своєї тендітної постаті чоловіче вбрання, — вони вирішили, що так їй буде найбезпечніше переїхати озеро.

— А тепер кучері, — мовила Еліза, стоячи перед люстром і розпускаючи свої пишні шовковисті коси. — Трохи навіть жаль бере, правда, Джордже? — додала вона, грайливо піднімаючи їх рукою. — Шкода відрізати, га?

Джордж сумно всміхнувся, але нічого не відповів. Еліза повернулася до люстра. Зблиснули ножиці, і її довгі кучері один по одному стали падати додолу.

— Ну, от і по всьому, — сказала вона, беручи в руки головну щітку. — Тепер лиш трохи причепурити... Подивись, який гарненький хлопчина! — зі сміхом обернулася вона до чоловіка, проте обличчя їй трохи зашарілось.

— Ти завжди гарненька, хоч як уберися, — відказав Джордж.

— Чого ти такий невеселий? — спитала Еліза, приклякнувши на одне коліно поруч нього, і взяла його за руку. — Кажуть, завтра вранці ми будемо в Канаді. Лиш один день і одна ніч переїзду озером, а тоді... О, тоді!..

— Ах, Елізо! — озвався Джордж, пригортаючи її до себе. — Отожто й воно! Усе моє життя тепер залежить від цього переїзду. Дістатися так близько, вже сливе бачити мету — і раптом усе втратити! Я цього не пережив би, Елізо!

— Не бійся, — з надією в голосі мовила вона. — Коли вже доля сприяла нам добутись аж сюди, вона не зрадить нас до кінця.

— Ти просто чудо, Елізо! — вигукнув Джордж, рвучко обнімаючи її. — Та скажи мені... О, невже нам судилося таке щастя? Невже скінчаться ці довгі роки страждань і ми будемо вільні?

— Я певна цього, Джордже, — відказала Еліза, зводячи на нього затінені довгими віями очі, в яких блищали сльози радості й надії. — Я чую всією душею, що вже сьогодні ми вимкнемося з неволі.

— Я вірю тобі, Елізо, — мовив Джордж, нараз підводячись. — Ходімо, час вирушати... А справді, — додав він, трохи одхиливши її від себе й замилювано дивлячись на неї, — з тебе вийшов прегарний хлопчина. Ці короткі кучері тобі до лица. Ану надягни капелюха. Так... трохи набакир. Ніколи ще ти не була така гарненька...

Але от-от має приїхати повіз. Цікаво, чи місіс Сміт уже обладувала Гаррі?

Двері відчинились і до кімнати зайшла статечна літня жінка, ведучи за руку малого Гаррі, перебраного за дівчинку.

— Ач яке гарнюсіньке дівча!— мовила Еліза, повертаючи його на всі боки. — Будемо звати його Гарріет. Добре підходить, правда ж?

Хлопчик стояв, похмуро дивлячись із-під темних кучерів на чудно вбрану матір, і не озивавсь ані словом — лиш подеколи тяжко зітхав.

— Гаррі впізнав свою мамуню? — запитала Еліза, простягаючи до нього руки.

Малий боязко вчепився за жінку, що привела його.

— Годі-бо, Елізо, не треба ластитись до нього. Ти ж знаєш, що його повезуть осібно від нас, — сказав Джордж.

— Твоя правда, це не розумно, — погодилась Еліза. — І все ж мені прикро, що він од мене одвертається... Ну, ходім. Де мій плащ? Ага, осьде. Як його надягають, Джордже?

— Отаким робом, — сказав чоловік, накинувши плаща на плечі.

— Ага, так, — мовила Еліза, наслідуючи його порух. — Крім того, я маю тупати ногами, широко ступати й удавати хвацького парубка.

— Не треба занадто старатися, — сказав Джордж. — Трапляються часом і скромні юнаки. Либонь, краще тобі такого й удавати.

— А рукавички! Горе, та й годі! — сказала Еліза. — Таж мої руки зовсім у них потонули!

— Добре пильнуй, щоб вони весь час були на тобі, — застеріг її Джордж. — Твої малі лапоньки можуть виказати нас усіх. А ви, місіс Сміт, не забувайте, що тепер ви наша тітонька і їдете під нашою опікою.

— Я чула, — обізвалася місіс Сміт, — що якісь люди на пристані попереджають усіх капітанів щодо чоловіка з жінкою та маленьким хлопчиком.

— Он як! — мовив Джордж. — Ну що ж, коли ми таких побачимо, то дамо їм знати.

До будинку вже під'їхав найманий повіз, і гостинна родина, що прихистила у себе втікачів, обступила їх, аби попрощатися.

Як і радив Том Локер, утікачі прибрали геть невпізнанного вигляду. На їхнє щастя, місіс Сміт, поважна обивателька того самого канадського містечка, до якого вони керували, теж чекала пароплава через озеро й погодилася зіграти роль тітоньки малого Гаррі. Щоб привчити хлопчика до неї, його на ці два дні віддали під її цілковиту опіку, і з допомогою лагідного поводження, підкріпленого доставчею маківників та цукерків, вона здобула неабияку прихильність того юного добродія.

Повіз спинився біля пристані. Обидва молодики, як вони тепер виглядали, зійшли містком на пароплав. Еліза галантно вела під руку місіс Сміт, а Джордж клопотався речами. Коли Джордж стояв у дверях капітанської конторки, купуючи квитки, він почув голоси двох чоловіків, що розмовляли осторонь.

— Я обдивився кожного, хто сходив на борт, — казав один. — На нашому пароплаві їх немає, я певен.

То був хтось із пароплавної обслуги, а другий, його співрозмовник, — не хто інший, як уже знайомий нам Меркс, що з притаманною йому настирністю приїхав до Сандаскі, плекаючи надію вистежити тут свою здобич.

— Молодичку важко одрізнити від білої, — мовив Меркс. — Та й чоловік її дуже світлий мулат. На руці в нього тавро.

Джорджева рука, що саме простяглася по квитки та решту, ледь помітно здригнулася, але він спокійно повернувся, обкинув Меркса байдужним поглядом і неквапливо пішов на другий кінець палуби, де його дожидала Еліза.

Місіс Сміт з малим Гаррі полишили їх і примістилися в жіночій каюті, де смаглява врода гаданої дівчинки викликала чимало хвальних зауважень.

Востаннє загув дзвін, і Джордж мав приємність бачити, як Меркс поспішається з пароплава на берег. А коли пароплав одчавив і віддаль між ними стала непоборна, з грудей йому вихопилось протягле полегшене зітхання.

Була чудова днина. Сині води озера Ері мінілись і яскріли в променях сонця. З берега повівав свіжий вітерець, і гордий корабель, розтинаючи хвилі, неухильно простував уперед.

Яка то незбагненна річ — людське серце! Дивлячись на Джорджа, що спокійно походжав по палубі зі своїм соромливим супутником, ніхто б і подумати не міг, яка буря почуттів вирує в його грудях. Заповітна мета, до якої він дедалі зближався, видавалась надто прекрасною та високою, і він аж не йняв собі віри. Його ні на мить не полишав чіпкий страх: а що, коли виникне якась негадана перепона й не дасть йому осягти мети?

Одначе пароплав ішов усе вперед, минали години, і ось уже виразно постав удалині благословенний берег Канади — берег, наділений могутньою чарівною силою, що здатна вмить розвіяти всі закляття рабства, будь-якою мовою проголошені та будь-якою владою potwierджені.

Джордж і його дружина стояли, взявшись за руки, а тим часом пароплав підходив до невеличкого канадського містечка Амгерстберга. Віддих Джорджеві уривався, очі застилав туман. Він мовчки потиснув тендітне рученя, що злегка тремтіло в його руці. Загук

дзвін, і пароплав спинився. Немов уві сні, Джордж узяв свої речі, зібрав супутників, і весь невеличкий гурток зійшов на берег. Вони стояли на пристані, доки пароплав одчалив, а тоді зі слізьми на очах кинулись в обійми одне одному...

Місіс Сміт одвела втікачів до одного добродія, що оселився там, аби допомагати всім гнаним та безпритульним, які шукали захистку на цьому березі.

Чи здатен хто висловити все блаженство першого дня волі? Чи не прекрасніше та вище оте чуття від котрого-будь із решти п'яти людських чуттів? Рухатись, розмовляти, дихати, іти куди хочеш, знаючи, що ніхто за тобою не стежить, що ти поза небезпекою!.. З якою любов'ю та ніжністю дивилася мати на личко своєї сплячої дитини, що після всіх лихих пригод стала їй ще дорожча! То чи можна було заснути, коли душа повнилася таким блаженством! Щоправда, наші втікачі не мали ані кляптя землі, ані власної покрівлі над головою; вони протратили всі свої гроші до останнього долара. Та хоча й були бідні, мов дикі птахи чи польові квіти, все ж не могли заснути від щастя.

Розділ XXXVIII

ПЕРЕМОГА

Хіба мало хто з нас, почувавши втому від життя, думає часом про те, що вмерти було б куди легше, аніж жити?

Коли подвижника приречено хоч на які страшні тортури, йому додає чимало сили та снаги вже сама жорстокість присуду. Граничне збудження, запал, надпорив — ось що допомагає людині знести найтяжчі муки й тим зажити собі вічної слави.

Та жити день у день під гірким, нестерпним, осоружним гнітом рабства, коли все ество пригноблене й уярмлене, коли всі почуття поступово глухнуть, задушені неволею, а душа щодня, щогодини помалу спливає кров'ю, — таке нескінченне виснажливе страдництво є чи не найвищим, найправдивішим випробуванням для людини.

Поки Том стояв віч-на-віч зі своїм напасником, слухав його погрози й подумки готувався до смерті, серце його билося сміливо, і він був певен, що знесе й тортури, й вогонь, знесе будь-що. Та коли Легрі пішов і те збудження вляглося, він знову відчув біль у вибитому, знеможеному тілі, до нього повернулася свідомість його жалюгідного, вкрай гіркого та безнадійного становища, і цілий день він лежав із тим важким тягарем на серці.

Томові рани ще й трохи не загоїлись, як Легрі зажадав, щоб він виходив у поле нарівні з іншими, і для нього знову потяглися довгі дні тяжкої знесильної праці, сповнені до того ж несправедливих образ та принижень, які тільки міг вигадати його лихий, жорстокий господар. Ті з нас, кому траплялося терпіти сильний біль, хоч воно й куди легше за наших обставин, запевне знають, як він розшарпує нерви. Тома вже не дивувало те, що його товариші завжди такі вовкуваті. Ба, він і сам відчував, як його звична спокійна лагідність дедалі поступається місцем отій похмурій дражливості. Приїхавши сюди, він тишив себе надією, що зможе на дозвіллі читати свою Біблію, але дозвілля тут ніколи не бувало. В гарячу пору Легрі не соромився вигонити всіх своїх робітників у поле навіть і по неділях. Та й чого було соромитись? Адже це давало йому змогу зібрати більше бавовни, а отже, й виграти заклад. А коли б декілька невільників і сконали від надсади, він купив би нових, здоровіших та дужчих.

Попервах Том іще вигадував якусь часинку, щоб почитати ввечері біля вогнища, та після вчиненої над ним жорстокої розправи він повертався з поля такий знесилений, що в голові йому паморочилось, очі не бачили світу і він одразу валився на долівку поряд з іншими змученими невільниками.

Минав час, і віра та впевненість, що завжди піддавали Томові духу, зрештою похитнулися й змінилися болісними сумнівами та чорною безнадією. Він ніяк не міг збагнути одної страхітливої речі: день у день перед його очима занепадали й гинули людські душі, перемагала кривда — а Бог мовчав. Довгі тижні й місяці в зболілій Томовій душі точилася глуха боротьба. Він думав про листа, якого міс Офелія написала його друзям у Кентуккі, і ревно молився, бажаючи порятунку. День за днем він чекав, що от-от приїде хто-небудь і викупить його; та ніхто не приїздив, і його знов посідали гіркі сумніви: даремно волати до Бога, Бог не чує його. Коли-не-коли він здибав Кассі, а іноді, як його прикликали до панського будинку, мигцем бачив змарнілу Емелін: одначе розмовляти з ними йому майже не випадало, та й не мав він тепер часу на розмови.

Одного вечора він сидів у знеможі та відчаї біля пригаслого вогнища, дожидаючи, поки спечеться його грубий корж. Підкинувши на жариво хмизу й роздмухавши огонь, він видобув з кишені свою пошарпану Біблію і розгорнув її. Там були позначені місця, що віддавна хвилювали й надихали його. Але чи то слова тії втратили свою силу, чи то стомлені очі й зболіла душа не знаходили тепер у них розради? І Том, тяжко зітхнувши, поклав книжку назад до кишені. Із задуми його вивів хриплий регіт. Він звів очі й побачив Легрі, що стояв проти нього.

— Ну що, друзяко, — мовив Легрі, — я бачу, твоя віра не дуже тебе рятує? Я так і знав, що кінець кінцем утовкмачу це в твою дурну макітру!

Цей грубий посміх дошкулив Тома дужче, аніж голод, холод і злидні. Та він промовчав.

— Ти йолоп! — вів далі Легрі. — Я купив тебе з найкращими намірами. Ти міг би жити куди ліпше від Сембо чи Квімбо, не гнути горба, а замість щодень чи два діставати в шкуру, був би сам собі пан та давав хлости іншим. А вряди-годи ще й зігрівався б доброю чарчиною. Тож подумай, чи не краще тобі схаменутися? Кидай-но в огонь отой свій мотлох і приставай до моєї віри!

— Боронь мене Боже! — палко озвався Том.

— Ти ж бачиш, твій Бог і не думає тобі помагати. Якби він був, то не віддав би тебе на поталу мені! Вся твоя релігія — паскудна брехня. Хто-хто, а я це знаю. Отож держися краще мене, бо я щось таки важу й маю якусь владу!

— Ні, пане, — відказав Том. — Я держатимуся своєї віри. Хоч помагає мені Бог, хоч ні, а я її таки нізачо не зречуся!

— Ну й дурень! — крикнув Легрі й презирливо плюнув на Тома, а тоді копнув його ногою. — Постривай, я ще не так тебе скручу, а все одно приборкаю, ось побачиш!

І Легрі пішов геть.

Коли людині вже незмога терпіти страшний тягар, що наважує її на душу, вона останнім несамовитим зусиллям усього свого єства скидає з себе той тягар, і тоді безмірний розпач поступається місцем припливу радості та відваги. Так сталося і з Томом...

Переміна була така очевидна, що її завважили всі. До Тома нараз повернулася колишня жвавість та бадьорість, і душу йому огорнув тихий спокій, що його не могло похитнути ніяке знущання й приниження.

— Який це біс зайшов у Тома? — спитав Легрі у Сембо. — То був наче дохлий, а тепер он який жвавий став!

— Не знаю, пане. Може, налагодився чкурнути?

— Хотів би я подивитися! — мовив Легрі, хижо вискаливши зуби. — А ти, Сембо?

— Аякже! Го-го! — догідливо засміявся той чорний лакиза. — Ото була б кумедія! Побачити б, як він буде грузнути в болоті й дертися крізь хаші! А собаки за ним!.. Далєбі, я мало не луснув зо сміху, коли ми ловили Моллі. Думав уже, не встигну й одігнати собак, як вони її геть пошматують. На ній іще й досі рубці видати!

— Та, мабуть, і до гробу залишаться, — мовив Легрі. — Але гляди мені, Сембо, добре пильнуй! Якщо цей клятий мурин спробує тікати, хапай його за ноги!

— Хай пан за мене не турбуються! — відказав Сембо. — Од мене далеко не втече! Го-го-го!..

Одної ночі, коли всі в Томовій халупі уже поснули, він раптом прокинувся і побачив у прорізі між колодами, що правив за вікно, обличчя Кассі. Вона мовчки дала йому знак вийти надвір.

Том вийшов. Була друга година ночі. Тихе довкілля осявав місяць. Його бліді промені впали на лице Кассі, і Том помітив, що очі її дико блищать і в них немає звичайного застиглого розпачу.

— Иди сюди, Томе, — мовила вона, кладучи йому на зап'ясток свою маленьку руку й тягнучи його за собою з такою силою, наче та рука була сталева. — Иди сюди, я маю щось тобі сказати.

— Що таке, міс Кассі? — занепокоєно спитав Том.

— Томе, ти хочеш бути вільний?

— Дасть Бог, колись я стану вільний, пані, — одказав Том.

— Та ні, ти можеш стати вільний сьогодні! — з несподіваним запалом мовила Кассі. — Ходім!

Том вагався.

— Ходім! — мовила вона знову. — Ходи зі мною! Він спить... міцно спить. Я підсипала йому в горілку снодійного зілля. Шкода, що не мала більше, бо тоді б ти мені не знадобився. Ходімо ж бо! Задні двері незамкнені, там є сокира, я поклала... Його кімната теж відчинена, я покажу тобі дорогу. Я б і сама все зробила, та в мене руки надто слабкі... Ходімо ж!

— Нізачо в світі, пані! — рішуче відказав Том, спиняючись і намагаючись удержати її, хоч вона й поривалася вперед.

— Але ж подумай про всіх цих нещасних! — сказала Кассі. — Ми могли б визволити їх, податися десь на мочари, знайти там суху місцину й жити собі. Я чула, що таке вже не раз було. Хоч би як жити, а все ж краще, ніж тут.

— Ні! — твердо мовив Том. — Ні! Зло ніколи не породить добра. Та я радніш одітну собі правицю!

— Тоді я сама, — шарпнулася Кассі.

— О міс Кассі! — вигукнув Том, хапливо заступаючи їй дорогу. — Бога ради, не занапашайте своєї душі! Нічого, крім лиха, з цього не буде. Ми повинні терпіти й чекати свого часу.

— Чекати! — мовила Кассі. — А хіба я не чекала? Чекала, аж доки мені геть зболіло серце й скаламутився розум! Скільки горя він мені заподіяв! Скільки горя заподіяв сотням нещасних людей! А чи не точить він кров із тебе самого?.. Ні, всі ті загублені душі волають про помсту! Настав його ряд, і я таки випущу кров йому з серця!

— Ні, ні, ні! — вигукнув Том, хапаючи її за руки, що їх аж посудомило з люті. — Ні, бідна заблудла душе, ти не вчиниш цього! Молися Богові, щоб він дав тобі силу перемогти себе!..

— Чи не казала я тобі, що мене переслідують демони зла? Не можу я молитися, Томе! Хотіла б, та не можу. Відтоді як продано моїх дітей, я ніколи більше не молилася. Я не можу молитися, можу тільки ненавидіти й проклинати!..

Кассі замовкла. З її понурених очей падали великі, важкі сльози.

Том якусь хвилю мовчки дивився на неї, тоді нерішуче сказав:

— Міс Кассі... Якби вам утекти звідси... якби таке можливе... то я радив би вам з Емелін спробувати... Тільки, звісно, так, щоб не пролити крові.

— А ти не підеш з нами, Томе?

— Ні, — відказав Том. — Був час, коли і я пішов би, але тепер залишуся серед цих нещасних і нестиму свій хрест до кінця. Ви — інша річ, вам усе воно над силу, ото ж тікайте, коли змога.

— Я не знаю, куди звідси можна втекти, окрім домовини, — сказала Кассі. — Кожна тварина, кожен птах знаходить собі якийсь притулок, навіть змії та крокодили мають свої лігва, тільки для нас ніде нема місця. І в найтемніших болотяних хащах нас винюхають і знайдуть їхні собаки. Всі і все проти нас, навіть тварини. То куди ж нам тікати?

Том мовчав.

Кассі не раз уже годинами обмірковувала всілякі плани втечі й один по одному відкидала їх як безнадійні чи нездійсненні. Та цю мить у голові їй ссайнув новий задум, такий простий та вдатний, що в ній ураз прокинулася надія.

— Томе, я спробую! — раптом мовила вона.

— Помагай вам Боже! — сказав Том.

Розділ XXXIX

ХИТРОМУДРА ВИГАДКА

Горище в домі Легрі, як і більшість горищ по всіх домах, являло собою велику пустку, вкриту порохом, запнуту павутинням і завалену всіляким непотребом. Багата родина, що жила в цьому домі за кращих його днів, свого часу придбала чимало розкішних меблів; частину їх вона забрала з собою, деякі й дотепер стояли занедбані в спустошілих покоях, а решту позносили на горище. Там-таки лишилися й два величезні ящики, в яких привезено ті меблі. Крізь мутні, запорошені шибки маленького віконця ледь пробивалося тьмяне світло й лягало на стільці з високими спинками та припалі порохом столи, що знали колись іншу долю. Одне слово, то було темне, похмуре місце, що мимоволі навіювало думки про нечисту

силу та привиди, а перекази, які ходили серед забобонних негрів, тільки додавали їйому моторошної слави.

Перед небагатьма роками там було замкнено на кілька тижнів одну негритянку, яка чимось не догодила Легрі. Що їй подіялося, сказати ми не можемо, та й самі негри про це лише догадувались, але достеменно відомо, що одного дня мертве тіло нещасної винесли з горища й поховали. Відтоді й пішли поголоски, що на старому горищі ніч у ніч лунають страшні прокльони, якесь гупання, тяжкий стогін і зойк. Ті балачки випадком почув Легрі й, посатанівши з люті, запрягся, що перший-ліпший, хто й далі патякатиме про горище, матиме добру нагоду побачити все те сам, бо він, Легрі, закує його в кайдани й посадить туди на цілий тиждень. Такої загрози було досить, щоб поголос умовкнув, хоч віри у правдивість тієї історії вона, звісно, анітрохи не порушила.

З часом усі в домі стали уникати і східців, що вели на горище, і навіть переходу, звідки вони починалися. А що кожен і досі боявся хоч словом похопитися про горище, то вся та історія помалу відходила в непам'ять. І раптом Кассі спало на думку скористатися з марновірного перестрашу Легрі, щоб визволитися самій і визволити свою товаришку по недолі.

Спочивальня Кассі містилася біля самих сходів на горище. І от одного дня, не спитавшись Легрі, вона покликала кількох невільників і загадала їм попереносити звідти меблі та все її збіжжя до іншої кімнати у протилежному кінці будинку. Коли Легрі повернувся з проїздки, носії з превеликою ревністю бігали й метушилися, зчинивши в домі страшенний гармидер.

— Гей, Кассі! — гукнув Легрі. — Що це тут діється?

— Нічого. Просто я надумала переселитися в іншу кімнату, — похмуро озвалася Кассі.

— А це ж навіщо? — спитав Легрі.

— Так мені хочеться, — відказала Кассі.

— Хай тобі чорт! Навіщо?

— Щоб хоч іноді спокійно поспати.

— Поспати? А хто ж тобі не дає?

— Я б сказала, коли маєш охоту слухати, — сухо мовила Кассі.

— Кажі, паскудо! — звелів Легрі.

— Та пусте. Тобі воно, либонь, не вадило б! Ото й тільки, що від півночі до ранку на горищі чути стогін і якісь люди там наче б'ються чи качаються долі.

— Люди на горищі? — мовив Легрі, силувано сміючись. — Хто ж вони такі, Кассі?

Кассі звела свої гострі чорні очі і втупила їх на Легрі з таким виразом, що його аж до самих кісток дійняло.

— Атож, Саймоне, хто вони такі? Я думала, ти мені скажеш. Чи, може, ти не знаєш?

Легрі вилаявся й заміривсь на неї гарапником, але вона ухилилася, шаснула в двері й, визирнувши звідти, сказала:

— Ось заночуй у тій кімнаті, то сам усе знатимеш. Спробуй! — І, хряпнувши дверима, замкнулася на ключ.

Легрі казився й лаявся, загрожував висадити двері, одначе, як видно, передумав і з неспокоїною душею додався до вітальні. Кассі зрозуміла, що її стріла влучила ціль, і відтоді вже не припиняла розпочатого натиску.

Вона знайшла в стіні горища кругле вічко й застромила в нього шийку від старої пляшки, так що за найменшого подуву вітру звідти линули протяглі сумовиті згуки, схожі на тихе квиління, а коли вітер дужчав, те квиління переходило на справжній лемент, і марновірному вуху неважко було дочути в ньому жах та розпач.

Від часу до часу ті згуки чув хтось із невільників, і всі враз пригадали давній переказ про отой привид на горищі. Чіпкий забобонний жах обійняв усю господу, і хоч ніхто не зважувався й згадати це при Легрі, одначе він теж несамохіть дихав тим жахом, яким просякло навіть околишне повітря.

Той вплив, що мала на нього Кассі, був досить дивний і незвичайний. Легрі був її повновладний господар, утисник та мучитель і добре знав, що вона проти нього цілком безпорадна. Одначе й найзапекліший негідник, живучи побіч сильної вдачею жінки, мимоволі підпадає під її вплив. Коли Легрі купив її, вона була, як казала сама, добропристойна та делікатна, а він безжально притоптав її душу своїм грубим чоботищем. Але з часом, коли повсякденне припущення та гіркий розпач загартували її лагідну жіночну душу й роздмухали в ній полум'я лютої ненависті, вона й сама забрала над ним якусь владу, так що Легрі, безнастанно утискаючи її, почував перед нею дедалі більший острах.

Особливо посилювався цей вплив відтоді, як Кассі неначе потьмарило розум і в мові її частенько стало прохоплюватися щось таємниче, злоповісне й незбагненне.

Днів десь за два Легрі сидів у старій вітальні біля вогню, що кидав довкола мерехтливі зблиски. Був один із тих непогожих вітряних вечорів, коли старі занедбані будинки виповнюються юрмами чудернацьких згуків. Деренчали шибки, хляпали віконниці, вітер бурхав, готів і стугонів у димарі, щоразу дмухаючи з коминка куривом та попелом, неначе там гарцювало хтозна-яке збіговисько чортів. З го-

дину чи дві Легрі давав лад рахункам, тоді читав газети, а тим часом Кассі сиділа в кутку, похмуро дивлячись на огонь. Нарешті Легрі відклав газету і, вгледівши на столі пошарпану книжку, яку перед тим читала Кассі, узяв її до рук та почав гортати сторінки. То був дешевенький, грубо розмальований збірник оповідок про криваві злочини, про духів, привиди та інші надприродні яви, і все ж історії ті якимось дивним побитом затягали кожного, хто починав їх читати.

Легрі форкав, тьхукав, а проте читав далі, гортаючи сторінку за сторінкою. Нарешті він вилаявся й пожбував книжку на підлогу.

— Адже ж ти не віриш у привиди, га, Кассі? — мовив він, ворущачи дрова в каміні. — Я думав, у тебе досить глузду, аби не боятися якогось там гуку.

— То байдуже, чи я вірю, чи ні, — буркнула на відповідь Кассі.

— Колись, було, на морі мене теж пробували страхати такими брехнями, — сказав Легрі. — Та мене на полові не обдуриш. Я не з тих, що дослухаються до всіляких нісенітниць, де там!

Кассі пильно дивилася на нього зі свого темрявого кутка. В очах її світився загадковий огонь, що завжди сповнював душу Легрі тривогою.

— Увесь той гук зчиняють пацюки і вітер, — провадив Легрі. — Пацюки часом зіб'ють тобі такий шарварок, що ой-ой-ой! Я не раз чув, як вони витинали в корабельному трюмі. А вітер... Та коли бурхає вітер, можна почути все, що хочеш, далєбі!

Кассі знала, що Легрі боїться її незворушного погляду, отож і далі мовчала, втупившись у нього з тим самим дивним виразом.

— Ну ж бо, жінко, кажи! Чи ти не згодна зі мною?— вигукнув Легрі.

— А що, хіба пацюки можуть спуститися сходами, перейти коридор і відчинити замкнені на ключ та ще й стільцем підперті двері? — мовила Кассі. — А тоді підступити до ліжка й покласти на тебе руку? Отак...

Говорячи, Кассі пронизувала Легрі своїм палючим поглядом, а він дивився на неї, як заворожений. А коли вона торкнулась його своєю холодною, мов крижаною, рукою, він аж сахнувся і люто вилаявся.

— Брешеш, паскудо! Не було такого!

— Атож, звісно, що не було. Хіба я казала, що було? — зневажливо посміхнулася Кассі.

— Але... ти... ти справді бачила? Ну що там, Кассі?.. Кажи!

— А ти сам піди й заночуй там, коли хочеш знати, — відказала Кассі.

— Він спускається з горища?

— Він? Хто? — запитала Кассі.

— Ну... те, про що ти казала.

— Я нічого тобі не казала, — похмуро відрубала Кассі.

Легрі стривожено походжав по кімнаті.

— Ось я сам усе це з'ясую, сьогодні ж такі вночі. Візьму з собою пістолі...

— З'ясовуй, — мовила Кассі. — Переночуй у тій кімнаті. Хотіла б я на тебе подивитися! Стріляй зі своїх пістолів, стріляй!

Легрі тупнув ногою і люто вилаявся.

— Не лайся, — сказала Кассі. — Може статися, що хтось тебе слухає. Стривай! Що це?

— Де? — аж здригнувся Легрі.

Старовинні дзигарі в кутку поволі вибили північ.

Легрі мовчки прикипів до місця, охоплений сліпим жахом. Кассі стояла, глузливо дивлячись на нього, і лічила удари.

— Дванадцять... Ну, тепер побачимо, — сказала вона і, відчинивши двері в передпокій, стала наслухати. — Ану!.. Що там таке? — мовила нараз, піднявши пальця.

— То всього-на-всього вітер, — озвався Легрі. — Хіба не чуєш, як бурхає?

— Іди-но сюди, Саймоне! — пошепки мовила Кассі, беручи його за руку й тягнучи до сходів. — А ти знаєш, що ото таке? Слухай!

Повітря розітнув дикий зойк. Він долинув з горища. Ноги Легрі підігнулися, обличчя сполотніло з жаху.

— Чи не взяти тобі свої пістолі? — запитала Кассі з посміхом, від якого Легрі аж морозом пройняло. — Саме час усе з'ясувати, далєбі. Іди нагору — вони там.

— Не піду! — відказав Легрі й вилаявся.

— Чому б ні? Ти ж знаєш, що ніяких привидів нема! Ходім! — І Кассі легко побігла нагору крученими сходами, тоді, сміючись, озирнулася на нього. — Ходім, кажу!

— Ти таки справді нечиста сила! — озвався Легрі. — Вернися, відьмо!.. Чуєш, Кассі! Не ходи!

Але Кассі дико засміялась і побігла далі. Легрі почув, як вона відчиняє двері на горище. Ту ж мить сильний порив вітру, шугнувши донизу, загасив свічку в його руці, і в темряві розлігся моторошний, нелюдський крик. Легрі здалося, що кричать йому просто у вухо.

Не тямлячи себе, він стрімголов кинувся до вітальні. За якусь хвилю туди вернулась і Кассі, бліда, спокійна та холодна, мов дух помсти. В очах її палав той самий страхітливий огонь.

— Сподіваюся, тепер ти задоволений? — мовила вона.

— Будь ти проклята, Кассі! — вигукнув Легрі.

— За що? — спитала Кассі. — Адже я тільки піднялася нагору й зачинила двері. Як по-твоєму, Саймоне, що воно діється на горищі?

— Це тебе не обходить! — grimнув Лєгрі.

— Он як? Ну що ж, — мовила Кассі, — так чи так, а я рада, що мені тепер не треба ночувати коло тих сходів.

Передбачаючи, що того вечора буде вітер, Кассі заздалегідь піднялася на горище й відчинила віконце. Тож не дивно, що, коли вона розчахнула двері, вийнув протяг і загасив свічку.

То була одна з хитрощів, якими Кассі й далі морочила Лєгрі, аж поки довела його до такого стану, що він радніше встромив би голову в лев'ячу пащу, аніж поткнувся на горище. Тим часом ночами, коли всі в домі спали, вона потихеньку зносила туди харчі, а зібравши достатній запас, помалу перемістила на горище й сливе всю одіж, свою і Емелін. Нарешті все було приготоване, і вони чекали тільки слушної нагоди, щоб здійснити свій задум.

Підлестившись до Лєгрі й вибравши хвилину, коли той був у добромум гуморі, Кассі умовила його, щоб він узяв її з собою до сусіднього містечка, яке лежало на самому березі Червоної річки. Майже надлюдським зусиллям пам'яті вона закріпила собі в голові кожний поворот дороги й подумки визначила час, потрібний на те, щоб пройти її пішки.

А тепер, коли настала година діяти, нашим читачам, запевне, буде цікаво заглянути за лаштунки й побачити все на власні очі.

Схилялося надвечір. Лєгрі вдома не було: він поїхав на сусідню ферму. Вже чимало днів Кассі як ніколи запобігала перед Лєгрі, не перечила йому ані словом, і, як на позір, вони чудово ладнали між собою. І ось ми бачимо її в кімнаті Емелін, де вони обидві одбирають речі й зв'язують їх у два невеличкі клунки.

— Гаразд, цього буде досить, — мовила Кассі. — А тепер надягай капю і ходім. Саме час.

— Ще видно, нас можуть побачити, — озвалась Емелін.

— А я того й хочу, — спокійно відказала Кассі. — Треба, щоб вони пустилися за нами в погоню, хіба ти не розумієш? Ось як усе має діятись. Ми крадькома вислизнемо з задніх дверей і побіжимо повз осаду. Сембо чи Квімбо напевне нас помітять. Вони кинуться за нами, а ми гайнем на мочарі. Тоді вони вернуться, бо їм треба буде зняти тривогу, зібрати людей, одв'язати собак і все таке інше. А поки вони метушитимуться й заважатимуть один одному, як це завше буває, ми з тобою перебіжимо до ручаю, що тече за будинком, і дійдемо бродом аж супроти задніх дверей. Це зіб'є собак зі сліду, бо у воді духу не зостається. І коли всі вибіжать з будинку й подадуться нас шукати, ми собі шмигнем у задні двері та мершій на горище. Я приготувала

гарну постіль в одному з великих ящиків, бо нам доведеться перебути там довший час. Адже він усе чисто переверне, аби тільки нас знайти, ось згадаєш моє слово! Позбирає доглядачів з інших плантацій і влаштує таку погоню, що аж небо зажевріє! Вони винирять кожен куточок у тих мочарах. Він-бо любить вихвалитися, що від нього ще ніхто ніколи не втік. Отож нехай собі полює на здоров'я.

— Ой, як гарно ти все розміркувала, Кассі! — сказала Емелін. — Чи міг би хто ще таке придумати!

В очах Кассі не було ні вдовolenня, ні захвату — тільки відчайдушна рішучість.

— Ходім! — мовила вона, беручи Емелін за руку.

Утікачки безгучно вислизнули з будинку і, скрадаючись у вечірньому присмерку, подалися повз осаду. На небі сяяв сріблястий серпик місяця, не даючи нічній темряві геть оповити землю. Як і передбачала Кассі, щойно вони дісталися краю навколишніх мочарів, як почули голос, що гукав їм спинитись. Одначе то був не Сембо, а Легрі. Несамовито лаючись, він гнався за ними. Впізнавши голос, слабкіша духом Емелін враз охляла з жаху. Вона вчепилася Кассі за руку й пробелькотіла:

— Ой Кассі, я зараз зомлію!

— Якщо ти зомлієш, я уб'ю тебе! — промовила Кассі і, витягши невеличкого кинджала, блиснула ним перед очима дівчини.

Цей відворотний захід справив належну дію. Емелін не зомліла, а разом із Кассі поринула в болотяні хащі, такі буйні та темні, що Легрі було годі й думати переслідувати їх там без допомоги.

— Ну що ж, гаразд! — люто вискалився він. — Вони самі залізли в пастку, ці бісові дурепи! Звідти нікуди не втечуть. Дарма, вони мені дорого за це заплатять!

Легрі подався до осади. Невільники саме поверталися з поля.

— Гей, ви! Сембо! Квімбо! Гей, усі! — заволав він. — Дві жінки втекли на мочарі! Хто їх спіймає, дістане од мене п'ять доларів. Спустіть собак!.. Тигра, Відьму, всіх спустіть!

Ця звістка враз сполошила всю громаду. Чимало невольників вихопилось наперед, готові до послуги, — хто сподіваючись на винагороду, а хто й просто з нищої догідливості, що є одним із найбільш згубних наслідків рабства. Зчинилася метушня та біганина. Одні хапали соснові галузи та підпалювали їх, як смолоскипи, інші одв'язували собак, чиє люте хрипке валування долучалося до загального гармидеру.

— Пане, а застрелити їх можна, як не зловимо? — спитав Сембо, якому Легрі наділив рушницю.

— Кассі можеш застрелити, коли хочеш. Їй давно вже час забратися до свого родича сатани. А дівку не чіпай, — одказав Легрі. —

Ну, хлопці, покажіть, які ви зугарні! П'ять доларів тому, хто їх злапає, і по склянці горілки кожному!

Уся та ватага людей і собак, освітлена полум'ям смолоскипів, із диким галасом, зиком та гоготом посунула до мочарів. За ними, тримаючись трохи оддалік, слідкувала й хатня прислуга. Отож, коли Кассі з Емелін прослизнули назад до будинку, там не було й душі живої. У повітрі й досі лунали вигуки переслідувачів. З вікна вітальні Кассі й Емелін добачили ту юрбу зі смолоскипами, що саме почала розсипатися по краю мочарів.

— Дивись! — мовила Емелін, показуючи на неї Кассі. — Лови почалися! Поглянь, як мерехтять вогні! А собаки як валують! Чуєш? Коли б оце ми були там... жах навіть подумати!.. Ой, Бога ради, схваймося мерщій!

— Нема чого квапитись, — спокійно озвалася Кассі. — Вони всі подались туди. То буде їм розривка на цілий вечір! Нагору ми ще встигнемо. А тим часом, — мовила вона, повагом витягаючи ключа з кишені куртки, що її Легрі поспіхом жбурнув додолу, — тим часом я візьму дещо нам на дорогу.

Вона одімкнула бюро, дістала звідти жмуток грошей і швидко полічила їх.

— Ой, не треба! — мовила Емелін.

— Не треба? — перепитала Кассі. — А це чому ж? Як, по-твоєму, що краще, — сконати з голоду на мочарах чи поїхати за оці гроші до вільних штатів? З грішми, дівчино, ніде не пропадеш. — І вона схвала увесь жмуток за пазуху.

— Але ж це крадіж! — у розпачі прошепотіла Емелін.

— Крадіж? — зневажливо засміялася Кассі. — Нехай спробує це сказати той, хто обкрадає людські душі й тіла! Та кожен папірець у цьому жмутку вкрадено! Вкрадено у нещасних голодних людей, що гнуть горба й конають з надсади, аби він мав свій зиск! Нехай же він щось скаже про крадіж!.. Ну, ходімо вже на горище. Я там призапасаила свічок і книжки взяла, щоб час гаяти. Можеш бути певна, туди нас шукати не полізуть. А якщо й полізуть, я вдам для них привида.

Піднявшись на горище, Емелін побачила, що величезний ящик, в якому колись привезено меблі, стоїть руба, звернений відтулиною до стіни чи, точніш, до укосу покрівлі. Кассі засвітила маленьку лампу, і, пролізши під укосом, вони опинилися в ящику. Там лежали два невеликі матраци й кілька подушок. Поруч стояв менший ящик, напакований свічками, харчами та всіляким потрібним у дорозі одягом, що його Кассі позгортала у два навдивовижу малих клуночки.

— Ну от, — мовила Кассі, чіпляючи лампу на гачок, якого забила в стінку ящика ще заздалегідь, — оце й буде поки що наша домівка. Як тобі тут?

— А ти певна, що вони не шукатимуть на горищі?

— Хотіла б я побачити, як Саймон Легрі сюди полізе! — відказала Кассі. — Ні, він обминатиме горище десятою дорогою. А щодо слуг, то вони радше дадуть себе застрелити, аніж поткнуть сюди носа.

Трохи заспокоєна, Емелін відхилилася на подушку.

— А навіщо ти, Кассі, сказала, що уб'єш мене? — простодушно спитала Емелін.

— Щоб ти не зомліла, — відповіла Кассі. — І я таки домоглася свого. Затям собі, Емелін, щоб ти ніколи більш не подавалася млости! Нам воно зовсім ні до чого. Якби я тебе не відвернула, ти була б тепер у руках того лиходія.

Емелін здригнулася.

Деякий час обидві мовчали. Кассі взялася читати якусь французьку книжку; Емелін, знеможена втомою, задрімала. Збудили її голосні вигуки, тупотіння кінських копит і гавкіт собак. Вона підхопилася і злякано скрикнула.

— То ловці вернулися, — спокійно мовила Кассі. — Не бійся. Виглянь-но в оце вічко. Бачиш, онде вони нанизу. На сьогодні з Саймона досить. Поглянь, як забрюхався його кінь, скакавши по болоті. Та й собаки ледве дихають. Атож, пане-добродію, ви ще не раз отак попоганяєтесь! А дичина ваша зовсім не там!

— Ой, цить! — мовила Емелін. — А що, як вони тебе почують?

— Якщо й почують, то це їх ще дужче відстрахає, — одказала Кассі. — Нам нема чого боятися. Хоч яку бучу ми зчинимо, це буде тільки нам на користь.

Нарешті будинок огорнула нічна тиша. Проклинаючи свій лихий талан і присягаючись жорстоко помститися на втікачках, Легрі подався спати.

Розділ XL

СТРАДНИК

Як найдовша дорога має свій кінець, так і найтемніша ніч доходить світанку. Безупинний і невблаганний гін часу обертає лихий день на вічну ніч, а добру ніч — на вічний день. Разом з нашим скромним другом Томом ми довго йшли падолом рабства — спочатку через квітучі галяви благоденства та пригоддя, далі крізь болісну розлуку з усім, що любе людині; потім якийсь час пробували з ним на сонячному острівці, де шляхетні руки сховали його кайдани під квітами; і ось, нарешті, бачимо його серед чорного мороку, що поглинув останній промінь надії.

Та над верхів'ями гір уже зайнялася вранішня зоря і повіяло свіжим благодатним вітром — то прочинилася брама вічного дня.

Втеча Кассі й Емелін до краю збурила й без того лиху вдачу Лєґрі, і, як неважко було передбачити, вся його нестримна лють впала на безборонну Томову голову. Коли він хапливо оповістив своїх невільників про цю пригоду, повз його увагу не пройшло, як радісно спалахнули Томові очі і як він вдячно звів руки до неба. Завважив Лєґрі й те, що Том не пристав до переслідувачів. Він хотів був приневолити його до ловів, та, знаючи з досвіду, як уперто цурається Том усякого лиходійства, визнав за краще не гаяти часу на марні змагання.

Коли Лєґрі повернувся з ловів, зазнавши дошкульної невдачі, у душі його з новою силою здійнялася вся довго тамована ненависть до непокірного раба. Хіба не опирався йому цей зухвалий і затятий мурин від першого ж дня, як він купив його? Хіба не вчувався в ньому хоча й мовчазний, але непохитний дух, що пік його, Лєґрі, наче згубним огнем?

— Ненавиджу його! — вигукнув Лєґрі, підхопившись серед ночі на ліжку. — Ненавиджу! Хіба він не моя власність? Хіба я не можу зробити з ним усе, що захочу? Хто мені перешкодить, га? — І він так стиснув кулачиська, неначе в руках у нього було щось таке, що він радо розтрошив би на друзки.

Та, попри все те, як робітник Том не мав собі рівних, і хоч Лєґрі ненавидів його за це ще дужче, не зважати на цю обставину він не міг і трохи стихив свій гнів.

Отож він поклав собі не чіпати Тома другого ранку, а зібрати по сусідніх плантаціях добрячий гурт ловців з рушницями й собаками, оточити мочарі й обшукати там кожну п'ядь. Якщо лови будуть удатні — тим краще, а як ні, тоді він прикличе до себе Тома і... — На цю гадку він аж зубами заскреготів із люті. — І тоді він або поставить цього зухвальця на коліна, або ж... Отаке нашіптував йому лиховісний внутрішній голос, якому радо вторувала його душа.

Ось ви кажете, ніби вигода господаря — достатня запорука безпеки раба. Та коли людину жере шалена злоба, вона ладна цілком свідомо, не змигнувши оком, продати дияволу власну душу, аби лиш доконати свого. То чи дбатиме вона за безпеку своїх ближніх?

— Ага! — мовила Кассі другого дня, визирнувши у вічко надвір. — Вони знов виправляються на лови!

На площині перед будинком гарцювало кілька верхівців. Два чи три смики чужих собак, люто валуючи, поривались один до одного, і негри насилу здержували їх.

Двоє верхівців були доглядачі з околишніх плантацій, решта — горілчані брати Лєґрі з сусіднього містечка, що приїхали задля

розваги. Либонь, годі було уявити собі мерзотнішу ватагу. Легрі щедро частував горілкою і їх, і негрів з інших плантацій, яких прикликано на допомогу. Так-бо вже було заведено, щоб негри вважали ці лови за свято.

Кассі притулила вухо до вічка. Вранішній вітерець повівав просто на будинок, і вона чула багато з того, що мовилося надворі. Її хмуре обличчя викривила гірка посмішка, коли вона почула, як ловці умовляються, хто де шукатиме, вихваляють один перед одним своїх собак, дають настанови помічникам, коли стріляти й що робити з утікачками, заскочивши їх.

Кассі відхилилась од вічка й, болісно зчепивши руки, вигукнула:

— О Боже! Що ми лихого вчинили, аби отак нас цькувати?

Щоки їй палали, голос уривався.

— Якби не ти, дитино, — мовила вона, дивлячись на Емелін, — я б сама вийшла до них і подякувала тому, хто застрелить мене. Навіщо мені воля? Хіба вона поверне мені моїх дітей, хіба зробить мене знов такою, яка я була?

По-дитячому простодушна Емелін аж злякалася відчаю Кассі і розгублено мовчала. Потім лагідно взяла її за руку.

— Не треба! — сказала Кассі, намагаючись відштовхнути її руку. — Бо я можу полюбити тебе, а я зареклася когось любити!

— Бідолашна Кассі! — промовила Емелін. — Не тужи так тяжко! Якщо ми станемо вільні, ти, може, ще й знайдеш своїх дітей. А ні, то я буду тобі за дочку. Я ж ніколи більш не побачу своєї старенької матусі! І я любитиму тебе, Кассі, хоч би ти мене й не любила!

Лагідна дитяча душа взяла гору. Кассі підсіла до Емелін, обняла її і стала гладити її м'які каштанові коси. А Емелін зачудовано дивилася на її прекрасні очі, зволожені слізьми.

— Ах, Ем! — мовила Кассі. — Як я змудилася за своїми дітьми, як зболіло моє серце й висхли очі з туги за ними! А отут, — вона притулила руку до грудей, — нічого вже не лишилося, сама холодна пустка!..

Ловці шукали довго, ретельно й заповзятливо, одначе нічого не знайшли, і Кассі з похмурою зловтіхою дивилася, як стомлений та роздратований Легрі злазить з коня.

— Ну, Квімбо, — сказав Легрі, простягнувшись на канапі у вітальні, — а тепер іди й тягни сюди Тома, притьмом! Усе воно, запевне, не обійшлося без того старого негідника. Я злуплю його чорну шкуру, але дізнаюся, що і як!

Хоч як ненавиділи один одного Сембо й Квімбо, проте їх єднала спільна ненависть до Тома. Ще тільки-но купивши Тома, Легрі сказав їм, що має намір поставити його за головного доглядача на

час своїх відлук із дому. Відтоді ці підлі лакизи й завзяли на нього злість, а коли побачили, що він потрапив у неласку в господаря, зненавиділи його ще дужче. Отож Квімбо залюбки подався виконувати загод Лєґрі.

Почувши, що його кличе господар, Том серцем збагнув недобре. Він знав, що замислили втікачки й де вони сховалися. Знав і лиху, свавільну вдачу людини, перед якою мав відповідати. Одначе він був певен, що йому не забракне духу радше прийняти смерть, аніж зрадити тих двох бідолах.

Поставивши свій кіш додолу, він спокійно віддався в руки Квімбо, який грубо схопив його й потягнув за собою.

— Ой, начувайся! — промовив дорогою той чорний велетень. — Зараз буде тобі непереливки! Хазяїн аж казиться з люті! Цього разу ти вже не відкрутишся, дзуськи! Ой, буде ж тобі, щоб я так жив! Знатимеш, як пособляти збіглим муринам! Ось побачиш, що тобі буде!

Але його брутальна мова не сягала Томових вух. У душі того нещасного звучали інші слова, і він почувався сміливим та дужим. Обіч дороги мелькали дерева, кущі, вбогі халупи рабів; і здавалося, всі ті місця, де він зазнав стільки лиха, стрімко відступали назад, мов краєвид за швидким повозом. Душа Томова сповнилася блаженним трепетом — наставала година відзволу.

— Ну, Томе, — підводячись йому назустріч і аж сіпаючись із люті, процідив Лєґрі крізь зуби й схопив його за комір, — чи знаєш ти, що я вирішив убити тебе?

— Мабуть, так воно й є, пане, — спокійно відказав Том.

— Атож, — з похмурим, моторошним спокоєм провадив Лєґрі, — отак я вирішив, Томе, якщо ти не розкажеш мені геть усе про тих двох жінок.

Том мовчав.

— Ти чуєш? — ревнув Лєґрі, мов роз'ярений лев, і тупнув ногою. — Кажи!

— Мені нема чого казати, пане, — твердо й неквапливо одмовив Том.

— Ти смієш казати мені, чорний святеннику, що ти не знаєш? — спитав Лєґрі.

Том мовчав.

— Відповідай! — гримнув Лєґрі й шосили луснув його кулаком. — Знаєш ти що-небудь?

— Знаю, пане. Але сказати не можу. Я можу вмерти!

Лєґрі звів дух і, насилу тамуючи лють, схопив Тома за руку. Подавшись до самого його обличчя, він проказав жаским голосом:

– Слухай, Томе, ти думаєш, що як я попускав тобі раніш, то й тепер просто нахваляюся? Ні, цього разу я твердо вирішив і навіть збиток полічив. Ти завше чинив мені перекір, тож тепер я або вкоськаю тебе, або ж уб'ю – одне з двох! Я точитиму з тебе кров, краплю по краплі, аж доки ти скоритися!

Том звів на нього очі й відказав:

– Пане, якби моя кров могла порятувати вашу душу, я радо віддав би всю її до останньої краплі. Ой пане, не беріть на себе такого гріха! Вас воно вразить тяжче, аніж мене. Хоч би що ви вчинили, моїм мукам одначе скоро кінець, а ваші ніколи не скінчаться!

Ці прочуті слова були наче згуки неземної музики між поривами буревію, і в кімнаті на хвилю запала мовчанка. Легрі прикипів до місця й не спускав очей з Тома. Стало так тихо, що чути було розмірне цокання старих дзигарів.

Та все воно тривало лише мить. А тоді ця мить вагання, нерішучості й сумніву минула, і дух зла повстав з новою, вдесятеро збільшеною силою. Аж запінений з шалу, Легрі схопив свою жертву і вергнув її долі.

Образки кривавої розправи прикро вражають наші чуття. Людям не стає духу слухати про діяння, що їх іншим людям цілком стає духу чинити. Не треба оповідати нам про страждання, яких зазнають наші брати, – адже це крає нам серце! А тим часом, о мій рідний краю, такі речі діються під обороною твоїх законів! І свята церква теж бачить їх, бачить – і мовчить!..

– Він от-от сконає, пане, – мовив Сембо, мимохить зворушений стійкістю своєї жертви.

– Не спиняйся, доки не заговорить! Наддай... наддай! – погукував Легрі. – Усю кров з нього виточу, як не признається!

Том розплющив очі й подивився на господаря.

– Жалюгідний хробак! – мовив він. – Нічого вже ти мені не заподаєш! – І знепритомнів.

– Здається, він таки скапутився нарешті, – сказав Легрі, підступаючи ближче, щоб подивитися на Тома. – Еге, так і є! Ну що ж, тепер хоч замкнув свою пельку – і то добре!

Але Том ще не вмер. Його дивовижні слова й палкі молитви дійшли до серця навіть отим чорним звірам, що катували його, і як тільки Легрі пішов, вони обидва кинулись до Тома й заходилися приводити його до тями.

– Ой, яке лихе діло ми вчинили! – сказав Сембо. – Надісь, спитається за нього з хазяїна, а не з нас!

Вони обмили Томові рани, постелили на підлозі бракової бавовни й поклали його на ту постіль. Потім один з них побіг до будин-

ку й випросив у Легрі горілки — нібито для себе, щоб підкріпитися після тяжкої праці. Він приніс горілку з собою, і вони влили її в горлянку Томові.

— Ой Томе! — мовив Квімбо. — Ми так тяжко завинили перед тобою!

— Дарую вам од широкого серця! — ледь чутно озвався Том.

Розділ ХLІ

МОЛОДИЙ ГОСПОДАР

За два дні по тому якийсь молодик проїхав легким візком обсажену меліями алею і спинився перед будинком. Квапливо кинувши віжки на спину коням, він зіскочив на землю і запитав, чи можна побачити господаря.

То був Джордж Шелбі. А щоб з'ясувати, як він там опинився, нам треба вернутися трохи назад.

Лист міс Офелії до місіс Шелбі нещасливим випадком пролежав місяців зо два в якійсь поштової конторі, а коли, зрештою, дійшов куди призначено, Томів слід уже загубився серед далеких мочарів Червоної річки.

Місіс Шелбі взяла ту звістку близько до серця, але швидко вдіяти щось не мала змоги. Вона саме доглядала хворого чоловіка, що лежав непритомний у тяжкій гарячці. Панич Джордж Шелбі, що на той час перетворився з хлопчика на ставного юнака, всіляко допомагав їй і був єдиний, на кого вона могла звірити батькові справи. Міс Офелія завбачливо подала в листі ім'я правника, котрий опікувався Сен-Клеровою маєтністю, і найбільше, що можна було зробити за тих обставин, — це послати йому письмового запита. А через кілька днів раптово помер містер Шелбі, і їх на час поглинули інші турботи.

Містер Шелбі виявив неабияку довіру до ділових здібностей дружини, залишивши її єдиною душеприкажчицею, і на неї враз навалилася сила-силенна складних та клопітних справ.

Місіс Шелбі з притаманним їй запалом узялася розплутувати це безладне павутиння, і вони з Джорджем день у день тільки те й робили, що збирали та досліджували рахунки, продавали маєтність і виплачували борги, бо місіс Шелбі твердо поклала собі розквитатися з усіма кредиторами, хоч би якими наслідками це обернулося для неї самої. Тим часом вони одібрали листа від правника, на якого посилалася міс Офелія. Він одписав, що про Томову долю йому

відомо лиш те, що його продано з прилюдного торгу, а він сам тільки отримав гроші й далі нічого не знає.

Така відповідь не вдовольнила ні Джорджа, ні місіс Шелбі, і десь за півроку цей молодий добродій, виправляючись у материних справах на пониззя, вирішив сам заїхати в Новий Орлеан, щоб спробувати знайти Тома й викупити його.

По кількох місяцях марних пошуків Джордж цілком випадково здибав у Новому Орлеані одного чоловіка, що мав потрібні йому відомості. І наш герой, із грішми в кишені, сів на пароплав та подався до верхів'я Червоної річки, сповнений рішучості знайти і виволити свого давнього друга.

Його провели до вітальні, де сидів Легрі. Той прийняв незнайомця з похмурою гостинністю.

— Як я чув, — сказав молодик, — ви купили в Новому Орлеані невільника на ім'я Том. Він оддавна жив у маєтку мого батька, і я приїхав спитати, чи не можна буде його відкупити.

Легрі насупив чоло й сердито одказав:

— Еге ж, купив на свою голову, нехай йому лиха година! Зроду ще не бачив такого непокірного й зухвалого собаки! Підмовляв рабів тікати, збавив мене двох муринок, що коштували по вісімсот, а то й по тисячі доларів кожна. Він-бо сам у цьому признався, а коли я запитав, де вони, він заявив, що знає, але не скаже. І затявся на своєму, хоч я дав йому такої хлости, якої ще не давав жодному муринові. То тепер він нібито надумав здохнути, але я не певен, що це в нього вийде.

— Де він? — нетерпляче вигукнув Джордж. — Я хочу його побачити.

Щоки молодикові розшарілися, очі палали. Однак він здержав себе й нічого більше не сказав.

— Він отам, під повіткою, — обізвався чорношкірий хлопчина, що тримав Джорджевих коней.

Легрі штурхонував хлопчика й гримнув на нього. Та Джордж уже мовчки одвернувся й попростував до повітки.

Від того фатального вечора Том пролежав отак уже два дні. Він не страждав од болю, бо його змордоване тіло втратило чутливість і він майже весь час лежав у тихому забутті. Поночі до нього крадькома приходили нещасні, злиденні невільники, уриваючи хвилини від свого короткого спочинку, щоб віддячити йому за ті добрі слова розради, яких він ніколи для них не шкодував. Щоправда, ці бідолахи могли принести йому хіба тільки кухоль холодної води, але то було од щирого серця.

Кассі, вислизнувши якомсь зі свого сховища, почула про те, як Том пожертвував собою задля них з Емелін, і другої ночі, нехтуючи страшною небезпекою, також прийшла його навідати. Кілька прощальних слів, що їх на превелику силу видобув із себе цей щедро-сердий страдник, розтопили в її душі за давнену кригу скорботи й розпуки, і понура, збезнадіена жінка гірко заплакала.

Джордж зайшов під повітку. Голова йому туманіла, серце стискалося.

— Не може бути!.. Не може бути!.. — мовив він, укланувши обіч Тома. — Дядечку Томе! Бідний мій... бідний мій друже!

Голос його сягнув свідомості мрущого. Том зворухнув головою і ледь помітно всміхнувся.

— Любий дядечку Томе! Прочнися... скажи мені щось! Поглянь на мене! Я панич Джордж... твій малий панич Джордж. Хіба ти не впізнав мене?

— Панич Джордж!.. — проказав Том кволим голосом і розплющив очі. — Паничу Джордже! — в погляді його відбилося здуміння.

Та помалу він начебто прийшов до тями. Очі йому заблищали, обличчя проясніло. Він згорнув на грудях зашкарублі руки, і по щоках його покотилися сльози.

— Хвалити Бога! Це все... все, чого я жадав! Вони не забули мене. Як тепло мені на душі, як радіє моє старе серце! Тепер я помру спокійно. Хвалити Бога!

— Ти не помреш! Не треба помирати, не думай про смерть! Я приїхав викупити тебе й забрати додому, — палко промовив Джордж.

— Ах, паничу Джордже, надто пізно!..

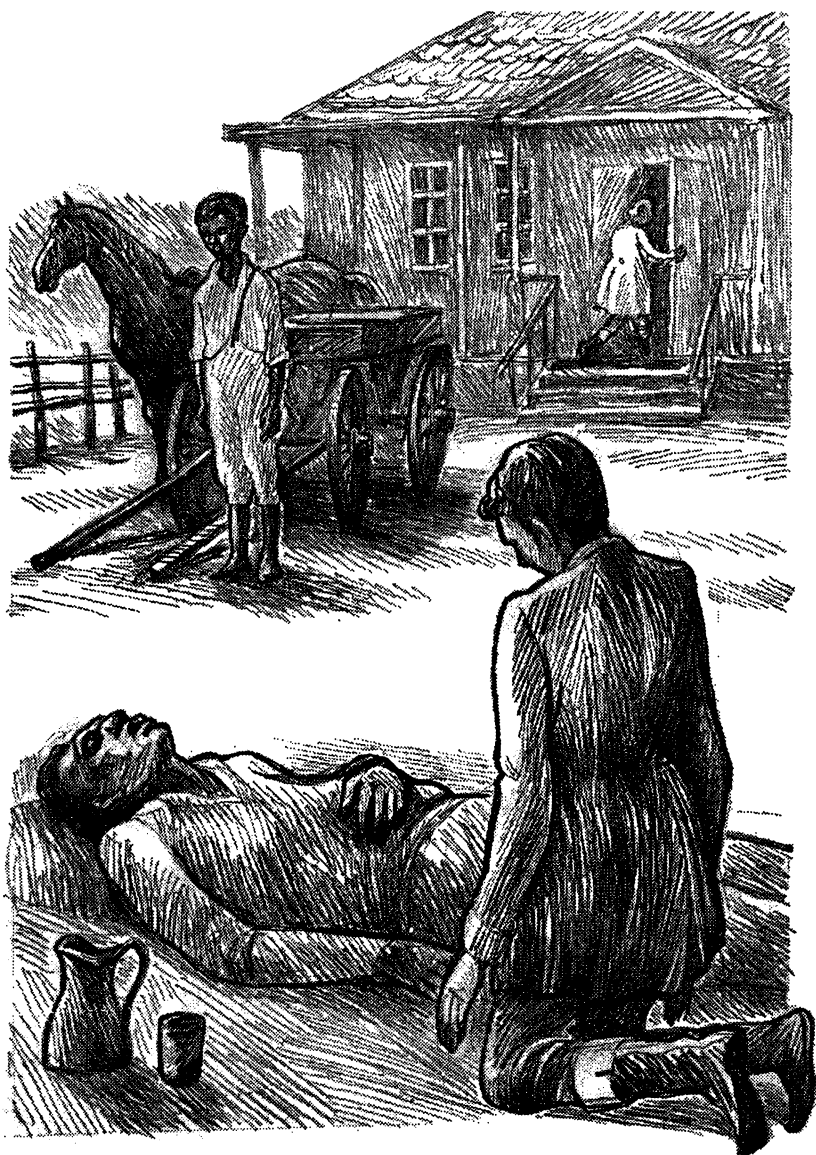
— Не вмирай! Я не знесу цього! Мені аж серце розривається, як подумаю про всі твої муки... І тепер лежиш отут, у цьому брудному закутні! Бідний мій друже!

— Не називайте мене бідним, — урочисто мовив Том. — Я був бідний, але тепер усе воно минулося. Я вже на порозі блаженства! О паничу Джордже! Небо близько! Я здобув перемогу!..

Сила й пристрасть, що звучали в його уривчастій мові, глибоко вразили Джорджа. Він не одводив очей від Томового обличчя.

Том схопив його за руку і провадив далі:

— Тільки не кажіть бідолашній Хлої, якого ви мене застали! Їй буде тяжко про це чути. Скажіть їй, що я одійшов спокійно та легко... Ох, бідні мої хлопчики і люба крихітка! Як болісно поривалося до них моє старе серце!.. Уклоніться за мене панові й милій добрій пані... і всім у господі. Скажіть їм, що я любив їх усіх... О паничу Джордже!..

Цю мить до повітки неквапливо підійшов Легрі. Він похмуро, з удаваною недбалістю зазирнув усередину й одвернувся.

— Старий гаспид! — обурено мовив Джордж.

Приплив снаги, що його надихнула в мрушого радість зустрічі з молодим господарем, швидко минув, поступившись місцем раптовій знемозі. Том заплющив очі, і на обличчі йому з'явився той вираз величного спокою, що віщує наближення смерті. Дихав він болісно та хрипло, і його широкі груди важко здіймалися й опадали. Та на устах його був переможний усміх. З тим усміхом він і заснув навіки.

Джордж сидів незворушно, охоплений побожним трепетом. Йому здавалося, що тепер саме це місце стало священне. Він закрив Томові мертві очі й підвівся.

Обернувшись, Джордж побачив Легрі, що похмуро стояв позад нього.

Видиво смерті трохи погамувало Джорджеву природну юнацьку гарячкуватість. Тепер йому було просто гидко бачити цього чоловіка, і він волів якнайскорше покинути його й не заходити в зайві балачки.

Утупивши на Легрі свої гострі темні очі, він сухо мовив, показуючи на небіжчика:

— Ви взяли з нього все, що могли. Скільки заплатити вам за тіло? Я хочу забрати його й поховати як годиться.

— Я не торгую дохлими муринами, — хмуро буркнув Легрі. — Можете ховати його, де вам заманеться.

— Хлопці! — владно гукнув Джордж до трьох негрів, що дивилися на небіжчика. — Ану допоможіть мені підняти його й однести до візка. І принесіть хто лопату.

Один з них побіг по лопату; двоє інших допомогли Джорджеві перенести тіло.

Джордж не озивався до Легрі ані словом, ба й не дивився у його бік, але той не забороняв невільника виконувати його загади — лиш стояв і посвистував, удаючи байдужого. Тоді хмуро подався за ними до будинку, де Джордж залишив візка.

Джордж посунув наперед сідалку, простелив у візку свого плаща й обережно поклав на нього Томове тіло. Відтак обернувся, знову втупив очі на Легрі і з силуваним спокоєм промовив:

— Я ще не сказав вам, що я думаю про цей мерзенний злочин. Та воно й не час і не місце. Але знайте, добродію, за безневинно пролиту кров ви дасте відповідь перед законом. Я цього вбивства так не залишу. Піду до першого ж, який трапиться, судді й заявлю на вас.

— Заявляйте! — відказав Легрі, зневажливо клацнувши пальцями. — Хотів би я побачити, як це буде! Де ви візьмете свідків? Як доведете своє звинувачення? Ну, що скажете?

Джордж миттю зрозумів, що Легрі має рацію. В садибі не було жодної білої людини, а свідчення кольорових у південному суді нічого не варті. Він ладен був розітнути небо гнівним покликом до правосуддя, але знав, що то намарне.

— Та й чого б то робити стільки шелесту через якогось дохлого мурина! — мовив Легрі.

Ці слова були наче іскра, що впала в порошоківню. Обачність посідала далеко не чільне місце серед чеснот молодого кентуккійця. Джордж обернувся і за одним шаленим ударом у лице повалив Легрі додолу. А тоді став над ним, палаючи гнівом і зневагою, мов казковий лицар над переможеним драконом.

Та деяким людям побій рішуче на користь. Зваліть такого з ніг, потопчіть у болото — і він ураз перейметься до вас повагою. Саме до таких людей належав і Легрі. Отож, уставши та обтрусивши з себе пилюку, він шанобливо провів очима візок, що повільно віддалявся од будинку. Навіть і рота не розтулив, доки візок не зник з очей.

Виїхавши за межі плантації, Джордж зупинився біля сухого піщаного пагорка з кількома деревами, що його запримітив, ще їдучи туди. На ньому й викопали яму.

— А плащ залишити, пане? — спитали негри, коли яма була готова.

— Ні-ні, покладіть з ним. Це все, що я можу тобі дати, Томе, отож бери його з собою.

Тіло спустили в яму, і негри мовчки закидали її землю. Потому зробили могилку й обклали зеленим дерником.

— Ну, ідіть, хлопці, — сказав Джордж, сунувши в руку кожному по чверть долара.

Та вони чогось дядлися.

— От якби молодий пан нас купили... — мовив один.

— Ми б так вірно служили панові! — озвався другий.

— Тяжко тут жити, пане! — докинув перший. — Купіть нас, пане, зробіть таку ласку!

— Не можу... Не можу! — насилу видушив із себе Джордж і махнув рукою, щоб вони йшли. — Це неможливо!

Бідолахи похнюпили голови й мовчки рушили геть.

— Небом присягаюся! — вигукнув Джордж, уклякнувши біля могили свого нещасного друга. — Небом присягаюся від цієї години робити все, що в людській змозі, аби очистити мій рідний край од ганебного прокляття рабства!

ПРАВДИВА ІСТОРІЯ ОДНОГО ПРИВИДА

Була вельми поважна причина на те, що віднедавна серед не-вільників Легрі як ніколи поширились балачки про духів та привидів.

Пошепки переказувалося, що кожної ночі можна почути, як хтось спускається сходами з горища, а тоді бродить по всьому будинку. Даремно було замикати горішні двері: привид чи то мав у кишені другого ключа, чи то вдавався до споконвічного права всіх духів проходити крізь замкову щілину. Отож він і далі вільно розгулював собі по будинку, наганяючи жах.

Щодо зовнішності привида думки знавців розбігалися, бо в більшості негрів – та й, як ми знаємо, в білих теж – здавна заведено при такій пригоді заплющувати очі й накривати голову ковдрою, спідницею чи будь-яким іншим надібком, що трапиться напихваті. А всім же відомо, що коли тілесні очі отак дивляться, то навдивовижу зіркі й проникливі стають очі духовні. Тим-то й пущено в ужиток стільки привидових образів на всю поставу, мальованих із щедрою божбою, що, як і багато образів митецьких, геть різнились один від одного, а єднала їх лиш одна спільна прикмета, властива всьому потойбічному родові, – білий саван. Ті бідолахи ніколи не вивчали стародавньої історії і не могли знати, що таке вбрання привидів засвідчив сам Шекспір, коли писав:

...І в савани завинуті мерці
З квилінням тужним шастали по Риму¹.

Та, попри все те, ми маємо свої підстави твердити, що ночами, в уподобані привидами години, по будинку Легрі й справді нікала висока постать у білому – заходила в усі двері, несподівано з'являлася то тут, то там, зникала та знов виникала й нарешті піднімалася темними сходами на оте лиховісне горище. А вранці всі двері в домі були так само міцно замкнені, як і звечора.

Легрі мимоволі траплялося чути ті балачки, і що пильніше їх од нього приховували, то дужче він непокоївся. Він став ще більше пити, ще запекліше лаявся і за дня ходив козирем, але ночами спав погано, і привиддя, що являлися йому до узголів'я, були аж ніяк не втішні.

Увечері по смерті Тома він поїхав до сусіднього містечка й пивгуляв там на всю губу. Додому вернувся пізно, геть зморений. Замкнув двері своєї кімнати, вийняв ключа й подався до ліжка.

¹ З трагедії Вільяма Шекспіра «Гамлет».

Дурний, хто замикає двері від духів, бо того духа, з яким він так боїться зіткнутися віч-на-віч, він носить у власних грудях, і голос його, хоча й притлумлений та заглушений громадям земної марноти, все ж звучить, мов провіщення Страшного суду!

Проте Легрі замкнув свої двері й підпер їх стільцем. Відтак поставив на столик у головах засвічену лампу, а поряд поклав пістолі. Нарешті, перевіrivши всі гачки та засувки на вікнах, він заприсягнувся сам собі, що йому «начхати на нечисту силу й на всіх, які є, духів», і уклався спати.

І він заснув, бо був дуже зморений. Заснув міцним сном. Та потім крізь сон відчув, що над ним нависла якась тінь, якась моторшна примара, і його враз охопило страхітливе передчуття. Йому здалося, що то погребне покривало його матері, але держала його Кассі, держала високо перед себе й показувала йому. Він чув невиразне квиління, стогін, але розумів, що то все уві сні, й силкувався прокинутись. Так, наче спав і не спав. Він знав, що хтось заходить у кімнату, чув, як відчинилися двері, але не міг зворухнути ні рукою, ні ногою. Нарешті він рвучко обернувся. Так, двері були відчинені, і він ще встиг помітити, як чиясь рука загасила лампу.

У вікна тьмяно світив оповитий хмарами місяць, і тут Легрі побачив оте! Щось біле нараз виникло перед ним! Він почув легкий шелест його покривала. Привиддя тихо стало біля ліжка, і його холодна рука діткнулася руки Легрі, а жаский голос тричі промовив пошепки:

— Ходім! Ходім! Ходім!

Він лежав, заціпенівши з жаху, злитий холодним потом, і навіть не помітив, як і коли воно зникло. Тоді зіскочив з ліжка й кинувся до дверей. Двері були замкнені. Він упав непритомний.

Після того Легрі запив як ніколи. Він забув усяку обачність, усяку міру і пив несамовито, на відчай душі.

Невдовзі по околиці пішов поголос, що він хворий і от-от помре. Надуживання хмільного спричинилося до запійного маячіння, і йому повсякчас увижалися лиховісні образи страшної покари. Нікому несила було знести того жаху. Хворий кидався, дико кричав, нестямно переказував свої привиддя, і в кожного, хто його чув, аж кров холонула в жилах. А коли він помирав, біля його смертельної постелі стояла сувора та невблаганна жінка в білому й раз по раз проказувала: «Ходім! Ходім! Ходім!»

Дивний збіг обставин: після тої самої ночі, коли до Легрі завітав привид, надвірні двері будинку вранці були відчинені, і дехто з негрів бачив, як удосвіта під'їзною алеєю скрадалися до гостинця дві білі постаті.

Вже почало займатися на світ, коли Кассі й Емелін спинилися на хвилину в невеликому гайку неподаль містечка.

Кассі була вбрана, як іспанська креолка¹, — в усе чорне. Густа вуалька, спадаючи з невеликого чорного капелюшка, надійно приховувала її обличчя. Вони наперед умовились, що в дорозі Кассі вдаватиме заможну креолку, а Емелін — її служницю.

Живши з дитинства у шляхетній родині, Кассі мала цілком відповідні до такої ролі поставу, мову та манери, а те, що збереглося в неї від багатого колись гардеробу, вкупі з деякими прикрасами дало їй змогу прибрати належного вигляду.

На околиці містечка вона ще минулого разу завважила крамничку, де продавали валізи. Тепер вона зайшла туди, купила собі гарну валізу й загадала крамареві, щоб він послав з нею носія. І отак, у супроводі хлопчика, що віз на тачці її валізу, і Емелін, яка несла за нею кошіль та інші речі, Кассі вступила до невеликого заїзду, наче правдива пані.

Перший, хто впав їй там в око, був Джордж Шелбі. Він спинився в тому ж таки заїзді, доходяючи наступного пароплава.

Кассі запримітила юнака ще з горища, визираючи в оту свою бійницю. Вона бачила, як він забрав Томове тіло, і з мовчазною зловтіхою спостерігала його сутичку з Легрі. А згодом, никаючи по господі під личиною привида, підслухала розмови негрів і дізналася, хто він такий та що спільного мав із Томом. Отож, виявивши, що Джордж поїде тим самим пароплавом, вона враз почувалася певніше.

Вигляд Кассі, її поведження, мова та очевидні статки надійно відвернули од неї будь-яку підозру в заїзді. Люди-бо ніколи не дивляються надто пильно до тих, хто задовольняє їхню головну вимогу — добре платить. Саме це й передбачала Кассі, коли запаслася грішми на дорогу.

Десь підвечірком надійшов пароплав, і Джордж Шелбі з притаманною кентуккійцям гречністю провів Кассі на палубу й дістав для неї вигідну каюту.

Поки пароплав ішов Червоною річкою, Кассі, посилаючись на нездужання, не показувалась зі своєї каюти, і її дбайливо доглядала служниця.

Коли вони дісталися Міссісіпі і Джордж довідався, що незнайомка, як і він, їде далі на північ, він, щиро жаліючи слабовиту

¹ Креоли — білі люди іспанського й французького походження, що народилися та виростили у Вест-Індії чи Південній Америці.

жінку й бажаючи хоч чим-небудь їй прислужитися, запропонував дістати для неї каюту на тому самому пароплаві, що й собі.

І от ми вже бачимо наших подорожніх на доброму судні «Цинциннати», що, бухаючи паром, повним ходом суне проти води.

Тепер Кассі малася куди краще. Вона сиділа на палубі, виходила до столу, тож усі на пароплаві завважили її і гомоніли проміж себе, що, певне, свого часу вона була неабияка красуня.

Ще відколи Джордж уперше побачив Кассі, йому не давала спокою її ледь помітна, невловима подібність до когось знайомого, але до кого – він ніяк не міг пригадати. І він мимоволі придивлявся до неї, буквально з ока її не спускав. Сидячи за обіднім столом чи відпочиваючи біля дверей своєї каюти, Кассі щоразу ловила на собі його пильний погляд, і тільки коли вона давала взнаки, що це постереження їй неприємне, молодик чомно відводив очі.

Кассі почала тривожитись, чи не дозоровив він чого. Та зрештою визнала за краще покластися на його великодушність і розповіла йому всю свою історію.

Джордж усім серцем ладен був співчувати кожному, хто втік з плантації Легрі, про яку він і досі не міг згадувати спокійно, отож із властивою його літам хороброю зневагою до можливих наслідків він запевнив Кассі, що нічого не пошкодує задля їхнього з Емелін спокою та безпеки.

Поряд із Кассі займала каюту якась французенка, на прізвище де Ту, що їхала разом з дочкою – дівчинкою років дванадцяти. Почувши з Джорджевої мови, що він родом із Кентуккі, ця дама очевидно поклала собі зазнайомитися з ним ближче. В цьому їй чимало допомогла її гарненька дочка – миле грайливе створіння, що розважало всіх на пароплаві під час нудної двотижневої подорожі.

Джордж часто присував свого стільця до самих дверей каюти пані де Ту, і Кассі, сидячи біля облавк, чула їхні розмови.

Пані де Ту доскіпливо розпитувала Джорджа про Кентуккі, де, як вона сказала, й сама жила замолоду. На свій превеликий подив, Джордж виявив, що її домівка була десь у сусідстві з їхнім маєтком, а своїми запитаннями вона виказувала таку обізнаність із тамтешніми людьми та місцями, що він лиш кліпав очима.

– А скажіть, – запитала одного разу пані де Ту, – чи не знаєте ви в тій околиці чоловіка на прізвище Гарріс?

– Є такий старий поміщик, живе недалеко од нас, – відказав Джордж. – Та ми з ним ніколи близько не зналися.

– Здається, він має багато рабів? – спитала пані де Ту, виказуючи куди більше зацікавлення, ніж їй хотілося б.

– Так, – мовив Джордж, здивовано позирнувши на неї.

— А ви не знаєте... може, чули коли випадком... чи не було в нього хлопчика-мулата на ім'я Джордж?

— Ну звісно — Джордж Гарріс. Я добре його знаю. Він оженився на одній зі служниць моєї матері. Тільки тепер він утік до Канади.

— Утік? — швидко перепитала пані де Ту. — Дяка Богові!

Джордж запитливо глипнув на неї, але нічого не сказав.

Пані де Ту похилила голову на руки й заплакала.

— Він мій брат! — мовила вона.

— Та невже? — вражено вигукнув Джордж.

— Так, — сказала пані де Ту, гордо підводячи голову й утираючи сльози. — Містере Шелбі, Джордж Гарріс — мій брат.

— Аж не віриться, — мовив Джордж, трохи відсуваючи свого стільця й роздивляючись на пані де Ту.

— Мене продали на пониззя, коли він був ще малим хлопчиком, — сказала вона. — Там мене купив один добрий та великодушний чоловік. Він забрав мене з собою до Вест-Індії, зробив вільною й одружився зі мною. А оце недавно він помер, і я поїхала до Кентуккі, щоб знайти й викупити свого брата.

— Він розповідав колись, що в нього була сестра Емілі, яку продали на пониззя, — сказав Джордж.

— Он як! То оце ж я і є, — мовила пані де Ту. — А скажіть, який він тепер?

— Дуже хороший чоловік, — відказав Джордж, — хоча й жив у ганебному ярмі рабства. Чоловік неординарної вдачі, розумний, шляхетний. Я все це тому знаю, — додав він, — бо його жінка з нашого дому.

— А вона яка? — жваво запитала пані де Ту.

— Золото! — відказав Джордж. — Гарна на вроду, розумна, привітна, добродесна. Моя мати її виховала майже як рідну дочку. Вона вміє читати й писати, чудово вишиває і шиє, а ще й співає гарно як!

— Вона народилась у вашій господі? — спитала пані де Ту.

— Ні. Батько купив її в Новому Орлеані, коли їздив туди у справах, і привіз матері в дарунок. Їй було тоді років вісім чи дев'ять. Батько ніколи не казав матері, скільки він за неї заплатив, але не так давно, переглядаючи старі папери, ми знайшли ту купчу. Він заплатив за дівчинку величезні гроші — мабуть, тому, що вона була навдивовижу гарна.

Джордж сидів спиною до Кассі й не бачив, з якою напруженою увагою вона дослухалася до всіх деталей його розповіді. Та цю мить Кассі торкнулась його руки і, побліднувши на виду, схвильовано запитала:

— А ви не пам'ятаєте прізвища людей, у яких він купив її?

— Здається, продав її якийсь Сіммонс... Принаймні на купчій значиться таке ніби прізвище.

— О Боже! — вигукнула Кассі й непритомна повалилася додолу.

Джордж і пані де Ту кинулись до неї. Хоч вони й гадки не мали, чому вона зомліла, проте зчинили метушню, цілком відповідну до обставин. Джордж у запалі людяності перекинув глек з водою і розбив дві склянки. Інші жінки, прочувши, що хтось знепритомнів, з'юрмилися в дверях каюти й заступили повітря. Одне слово, було зроблено все, що звичайно робиться за такої пригоди!

Бідолашна Кассі! Опритомнівши, вона відвернула обличчя до стінки й нестримно, мов дитина, заридала. Може, матері здогадаються, що їй подіялось. А може, й ні. Та сама вона в ту хвилину була майже певна, що доля зглянулася на неї і що вона знову побачить свою дочку. Так воно й сталося десь за кілька місяців, коли... Одначе ми забігаємо наперед.

Розділ XLIII

НАСЛІДКИ

Закінчити нашу оповідь недовго. Джорджа Шелбі, по-юнацькому чутливого й доброго, вельми зворушила та романтична історія і, маючи людяну душу, він доклав усіх зусиль, щоб якнайскорше послати Кассі купчу на Елізу. Дата і прізвище на документі цілком збігалися з тим, що знала сама Кассі, отож не зосталося й тіні сумніву, що Еліза справді її дочка. Тепер їй лишалося тільки відшукати слід утікачів.

Разом з пані де Ту, з якою її поєднала спільна доля, Кассі притьмом вирушила до Канади. Вони їздили по всіх місцях, де здебільшого оселялися негри, що втекли від рабства, і скрізь розпитувались за своїх кривних. В Амгерстберзі вони натрапили на поважного добродичця, що дав притулок Джорджеві й Елізі, коли ті приїхали до Канади, і від нього дізналися, що подружжя живе в Монреалі.

Джордж і Еліза вже п'ять років були вільні люди. Джордж мав постійну роботу в майстерні одного статечного механіка й заробляв цілком досить на прожиток сім'ї, до якої на той час додалася ще й дочка.

Малий Гаррі, гожий та здібний хлопчик, ходив до пристойної школи й мав добрий поспіх у науці.

Велебний добродичинець з Амгерстберга так зацікавився розповіддю пані де Ту і Кассі, що здався на їхні умовляння поїхати з ними до Монреаля — цю подорож пані де Ту взяла на свій кошт.

І ось ми з вами в невеличкому чепурному помешканні на краю Монреаля. Заходить вечір. У коминку весело виблискує огонь. На столі, засланому сніжно-білою скатеркою, все готове до вечері. В кутку кімнати стоїть ще один стіл, покритий зеленою сукниною. На ньому відчинене бюрко, пера, папір. Над столом полиця з ретельно дібраними книжками.

То Джорджів кабінет. Та сама жага знання, що замолоду, в дні тяжкої праці та злигоднів, поривала його крадькома осягати заповітну премудрість читання та письма, не полишила його й тепер, і він кожну вільну годину оддає самоосвіті.

Ось і цю мить він сидить біля свого столу й, читаючи один з томів «Сімейної бібліотеки», щось собі занотовує.

— Годі, Джордже, — каже Еліза. — Ти ж цілий день не був удома. Згортай-но свою книжку та побалакай зі мною, поки я запарюю чай. Ну ж бо!

До неї пристає й Еліза-молодша. Вона перевальцем підступає до батька, намагається видерти йому з рук книжку і, зрештою, вмощується у нього на колінах.

— Ах ти ж мале чортеня! — каже Джордж, улягаючи її волі, як і годиться за таких обставин чоловікові.

— От і добре, — мовить Еліза, беручись накраювати хліб.

Вона трохи постаріла на виду, трішечки поповнішала, та й коси тепер зачісує, як статечна жінка. Але з усього видно, що вона вдоволена та щаслива.

— Ну що, Гаррі, сину мій, розв'язав ти сьогодні оту задачу? — питає Джордж, гладячи хлопчика по голові.

У Гаррі вже немає довгих кучерів, але в нього ті самі очі та вії, те саме гарне ясне чоло. Зашарівшись із гордощів, він одказує:

— Розв'язав, тату. Геть усе сам зробив. Ніхто мені не помагав.

— Дуже добре, — каже Джордж. — Завжди роби все сам, сину. Тобі легше, ніж було твоєму батькові.

Цю мить у двері хтось стукає, і Еліза йде відчинити.

— Ой, це ви? — потішено вигукує вона.

Джордж і собі йде до дверей, і обоє радо вітають велебного доброчинця з Амгерстберга. З ним якісь дві жінки. Еліза запрошує їх сісти.

Сказати правду, доброчесний пастир наперед розміркував, як усе воно має діятись, і дорогою вони твердо умовилися ані на йоту не відбігати того задуму. Тож неважко собі уявити гірке розчарування цього добряги, коли саме ту мить, як він усадовив жінок і, втерши рота хусткою, налагодився виголосити відповідну до нагоди промову, пані де Ту поламала весь його план. Кинувшись до Джорджа, вона обняла його за ший і вигукнула:

— О Джордже! Ти не впізнаєш, мене? Я твоя сестра Емілі!

Кассі ліпше владала собою і напевне зіграла б свою роль цілком удатно, якби перед нею не з'явилася раптом Еліза-молодша, що всією своєю подобою, кожною рисочкою та кучериком була викапана її дочка, якою вона запам'ятала її, відколи бачила востаннє. Дівчинка з цікавістю зазирнула їй в обличчя, і Кассі, підхопивши її на руки та притиснувши до грудей, зі щирою переконаністю мовила:

— Любонько, я твоя мама!

Далебі, клопітна то річ — обгородувати як годиться отакі сходини. Але, зрештою, добрий пастир усе ж домігся тиші й сказав свою промову, що нею намірявся відкрити урочисту okazaцію. Та ще й так знаменито, що всіх слухачів аж сльоза пройняла, а цього, либонь, досить, аби потішити кожного речника, як за минулої, так і за нашої доби.

У записниках канадських добродійців, що піклуються збіглими неграми, можна подибати правдиві історії, дивовижніші за будь-яку вигадку. Та й чи може бути інакше, поки існує устрій, що руйнує сім'ї і розкидає по світу кривих родичів, мов вітер осінні листя? На цих обітованих берегах часто трапляються отакі радісні спіткання, коли злучаються серця, що довгі роки гірко тужили одне за одним, утративши надію на зустріч. І немає слів розказати, як радо приймають тут кожного нового прибульця, сподіваючись почути од нього звістку про матір, сестру, жінку чи дитину, чий слід згубився у мороці рабства.

Є серед тих записів чимало романтичних історій, але переважають діла героїчні. Скільки втікачів, зневаживши тортури й кинувши виклик самій смерті, з власного почину верстають путь назад, у похмурий край небезпеки та зла, щоб визволити сестру, матір чи жінку!

Нам розповідали про одного молодика, що його двічі вже ловили й піддавали ганебним езекуціям, і він двічі тікав знову. І в листі до товариша, уривки з якого ми самі чули, він писав, що вирушає в ту дорогу третій раз, аби нарешті вирвати з неволі свою сестру. То скажіть, шановний добродію, хто він — герой чи злочинець? Чи не зробили б ви того самого для вашої сестри? І чи можете ви його осудити?

Але вернімося до наших друзів, яких ми полишили, щоб дати їм змогу втерти сльози й трохи прийти до тями з великої та несподіваної радості. Тепер вони всі сидять коло столу й дедалі жвавіше балакають. Тільки Кассі, тримаючи на колінах маленьку Елізу, раз по раз мовчки притискає її до себе, так що та зчудовано глипає на неї очима. До того ж вона вперто відмовляється їсти пиріг, яким дівчинка силкується напхати їй рота. Чимало дивуючи простодуш-

ну дитину, вона каже, що не хоче пирога, бо має тепер щось куди краще.

І справді, за два чи три дні з Кассі сталася така переміна, що наші читачі навряд чи й упізнали б її. Обличчя її, завжди таке похмуре та скорботне, прибрало лагідного, довірливого виразу. Вона швидко ввійшла в сім'ю, неначе весь свій вік у ній жила, і прикипіла серцем до дітлахів, за якими тужила стільки років. Правду кажучи, їй навіть легше було полюбити маленьку Елізу, аніж рідну дочку, бо та являла собою живий образ дитини, з якою її колись розлучили. Та водночас дівчинка міцно поєднала між собою матір і дочку, що завдяки їй пізнали й полюбили одна одну.

Через кілька днів після того знаменного вечора пані де Ту звірилася братові з усіма своїми справами. По смерті чоловіка вона успадкувала чимале багатство й тепер великодушно запропонувала Джорджеві поділитися ним з його сім'єю. Коли вона запитала, на що він волів би вжити свою частку того багатства, Джордж сказав:

— Дай мені змогу здобути освіту, Емілі. Це моя давня заповітна мрія. А далі я підіб'юся сам.

Добре все обміркувавши, вони постановили на кілька років поїхати всією сім'єю до Франції і незабаром вирушили в дорогу, узявши з собою і Емілін.

Під час подорожі через океан краса Емілін полонила серце капітанового помічника, і невдовзі після того, як судно прибуло в порт, вона стала його дружиною.

Джордж чотири роки вчився в одному французькому університеті і завдяки своїй працьовитості й наполегливості здобув широку та ґрунтовну освіту.

Про решту дійових осіб нашої оповіді нам майже нема чого більше сказати. Згадаємо хіба кількома словами про міс Офелію і Топсі, а прощальний розділ присвяtimo Джорджеві Шелбі.

Міс Офелія забрала Топсі з собою і привезла її в свій рідний Вермонт, на превеликий подив усієї поважної громади, що її в Новій Англії заведено називати словом «наші». Оті «наші» спочатку визнали дівчинку за чудернацький і непотрібний додаток до їхнього добропорядного хатнього побиту, одначе міс Офелія, вірна своєму обов'язкові, досягла такого успіху в її вихованні, що дуже скоро дівчинка зажила ласки та прихильності і в родині, і в усьому сусідстві.

P.S. Можливо, деяким матерям приємно буде дізнатися, що пані де Ту після довгих та наполегливих пошуків нарешті знайшла й сина Кассі. Цей заповзятливий молодик утік на північ за кілька років перед своєї матері, і тамтешні друзі гноблених дали йому притулок та допомогли здобути освіту.

ВИЗВОЛИТЕЛЬ

Джордж Шелбі надіслав матері коротеньку цидулку, лиш кілька словами сповістивши, коли його чекати додому. Описувати смерть свого вірного приятеля йому забракло духу. Він кілька разів брався за перо, але його душили сльози, і все кінчалося тим, що він роздирав на клапті ледь початого листа й біг геть од столу, аби трохи заспокоїтись.

Того дня, коли мав приїхати молодий господар, у будинку Шелбі панувало радісне зворушення.

Місіс Шелбі сиділа в своїй затишній вітальні перед коминком, в якому, розганяючи вільготну осінню охолоду, весело палахкотів огонь. На столі, накритому до вечері, виблискувало срібло та кришталь, а порядкувала коло нього наша давня знайома, тітонька Хлоя.

На ній була нова перкалева сукня, чистий білий фартух та ретельно накрохмалений завій, і її лискуче чорне обличчя вдоволено сяяло. Вона неквапливо, аж надто доскіпливо оглядала стіл, аби тільки мати нагоду трохи погомоніти з господинею.

— Ну от, тепер начебто все як годиться, — мовила вона. — Осьде, я поставила його тарілку там, де він любить, проти вогню. Наш панич Джордж завше ласий до тепла... А це що таке? Чого ж це Селлі не принесла святкового чайника — отого нового маленького, що панич Джордж купив для пані на різдво? Ось я його зараз дістану!.. А що, пані мають яку звістку од панича Джорджа? — нарешті запитала вона.

— Так, Хлоє, але всього кілька слів. Пише тільки, що як зможе, то приїде сьогодні ввечері, ото і все.

— А про мого старого там нічого нема? — спитала Хлоя, соваючи на столі філіжанки.

— Ні, немає. Він нічого взагалі не пише. Розкаже про все сам, коли приїде.

— Еге ж, він такий, панич Джордж. Усе має розказати сам. Я це завше за ним примічала. Та як на мене, то й де б ото білим людям стільки всякого писати — воно ж бо така морока!

Місіс Шелбі всміхнулася.

— Либонь, мій старий і не вгадає тепер своїх хлопців та й донечки теж. Вона ж уже ого яка величенька, наша Поллі! А що вже метка та моторна! Оце лишила її вдома доглядати пирога. Достоту такого зробила, як мій старий любить. Такісінкий був у нас і того ранку, коли його забрали з дому. Боже ж ти мій, як тоді краялось мені серце!

Місіс Шелбі лиш зітхнула на цю згадку і враз відчула в душі якийсь тягар. Ще відколи вона одержала синового листа, її огорнув глухий неспокій: чи не ховає він чогось лихого за отою мовчанкою?

— А гроші мої пані наготували? — стурбовано запитала Хлоя.

— Так, Хлоє.

— Бо я хочу показати мому старому ті самісінькі, що платив мені кондитор. «Лишилася б ти, Хлоє, в мене ще», — каже він. «Дякувати, — кажу, — хазяїне. Я б то й лишилася, але ж мій старий додому вертає, та й пані вже без мене не можуть». Отак-таки йому й сказала. Добрий він чоловік, той хазяїн Джонс.

Хлоя вперто домагалася, щоб господиня зберегла саме ті папірці, які одержувала за її роботу в кондитера. Вона хотіла показати їх чоловікові як свідчення її хисту. І місіс Шелбі охоче вволила її прохання.

— А Поллі він таки не вгадає — це я про мого старого. Деж пак! Цілих п'ять років збігло, як його десь повезли. Вона ж тоді була зовсім крихітка, ще й стояти до ладу не годна. А як він, пригадую, радів, коли вона тільки почала шкандибати! Ой, доленько моя гірка! Знадвору почувся гуркіт коліс.

— Панич Джордж! — вигукнула тітонька Хлоя і метнулася до вікна.

Місіс Шелбі побігла до надвірних дверей і за мить опинилася в синових обіймах. Тітонька Хлоя стояла за нею, напружено вдвляючись у темряву.

— Сердешна тітонька Хлоя! — співчутливо мовив Джордж, спиняючись перед нею і потискаючи обома руками її чорну шкарубку руку. — Я радо віддав би все, що маю, аби привезти його з собою, але він полишив цей світ.

Місіс Шелбі злякано скрикнула. Тітонька Хлоя не озвалась ані словом.

Вони пішли до вітальні. Гроші, якими так пишалася Хлоя, лежали на столі.

— Осьде, — сказала вона, тремтливою рукою зібравши їх докупивши й простягнувши господині. — Не хочу я їх більше бачити, ані чути про них. Я ж бо знала, що так буде — продали його й замордували на тих плантаціях!

Хлоя повернулася і гордо пішла до дверей. Місіс Шелбі мовчки подалася за нею, взяла її за руку, всадовила в крісло й сама сіла поруч.

— Бідна моя Хлоя! — мовила вона.

Хлоя похилила голову на плече господині й гірко заридала.

— Ой пані! Ви вже мені даруйте! Розривається моє серце, і край!

— Я знаю, Хлоє, — відказала місіс Шелбі, не втираючи рясних сліз, що текли їй з очей.

У кімнаті запала тиша. Всі мовчки плакали. Нарешті Джордж підсів до вбитої горем жінки, взяв її за руку й просто та зворушливо розповів, як помер її чоловік, і переказав його прощальні вітання.

Десь за місяць по тому всіх невільників Шелбі покликали до панського будинку – з ними хотів говорити молодий господар.

Усі вельми здивувалися, коли він вийшов до них з чималою пачкою паперів у руці. То були визвольні листи на кожного негра в господі. Джордж читав їх один по одному й серед плачу та схвильованих вигуків оддавав тим, кому вони належали.

Одначе було й чимало таких, що, з'юрмившись коло нього, занепокоєно тицяли назад свої папери й ревно просили нікуди їх не відсилати.

– Нам не треба більшої волі, як ми маємо. Ми ніколи не знали ні в чому нужди. Не хочем ми покидати тутешніх місць, і хазяїна з хазяйкою, і всіх!

– Добрі мої друзі, – сказав Джордж, насилу їх угамувавши, – та вам і не dokonче мене покидати. В маєтку потрібно не менше робітників, аніж дотепер. Та й у домі без слуг не обійтись. Але тепер ви вільні люди, і за вашу роботу я покладу вам платню, таку, як ми з вами умовимось. Зате, якщо я заплутаюся в боргах чи помру – адже всяке може статися, – ніхто не годен буде забрати вас собі чи продати. Одначе я сподіваюся добре порядкувати в маєтку і з часом навчу вас користувати з тих прав, що їх дав вам як вільним людям, бо на це такі, мабуть, потрібен деякий час. Сподіваюсь, ви будете добрими учнями, а я постараюся бути вам добрим навчителем.

Навколо почулися схвильовані вітання.

– І ще одне я хочу вам сказати, – мовив Джордж, перепиняючи той гомін. – Чи всі ви пам'ятаєте нашого доброго старого дядька Тома?

Джордж коротко розповів, як помирав Том і що він просив переказати всім своїм товаришам. А тоді додав:

– І отам, над його могилою, друзі, я присягнувся, що ніколи в мене не буде жодного раба, якщо я матиму змогу дати йому волю; що нікому не доведеться через мене розлучитись із рідною домівкою та друзями й помирати десь на далекій плантації, як Том. Отож, радіючи зі своєї волі, не забувайте, що ви винні за неї цьому доброму чоловікові, і віддайте йому дяку ласкою до його дружини та дітей. Думайте про свою волю щоразу, як бачите хатину дядька Тома, і, згадуючи його, завжди будьте такі ж чесні, вірні та людяні, як він!

ЗМІСТ

Розділ I. ЩО ЗНАЙОМИТЬ ЧИТАЧА З ОДНОЮ ВЕЛЬМИ ЛЮДЯНОЮ ОСОБОЮ	5
Розділ II. МАТИ	14
Розділ III. БАТЬКО І ЧОЛОВІК	18
Розділ IV. ВЕЧІР У ХАТИНІ ДЯДЬКА ТОМА	24
Розділ V. ДЕ ПОКАЗАНО, ЯК ПОЧУВАЄТЬСЯ ЖИВА ВЛАСНІСТЬ, ПЕРЕХОДЯЧИ З РУК В РУКИ	33
Розділ VI. ВИКРИТТЯ	41
Розділ VII. МАТЕРИНА ПОТУГА	50
Розділ VIII. ЕЛІЗИНА ВТЕЧА	63
Розділ IX, В ЯКОМУ ВИЯВЛЯЄТЬСЯ, ЩО СЕНАТОР ТЕЖ МАЄ СЕРЦЕ	76
Розділ X. ЖИВУ ВЛАСНІСТЬ ЗАБРАНО З ДОМУ	90
Розділ XI, ДЕ ВЛАСНІСТЬ ПЕРЕЙМАЄТЬСЯ НЕВЛАСТИВИМ ДУХОМ	99
Розділ XII. ТИПОВИЙ ОБРАЗОК ЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ	111
Розділ XIII. СЕЛИЩЕ КВАКЕРІВ	124
Розділ XIV. ЄВАНЖЕЛІНА	132
Розділ XV. ПРО ТОМОВОГО НОВОГО ГОСПОДАРЯ ТА ПРО ВСІЛЯКІ ІНШІ РЕЧІ	139
Розділ XVI. ТОМОВА ГОСПОДИНЯ І ЇЇ ПОГЛЯДИ	154
Розділ XVII. ЯК БОРОНИТЬСЯ ВІЛЬНА ЛЮДИНА	164
Розділ XVIII. ВРАЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ МІС ОФЕЛІІ	178
Розділ XIX. ВРАЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ МІС ОФЕЛІІ (Продовження)	188
Розділ XX. ТОПСІ	197
Розділ XXI. КЕНТУККІ	209
Розділ XXII. БЛЯКНЕ ЛИСТЯ, В'ЯНЕ КВІТКА...	213
Розділ XXIII. АНРІК	217
Розділ XXIV. НЕДОБРІ ПРИЗВІСТКИ	223
Розділ XXV. МАЛЕНЬКА НАПУТНИЦЯ	228
Розділ XXVI. СМЕРТЬ	233
Розділ XXVII. ОСТАННЯ ПУТЬ	243
Розділ XXVIII. ВОЗЗ'ЄДНАННЯ	247
Розділ XXIX. БЕЗЗАСТУПНІ	256
Розділ XXX. НЕВІЛЬНИЦЬКИЙ РИНОК	263
Розділ XXXI. ПОДОРОЖ	273
Розділ XXXII. ПОХМУРА МІСЦИНА	279
Розділ XXXIII. КАССІ	285
Розділ XXXIV. ІСТОРІЯ КВАРТЕРОНКИ	291
Розділ XXXV. ПРИКМЕТИ	299
Розділ XXXVI. ЕМЕЛІН І КАССІ	305
Розділ XXXVII. ВОЛЯ	310
Розділ XXXVIII. ПЕРЕМОГА	315
Розділ XXXIX. ХИТРОМУДРА ВИГАДКА	319
Розділ XL. СТРАДНИК	327
Розділ XLI. МОЛОДИЙ ГОСПОДАР	333
Розділ XLII. ПРАВДИВА ІСТОРІЯ ОДНОГО ПРИВИДА	339
Розділ XLIII. НАСЛІДКИ	344
Розділ XLIV. ВИЗВОЛИТЕЛЬ	348

Літературно-художнє видання

Серія «Дитячий світовий бестселер»
заснована 2005 року

БІЧЕР-СТОУ Гаррієт

ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА

Роман

Для середнього шкільного віку

З англійської переклав

Митрофанов Володимир Іванович

Обкладинка

Дунаєвої Вікторії Анатоліївни

Ілюстрації

Рибальченка Євгена Миколайовича

Редактор *Н. В. Сойко*

Художній редактор *Т. В. Куц*

Технічний редактор *Н. Ю. Якушко*

Коректор *С. П. Залозна*

Комп'ютерна верстка *Л. М. Єгорової*

Підписано до друку 20.06.07. Формат 60×90^{1/16}. Папір друкар.

Гарнітура Times. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 22,0.

Обл.-вид. арк. 24,544. Тираж 2500 прим.

Зам. № 7-990.

Видавництво ТОВ «Школа».

03148, м. Київ, вул. Сім'ї Сосніних, 3.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 6 від 14.02.2000.

Видано за участю ЗАТ «Національний книжковий проект»

ВАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»

61012, м. Харків, вул. Енгельса, 11

«Хати́на дядька То́ма» —

найкращий роман американської письменниці

Гаррієт Бічер-Стоу (1811—1896),

який приніс їй світову славу.

У біографії матері Чарлз Стоу розповідає, що ідея написання твору виникла під час служби в храмі, коли перед нею, ніби видіння, виникла сцена смерті дядька Тома.

Повернувшись додому, вона записала видіння, прочитала написане молодшим дітям і у відповідь почувала:

«О, мамо! Рабство — найжорстокіша річ у світі».

У 1851 р. твір було надруковано в газеті, а в 1852 р. він вийшов окремою книжкою. Роман потряс Америку: він став першим реальним відображенням в американській літературі трагічного життя чорношкірих рабів.

Президент США Авраам Лінкольн, випадково зустрівши Стоу, був здивований її тендітністю і скромністю.

«Отже, ви і є та сама маленька жінка, яка написала книжку, що викликала велику війну?» — запитав він.

Згодом ці слова не раз цитували історики і літературознавці.

ISBN 966-661-584-3

9 789666 615841